

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI OLMAYAN SİLAHLI ÇATIŞMALARDA
ÇEVRENİN HİMAYESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep KAHYA

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI OLMAYAN SİLAHLI ÇATIŞMALARDA
ÇEVRENİN HİMAYESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep KAHYA

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Erkan AKDOĞAN

Ankara, 2025

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI**

**ULUSLARARASI OLMAYAN SİLAHLI ÇATIŞMALARDA
ÇEVRENİN HİMAYESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Zeynep KAHYA

**Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Erkan AKDOĞAN**

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof. Dr. Cavid ABDULLAHZADE

Doç. Dr. Ali İbrahim AKKUTAY

Dr. Öğr. Üyesi Erkan AKDOĞAN

Tez Savunması Tarihi

20.01.2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Dr. Öğr. Üyesi Erkan AKDOĞAN'ın danışmanlığında hazırladığım **“Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesi (Ankara, 2025)”** adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Tarih: 17.02.2025

Zeynep KAHYA

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR CETVELİ.....	iv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKTA ULUSLARARASI OLMAYAN SİLAHLI ÇATIŞMALAR

I. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışma Kavramı.....	6
A. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmanın Tarafları	11
B. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmaların Tasnifi	14
1. Tasnifin Önemi	18
2. 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3'ün Uygulanabilirliği için Aranan Şartlar	20
a. Çatışan Taraflar	22
b. Çatışmanın Eşiği	25
3. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmaların Tasnifinde Karşılaşılan Zorluklar	28
a. 'Uluslararasılaşmış' Silahlı Çatışmalar	28
b. Karma Çatışmalar	36
c. Siber Savaşlar	38
C. Cenevre Sözleşmelerine Ek 1977 Tarihli Protokol II'nin Uygulanabilirliği için Aranan Şartlar	41
1. Konu Bakımından	42
2. Kişi Bakımından	44
3. Yer Bakımından	45
4. Zaman Bakımından	47
II. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışma Kavramının Uluslararası İnsancıl Hukuktaki Normatif ve Tarihi Gelişimi	48
A. 1949 Cenevre Sözleşmelerinden Önce	49
B. 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3	54
C. 1949 Sonrası Diğer Normatif Gelişmeler	59
1. Ek Protokol II	59

2. Diğer Uluslararası Andlaşmalar, Kural Koyma Faaliyetleri ve Örf ve Adet Hukuku	64
3. Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun 2022 Tarihli Taslak İlkeleri.....	70

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKTA ÇEVRENİN HİMAYESİNE İLİŞKİN NORMATİF DÜZEN VE ULUSLARARASI HUKUKUN DİĞER ALANLARI İLE ETKİLEŞİMİ

I. Uluslararası İnsancıl Hukukta Çevrenin Himayesi	74
A. “Doğal Çevre” ve Genel Olarak “Çevre” Kavramı	75
B. Çevrenin Himayesinin Önemi ve Kapsamı	79
C. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin Kuralların Tarihi Gelişimi	82
II. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin Normatif Düzen	86
A. Uluslararası İnsancıl Hukukun İlkeleri ve Çevrenin Himayesi	89
1. İnsaniyet İlkesi.....	91
2. Ayırt Etme İlkesi	92
3. Askeri Zorunluluk İlkesi.....	93
4. Orantılılık İlkesi.....	95
5. Önlem Alma İlkesi	98
6. Martens İlkesi	100
B. 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3 ve Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku	103
1. 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3	104
2. Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku	108
C. Ek Protokol II	110
1. Çevrenin Doğrudan Himayesi: Sivil Mal Olarak Çevrenin Himayesi	111
2. Çevrenin Dolaylı Olarak Himayesi: Tehlikeli Güçleri Havi Yapılar ve Tesislerin Himayesi	115
3. Çevrenin Doğrudan ve Dolaylı Olarak Himayesini Sağlayan Kurallar	117
a. Sivil Halkın Hayatta Kalabilmesi Amacıyla Vazgeçilmez Malların Himayesi	117
b. Kültürel Malların ve İbadet Yerlerinin Himayesi	119
c. Yağma Yasağı	122
D. Zararla Karşılık Eylemlerinin Yasaklanması	123

E. Çevrenin Himayesini İlgilendiren Savaş Yöntem ve Araçları.....	125
1. Kitle İmha Silahları	127
2. Konvansiyonel Silahlar ve Çevresel Değişiklik Yöntemleri.....	132
III. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin	
Normatif Düzenin Uluslararası Hukukun Diğer Alanları ile Etkileşimi	139
A. Uluslararası Hukukun Farklı Alanları Arasındaki Etkileşim	140
B. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesi ve	
Uluslararası Hukuk Alanları Arasındaki Etkileşim	142
1. Uluslararası Çevre Hukuku Yönünden.....	144
2. Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Yönünden.....	147
3. Uluslararası Ceza Hukuku Yönünden	149
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ULUSLARARASI OLMAYAN SİLAHLI ÇATIŞMALARDA ÇEVREYE	
VERİLEN ZARARDAN DOĞAN ULUSLARARASI SORUMLULUK VE	
BİREYSEL CEZAI SORUMLULUK	
I. Çevreye Verilen Zarardan Doğan Uluslararası Sorumluluk.....	152
A. Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu.....	154
1. Sorumluluğun Şartları	158
2. Sorumluluğu Ortadan Kaldıran Durumlar	163
3. Sorumluluğun Sonuçları	164
4. Özel Mekanizmalar.....	167
B. Devlet-Dışı Silahlı Grupların Uluslararası Sorumluluğu Açısından	
Değerlendirme	172
1. Sorumluluğun Dayanağı.....	173
2. Devlet-Dışı Silahlı Grupların Uluslararası Sorumluluğunun Teminine	
Dair Sorunlar.....	179
II. Bireysel Cezai Sorumluluk	187
A. Savaş Suçları	191
B. Ekokırım (Ecocide).....	198
SONUÇ	207
KAYNAKÇA.....	218
ÖZET	267
ABSTRACT	268

KISALTMALAR CETVELİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
bkz.	bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
BMTK	Birleşmiş Milletler Tazminat Komisyonu [United Nations Compensation Commission (UNCC)]
BTF	Balkans Task Force (Balkan Görev Gücü)
CDDH¹	Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977) [Silahlı Çatışmalarda Uygulanabilir Uluslararası İnsancıl Hukukun Yeniden Teyit Edilmesi ve Geliştirilmesine İlişkin Diplomatik Konferans Resmi Tutanakları (Cenevre 1974-1977)]
Cenevre Sözleşmesi I	Harb Halindeki Silahlı Kuvvetlerin Hasta ve Yaralılarının Vaziyetlerinin Islahı için 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi (Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field of August 12, 1949)
Cenevre Sözleşmesi II	Silahlı kuvvetlerin Denizdeki Hasta, Yaralı ve Kazazedelerinin Vaziyetlerinin Islahı için 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmesi (Geneva

¹ Tutanakların özeti için “Summary Records”ün kısaltması olan “SR.” kullanılmıştır.

	Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea of August 12, 1949)
Cenevre Sözleşmesi III	Harb Esirleri Hakkında Tatbik Edilecek Muameleye Dair 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmesi (Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War of August 12, 1949)
Cenevre Sözleşmesi IV	Harb Zamanında Sivillerin Korunması için 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmesi (Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War of August 12, 1949)
Çevresel Değişiklik Andlaşması	Çevresel Değişiklik Tekniklerinin Askeri Amaçla veya Diğer Düşmanca Amaçlarla Kullanımının Yasaklanması Andlaşması [Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD)]
Ek Protokol I	Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I) [12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (Protokol I)]
Ek Protokol II	Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts

	(Protocol II) [12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmaların Mağdurlarının Korunmasına İlişkin Protokol (Protokol II)]
EYUCM	Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi [International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY)]
FRY	Federal Republic of Yugoslavia (Yugoslavya Federal Cumhuriyeti)
Gayri İnsani Silahlar Andlaşması	Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayırım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması veya Sınırlandırılması Sözleşmesi (Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May be Deemed to be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects)
hak.	hakkında
ICE Koalisyonu	The International Court for the Environment Coalition (Uluslararası Çevre Mahkemesi Koalisyonu)
ICEF	International Court of the Environment Foundation (Uluslararası Çevre Mahkemesi Vakfı)
ICRC	Uluslararası Kızılhaç Komitesi (International Committee of the Red Cross)

IFRC	International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu)
IRRC	International Review of the Red Cross
Kimyasal Silahlar Andlaşması	Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme (Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on Their Destruction)
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Andlaşması Örgütü)
para.²	paragraf
Roma Statüsü	Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma Statüsü
RUCM	Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi [International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR)]
Rusya	Rusya Federasyonu
s.³	sayfa
SCSL	Special Court for Sierra Leone (Sierra Leone Özel Mahkemesi)

² Birden fazla paragraf için de kullanılmıştır.

³ Birden fazla sayfa için de kullanılmıştır.

UAD	Uluslararası Adalet Divanı [International Court of Justice (ICJ)]
UCM	Uluslararası Ceza Mahkemesi [International Criminal Court (ICC)]
UHK	Uluslararası Hukuk Komisyonu [International Law Commission (ILC)]
UNEP	United Nations Environment Programme (Birleşmiş Milletler Çevre Programı)
UNGA	United Nations General Assembly (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu)
UNSC	United Nations Security Council (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi)
UNTAET	United Nations Transitional Administration in East Timor (Doğu Timur'daki Birleşmiş Milletler Geçici Yönetimi)

GİRİŞ

Kant, 18. yüzyılda insanların çevreye karşı olan sorumluluğunu şu sözleri ile açıklamıştır:

*“Cansız doğada güzel olanın ahlaksızca yok edilmesi insanın kendisine karşı olan ödevine aykırıdır; zira onda, kendisi ahlaki olmasa da yine büyük ölçüde ahlaki destekleyen veya en azından onun yolunu hazırlayan bir duyarlılık eğilimi, onu kullanma niyetinden bağımsız olarak bile bir şeyi sevmeye eğilimi (örneğin, güzel kristal oluşumlar, bitkilerin tarif edilemez güzelliği) olan duyguyu zayıflatır veya kökünden söker.”*⁴

Çevrenin himayesi, insanlık için hayati bir öneme sahiptir. Gelecek nesillerin sağlıklı bir çevrede yaşayabilmesi için herkesin çevreye karşı olan yükümlülüğünü yerine getirmesi gerekmektedir. Bunların en başında olan yükümlülük ise çevrenin himayesinin sağlanması ve tahrip edilmemesidir. İlaveten, çevre kendine özgü bir değere sahiptir ve bu bağlamda himayesinin sağlanması önem arz eder.

Tarih boyunca gerek uluslararası silahlı çatışmalarda gerekse uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda yalnızca sivillere değil sivil mallara ve özellikle sivil mal niteliğinde olan çevreye büyük zarar verilmiş hatta verilmeye devam edilmektedir. Grotius, savaş ve barış hakkında yazdığı kitabında savaş sırasında yapılan eylemlerin kısıtlanmasına yönelik olarak aşağıda verilen sözleriyle değinmiştir.

*“Cicero’nun görüşü daha iyidir: Kendilerinden bir haksızlık görmüş olduğun kimselere karşı bile, yerine getirmemiz gereken birtakım ödevler bulunmaktadır. Gerçekten, öz almanın ve cezalandırmanın da bir sınırı vardır...”*⁵

⁴ Immanuel KANT, **The Metaphysics of Morals**, Cambridge Texts in the History of Philosophy, Mary Gregor (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 192. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁵ Hugo GROTIUS, **Savaş ve Barış Hukuku (De Iure Belli Ac Pacis)**, çeviren Seha L. MERAY, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967, s. 229. Grotius’a göre bahse konu kısıtlamalar yalnızca “haklı

Nitekim çok daha sonraları, uluslararası çevre hukukunun gelişimiyle bağlantılı olarak uluslararası insancıl hukukun gelişimi devam etmiş ve silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin birtakım normatif gelişmeler yaşanmıştır.

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalar uluslararası silahlı çatışmalara göre oldukça fazladır. Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne (ICRC) göre, 2024 yılında dünya genelinde 120'den fazla silahlı çatışma bulunuyorken bu çatışmalara 60'tan fazla farklı devlet ve 120'den fazla devlet-dışı silahlı grup taraf olmuştur.⁶ Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye büyük ölçüde zarar verilmesi, söz konusu zararın etkisinin uzun süre devam etmesi ve onarımının zor olması, verilen zararın aynı zamanda insanları da etkilemesi bu konuyu ele almamızda önem teşkil etmiştir. Aynı zamanda, çevreye verilen zararın sonucu olarak son yıllarda iklim değişikliğinin etkisi hiç olmadığı kadar görülmeye başlanmış, deprem ve sel dahil birçok doğal afet meydana gelmiş, göç ve yerinden edinilen kişi sayısı artış göstermiş ve böylece insani krizlerin sayısı giderek artmıştır. Çalışmamızın konusu olan "Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesi", doktrinde daha fazla üzerinde durulması gereken hususların başında olduğu düşüncesiyle de ele alınmıştır. Özellikle "uluslararası olmayan silahlı çatışma" ve "çevre" kavramlarının "muğlak" olarak nitelendirilmesi bu düşüncayı desteklemektedir.

Çalışmamızın ilk bölümü "uluslararası olmayan silahlı çatışmalara" odaklanmaktadır. Bu bölümde uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramı, uluslararası olmayan silahlı çatışmaların tasnifi, tasnifte karşılaşılan zorluklar, kavramın ele alındığı düzenlemeler ve arka planı okuyucuya aktarabilmek amacıyla kavramın uluslararası insancıl hukuktaki normatif ve tarihi gelişimi ele alınacaktır. Zira uluslararası insancıl hukuk bağlamında uygulanabilir kuralların tespiti için tasnifin doğru bir şekilde yapılması

nedenle" gerçekleşen "haklı savaş" durumunda uygulanmalıdır. Uluslararası insancıl hukukun uygulanması bakımından ise silahlı çatışmanın nedeni önem arz etmez.

⁶ ICRC, **International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts: Building a Culture of Compliance for IHL to Protect Humanity in Today's and Future Conflicts**, September 2024, s. 15.

gerekmektedir. Bu bölümde özellikle 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3 ve 1977 tarihli Ek Protokol II'nin uygulanabilirliği ve bahse konu düzenlemeler arasındaki farklılıklara değinilecektir.

Çalışmamızın ikinci bölümü uluslararası insancıl hukukta çevrenin himayesi ile başlamaktadır ve bu bağlamda yıllarca tartışılan meselelere değinilecektir. Çevre insan için mi himaye edilmeli (insanmerkezcilik)? Yoksa, sahip olduğu kendine özgü değeri için mi himaye edilmeli (çevremerkezcilik)? Bu kapsamda mevcut normatif düzenlemelerin hangi yaklaşımı benimsediğine bakmak adına ilgili normatif düzenlemelere ve söz konusu düzenlemelerin hazırlık sürecine ve amacına bakılacaktır. İkinci bölümde uluslararası insancıl hukuk yönünden çevrenin himayesi bağlamında “doğal çevre (natural environment)” ve “çevre” kavramlarının üzerinde durulacaktır. Çalışmamızda çevrenin himayesine ilişkin uluslararası insancıl hukuk alıntıları ve atıflarında “doğal çevre (natural environment)” kavramı kullanılması dışında genel olarak “çevre” kavramı kullanılacaktır. Zira kanaatimizce uluslararası insancıl hukuk bağlamında sivil mal olan çevrenin olabildiğince geniş yorumlanması gerekmektedir. İlaveten, ikinci bölümde uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin kuralların tarihi gelişimi ele alınacaktır.

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi, günümüzde devam eden silahlı çatışmaların çoğunluğunun uluslararası olmayan silahlı çatışma olması nedeniyle çok kıymetlidir. Zira uluslararası insancıl hukuk kurallarının önemli bir kısmı devletlerarası düzeyde uygulanabilir niteliktedir. Öyle olmasına rağmen uluslararası toplum Körfez Savaşı'ndan sonra Vietnam Savaşı'nın ardından kabul edilen uluslararası andlaşmaların yetersizliği ile karşı karşıya kalmıştır. Aynı dönemlerde uluslararası çevre hukukunun gelişimi hızlanmıştır. Yukarıda belirtilenlere ek olarak çalışmamızın ikinci bölümünde uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin normatif düzen ve uluslararası hukukun diğer alanları (uluslararası çevre hukuku,

uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası ceza hukuku) ile etkileşimi incelenecektir. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin normatif düzen incelenirken normların uygulanması meselesi de ele alınacaktır. Zira uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi uluslararası hukukun birçok alanının (uluslararası insancıl hukuk, uluslararası çevre hukuku, uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası ceza hukuku) ortak konusudur. Bu bağlamda uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini artırmak amacıyla söz konusu uluslararası hukuk alanlarının birlikte yorumlanması ve uygulanması önem arz eder. Dolayısıyla, bahse konu alanlar arasındaki etkileşim ve etkileşimin sonuçlarına bakmak gerekir.

Çalışmamızın üçüncü bölümü ise uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarardan doğan uluslararası sorumluluk ve bireysel cezai sorumluluğa odaklanacaktır. Bu bölümde mevcut uluslararası düzenlemelerin yeterliliği incelenecektir. Tarihteki örneklerle bakıldığında çevreye verilen zararın etkisi uzun yıllar sürmüş ve hatta onarılamamıştır. Bunun yanında çevreye verilen zarar doğal olarak insanları büyük ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda uluslararası sorumluluk ve bireysel cezai sorumluluğun sonuçlarının yerine getirilmesi önemlidir. Çalışmamızda uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda tartışılmalı konulardan biri olan devlet-dışı silahlı grupların uluslararası sorumluluğuna ilişkin meseleler üzerinde durulacak ve bahse konu sorumluluğun teminine dair sorunlar incelenecektir. Bireysel cezai sorumluluk açısından ise savaş suçları ele alınacaktır. Son olarak, aslında yeni bir kavram olmayan ve uzun yıllardır önerilen ekokırım (ecocide) suçuna değinilecektir. Özellikle ekokırım (ecocide) suçu ile bireysel cezai sorumluluğun güçlendirilmesi hususu ele alınacaktır. Söz konusu suça ilişkin gelişmeler, görüşler ve doktrindeki öneriler incelenecektir.

Uluslararası Adalet Divanı (UAD) Statüsü'nün 38. maddesinde belirtildiği üzere uluslararası hukukun şekli kaynakları genel veya özel uluslararası andlaşmalar, uluslararası örf ve adet hukuku, hukukun genel ilkeleri ve hukuk kurallarının

belirlenmesinde yardımcı (ikincil) araç olan mahkeme kararları (içtihat) ve doktrindir.⁷ Çalışmamızda konular incelenirken yukarıda verilen şekli kaynaklar esas alınmıştır. Uluslararası andlaşmalar bağlamında resmi çevirilerin bulunması durumunda resmi çevirilerden yararlanılmıştır. Resmi çevirisi olmayan uluslararası andlaşma alıntıları, metinde dipnotlarda belirtildiği üzere, yazar tarafından çevrilerek veya diğer yazarların çevirilerinden yararlanılarak kullanılmıştır.

⁷ **Statute of the International Court of Justice**, San Francisco, 24 October 1945, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=I-3&chapter=1&clang=en> [27.12.2024]; gayriresmi çevirisi için bkz. Aslan GÜNDÜZ, **Milletlerarası Hukuk**, Reşat Volkan GÜNEL (ed.) 9. Baskı, Savaş Yayınevi, Ekim 2018, s. 14.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKTA ULUSLARARASI OLMAYAN SİLAHLI ÇATIŞMALAR

I. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışma Kavramı

1949 Cenevre Sözleşmelerinden önce silahlı çatışma kavramı yerine savaş kavramı ve uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramı yerine iç savaş kavramı kullanılmaktaydı ve savaşa ilişkin kuralların uygulanması için geleneksel uluslararası hukuka bağlı şartlardan savaş ilanının yapılması veya savaşan taraf statüsünün tanınması gibi şartların varlığı gerekmekteydi.⁸ Söz konusu şartların varlığı halinde uluslararası silahlı çatışmalar hukuku uluslararası olmayan silahlı çatışmalara uygulanmaktaydı.⁹ Fakat uygulamada anılan şartların gerçekleşmediği veya gerçekleşip gerçekleşmediğine dair şüphe olan hallerde insani ve hukuki sorunlar ortaya çıkıyordu.

Bahse konu şartlar aynı zamanda devletlerin savaş öncesi hukuk (jus ad bellum) bağlamında kuvvet kullanma veya savaşma hakkına sahip olmasıyla bağlantılıydı. 1928 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) diğer güçler ile birlikte Kellogg-Briand Andlaşması'nı (Paris Andlaşması) imzalamış ve bahse konu Andlaşma savaşın ulusal politikanın bir aracı olarak kullanılmasından vazgeçilmesini içermiştir.¹⁰ Uluslararası örf ve adet hukuku kuralı niteliğindeki kuvvet kullanma yasağı (jus contra bellum) ise 1945 yılında Birleşmiş Milletler (BM) Andlaşması'nın 2/4. Maddesinde kabul edilmiştir.¹¹

⁸ Jean S. PICTET (ed.), **Commentary on the I Geneva Convention for the Amerloration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field**, Geneva, ICRC, 1952, s. 32.

⁹ Fatma TAŞDEMİR, **Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2009, s. 86.

¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu andlaşma metni için bkz. **Devletler Arasında Harbîn Milli Siyaset Aleti Olarak İstimalinden Feragati Mütezamının Muahedeye Türkiye Cumhuriyetinin İştiraki Hakkında Kanun**, 1111 Sayılı Resmi Gazete, 5 Şubat 1929. Genel olarak bkz. Sertaç Hami BAŞEREN, **Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003.

¹¹ Gayrıresmi çevirisi için bkz. GÜNDÜZ, **Ekim 2018**, s. 96.

Zamanla uluslararası hukukun gelişimiyle jus ad bellum, jus contra bellum'a dönüşmüş ve savaş hukuku (silahlı çatışma hukuku, jus in bello) ayrı olarak ele alınmaya başlanmıştır.

1949 Cenevre Sözleşmelerinin hazırlığı sürecinde devletler, (1) Sözleşmelerin uygulanması bakımından birtakım şartların bulundurulması gerektiğini, (2) “savaş” ve “savaşan taraf” statüsünün tanınması doktrinine ilişkin süregelen tartışmaların olduğunu ve (3) silahlı çatışma kavramı kullanımının daha uygun olacağını belirtmiştir.¹² Silahlı çatışma kavramının, geleneksel anlamda “savaş” kavramından daha kapsamlı olduğu¹³ ve uluslararası insancıl hukukun sağladığı himayenin uygulanmasını genişletmek adına bu kararın isabetli olduğu söylenebilir. Fakat uluslararası insancıl hukuk bağlamında tek bir silahlı çatışma kavramı tanımı yapılmamış, “uluslararası” ve “uluslararası olmayan” silahlı çatışmalar; biri diğerinden yerine göre farklılaşan ilke ve kurallara tabi kalarak tasnif edilmiştir.¹⁴ 1949 Cenevre Sözleşmeleri hazırlanırken silahlı çatışma kavramının tanımlanması amacıyla öneriler sunulmuş, fakat devletler tanım üzerinde anlaşamamıştır.¹⁵ 1949 yılında gerçekleşen Diplomatik Konferans'ta uluslararası olmayan silahlı çatışma, uluslararası silahlı çatışmaların karşıtı olarak değerlendirilmiştir.¹⁶ İlk olarak “uluslararası silahlı çatışma” kavramına bakmak gerekmektedir. 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 2'ye göre uluslararası silahlı çatışma iki veya daha fazla devlet arasında gerçekleşen silahlı çatışmadır. Uluslararası silahlı çatışmanın belirlenmesi savaş ilanına bağlı değildir. Fakat savaş ilanının yapılması uluslararası silahlı çatışmaya ilişkin uluslararası insancıl hukuk kurallarını doğrudan uygulanabilir duruma gelmesini sağlamaktadır. Uluslararası silahlı çatışmalarda şiddet

¹² PICTET, 1952, s. 32.

¹³ PICTET, 1952, s. 32. Ayrıca bkz. Anthony CULLEN, **The Concept of Non-International Armed Conflict**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 27.

¹⁴ Marco SASSOLI, **International Humanitarian Law-Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare**, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, 2019, s. 168.

¹⁵ **Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. II, Section B**, Bern, Federal Political Department, s. 15.

¹⁶ **Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. II, Section B**, Bern, Federal Political Department, s. 15.

eylemlerinin eşiğinin bir önemi bulunmamaktadır. Önemli olan saldırı yapanın devletin silahlı kuvvetleri olması veya yapan kişilerin eylemlerinin devlete atfedilebilir olmasıdır. Saldırı yapan devletin hedefi de diğer devletin askeri kuvvetleri veya onun ülkesi olması gerekmektedir.¹⁷

Uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramı normatif düzeyde ve genel olarak ilkin 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3; ardından, 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek 1977 tarihli Protokol II ve 1998 tarihli Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Roma Statüsü'nde¹⁸ düzenlenmiştir. En yukarıda değinilen Konferans'ta tanım üzerinde anlaşılabilmesi ve hangi çatışmaların hukuken nasıl kavranacağı konusundaki tereddütlerin farklı nedenlerle artması karşısında,¹⁹ 1969 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen XXI. Uluslararası Kızılhaç Konferansı'nda uzmanlar uluslararası olmayan silahlı çatışma tanımına Ortak Madde 3'te yer verilmemesinin oluşturduğu eksikliğin giderilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁰ Daha sonra 1977 tarihli Ek Protokol II'nin hazırlık sürecinde uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramının tanımı yapılmak istenmiştir.²¹ Örneğin, 1971 yılında hükümet uzmanlarının katıldığı bir konferansta uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin belirli objektif kriterlerin belirlenmesi gerektiği ve tanımın önemi vurgulanmıştır.²² Fakat görüşmeler ve toplantılar sonucunda,

¹⁷ SASSOLI, 2019, s. 169; Marco SASSOLI, **International Humanitarian Law-Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare**, Second Edition, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, 2024, s. 187. Uluslararası silahlı çatışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Fatih DÖNMEZ, **Uluslararası Hukukta Silahlı Çatışmaların Sona Ermesi: Yugoslavya'nın Dağılması Sürecinde Yaşanan Silahlı Çatışmaların Sona Ermesi Örneği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2024, s. 5-17.

¹⁸ Bundan sonra "Roma Statüsü" olarak anılacaktır.

¹⁹ Konferans sırasında Myanmar (Burma), uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramı için bir tanımın yapılması gerektiğini belirtmiştir, bkz. **Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. II, Section B**, Bern, Federal Political Department, s. 327; PICTET, 1952, s. 49.

²⁰ ICRC, **Report to the XXII International Conference of the Red Cross on the Reaffirmation and Development of the Laws and Customs Applicable in Armed Conflicts**, Geneva, 1969, s. 99-100.

²¹ **Report on the Work of the Conference of Government Experts on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts**, Chapter II, Geneva, 1971, s. 34-41, 62-65.

²² "Uluslararası olmayan silahlı çatışma" kavramının tanımına ilişkin olarak metinde belirtilen dönemde farklı devletlerin görüşleri hak. bkz. Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VIII, **CDDH/II/SR.23**, s. 219-228. Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VIII, **CDDH/II/SR.24**, s. 229- 238.

uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramının tanımı yapılamamış, Protokol'ün uygulanabilirlik şartlarının belirtilmesiyle yetinilmiştir. Aşağıda ayrıca değinileceği üzere, 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol II'nin kapsamına giren, uluslararası olmayan silahlı çatışmalar Ortak Madde 3'ün kapsadığı, uluslararası olmayan silahlı çatışmalardan dardır.

Uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramının uluslararası insancıl hukuk doktrininde ve uygulamasında yıllarca ve yoğun biçimde tartışılmasının ardından tanımı, uluslararası ceza hukuku uygulaması bağlamında karşımıza çıkmıştır. 1995 yılında, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM), *Tadic* Davasının yargı yetkisine ilişkin ara temyiz kararında genel olarak “silahlı çatışma” kavramını tanımlamıştır. Temyiz Dairesi'ne göre:

*“Devletler arasında silahlı kuvvete başvurulması veya hükümet yetkilileri ile teşkilatlı (örgütlü) silahlı gruplar arasında veya bir Devlet içindeki bu tür gruplar arasında uzun süreli silahlı şiddet (protracted armed violence) olması durumunda silahlı çatışma vardır. Uluslararası insancıl hukuk, bu tür çatışmaların başlangıcından itibaren uygulanır ve çatışmaların sona ermesinin ötesine, genel bir barış sonucuna varılana kadar veya iç çatışmalarda barışçıl bir çözüm sağlanana kadar uzanır. O ana kadar uluslararası insancıl hukuk, savaşan devletlerin tüm topraklarında veya iç çatışmalar söz konusu olduğunda, fiilen savaş olsun ya da olmasın, bir tarafın kontrolü altındaki tüm topraklarda uygulanmaya devam eder.”*²³

Kararda, ilgili Daire, Ortak Madde 3'ün uygulanabilirliğini incelerken (1) çatışmanın eşiğini ve (2) çatışan tarafların teşkilatlanma (örgütlenme) düzeyini, esas olan iki kriteri (ölçütü) birlikte uygulamış ve dava bakımından iki ölçütün de gerektiğini tespit etmiştir.²⁴ İlaveten, uluslararası olmayan veya karma nitelikteki bir silahlı çatışmada, birbiriyle yakından ilişkili olan bu ölçütlerin yalnızca, asgari olarak, bir silahlı çatışmayı

²³ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1, ICTY, 2 October 1995, para. 70. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

²⁴ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Trial Chamber Judgment, IT-94-1-T, 7, ICTY, 7 May 1997, para. 562.

uluslararası insancıl hukuka tabi olmayan haydutluk, örgütlenmemiş ve kısa ömürlü ayaklanmalar veya terörist faaliyetlerden ayırmak amacıyla kullanıldığı belirtilmiştir.²⁵ Uluslararası insancıl hukukun gelişimi ve özellikle Ortak Madde 3'ün uygulanması ve yorumlanması bakımından *Tadic* Davasında benimsenen tanımın büyük katkı sağladığı söylenebilir. Bahse konu tanım, EYUCM²⁶ dışında Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (RUCM)²⁷, Sierra Leone Özel Mahkemesi²⁸ ve Uluslararası Ceza Mahkemesi²⁹ tarafından esas alınıp uygulanmıştır. İlâveten, 1998 tarihli Roma Statüsü'nde *Tadic* Davasında benimsenen tanımın etkisi görülmektedir. Roma Statüsü'nün 8/2/f. maddesinde uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin kuralların ayaklanmalar, münferit ve düzensiz şiddet eylemleri veya benzer nitelikteki diğer eylemler gibi iç karışıklık ve gerilim durumlarına uygulanmadığı; bir devletin topraklarında, hükümet yetkilileri ile teşkilatlı (örgütlü) silahlı gruplar arasında veya bu tür gruplar arasında uzun süreli silahlı çatışmanın olması durumunda geçerli olduğunu belirtmiştir.³⁰

²⁵ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Trial Chamber Judgment, IT-94-1-T, 7, ICTY, 7 May 1997, para. 562.

²⁶ *Prosecutor v. Delalic, Mucic, Delic and Landzo*, Trial Chamber Judgment, IT-96-21-T, ICTY, 16 November 1998, para. 183; *Prosecutor v. Furundzija*, Trial Chamber Judgment, IT-95-17/1, ICTY, 10 December 1998, para. 59; *Prosecutor v. Kordic and Cerkez*, Trial Chamber Judgment, IT-95-14/2-T, ICTY, 26 February 2001, para. 24; *Prosecutor v. Kordic and Cerkez*, Appeals Chamber Judgment, IT-95-14/2-T, ICTY, 17 December 2004, para. 336; *Prosecutor v. Kunarac et al.*, Trial Chamber Judgment, IT-96-23-T&IT-96-23/1-T, ICTY, 22 February 2001, para. 402; *Prosecutor v. Kunarac, Kovac and Vukovic*, Appeals Chamber Judgment, IT-96-23, ICTY, 12 June 2002, para. 56; *Prosecutor v. Naletilic and Martinovic*, Trial Chamber Judgment, IT-98-34-T, ICTY, 31 March 2003, para. 177; *Prosecutor v. Stakic*, Trial Chamber II Judgment, IT-97-24-T, ICTY, 31 July 2003, para. 568; *Prosecutor v. Slobodan Milosevic*, Third Chamber Decision on Motion for Judgment of Acquittal, IT-02-54-T, ICTY, 16 June 2004, para. 16; *Prosecutor v. Blagojevic and Jokic*, Trial Chamber I Judgment, IT-02-60-T, ICTY, 17 January 2005, para. 536; *Prosecutor v. Strugar*, Trial Chamber II Judgment, IT-01-42-T, ICTY, 31 January 2005, para. 215; *Prosecutor v. Limaj et al.*, Trial Judgment, IT-03-66-T, ICTY, 30 November 2005, para. 84; *Prosecutor v. Oric*, Trial Chamber II Judgment, IT-03-68-T, ICTY, 30 June 2006, para. 254; *Prosecutor v. Haradinaj et al.*, Trial Chamber I Judgment, IT-04-84-T, ICTY, 3 April 2008, para. 37-49; *Prosecutor v. Boskoski and Tarculovski*, Trial Chamber II Judgment, IT-04-82-T, ICTY, 10 July 2008, para. 175.

²⁷ *Prosecutor v. Akayesu*, Trial Judgment, ICTR-96-4-T, ICTR, 2 September 1998, para. 619; *Prosecutor v. Rutaganda*, Trial Chamber Judgment, ICTR-96-3, ICTR, 6 December 1999, para. 92.

²⁸ *Prosecutor v. Fofana et al.*, Decision on Appeal against 'Decision on Prosecution's Motion for Judicial Notice and Admission of Evidence', SCSL, 16 May 2005, Separate Opinion of Justice Robertson, para. 32.

²⁹ *Prosecutor v. Lubanga*, Decision on the Confirmation of Charges, ICC-01/04-01/06, ICC, 29 January 2007, para. 233.

³⁰ Türkiye Cumhuriyeti Roma Statüsü'ne taraf değildir. Andlaşma metni ve taraf devletler için bkz. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=en> [26.12.2024].

A. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmanın Tarafları

1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3'te uluslararası olmayan silahlı çatışma taraflarının tanımı yapılmadığı gibi çatışan taraflara ilişkin herhangi bir kriter belirtilmemiştir. Ortak Madde 3'ün müzakeresi sırasında ortaya çıkan hakim görüşe göre uluslararası olmayan silahlı çatışmalar, bir Taraf Devlet ile bir veya daha fazla devlet-dışı silahlı grubu karşı karşıya getiren silahlı çatışmalardır.³¹ Pictet, sırasıyla 1952, 1958 ve 1960 tarihli I, III ve IV. Cenevre Sözleşmeleri şerhlerinde³² uluslararası olmayan silahlı çatışmayı haydutluk eylemi veya örgütlenmemiş ve kısa ömürlü bir ayaklanmadan ayırmak için yardımcı nitelikte olan birtakım kriterleri belirtmiştir. Buna göre:

“(1) De jure Hükümete karşı ayaklanan Tarafın teşkilatlı (örgütlü) bir askeri güce, eylemlerinden sorumlu bir otoriteye sahip olması, belirli bir bölge içinde hareket etmesi ve Sözleşme'ye saygı gösterme ve saygı gösterilmesini sağlama araçlarına sahip olması. (2) Yasal Hükümetin, askeri olarak örgütlenmiş ve ulusal toprakların bir bölümünü elinde bulunduran isyancılara karşı düzenli askeri kuvvetlere başvurmak zorunda olması. (3) (a) De jure Hükümetin isyancıları savaşan taraf olarak tanımış olması; veya (b) kendisi için bir savaşan tarafın haklarını talep etmiş olması; veya (c) isyancıları sadece bu Sözleşme'nin amaçları doğrultusunda savaşan taraf olarak tanıdığını; veya (d) Anlaşmazlığın uluslararası barışa yönelik bir tehdit, barışın ihlali veya bir saldırı eylemi olarak Güvenlik Konseyi veya BM Genel Kurulu gündemine alınmış

³¹ ICRC, **Commentary on the Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field**, 2016, <[IHL Treaties - Geneva Convention \(I\) on Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, 1949 - Commentary of 2016 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3](#)> [05.06.2023]; ICRC, **Commentary on the Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea**, Geneva, 2017, <[IHL Treaties - Geneva Convention \(II\) on Wounded, Sick and Shipwrecked of Armed Forces at Sea, 1949 - Commentary of 2017 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3](#)> [05.06.2023]; ICRC, **Commentary on the Convention (III) Relative to the Treatment of Prisoners of War**, Geneva, 2020, <[IHL Treaties - Geneva Convention \(III\) on Prisoners of War, 1949 - Commentary of 2020 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3](#)> [05.06.2023].

³² Uluslararası olmayan silahlı çatışmanın belirlenmesine ilişkin kriterler 1949 Cenevre Sözleşmelerinde belirtilmemiştir. Ayrıca bkz. Jean S. PICTET (ed.), **Commentary on the II Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea**, Geneva, ICRC, 1960.

*olması. (4) (a) İsyancıların Devlet niteliği taşıdığını iddia eden bir örgüte sahip olması. (b) İsyancı sivil otoritenin belirli bir bölge içindeki kişiler üzerinde fiili otorite kullanması. (c) Silahlı kuvvetlerin örgütlü sivil otoritenin yönetimi altında hareket etmesi ve olağan savaş hukukuna uymaya hazır olması. (d) İsyancı sivil otoritenin Sözleşme hükümleriyle bağlı olmayı kabul etmesi.”*³³

Pictet, II, III ve IV. Cenevre Sözleşmelerine ilişkin şerhinde uluslararası silahlı çatışmalarda olduğu gibi çatışan tarafların silahlı kuvvetlerinin bulunması gerektiğini, fakat bir ülkenin topraklarında gerçekleşmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁴ Fakat her durumda Ortak Madde 3’ün geniş yorumlanması ve uygulanması gerektiğini, olmaması için herhangi bir nedenin olmadığını, zira bahse konu kuralların Sözleşmelerin imzalanmasından çok önce, tüm medeni devletlerde zaten gerekli olduğu kabul edildiğini ve söz konusu devletlerin iç hukuk düzenlemelerinde yer aldığını belirtmiştir.³⁵

ICRC, 2016 yılında 1949 Cenevre Sözleşmesi I, 2017 yılında 1949 Cenevre Sözleşmesi II ve 2020 yılında 1949 Cenevre Sözleşmesi III’ün Ortak Madde 3’e ve 1987 yılında 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol II’nin 1. maddesine ilişkin şerhlerinde devletin müdahalesi olmadan ve devlet-dışı silahlı gruplar arasında gerçekleşen silahlı çatışmalarda da Ortak Madde 3’ün uygulanacağını belirtmiştir.³⁶ EYUCM’nin *Tadic*

³³ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

³⁴ PICTET, 1960a, s. 33. Jean S. PICTET (ed.), **Commentary on the III Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War**, Geneva, ICRC, 1960, s. 37. Jean S. PICTET (ed.), **Commentary on the IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War**, Geneva, ICRC, 1958, s. 36.

³⁵ Jean S. PICTET (ed.), **Commentary on the I Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field**, Geneva, ICRC, 1952, s. 49-50. PICTET, 1960b, s. 36. PICTET, 1958, s. 35-36.

³⁶ ICRC, **Commentary on the Geneva Convention (I)**, 2016, <[IHL Treaties - Geneva Convention \(I\) on Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, 1949 - Commentary of 2016 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3](#)> [05.06.2023]; ICRC, **Commentary on the Convention (II)**, 2017, <[IHL Treaties - Geneva Convention \(II\) on Wounded, Sick and Shipwrecked of Armed Forces at Sea, 1949 - Commentary of 2017 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3](#)> [05.06.2023]; ICRC, **Commentary on the Geneva Convention (III)**, 2020, <[IHL Treaties - Geneva Convention \(III\) on Prisoners of War, 1949 - Commentary of 2020 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3](#)> [05.06.2023]; ICRC, **Commentary on the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts, 8 June 1977**, <[IHL Treaties - Additional Protocol \(II\) to the Geneva Conventions, 1977 - Commentary of 1987 Article | Article 1 - Material field of application | Article 1 \(icrc.org\)](#)> [05.06.2023].

Davasında benimsediği tanıma göre, uluslararası olmayan silahlı çatışma; devlet ile teşkilatlanmış (örgütlenmiş) silahlı gruplar veya bir devlet içerisinde bu tür gruplar arasında olan silahlı çatışmalardır.³⁷

Ortak Madde 3 kapsamında uluslararası olmayan silahlı çatışmanın tarafları açısından ICRC'nin 1987 tarihli Ek Protokol II hakkındaki şerhinin ardından benzer tutumun *Tadic* Davası, 1998 tarihli Roma Statüsü'nün 8/2/f. maddesi, ICRC'nin 2016 yılında 1949 Cenevre Sözleşmesi I, 2017 yılında 1949 Cenevre Sözleşmesi II ve 2020 yılında 1949 Cenevre Sözleşmesi III şerhlerinde benimsendiği gözlemlenmiştir. Bu bağlamda devlet-dışı silahlı gruplar arasında olan ve kimi zaman “gerilla savaşları” olarak adlandırılan çatışmalara uluslararası insancıl hukuk uygulanabilir.³⁸ Sonuç olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışmanın tarafları, aşağıda belirtilen diğer kriter (ölçüt)lerin karşılanması durumunda, devlet ve devlet-dışı silahlı gruplar olabilmektedir. Herhangi bir devletin müdahil olmadığı, devlet-dışı silahlı gruplar arasında gerçekleşen uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda da Ortak Madde 3 uygulanır.³⁹

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, bir uluslararası olmayan silahlı çatışmada devleti veya devlet-dışı silahlı grubu desteklemek amacıyla müdahil olan devletler ve/veya çok uluslu güçler bulunabilir. Bahse konu müdahale durumları devlet ve/veya çok uluslu güçleri uluslararası olmayan silahlı çatışmanın tarafı haline getirebilir. BM Güvenlik Konseyi kararı uyarınca hareket eden barışı koruma güçleri ve BM Güvenlik Konseyi'nden yetki alarak ya da almadan faaliyet gösteren çok uluslu güçler, uluslararası olmayan silahlı çatışma eşiğini karşılaması ve doğrudan çatışmaya katılımıyla çok uluslu

³⁷ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1, ICTY, 2 October 1995, para. 70.

³⁸ CULLEN, 2010, s.148.

³⁹ Andrew CLAPHAM, Paola GAETA, Marco SASSOLI (eds.), **The 1949 Geneva Conventions-A Commentary**, Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 397.

gücü gönderen uluslararası örgütü ya da bu gücü oluşturan devletleri çatışmanın tarafı/ tarafları haline getirir.⁴⁰

B. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmaların Tasnifi

Silahlı çatışmaların tasnifi uluslararası insancıl hukukun uygulanması açısından oldukça önemlidir. Zira uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalar için uygulanabilir ilke ve kurallar farklıdır. Bir silahlı çatışmanın uluslararası olmayan silahlı çatışma olarak tasnif edilmesi için öncelikle 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 2 kapsamında uluslararası silahlı çatışma niteliğinde olmaması gerekir.⁴¹ İlâveten, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin gereken kriterlerin karşılanıp karşılanmaması ve Ortak Madde 3 açısından detaylıca değerlendirme yapmak gerekir. Uluslararası olmayan silahlı çatışmaların tasnifini birtakım durumlar zorlaştırmaktadır. Bu kapsamda (1) ‘uluslararasılaşmış’ silahlı çatışmalar, (2) karma çatışmalar ve (3) siber savaşlar örnek olarak verilebilir. Metnin devamında söz konusu durumlar detaylıca ele alınacaktır.

Yukarıda belirtilenlere ek olarak uluslararası olmayan silahlı çatışma olarak sayılmayan hallere değinmek gerekir. Terörizm, uluslararası olmayan silahlı çatışma olarak değerlendirilemez.⁴² Terörizmin en tartışmalı konularından birisi tanımına ilişkindir ve genel olarak kabul gören bir tanımı bulunmamaktadır.⁴³ Louis Henkin, terörizm kavramının hukuki kavram olmaya elverişli olmadığını belirtmiştir.⁴⁴ Çalışmamızın konusuyla bağlantılı olduğundan “ecoterörizm” kavramına da değinmek

⁴⁰ CLAPHAM et al. (eds.), 2015, s. 399; ICRC, **Commentary on the Convention (III)**, 2020, <[IHL Treaties - Geneva Convention \(III\) on Prisoners of War, 1949 - Commentary of 2020 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3](#)> [05.06.2023].

⁴¹ CLAPHAM et al. (eds.), 2015, s. 168.

⁴² Ali İbrahim AKKUTAY, *Silahlı Çatışmalar Hukukunda İç Silahlı Çatışmaların Uluslararasılaşması*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 65 (1) 2016, s. 14.

⁴³ SASSOLI, 2019, s. 496-497.

⁴⁴ SASSOLI, 2019, s. 497.

gerekmektedir. “Ekoterörizm”, doğayı kurtarmak adına işlenen her türlü suç olarak tanımlanmaktadır. Bahse konu kavram, 1980’lerde Edward Abbey’in “The Monkey Wrench Gang” adlı kitabının yayınlanmasının ardından kullanılmaya başlanmıştır. Bu kitap, Batı’nın kalkınmasına duydukları öfkeyi bir demiryolu köprüsünü havaya uçurarak ve reklam panolarını yakarak gösteren dört ekoteröristin hayatını anlatmaktadır.⁴⁵ ABD Federal Soruşturma Bürosu’na (FBI) göre “ekoterörizm” kavramı,

“Çevre odaklı, alt ulusal (subnational) bir grup tarafından çevresel-politik nedenlerle masum kurbanlara veya mülklere karşı suç niteliği taşıyan veya hedefin ötesinde bir kitleye yönelik, genellikle sembolik nitelikte şiddet kullanımı veya kullanım tehdidi olarak tanımlamaktadır.”⁴⁶

ABD, ekoteröristlerin eylemlerinin artan yoğunluğu ve sivillere yönelik oluşturdukları tehdit nedeniyle özel yasalar kabul etmiştir. Bu bağlamda ABD, 1992 yılında Hayvan İşletmelerini Koruma Yasası ve 2006 yılında Hayvan İşletmeleri Terörizm Yasasını, hayvan işletmelerini fiziksel olarak rahatsız eden ve şirketlere 10.000 ABD Doları’nın üzerinde zarar veren aşırı çevreci grupların eylemlerine müdahale etmek için kabul etmiştir.⁴⁷

Uluslararası hukuk bağlamında terörizmin yasaklanması ve cezalandırılmasına ilişkin yaklaşık olarak 19 adet uluslararası ve birkaç tane bölgesel andlaşma bulunmaktadır.⁴⁸ Bu andlaşmalarda tartışmalı olan terörizm kavramı tarif edilmektense

⁴⁵ Alyson B. WALKER, *A Field of Failed Dreams: Problems Passing Effective Ecoterrorism Legislation*, Villanova Environmental Law Journal, Vol. 18, No. 1, 2007, s. 102.

⁴⁶ Bkz. James F. JARBOE, **Domestic Terrorism Section Chief, Counterterrorism Division, Federal Bureau of Investigation, Before the House Resources Committee, Subcommittee on Forests and Forest Health**, Washington, DC, 12 February 2002, <<https://archives.fbi.gov/archives/news/testimony/the-threat-of-eco-terrorism>> [27.12.2024]. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁴⁷ Rahandy Rizki PRANANDA, Pulung Widhi Hari HANANTO, Muhammad Dzaki RAMADHAN, Grandson Tamaro SIMANJUNTAK, Haniff AHAMAT, *Legal Consideration Towards Eco-Terrorism As A New Form Of The Environmental Law Crime And Torts*, Diponegoro Law Review, Vol. 8, No. 2, October 2023, s. 295.

⁴⁸ Terörizmin yasaklanması ve cezalandırılmasına ilişkin uluslararası ve bölgesel andlaşmalar için bkz. UN Office of Counter-Terrorism, International Legal Instruments, <[International Legal Instruments](https://www.unodc.org/unodc/en/counter-terrorism/international-legal-instruments.html) | Office of Counter-Terrorism> [21.06.2023].

suç olarak tanımlanan terörist eylemler tadadi örnek olarak sayılmıştır.⁴⁹ 1937 tarihli Terörizmin Engellenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme’ye göre,

*“Bir devlete karşı yöneltilen veya belirli kişilerin, kişilerden oluşan bir grubun veya genel kamuoyunun zihninde bir terör devleti yaratmayı amaçlayan suç eylemleridir.”*⁵⁰

Anlamı yeterince açık olmayan bu tanım, söz konusu Sözleşme’nin hiç yürürlüğe girmemesinden dolayı uygulanamamıştır. Bir başka tanımlama girişimi BM’nin ad hoc komitesi ve bağlı çalışma grubu tarafından hazırlanan fakat halen kabul edilemeyen Birleşmiş Milletler Uluslararası Terörizme İlişkin Taslak Kapsamlı Sözleşme’de yapılmıştır.⁵¹ Taslak Sözleşme’nin 2. maddesinde herhangi bir kişinin herhangi bir şekilde Sözleşme bağlamında suç sayılan (terörist) eylemleri hukuka aykırı ve kasıtlı olarak yapması ve davranış amacının bir nüfusu korkutmak veya bir hükümeti veya uluslararası bir kuruluşu herhangi bir eylemde bulunmaya veya yapmaktan kaçınmaya zorlaması şeklinde belirtilmiştir. Ölüm veya ciddi bedensel yaralamaya neden olmak veya kamuya açık kullanım yerleri, devlet veya hükümete ait tesisler, toplu taşıma sistemleri, alt yapı tesisleri veya çevre dahil olmak üzere kamu ve özel mülkiyete ağır hasar vermek veya büyük ekonomik kayıpla sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hasara neden olmak gibi eylemler maddede belirtilmiştir. Güncel olarak, BM Genel Kurulu’nun 11 Kasım 2024 tarihli ve A/C.6/79/L.6 sayılı kararında Altıncı Komite’ye, Genel Kurul’un sekseninci oturumunda, Birleşmiş Milletler Uluslararası Terörizme İlişkin Taslak Kapsamlı Sözleşme’nin sürecini sonuçlandırmak amacıyla bir çalışma grubu kurulmasını

⁴⁹ SASSOLI, 2019, s. 506.

⁵⁰ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.) “Aktaran” Hans-Peter GASSER, *Acts of Terror, Terrorism and International Humanitarian Law*, IRRC, Vol. 84, No. 847, September 2002, s. 552. Milletler Cemiyeti bağlamında görüşülüp hazırlanan Sözleşme metni için bkz. The League of Nations Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism, LN Doc. C. 546(I).M.383(I)/1937.V. Terörist eylemlere verilen örnekler için bkz. Madde 2, 3.

⁵¹ Taslak Sözleşme’nin metni için bkz. Draft Comprehensive Convention on International Terrorism, [Draft comprehensive convention on international terrorism : \(un.org\)](https://www.un.org/), (Son Erişim Tarihi: 21.06.2023).

tavsiye etmiştir.⁵² Sonuç olarak, terörizm kavramının hukuki bir kavram olmadığını tekrardan belirtmekte fayda vardır.⁵³

Özellikle, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra terörizmin bağlamı değişmiş ve küresel teröre karşı mücadelede uluslararası insancıl hukukun uygulanması yaklaşımı ortaya çıkmıştır. Bahse konu yaklaşım ABD'nin devlet-dışı silahlı grup olan El-Kaide'ye karşı "savaş" ilan etmesi ve dünya çapında "teröre karşı savaş"ın başladığını belirtmesiyle ortaya çıkmıştır.⁵⁴ ABD, El-Kaide'nin 1949 Cenevre Sözleşmelerine taraf olmadığını, üyelerinin hukuka aykırı savaşçı (unlawful combatant) olduğunu ve dolayısıyla uluslararası insancıl hukukun sağladığı himayeden yararlanamayacağını ve çatışmanın uluslararası olmasından dolayı Ortak Madde 3'ün uygulanamayacağını ileri sürmüştür.⁵⁵ Daha sonra ABD, devlet-dışı silahlı gruplar ile olan silahlı çatışmanın tasnifini değiştirmiş ve uluslararası olmayan silahlı çatışma olarak nitelendirmiştir.⁵⁶ Silahlı çatışmanın bu şekilde devletin politikası doğrultusunda tasnif edilmesinin oldukça yanlış olduğunu belirtmek gerekir.

Son olarak, uluslararası insancıl hukuk bağlamında örf ve adet hukuku kuralı niteliğinde olan ve aynı zamanda 1977 tarihli Ek Protokol I'in 51/2. maddesi⁵⁷ ve Ek Protokol II'nin 13/2. maddesindeki⁵⁸ düzenlemeye değinmek gerekir. Bahse konu

⁵² UNGA, Measures to Eliminate International Terrorism, **UN Doc. A/C.6/79/L.6**, 11 November 2024.

⁵³ GASSER, **September 2002**, s. 553.

⁵⁴ Independent Panel to Review DoD Detention Operations, **The Schlesinger Report: A Final Report of the Independent Panel to Review DoD Detention Operations**, 24 August 2004, <<https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA428743.pdf>> [27.12.2024].

⁵⁵ Independent Panel to Review DoD Detention Operations, **The Schlesinger Report: A Final Report of the Independent Panel to Review DoD Detention Operations Final Report**, Appendix C, 24 August 2004, <<https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA428743.pdf>> [27.12.2024].

⁵⁶ UN Human Rights Council, National Report Submitted in Accordance with Paragraph 15 (a) of the Annex to Human Rights Council Resolution 5/1-United States of America, **UN Doc. A/HRC/WG.6/9/USA/1**, 12 November 2010, para. 84, <<https://digitallibrary.un.org/record/693724?v=pdf>> [04.02.2025].

⁵⁷ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [21.06.2023].

⁵⁸ Türkiye Cumhuriyeti taraf değildir, taraf devletler için bkz. <[Protocole additionnel aux Conventions de Genève du 12 août 1949 relatif à la protection des victimes des conflits armés non internationaux \(Protocole II\)](https://www.unhcr.org/refugees/470-AP-II-EN.pdf)> [27.12.2024]. Ek Protokol II metni için bkz. **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August, 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II)**, of 8 June 1977, <[IHL Treaties - Additional Protocol \(II\) to the Geneva Conventions, 1977](https://www.unhcr.org/refugees/470-AP-II-EN.pdf)> [27.12.2024].

düzenlemeye göre, “*başlıca gayesi sivil halkta terör yaymak olan şiddet fiilleri veya tehditleri yasaktır*”.⁵⁹ Ek Protokol II’nin 4/2/d. maddesi ise insanca muamele kapsamında getirilen temel güvencelerden biri olarak terör eylemlerini yasaklamıştır. EYUCM de bu bağlamda “şiddet fiillerini”, sivil halk üzerinde terörü yaymak amacıyla ve sivil halka veya sivillere karşı yapılan fiiller olarak tanımlamıştır.⁶⁰

1. Tasnifin Önemi

Uluslararası insancıl hukuk bağlamında uygulanacak kuralların belirlenmesinde tasnif büyük önem arz etmektedir. Uluslararası silahlı çatışmaları düzenleyen kurallar 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol I’de bulunurken uluslararası olmayan silahlı çatışmaları düzenleyen kurallar 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3 ve 1977 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol II’de mevcuttur. Uluslararası silahlı çatışmalar ile ilgili olarak 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 2 ve 1977 tarihli Ek Protokol I’in 1. maddesi uygulanabilirlik açısından objektif kriterler bulundurmaktadır. Ortak Madde 2’ye göre, Sözleşme (1) Yüksek Akit Taraflardan ikisi ya da daha fazlası arasında ortaya çıkabilecek ilan edilmiş savaş ya da diğer herhangi bir silahlı çatışma durumunda, savaş durumu bunlardan biri tarafından tanınmamış olsa bile, (2) Yüksek Akit Taraflardan birinin ülkesinin kısmen veya tamamen işgali halinde, bu işgal silahlı bir direnişle karşılaşmasa bile, uygulanır. İlaveten, 1977 tarihli Ek Protokol I’in 1/4. maddesinde⁶¹ sömürgeci tahakküme, yabancıların

⁵⁹ AKDOĞAN, 2023, s. 1120.

⁶⁰ *Prosecutor v. Stanislav Galic*, Trial Chamber I Judgment and Opinion, IT-98-29-T, ICTY, 5 December 2003, para. 135-137. BM Tehditler, Zorluklar ve Değişim Üst-Düzey Paneli (High-Level Panel on Threats, Challenges and Change) ve Genel Sekreteri’ne göre terörizmin tanımı sadece sivillere ve savaşan olmayanlara karşı yapılan eylemleri içermelidir. Detaylı bilgi için bkz. **A More Secure World: Our Shared Responsibility-Report of the Secretary-General’s High-Level Panel on Threats, Challenges and Change**, United Nations, 2004, para. 164; UNGA, In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All-Report of the Secretary-General, UN Doc. A/59/2005, 21 March 2005, para. 91, <<https://docs.un.org/en/A/59/2005>> [04.02.2025].

⁶¹ Türkiye Cumhuriyeti’nin taraf olmadığı andlaşma metni için bkz. **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed**

işgaline ve ırkçı rejimlere karşı mücadele eden ve Birleşmiş Milletler Şartı'nın 1/2. maddesinde⁶² düzenlenen kendi kaderini tayin etme hakkını kullanan halkların taraf olduğu silahlı çatışmalar uluslararası silahlı çatışma olarak düzenlenmekte ve bahse konu Protokol'ün uygulama alanına girmektedir. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalar açısından ise 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3 uygulanabilirlik açısından detaylı düzenleme bulundurmamaktadır. 1977 tarihli Ek Protokol II'nin 1 ve 2. maddelerinde ise Protokol'ün uygulanması için objektif kriterler bulunmaktadır. Bahse konu kriterler karşılandığında Protokol doğrudan uygulanacaktır. Detaylarına girmemekle birlikte uluslararası ceza hukuku bakımından 1998 tarihli Roma Statüsü'nün uygulanabilirliğinin ayrıca incelenmesi ve değerlendirilmesi gerektiği belirtilmelidir.

Son olarak, 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3'ün uygulanabilirliği için gereken şartlara değinmeden önce, 1949 yılında Diplomatik Konferans'ta "Mini Sözleşme"⁶³ olarak adlandırıldığını ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanması gereken asgari kuralları bulundurduğunu belirtmek gerekmektedir. Ortak Madde 3'ün uygulanması çatışan tarafların hukuki statüsüne etki etmemektedir.⁶⁴ Bu Sözleşme'nin amacının tamamen insani olduğunu, devletlerin iç işleriyle hiçbir şekilde ilgilenmediğini ve sadece tüm ulusların her yerde ve her koşulda geçerli olduğunu düşündüğü temel insaniyet kurallarına saygı gösterilmesini sağladığını açıkça ortaya koymaktadır.

Conflicts (Protocol I), 8 June 1977, ICRC, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [06.06.2023].

⁶² **Birleşmiş Milletler Andlaşması**, <<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf>> [06.06.2023].

⁶³ **Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949 (Federal Political Department of Switzerland 1950)**, Vol. II-B, 326, Article 2A.

⁶⁴ Türkiye Cumhuriyeti 1949 Cenevre Sözleşmelerine taraftır, Sözleşmeler'in metinleri için bkz. **Harb Felâketzedelerinin Himayesine Dair 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmelerinin Onanması Hakkında Kanun**, 8322 Sayılı Resmi Gazete, 30 Ocak 1953.

2. 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3'ün Uygulanabilirliği için Aranan Şartlar

1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3'ün uygulanabilirliği bakımından asli kaynak olarak madde metni ve yardımcı kaynak olarak şerh ve içtihadı bakmak gerekmektedir. Ortak Madde 3'ün uygulanabilirliği için gereken şartlar değerlendirildiğinde, maddede detaylar verilmediğinden, içtihat büyük katkı sağlamıştır.⁶⁵ Ortak Madde 3'ün yer bakımından uygulanmasına ilişkin şart uluslararası olmayan silahlı çatışmanın bir devletin ülkesinde gerçekleşmesidir.⁶⁶ Söz konusu silahlı çatışmanın tek bir devletin ülkesinde gerçekleşmesine yönelik bir şart yoktur.⁶⁷ Halihazırda, 1949 Cenevre Sözleşmelerine BM üye devletlerinin tamamı ve BM'ye üye olmayan Cook Adaları, Filistin ve Vatikan da dahil olmak üzere 196 devlet taraftır.⁶⁸

EYUCM, uluslararası olmayan silahlı çatışmanın yer ve zaman bakımından kapsamının çatışmanın gerçekleştiği yer ve zamanın ötesine uzandığını belirtmiştir.⁶⁹ Başka bir anlatımla, uluslararası insancıl hukuk, silahlı çatışmanın gerçekleştiği yer ve zaman ile sınırlı kalmayıp çatışmanın bulunduğu devletin ülkesinde uygulanabilmektedir.⁷⁰ Bu bağlamda yalnızca belirli bir yerde silahlı çatışmanın varlığı uluslararası insancıl hukukun uygulanmasını tetiklemez.⁷¹ Mahkeme, *Tadic* ve *Kunarac*

⁶⁵ ICRC, **How is the Term 'Armed Conflict' Defined in International Humanitarian Law?**, *Opinion Paper*, 2024, s. 13.

⁶⁶ CLAPHAM et al. (eds.), 2015, s. 403.

⁶⁷ Liesbeth ZEGVELD, **The Accountability of Armed Opposition Groups in International Law**, Cambridge Studies in International and Comparative Law, 2002, s. 136.

⁶⁸ Taraf devletler için bkz. <<https://www.eda.admin.ch/eda/fr/dfae/politique-exterieure/droit-international-public/traites-internationaux/depositaire/protection-des-victimes-de-la-guerre.html>> [07.06.2023].

⁶⁹ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1, ICTY, 2 October 1995, para. 67; *Prosecutor v. Delalic, Mucic, Delic and Landzo*, Trial Chamber Judgment, IT-96-21-T, ICTY, 16 November 1998, para. 185; *Prosecutor v. Kordic and Cerkez*, Appeals Chamber Judgment, IT-95-14/2-T, ICTY, 17 December 2004, para. 319; *Prosecutor v. Naletilic and Martinovic*, Trial Chamber Judgment, IT-98-34-T, ICTY, 31 March 2003, para. 177; *Prosecutor v. Blaskic*, Trial Chamber Judgment, IT-95-14, ICTY, 3 March 2000, para. 64; *Prosecutor v. Kunarac et al.*, Trial Chamber Judgment, IT-96-23-T&IT-96-23/1-T, ICTY, 22 February 2001, para. 402, 567.

⁷⁰ *Prosecutor v. Delalic, Mucic, Delic and Landzo*, Trial Chamber Judgment, IT-96-21-T, ICTY, 16 November 1998, para. 185.

⁷¹ *Prosecutor v. Delalic, Mucic, Delic and Landzo*, Trial Chamber Judgment, IT-96-21-T, ICTY, 16 November 1998, para. 185.

Davalarında uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çatışan taraflardan birinin kontrolü altında olan tüm bölgede, çatışmanın bizzat o bölgede gerçekleşmesi dikkate alınmaksızın, uluslararası insancıl hukukun uygulanmaya devam edeceğini belirtmiştir.⁷²

Devletin ülkesinin bir yerinde devlet-dışı silahlı grubun kontrolünün olması Ortak Madde 3'ün uygulanması açısından bir şart olarak değerlendirilmemelidir.⁷³ RUCM *Akayesu* Davasında ve Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) *Al-Bashir* Davasında uluslararası olmayan silahlı çatışmalar açısından devlet-dışı silahlı grup kontrolünü bir şart olarak değerlendirilmesini önermiştir.⁷⁴ Fakat böyle bir kontrolün olması Ortak Madde 3'ün uygulanması açısından bir şart değil; bir uluslararası olmayan silahlı çatışmanın varlığına delalet edebilir.⁷⁵ İsabetli olarak, EYUCM *Milosevic* Davasında kontrolün belirleyici bir kriter olmadığını ve kontrolün olmadığı durumlarda da Ortak Madde 3'ün uygulanabileceğini benimsemiştir.⁷⁶ İlaveten, Amerikalar-Arası İnsan Hakları Komisyonu *Tablada* Davasında devlet-dışı silahlı grupların devletin ülkesinin bir yerinde kontrolünün olmadığı durumlarda Ortak Madde 3'ün uygulanabileceğini doğrulamıştır.⁷⁷

Sonuç olarak, Ortak Madde 3'ün uygulanabilirliğini değerlendirmek açısından, içtihatları uygulama sonucunda günümüzde yaygın olarak kabul edilen ve aşağıda detaylıca açıklanacağı üzere, iki şart vardır. Bunlar, (1) çatışan tarafların niteliği ve (2) çatışmanın eşigidir.⁷⁸ *Tadic* Davasında uygulanan bu iki şartlı testin (*Tadic* testi)

⁷² *Prosecutor v. Kunarac, Kovac and Vukovic*, Appeals Chamber Judgment, IT-96-23, ICTY, 12 June 2002, para. 57; *Prosecutor v. Dusko Tadic*, *Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction*, IT-94-1, ICTY, 2 October 1995, para. 67, 70.

⁷³ CLAPHAM et al. (eds.), 2015, s. 407; ZEGVELD, 2002, s. 136.

⁷⁴ *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, Trial Judgment, ICTR-96-4-T, ICTR, 2 September 1998, para. 619; *Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, *Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest against Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, ICC-02/05-01/09, ICC, 4 March 2009, para. 59-65.

⁷⁵ *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, Trial Judgment, ICTR-96-4-T, ICTR, 2 September 1998, para. 619; *Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, *Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest against Omar Hassan Ahmad Al Bashir*, ICC-02/05-01/09, ICC, 4 March 2009, para. 59-65.

⁷⁶ *Prosecutor v. Slobodan Milosevic*, Trial Chamber Decision for Motion on Judgment of Acquittal, IT-02-54-T, ICTY, 16 June 2004, para. 36.

⁷⁷ *Juan Carlos Abella v. Argentina*, 11.137, Inter-American Commission on Human Rights, 18 November 1997, para. 152.

⁷⁸ ICRC, *How is the Term 'Armed Conflict' Defined in International Humanitarian Law?*, *Opinion Paper*, 2008, s. 3; ICRC, 2024, s. 13.

uygulanmasının amacı, asgari olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışmayı uluslararası insancıl hukukun konusu olmayan haydutluk, teşkilatlı (örgütlü) olmayan ve kısa süreli ayaklanma veya terörist eylemlerden ayırt edilmesi ve tasnifidir.⁷⁹ Zira bahsi geçen iç karışıklıklarda devlet, sınırları dahilinde şiddeti kontrol eder ve gerekirse bu amaçla kendisine verilen meşru güç kullanma tekeli kullanarak kanun ve düzeni korur ve yeniden tesis eder. Bu bağlamda, iç hukuk ve uluslararası hukuk, özellikle de uygulanabildiği ölçüde uluslararası ve bölgesel insan hakları hukuku, bir devletin bu hakkı kullanabildiği çerçeveyi sağlamaktadır.⁸⁰

a. Çatışan Taraflar

Silahlı çatışmalarda asgari olarak uygulanması gereken kuralları içeren Ortak Madde 3, hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir niteliktedir. 1949 Cenevre Sözleşmelerinde Ortak Madde 3'ün uygulanabilirliğine ilişkin şartlar bulunmamaktadır. Pictet, Sözleşmelere ilişkin şerhlerinde müzakere sürecinde tartışılan birtakım yardımcı nitelikteki kriterlere değinerek yetinmiştir. Fakat unutulmamalı ki müzakere sürecinde devletler Sözleşme hükümlerinin tamamının uluslararası olmayan silahlı çatışmalara uygulanması üzerinde daha çok tartışmalar gerçekleştirmiştir. Daha sonra ICRC, içtihat ve uygulamaya dayanarak uluslararası olmayan silahlı çatışmalar bağlamında Ortak Madde 3'ün uygulanması için gereken şartları (1) çatışan tarafların teşkilatlanması (örgütlenmesi) ve (2) çatışmanın eşiği olduğunu belirtmiştir.⁸¹ Bu kapsamda EYUCM ve RUCM'nin büyük katkısı olmuştur.

⁷⁹ *Prosecutor v. Dusko Tadic, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction*, IT-94-1, ICTY, 2 October 1995, para. 70; *Prosecutor v. Dusko Tadic, Trial Chamber Judgment*, IT-94-1-T, 7 May 1997, para. 561-562.

⁸⁰ **Commentary on the Convention (III) Relative to the Treatment of Prisoners of War**, 2020, <[IHL Treaties - Geneva Convention \(III\) on Prisoners of War, 1949 - Commentary of 2020 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3](#)> [05.06.2023].

⁸¹ **Commentary on the Convention (III) Relative to the Treatment of Prisoners of War**, 2020, <[IHL Treaties - Geneva Convention \(III\) on Prisoners of War, 1949 - Commentary of 2020 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3](#)> [05.06.2023].

Nitekim EYUCM *Tadic, Limaj et al., Boskoski ve Tarculovski* Davalarında, RUCM *Akayesu ve Rutaganda* Davalarında bahse konu şartları esas almış ve uygulamıştır.⁸²

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalar kapsamında Ortak Madde 3'ün uygulanması için gerek ilk şart çatışan taraflara (devlet ve devlet-dışı silahlı gruplar) ilişkindir. *Tadic* tanımında verilen "hükümet yetkilileri" kavramı devletin silahlı kuvvetlerini karşılamaktadır.⁸³ Aynı zamanda, devlet tarafından desteklenen milisler de kavramın kapsamına dahildir.⁸⁴ Devlet-dışı silahlı gruplar açısından ise söz konusu grupların yeterince teşkilatlanmış (örgütlenmiş) olması gerekmektedir.⁸⁵ Nitekim bu şartın gerekli olduğu ICRC tarafından içtihadı ve uygulamaya dayanan görüşünde vurgulanmıştır. Komite'ye göre devlet-dışı silahlı grup teşkilatlanmış (örgütlenmiş) silahlı kuvvetlere sahip olmalıdır. Bu, örneğin, bu kuvvetlerin belirli bir komuta yapısı altında olması ve askeri operasyonları sürdürme kapasitesine sahip olması gerektiği anlamına gelir.⁸⁶ Aynı şekilde, Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Hareketi Bileşenlerinin Uluslararası Faaliyetlerinin Düzenlenmesine İlişkin Sevilla Andlaşması, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda devlet-dışı silahlı grupların minimum teşkilata (örgütlenmeye) sahip olması gerektiğine işaret etmiştir.⁸⁷

EYUCM, *Tadic* Kararında silahlı grupların teşkilatlanmış (örgütlenmiş) olması gerektiğini belirtmiştir.⁸⁸ Mahkeme, daha sonra, *Tadic* testini *Milosevic* Davasında

⁸² *Prosecutor v. Tadić*, Trial Judgment, IT-94-1-T, ICTY, 1997, para. 562; *Prosecutor v. Tadić*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, ICTY, 2 October 1995, para. 70; *Prosecutor v. Limaj et al.*, Trial Judgment, IT-03-66-T, ICTY, 30 November 2005, para. 84; *Prosecutor v. Boškoski and Tarčulovski* Trial Judgment, IT-04-82-T, ICTY, 10 July 2008, para. 175; *Prosecutor v. Akayesu*, Trial Judgment, ICTR-96-4-T, ICTR, 2 September 1998, para. 619-620; *Prosecutor v. Rutaganda*, Trial Judgment, ICTR-96-3, ICTR, 6 December 1999, para. 91-92.

⁸³ Sandesh SIVAKUMARAN, *The Law of Non-International Armed Conflict*, Oxford, Oxford University Press, 2012, s. 180.

⁸⁴ SIVAKUMARAN, 2012, s. 180.

⁸⁵ Yoram DINSTEIN, *Non-International Armed Conflicts in International Law*, Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2021, s. 38.

⁸⁶ ICRC, 2008, s. 3. ICRC, 2024, s. 13.

⁸⁷ **Agreement on the Organization of the International Activities of the Components of the International Red Cross and Red Crescent Movement**, 26 November 1997, <[Agreement on the Organization of the International Activities of the Components of the International Red Cross and Red Cres-ce \(ifrc.org\)](#)> [07.06.2023].

⁸⁸ *Prosecutor v. Dusho Tadic*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1, ICTY, 2 October 1995, para. 70.

uygulamış ve Kosova Kurtuluş Ordusunun teşkilatlanma düzeyini değerlendirirken resmi komuta yapısı, merkezi, özel operasyon bölgesi, silah temini, nakliye kapasitesi gibi durumları dikkate almıştır.⁸⁹ *Limaj et al.* Kararında ise yeni üye alımı, eğitimi ve teçhiz edilmesinin ve havan ve roketatar gibi silahlara sahip olmanın teşkilatlanmaya (örgütlenmeye) ilişkin bir kanıt oluşturduğunu belirtilmiştir.⁹⁰ Dolayısıyla, EYUCM'nin içtihadına bakıldığında yeterince teşkilatlanma göstergeleri: (1) Devlet-dışı silahlı grubun komuta yapısının olması, (2) disiplin kurallarının ve mekanizmalarının bulunması, (3) merkezinin bulunması, (4) belli bir bölgeyi kontrol etmesi, (5) silahlara veya diğer askeri teçhizatlar sahip olması, (6) üye alması ve eğitmesi, (7) askeri operasyonlar için plan yapması, (8) askeri operasyonları gerçekleştirebilmesi ve koordine edebilmesi, (9) tek askeri strateji oluşturabilmesi ve askeri taktik kullanabilmesi, (10) tek bir ağız ile konuşabilmesi, (11) müzakere yapabilmesi ve ateşkes veya barışın sağlanması için andlaşma yapabilmesi gibi durumların varlığıdır.⁹¹ UCM de *Lubanga, Katanga ve Bemba* Davalarında devlet-silahlı grupların teşkilatlanmasını (örgütlenmesini) değerlendirirken EYUCM kararlarına atıfta bulunarak göstergelerin bir kısmını dikkate almış ve uygulamıştır.⁹² Bahse konu minimum teşkilatlanma (örgütlenme) şartı, devlet-dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuka riayet edebilmesi için de gereklidir.⁹³ Bu bağlamda Ortak Madde 3'ten kaynaklanan sorumlulukları yerine getirebilecek minimum düzeyde bir teşkilatlanmaya (örgütlenmeye) sahip olması gerekmektedir. Son olarak belirtmeli ki, devlet-dışı silahlı grubun yeterince teşkilatlanmaya (örgütlenmeye) sahip olma şartı

⁸⁹ *Prosecutor v. Slobodan Milosevic*, Trial Chamber Decision on Motion for Judgment Acquittal, IT-02-54-T, ICTY, 16 June 2004, para. 23.

⁹⁰ *Prosecutor v. Limaj et al.*, Judgment, IT-03-66-T, ICTY, 30 November 2005, para. 171.

⁹¹ *Prosecutor v. Ramush Haradinaj et al.*, Judgment, IT-04-84-T, ICTY, 3 April 2008, para. 60; *Prosecutor v. Boškoski and Tarčulovski* Trial Judgment, IT-04-82-T, ICTY, 10 July 2008, para. 199-203; *Prosecutor v. Limaj et al.*, Trial Judgment, IT-03-66-T, ICTY, 30 November 2005, para. 94-134.

⁹² *Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Trial Judgment, ICC-01/04-01/06, ICC, 14 March 2012, para. 537; *Prosecutor v. Germain Katanga*, Trial Judgment, ICC-01/04-01/07, ICC, 7 March 2014, para. 1186; *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*, Trial Judgment, ICC-01/05-01/08, ICC, 21 March 2016, para. 134-136.

⁹³ CLAPHAM et al. (eds.), 2015, s. 405.

değerlendirilirken dikkatli olunmalı, her durum ayrı olarak ele alınmalı, vakaya özel analiz yapılmalı ve kanıt doğrultusunda değerlendirilmelidir.⁹⁴

b. Çatışmanın Eşiği

Ortak Madde 3'ün uygulanması için gereken diğer bir şart uluslararası olmayan silahlı çatışmanın eşiğidir. Silahlı çatışmanın eşiğine ilişkin Ortak Madde 3'te doğrudan herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.⁹⁵ ICRC'nin 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3'e ilişkin şerhinde söz konusu maddenin uygulanması amacıyla silahlı çatışmanın uluslararası savaşa benzer nitelikte olması gerektiği belirtilmiştir.⁹⁶ Fakat daha önce de belirtildiği üzere Ortak Madde 3'ün uygulama kapsamı zamanla değişmiş ve genişlemiştir. Silahlı çatışmanın eşiğine ilişkin açık bir tanımın yapılmasının oldukça zor olduğunu ve her silahlı çatışmanın eşiğini belirlerken olay bazında ve detaylıca incelemek gerektiğini belirtmek gerekmektedir.⁹⁷ İçtihadı bakıldığında, bir uluslararası olmayan silahlı çatışmanın eşiğini değerlendirirken EYUCM *Tadic* tanımındaki “uzun süreli silahlı şiddet (protracted armed violence)”⁹⁸ kriterini benimsemiştir. Mahkeme söz konusu kriteri birtakım yardımcı göstergelere bakarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda *Milosevic* Kararında saldırıların ciddiyeti, çatışmanın uzunluğu ve bölgeye yayılımı, silahlı çatışmaların artışı, silahlı kuvvetlere bağlı askerlerin sayısının artışı ve çatışan tarafların kullandığı silahları dikkate almıştır.⁹⁹ Mahkeme, çatışmanın eşiğini *Limaj*, *Haradinaj*, *Boskoski* ve *Tarculovski* Davalarında da benzer bir şekilde değerlendirmiştir. *Limaj* Kararında saldırıların ciddiyeti ve silahlı çatışmaların artışı, silahlı kuvvetlere bağlı

⁹⁴ CULLEN, 2010, s. 127; *Prosecutor v. Limaj et al.*, Trial Judgment, IT-03-66-T, 30, ICTY, November 2005, para. 84; *Prosecutor v. Boškoski and Tarčulovski* Trial Judgment, IT-04-82-T, ICTY, 10 July 2008, para. 175. *Prosecutor v. Rutaganda*, Trial Judgment, ICTR-96-3, ICTR, 6 December 1999, para. 92.

⁹⁵ SASSOLI, 2019, s. 181.

⁹⁶ PICTET, 1960a, s. 33; PICTET, 1960b, s. 37; PICTET, 1958, s. 36.

⁹⁷ SASSOLI, 2019, s. 181; CULLEN, 2010, s. 130-131.

⁹⁸ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Trial Chamber Judgment, IT-94-1-T, ICTY, 7 May 1997, para. 562.

⁹⁹ *Prosecutor v. Slobodan Milosevic*, Trial Chamber Decision on Motion for Judgment Acquittal, IT-02-54-T, ICTY, 16 June 2004, para. 26-32.

askerlerin seferberliği, kullanılan silahların türü, malların tahrip edilmesi, yerel halkın yerinden edilmesi, ölü sayısı, BM Güvenlik Konseyi'nin çatışma hakkında aldığı kararlara bakmıştır.¹⁰⁰ *Haradinaj* Kararında çatışma kapsamındaki çarpışmaların sayısı, süresi ve şiddeti, kullanılan silahların ve diğer askeri teçhizatın türü, ateşlenen mühimmatın sayısı ve kalibresi, silahlı çatışmada yer alan kişilerin sayısı, ölü sayısı, silahlı çatışma alanından kaçan sivillerin sayısı, maddi zararın kapsamı ve BM Güvenlik Konseyi'nin çatışmayla ilgili faaliyetleri gibi kriterleri değerlendirmiştir.¹⁰¹ Mahkeme, sayılan kriterlerin topluca değerlendirilmesi gerektiğini ve yalnızca bir kriterin çatışmanın eşiğini belirleyemediğini vurgulamıştır.¹⁰² Mahkeme, *Boskoski* ve *Tarculovski* Kararında, daha detaylı olarak, çatışmanın yoğunluğunu belirlemek için; (1) saldırıların ciddiyeti ve silahlı çatışmaların artışı, (2) çatışmaların bölgeye ve zamana yayılması, (3) hükümet güçlerinin sayısındaki artış ve seferberlik ve çatışmanın her iki tarafı açısından silah dağıtımının artışı, (4) BM Güvenlik Konseyi'nin çatışmayla ilgili faaliyetleri, (5) çatışma bölgelerinden kaçmak zorunda kalan sivillerin sayısı, (6) kullanılan silahların türü (özellikle ağır silahların ve tanklar ve diğer ağır araçlar gibi diğer askeri teçhizatın kullanımı), (7) kasabaların kuşatılması veya ulaşımın kapatılması ve bu kasabaların ağır bombardımana tutulması, (8) bombardıman veya çatışmaların neden olduğu yıkımın boyutu ve ölü sayısı, (9) konuşlandırılan birlik ve birimlerin miktarı, (10) bölgenin, kasaba ve köylerin işgali, (11) hükümet güçlerinin kriz bölgesine konuşlandırılması, (12) yolların kapatılması, (13) ateşkes emirleri ve andlaşmaları ile uluslararası örgüt temsilcilerinin ateşkes andlaşmalarına aracılık etmesi ve uygulama girişimlerinin bulunmasını incelemiştir.¹⁰³ Bahsi geçen göstergelerin bazılarını UCM *Lubanga*,

¹⁰⁰ *Prosecutor v. Limaj et al.*, Judgment, IT-03-66-T, ICTY, 30 November 2005, para. 90, 135-143, 150, 166.

¹⁰¹ *Prosecutor v. Haradinaj et al.*, Judgment, IT-04-84-T, ICTY, 3 April 2008, para. 49.

¹⁰² *Prosecutor v. Haradinaj et al.*, Judgment, IT-04-84-T, ICTY, 3 April 2008, para. 49.

¹⁰³ *Prosecutor v. Ljube Boškoski and Johan Tarčulovski*, Trial Judgment, IT-04-82-T, ICTY, 10 July 2008, para. 177.

Katanga ve *Bemba* Davalarında uygulanmıştır. Bu bağlamda Mahkeme, saldırıların ciddiyeti ve silahlı çatışmalardaki potansiyel artışı, bunların bölgeye ve zamana yayılması, hükümet güçlerinin sayısındaki artış, çatışmanın her iki tarafı açısından silahlanma ve silah dağıtımının artışı ve BM Güvenlik Konseyi’nin çatışmayla ilgili faaliyetlerini dikkate almıştır.¹⁰⁴ ICRC ise bir çatışmanın uluslararası olmayan silahlı çatışma olarak nitelendirilmesi için çatışmanın şiddetinin “yeterli yoğunlukta” olması gerektiğini belirtmiştir. Komite, “yeterli yoğunluk” kriterinin değerlendirilmesi amacıyla EYUCM’nin *Haradinaj* ve *Boskoski* ve *Tarculovski* Kararlarında belirtilen göstergelere değinmiştir.¹⁰⁵

Uluslararası olmayan silahlı çatışmanın eşiğinin belirlenmesi açısından EYUCM “uzun süreli silahlı şiddet (protracted armed violence)” kriterini değerlendirirken, daha belirleyici olduğundan, çatışmanın süresinden daha fazla silahlı şiddetin yoğunluğu üzerinde durmuş ve değerlendirmiştir. RUCM içtihadına göre ise silahlı şiddetin sadece birkaç ay sürmesi *Tadic* tanımındaki “uzun süreli (protracted)” kriterini karşılamaktadır.¹⁰⁶ Fakat Amerikalılar-Arası İnsan Hakları Komisyonu, *Abella v. Arjantin* Davasında, çatışmanın 48 saatten az sürmesine rağmen silahlı şiddetin yoğun olduğunu ve Ortak Madde 3’teki eşiği karşıladığını belirtmiştir.¹⁰⁷ Yukarıda belirtilenler dikkate alındığında, süre koşulunun geniş yorumlanmasının doğru olacağı¹⁰⁸ ve diğer faktörler ile birlikte değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.¹⁰⁹

¹⁰⁴ *Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Trial Judgment, ICC-01/04-01/06, ICC, 14 March 2012, para. 538; *Prosecutor v. Germain Katanga*, Trial Judgment, ICC-01/04-01/07, ICC, 7 March 2014, para. 1187; *Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo*, Trial Judgment, ICC-01/05-01/08, ICC, 21 March 2016, para. 137.

¹⁰⁵ ICRC, **2008**, s. 3; ICRC, **2024**, s. 14.

¹⁰⁶ Derek JINKS, *The Temporal Scope of Application of International Humanitarian Law in Contemporary Conflicts*, Harvard University Program on Humanitarian Policy and Conflict Research, Background Paper Prepared for the Informal High-Level Expert Meeting on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law, Cambridge, 27-29 January 2003, s. 6.

¹⁰⁷ *Abella v. Argentina*, 11.137, Inter-American Commission on Human Rights, 18 November 1997, para. 154-156, < [Argentina 11.137 - Merits \(oas.org\)](https://www.oas.org/en/lr/doc/199711137) > [09.06.2023].

¹⁰⁸ CLAPHAM et al. (eds.), **2015**, s. 411.

¹⁰⁹ CLAPHAM et al. (eds.), **2015**, s. 412.

3. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmaların Tasnifinde Karşılaşılan Zorluklar

Günümüzde uluslararası olmayan silahlı çatışmaların tasnifinde birçok zorluk ile karşılaşılabilir. ICRC'nin de belirttiği üzere 'uluslararasılaşmış' silahlı çatışmalar, karma çatışmalar ve siber savaşlar gibi kavramların ve durumların ortaya çıkması bahse konu zorluklara neden olduğu söylenebilir.¹¹⁰ Bu bağlamda uluslararası insancıl hukukun bahse konu durumlara uygulanabilirliği hususu merak konusu olmuştur. Aynı zamanda, söz konusu kavramların uluslararası insancıl hukuk bağlamda nasıl anlaşılması gerektiği de merak edilmiştir. Bu çalışmada 'uluslararasılaşmış' silahlı çatışmalar, karma çatışmalar ve siber savaşlar kavramları üzerinde detaylıca durulacak ve bahse konu tasnifi zorlaştıran durumların değerlendirilmesi yapılacaktır.

a. 'Uluslararasılaşmış' Silahlı Çatışmalar

Uluslararası olmayan silahlı çatışmaların 'uluslararasılaşması', özellikle 1960 yıllarında Vietnam Savaşı'ndan sonra gerçekleşen olayları takiben tartışma söz konusu olmuştur.¹¹¹ O dönemden beri 'uluslararasılaşmış' silahlı çatışma kavramının anlamı ve kapsamı literatürde tartışılmıştır.¹¹² A) Dietrich Schindler'in de dahil olduğu birçok yazara göre 'uluslararasılaşmış' silahlı çatışma kavramı, iç savaşlarda dışarıdan yabancı silahlı müdahalenin olduğu silahlı çatışmalardır.¹¹³ B) Diğer bazı yazarlara göre hem

¹¹⁰ ICRC, **International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts-Recommitting to Protection in Armed Conflict on the 70th Anniversary of the Geneva Conventions**, October 2019. ICRC, **International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts: Building a Culture of Compliance for IHL to Protect Humanity in Today's and Future Conflicts**, September 2024.

¹¹¹ Ian WHITELAW, *Internationalisation of Non-International Armed Conflict*, Perth International Law Journal, Vol. 1, No. 30, 2016, s. 35.

¹¹² Kubo MACAK, **Internationalized Armed Conflicts in International Law**, Oxford, Oxford University Press, 2018, s. 25.

¹¹³ Dietrich SCHINDLER, *International Humanitarian Law and Internationalized Internal Armed Conflicts*, 230 IRRC, 1982, s. 255; Hans-Peter GASSER, *Internationalized non-international armed*

uluslararası hem de uluslararası olmayan unsurları içeren silahlı çatışmalardır.¹¹⁴ C) Bahsi geçen her iki görüşün de ‘uluslararasılaşmış’ silahlı çatışma kavramını tam olarak açıklayamadığına ilişkin görüşler de mevcuttur.¹¹⁵ ‘Uluslararasılaşmanın’ sadece dışarıdan yabancı müdahaleyle gerçekleştiğini benimseyen birinci görüşün yetersizliğine ilişkin eleştiriler Amerikan ve Yugoslav İç Savaşları’nda müdahale olmadan silahlı çatışmaların ‘uluslararasılaşmasıyla’ ortaya çıkmasına yönelik olmuştur.¹¹⁶ İkinci görüşe ilişkin eleştiriler ise ‘uluslararasılaşma’ için gereken unsurları ve başlangıçta bulunması gereken silahlı çatışma türünü belirtmediğinden oldukça geniş kapsamlı ve yetersiz olduğuna ilişkin yapılmıştır.¹¹⁷ Macak’ın benimsediği üçüncü görüşe göre ise uluslararası olmayan silahlı çatışmanın ‘uluslararasılaşması’: (1) uluslararası olmayan silahlı çatışmaya dışarıdan müdahale gerçekleştirilmesi ve (2) devletin dağılması (standart uluslararasılaşma durumları); (3) Ek Protokol I’in 1/4. maddesi kapsamına giren ulusal kurtuluş savaşlarının meydana gelmesi ve (4) çatışan taraf statüsünün tanınması, Ortak Madde 3’te düzenlenen özel andlaşmaların yapılması ve tek taraflı beyanların verilmesi (tamamlayıcı uluslararasılaşma durumları) ile gerçekleşmektedir.¹¹⁸ Macak bu terimin üçüncü bir çatışma kategorisi olarak değil, “dinamik çatışma dönüşümü fikrini (yani bir uluslararası olmayan silahlı çatışmanın bir uluslararası silahlı çatışmaya dönüşmesi)” tanımlamak üzere muhafaza edilmesini savunmaktadır.

conflicts: Case studies of Afghanistan, Kampuchea, and Lebanon, American University Law Review, Vol. 33, 1983, s. 145; James G. STEWART, *Towards a Single Definition of Armed Conflict in International Humanitarian Law: A Critique of Internationalized Armed Conflict*, IRRC, Vol. 85, No. 850, June 2003, s. 315; Dietrich SCHINDLER, *The Different Types of Armed Conflicts According to the Geneva Conventions and Protocols*, The Hague Academy Collected Courses, Vol. 63, 1979-II, s. 150; Sylvain VITE, *Typology of Armed Conflicts in International Humanitarian Law: Legal Concepts and Actual Situations*, IRRC, Vol. 91, No. 873, March 2009, s. 71; Tristan FERRARO, *The ICRC’s Legal Position on the Notion of Armed Conflict Involving Foreign Intervention and on Determining the IHL Applicable to this Type of Conflict*, IRRC, Vol. 97, No. 900, 2015, s. 1230.

¹¹⁴ Emily CRAWFORD, *Unequal before the Law: The Case for the Elimination of the Distinction between International and Non-International Armed Conflicts*, Leiden Journal of International Law, Vol. 20, No. 2, June 2007, s. 446; STEWART, **June 2003**, s. 314. Jed ODERMATT, *Between Law and Reality: New Wars and Internationalized Armed Conflict*, Amsterdam Law Forum, Vol. 5, No. 3, 2013, s. 29.

¹¹⁵ MACAK, **2018**, s. 26.

¹¹⁶ MACAK, **2018**, s. 26.

¹¹⁷ MACAK, **2018**, s. 26.

¹¹⁸ MACAK, **2018**, s. 31.

ICRC, 2015 yılında uygulanabilir uluslararası insancıl hukuku belirlemede karışıklık yarattığından dolayı “uluslararasılaşmış iç silahlı çatışma” kavramını kullanmayı bıraktığını, hukuki tanımının bulunmadığını, uluslararası insancıl hukuk bağlamında sadece uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramlarının bulunduğunu ve uygulanabilir uluslararası insancıl hukukun da bu iki çatışma türüne göre belirlendiğini vurgulamıştır.¹¹⁹ ICRC’nin görüş değişikliğinin nedeni, terminoloji açısından ileride sorunlara neden olabilecek durumların ortaya çıkmasını engelleme isteği olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁰ Komite’ye göre, iç silahlı çatışmanın ‘uluslararasılaşması’, uluslararası olmayan silahlı çatışmaların ‘uluslararası’ bir boyuta sahip olma durumunu anlatmaktadır. Bahse konu ‘uluslararası’ boyut ise (1) bir veya daha fazla üçüncü devletin veya uluslararası/bölgesel bir örgütün teşkilatlanmış bir silahlı gruba karşı silahlı çatışmaya dahil olan bir devleti desteklemek için müdahale etmesi, (2) bir veya daha fazla üçüncü devletin veya uluslararası/bölgesel bir örgütün bir devlete karşı silahlı çatışmaya dahil olan teşkilatlanmış bir silahlı grubu desteklemek için müdahale etmesi, (3) yukarıda belirtilen durumların diğer olası kombinasyonları olmak üzere farklı formlarda ortaya çıkabilir.¹²¹ Bir silahlı çatışmanın ‘uluslararası’ bir boyuta sahip olması sonucu olarak uluslararası silahlı çatışmalara ilişkin uluslararası insancıl hukuk kuralları uygulanabilir.¹²²

1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 tarihli Ek Protokol I ve Ek Protokol II’de uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin kuralların hangi durumlarda uygulanacağı belirtilmektedir. Bu bağlamda “uluslararasılaşmış” silahlı çatışma” kavramının kullanımı ve aynı zamanda üçüncü bir silahlı çatışma kategorisi olarak sunulması tarafımızca eleştirilmektedir. Zira böyle bir kavram uluslararası insancıl

¹¹⁹ FERRARO, 2015, s. 1227-1228.

¹²⁰ MACAK, 2018, s. 27.

¹²¹ ICRC, **Internationalized Internal Armed Conflict**, <[Internationalized internal armed conflict | How does law protect in war? - Online casebook](#)> [26.12.2024].

¹²² CLAPHAM et al. (eds.), 2015, s. 398.

hukuk andlaşmalarında bulunmamaktadır. ICRC'nin de ileri sürdüğü üzere böyle durumlarda bahse konu uluslararası olmayan silahlı çatışmanın 'uluslararası' bir boyuta sahip olup olmamasına bakmak gerekir. Bahse konu 'uluslararası' boyut müdahale durumlarında ortaya çıkmakla birlikte müdahaleye ilişkin hususlarda Komite'nin yukarıda verilen görüşüne katılmaktayız.

Çalışmamızı yakından ilgilendirdiğinden uluslararası olmayan silahlı çatışmaların dışarıdan gelen yabancı müdahale ile 'uluslararası' bir boyut kazanmasına ilişkin bazı sorunlara değinmenin faydalı olacağı düşünülmektedir. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda yabancı bir veya birden çok devletin veya çok uluslu kuvvetlerin çatışan taraflardan birine karşı tarafın askeri operasyonlarını yürütme kabiliyeti üzerinde doğrudan etkisi olan askeri desteği sağlaması silahlı çatışmanın 'uluslararası' bir boyut kazanmasına ve daha sonra anlatılacağı üzere karma çatışmaların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.¹²³ Verilen destek askeri, finansal, lojistik veya politik destek olabilmektedir.¹²⁴ Finansal veya politik destek uluslararası sorumluluk bağlamında etki doğurmasına rağmen uluslararası insancıl hukukun uygulanmasını tetiklememektedir.¹²⁵ Diğer yandan, bir devletin uluslararası olmayan silahlı çatışmanın bulunduğu devletin hükümetine karşı ve devlet-dışı silahlı gruba destek vermek amacıyla müdahale etmesi ve devlet-dışı silahlı grup üzerinde genel kontrolü (overall control) sağlaması, silahlı çatışmanın 'uluslararası' bir boyut kazanmasına ve uluslararası silahlı çatışmanın meydana gelmesine neden olmakla birlikte uluslararası silahlı çatışmalara ilişkin uluslararası insancıl hukuk kurallarının uygulanmasını gerektirmektedir.¹²⁶ Fakat bir devletin uluslararası olmayan silahlı çatışmanın tarafı olan devlet adına ve onun onayıyla doğrudan askeri müdahalede bulunması, uluslararası olmayan silahlı çatışmanın

¹²³ MACAK, 2018, s. 31; ICRC, 2024, s. 16.

¹²⁴ FERRARO, 2015, s. 1230.

¹²⁵ FERRARO, 2015, s. 1230-1231.

¹²⁶ CLAPHAM et al. (eds.), 2015, s. 398.

‘uluslararası’ bir boyut kazanmasına neden olmaz.¹²⁷ Burada uluslararası olmayan silahlı çatışmanın gerçekleştiği devletin askeri müdahaleye ilişkin onayının varlığı önemlidir.

Başka bir devletin müdahalesi doğrudan veya dolaylı olabilir.¹²⁸ Bir devletin kendi silahlı kuvvetleri ile uluslararası olmayan silahlı çatışmaya müdahil olması doğrudan müdahale olarak değerlendirilmektedir.¹²⁹ Buna karşın, bir devletin devlet-dışı silahlı grup vasıtasıyla uluslararası olmayan silahlı çatışmaya müdahale etmesi, dolaylı müdahale olarak değerlendirilmekte ve bahse konu silahlı çatışmanın ‘uluslararası’ bir boyut kazanmasına neden olmaktadır.¹³⁰ EYUCM, *Prlic* Kararında doğrudan ve dolaylı müdahalenin aynı anda da gerçekleşebileceğini belirtmiştir.¹³¹ ICRC’ye göre, karşı tarafın askeri operasyonlarını yürütme kabiliyeti üzerinde doğrudan etkisi olan destek ile yalnızca yararlanıcının askeri kabiliyetini geliştirmesine olanak tanıyan daha dolaylı destek biçimleri arasında net bir ayrım yapılmalı ve yalnızca birincisi destek veren kuruluşu silahlı çatışmanın bir tarafı haline getirir.¹³² İlâveten, uluslararası insancıl hukukun uygulanması için ICRC’ye göre, (1) devlet, uluslararası örgüt veya teşkilatlanmış silahlı grubun müdahale ettiği bölgede önceden var olan bir uluslararası olmayan silahlı çatışmanın devam ediyor olması, (2) çatışmanın yürütülmesine ilişkin eylemlerin önceden var olan çatışma bağlamında gerçekleştirilmesi ve (3) gerçekleştirilen askeri operasyonların önceden var olan çatışmanın bir tarafını desteklemek için objektif olarak yürütülmesi olmak üzere şartların gerçekleşmesi gerekmektedir.¹³³

Bir veya daha fazla üçüncü tarafın müdahalesi ile silahlı çatışma arasındaki bağlantı, müdahale edenin desteklenen taraf üzerinde bir tür kontrol uygulaması durumunda daha güçlüdür (tabiiyet ilişkisi). Bahse konu bağlantının tespiti bakımından

¹²⁷ CLAPHAM et al. (eds.), 2015, s. 399.

¹²⁸ MACAK, 2018, s. 39.

¹²⁹ MACAK, 2018, s. 39.

¹³⁰ MACAK, 2018, s. 39.

¹³¹ *Prosecutor v. Prlic et al.*, Trial Chamber Judgment, IT-04-74-T, ICTY, 29 May 2013, para. 568; *Prosecutor v. Prlic et al.*, Appeal Judgment, IT-04-74-A, ICTY, 29 November 2017, para. 297.

¹³² ICRC, 2024, s. 16.

¹³³ ICRC, 2024, s. 16.

atfedilebilirliğin incelenmesine gerek duyulmaktadır. Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun (UHK) 2001 tarihli Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerden Sorumluluğuna İlişkin Maddelerinden 8. madde ve ICRC’nin Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarından 149. kural önem arz eder.¹³⁴ Bu bağlamda “*kendi talimatlarına göre veya kendi yönlendirmesi veya kontrolü altında fiilen hareket eden kişi veya gruplar tarafından işlenen ihlaller*”den müdahale eden sorumludur.¹³⁵ Hükümetin silahlı kuvvetlerine karşı savaşan silahlı bir grubun yabancı bir devletin *de facto* organı olarak kabul edilebileceği koşullar uluslararası mahkemeler tarafından değerlendirilmiştir. Uluslararası Adalet Divanı (UAD), *Nikaragua* Kararında Nikaragua hükümeti ile silahlı çatışma içerisinde olan kontraların eylemlerinin ABD’ye atfedilebilirliğini değerlendirirken kapsamı daha dar olan etkili kontrol (effective control) testini uygulamıştır.¹³⁶ UAD ilk olarak müdahil devletin organıymış gibi hareket etme durumunun (doktrinde “sıkı kontrol testi, strict control test”¹³⁷ ve “tam kontrol testi, complete control test”¹³⁸ olarak da adlandırılmakta) varlığını incelemiştir.¹³⁹ Bu bağlamda devlet-dışı silahlı grubun tamamen müdahil devlete bağlı olması (bağılılık kriteri) ve müdahil devletin de bu bağımlılıktan yararlanması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁴⁰ Mahkeme, ABD’nin Kontralar üzerinde tam kontrolünün olmadığını belirttikten sonra ikinci test olan etkili kontrol testini (effective control test, doktrinde “ikincil test,

¹³⁴ ILC, Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries, Yearbook of the International Law Commission, vol. II, Part Two, 2001, < [Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries - 2001](#) > [27.12.2024]; Erkan AKDOĞAN, *Uluslararası Kızılhaç Komitesi’nin Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarının Türkçe’ye Yeniden Yorumu (Çevirisi)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 72 (3) 2023.

¹³⁵ AKDOĞAN, 2023, s. 1136.

¹³⁶ *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Judgment, ICJ, 27 June 1986, para. 115.

¹³⁷ Stefan TALMON, *The Responsibility of outside Powers for Acts of Secessionist Entities*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 58, No. 3, July 2009, s. 502.

¹³⁸ Marko MILANOVIC, *State Responsibility for Genocide*, European Journal of International Law, Vol. 17, No. 3, June 2006, s. 576.

¹³⁹ *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Judgment, ICJ, 27 June 1986, para. 109-110.

¹⁴⁰ *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Judgment, ICJ, 27 June 1986, para. 109.

subsidiary test” olarak da adlandırılmakta)¹⁴¹ uygulamış ve devlet-dışı silahlı grupların müdahil devletin talimatı doğrultusunda hareket etmesine (talimat kriteri) ve müdahil devletin etkili kontrolünün olmasına bakmıştır.¹⁴² Sonuç olarak, etkili kontrolün varlığı, müdahil devletin belirli bir operasyon üzerinde ve operasyonun başlangıcından sonuna kadar olan kontrolünün olmasına dayanmaktadır.¹⁴³

EYUCM, *Tadic* Kararında Bosna Hersek’te Bosnalı Sırp ayrılıkçı bir oluşum olan Sırp Cumhuriyeti silahlı kuvvetlerinin eylemlerinin Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’ne (FRY) atfedilebilirliğini ve mevcut uluslararası olmayan silahlı çatışmanın ‘uluslararası’ bir boyut kazanma meselesini değerlendirmiştir.¹⁴⁴ Mahkeme değerlendirirken etkili kontrol (effective control) testinin teşkilatlanmış silahlı gruplara uygulanamayacağını ve bunun yerine genel kontrol (overall control) testini uygulamıştır.¹⁴⁵ Mahkemeye göre, militer veya paramiliter grupların eylemlerinden müdahil devleti sorumlu tutabilmek için müdahil devletin genel kontrolünün olması gerekmektedir (teşkilatlanmış devlet-dışı silahlı grubun teçhiz veya finanse edilmesi yetmez, aynı zamanda askeri faaliyetlerinin genel planlamasında yardım ve koordine edilmesi gerekmektedir).¹⁴⁶ İlaveten, Mahkemeye göre, müdahil devletin eylemin gerçekleştirildiği belirli bir operasyonu veya faaliyeti planlaması veya yönetmesi, askeri operasyonların hedeflerini seçmesi veya militer veya paramiliter grupların çeşitli faaliyetlerine ilişkin özel emirler veya talimatlar vermesi gerekli değildir.¹⁴⁷ Militer veya paramiliter gruplar, müdahil devletle birlikte ortak bir strateji doğrultusunda hareket ederken araç ve taktikler konusunda özerk seçimlere sahip olsa bile “genel kontrol” sağlanmış olabilir.¹⁴⁸

¹⁴¹ MILANOVIC, **June 2006**, s. 577.

¹⁴² *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)* Judgment, ICJ, 27 June 1986, para. 115.

¹⁴³ TALMON, **July 2009**, s. 503.

¹⁴⁴ TALMON, **July 2009**, s. 504.

¹⁴⁵ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Appeals Chamber Judgment, IT-94-1-A, ICTY, 15 July 1999, para. 115, 131.

¹⁴⁶ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Appeals Chamber Judgment, IT-94-1-A, ICTY, 15 July 1999, para. 131.

¹⁴⁷ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Appeals Chamber Judgment, IT-94-1-A, ICTY, 15 July 1999, para. 131, 132, 137, 145.

¹⁴⁸ *Prosecutor v. Delalic et al.*, Judgment, IT-96-21-A, ICTY, 20 February 2001, para. 47.

Genel kontrol testi, daha sonra UCM tarafından *Lubanga* Davasında uluslararası olmayan silahlı çatışmanın dolaylı müdahale ile ‘uluslararası’ bir boyut kazanmasına ilişkin değerlendirilmesinde uygulanmıştır.¹⁴⁹ UAD 2007 yılında *Bosna Hersek v. Sırbistan ve Karadağ* Kararında genel kontrol testinin uluslararası insancıl hukuk bağlamında silahlı çatışmaların tasnifinde kullanılmasının uygun olabileceğini belirtmiştir.¹⁵⁰ ICRC de silahlı çatışmaların tasnifinde içtihadı izleyerek genel kontrol testinin uygulanmasını benimsemiştir.¹⁵¹ Sonuç olarak, müdahale durumlarında bir uluslararası olmayan silahlı çatışma uluslararası silahlı çatışmaya dönüşebilmekte ve uluslararası silahlı çatışmalara uygulanan uluslararası insancıl hukuk kurallarına tabi olabilmektedir. Müdahale durumları değerlendirilirken genel kontrol testinin uygulanması ve uygulanabilir uluslararası insancıl hukuk kuralları belirlenirken taraflar arasındaki ilişki ve çatışmaların tasnifi önem arz etmektedir.¹⁵² Zira silahlı çatışmalarda taraflar arasındaki ilişki ve silahlı çatışmaların tasnifi doğrultusunda uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin uluslararası insancıl hukuk kuralları, aşağıda açıklanacağı üzere, paralel olarak da uygulanabilir.¹⁵³

Son olarak, BM, uluslararası örgütler ve diğer uluslararası müdahale durumlarına değinmekte fayda vardır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra BM, genel olarak barışı koruma (peacekeeping) operasyonları vasıtasıyla, Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS), Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Avrupa Birliği (EU), uluslararası olmayan silahlı çatışmalara müdahale etmiştir.¹⁵⁴ Keza barışı koruma operasyonlarında ülkesinde operasyon konuşlandırılacak olan çatışan tarafın rızası,

¹⁴⁹ *Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Pre-Trial Chamber I Decision on the Confirmation of Charges, ICC-01/04-01/06, ICC, 29 January 2007, para. 211; *Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo*, Trial Chamber I Judgment Pursuant to Article 74 of the Statute, ICC-01/04-01/06, ICC, 14 March 2012, para. 541.

¹⁵⁰ *Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, Judgment, ICJ, 26 February 2007, para. 404.

¹⁵¹ FERRARO, 2015, s. 1238.

¹⁵² FERRARO, 2015, s. 1238, 1241, 1242.

¹⁵³ FERRARO, 2015, s. 1238, 1241, 1242.

¹⁵⁴ MACAK, 2018, s. 47; AKKUTAY, 2016, s. 44-49.

operasyonun taraf tutmaması ve kendini meşru müdafaa dışında kuvvet kullanmaması gerekmektedir.¹⁵⁵ Bahse konu operasyonlarda BM personeli veya çok uluslu kuvvetler eğer taraf tutar ve silahlı çatışmaya doğrudan katılım sağlarsa,¹⁵⁶ çatışmanın tarafı haline gelir ve mevcut silahlı çatışmanın türü değişir. Barışı zorlama operasyonlarında ise müdahale durumları ortaya çıkabilmektedir.¹⁵⁷ Bu tür durumlarda sorumluluğun belirlenmesi komuta ve kontrolün kime ait olduğunun tespiti ile yapılmalı ve yukarıda belirtilen müdahale ile ‘uluslararası’ bir boyut kazanmaya ilişkin hususları dikkate alınarak değerlendirmenin yapılması gerekir.¹⁵⁸

b. Karma Çatışmalar

Karma çatışmalar hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmaların paralel olarak meydana geldiği çatışmalardır.¹⁵⁹ Yukarıda belirtildiği üzere bir uluslararası olmayan silahlı çatışmaya müdahale olduğunda ve müdahil devletin devlet-dışı silahlı grup üzerinde genel kontrolünün olduğu tespit edildiğinde, silahlı çatışma uluslararası silahlı çatışmaya dönüşmekte ve taraflar arasında uluslararası silahlı çatışmaya ilişkin uluslararası insancıl hukuk kuralları uygulanmaktadır. Fakat (a) başka bir devletin uluslararası olmayan silahlı çatışmaya devlet-dışı silahlı grubu desteklemek adına müdahil olduğu ve genel kontrolünün (overall control) olmadığı veya (b) bir uluslararası olmayan silahlı çatışmada hem devletin hem de devlet-dışı silahlı grubun dışarıdan destek aldığı¹⁶⁰ durumlar karma çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Doktrinde karma çatışmaların tasnifi ve uygulanabilir hukukun

¹⁵⁵ Örnekler ve örnek olayların tahlili için bkz. Daphna SHRAGA, *United Nations as an Actor Bound by International Humanitarian Law*, International Peacekeeping, Vol. 5, No. 2, 1998, s. 65.

¹⁵⁶ Genel olarak bkz. Nils MELZER, *Interpretative Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law*, Geneva, ICRC, 2009.

¹⁵⁷ MACAK, 2018, s. 47.

¹⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz. MACAK, 2018, s. 50-56.

¹⁵⁹ SASSOLI, 2019, s. 185.

¹⁶⁰ 1980 yılında Angola’da gerçekleşen silahlı çatışmada Küba Angola Hükümetini, Güney Afrika ise isyancıları desteklemiştir. SASSOLI, 2019, s. 185-186.

belirlenmesine ilişkin üç farklı yaklaşım vardır. Bunlar (A) Küresel Yaklaşım olarak adlandırılan birinci yaklaşım, uluslararası olmayan silahlı çatışmaların ‘uluslararası’ bir boyut kazanması sonucunda çatışan tarafların tümüne uluslararası silahlı çatışmalara ilişkin hukukun uygulanmasını ve çatışma türünün de uluslararası silahlı çatışma olarak sınıflandırılmasını savunmaktadır.¹⁶¹ (B) Karma Yaklaşım olarak adlandırılan ikinci yaklaşım; aynı anda, paralel olarak uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmaların olabileceğini ve uygulanabilir kuralların da tasnife göre belirlenmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁶² (C) Macak’ın ileri sürdüğü ve Hibrit Yaklaşım olarak adlandırdığı görüşe göre ise silahlı çatışma şiddetinin eşiğine ve bu eşiğin diğer çatışan taraflara olan etkisine bakmak ve buna göre Küresel veya Karma Yaklaşımı uygulamak gerekmektedir.¹⁶³ Hibrit Yaklaşım, çatışan taraflar arasında kuvvet kullanımının artık ayırt edilemediği durumlarda ilgili tüm taraflara uluslararası silahlı çatışmalara ilişkin uluslararası insancıl hukukunun uygulanması gerektiğini (Küresel Yaklaşım), fakat bahse konu eşikten önce Karma Yaklaşımın kullanılabileceğini savunmaktadır.¹⁶⁴ Macak’ın ileri sürdüğü Hibrit Yaklaşım ve söz konusu yaklaşıma ilişkin testin uygulanmasının zorluklar barındırdığı düşünülmektedir.¹⁶⁵ Buna karşın karma çatışmalar söz konusu olduğunda Karma Yaklaşımın uygulanması gerektiği düşünülmektedir.

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, ICRC, UAD, devlet uygulamaları ve doktrin, karma çatışmaların değerlendirilmesi açısından bir silahlı çatışmayı bileşenlere ayrılmasını önermektedir. Buna göre, (1) hükümete karşı silahlı bir grup olması uluslararası olmayan silahlı çatışma; (2) silahlı bir gruba karşı hükümeti destekleyen devlet olması durumunda uluslararası olmayan silahlı çatışma (destek ve müdahaleye ilişkin açıklama yukarıda “‘Uluslararasılaşmış’ Silahlı Çatışmalar” başlığı altında

¹⁶¹ STEWART, **June 2003**, s. 334.

¹⁶² STEWART, **June 2003**, s. 333.

¹⁶³ Andrea HARRISON, *Book Review of Internationalized Armed Conflicts in International Law*, IRRC, Vol. 101, No. 912, 2019, s. 1203.

¹⁶⁴ MACAK, **2018**, s. 104.

¹⁶⁵ HARRISON, **2019**, s. 1205.

verilmiştir); (3) hükümete karşı silahlı bir grubu destekleyen devlet olması durumunda uluslararası silahlı çatışma (destek ve müdahaleye ilişkin açıklama yukarıda “‘Uluslararasılaşmış’ Silahlı Çatışmalar” başlığı altında verilmiştir) ve (4) silahlı bir grubu destekleyen devlete karşı hükümeti destekleyen devlet olması durumunda uluslararası silahlı çatışma (destek ve müdahaleye ilişkin açıklama yukarıda “‘Uluslararasılaşmış’ Silahlı Çatışmalar” başlığı altında verilmiştir) durumu mevcuttur.¹⁶⁶ Son olarak, karma çatışmalarda uygulanabilir uluslararası insancıl hukuk normlarını belirlemek amacıyla çatışan taraflar arasındaki ilişkiye bakılmalı ve ona göre belirlenmelidir.¹⁶⁷

c. Siber Savaşlar

Siber savaşlar, uluslararası olmayan silahlı çatışmaların tasnifini zorlaştırdığından çalışmamızın kapsamına dahil edilmiştir. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda gerçekleştirilen siber operasyonlara, devlet ile devlet-dışı silahlı grup veya söz konusu grupların kendi aralarında bir uluslararası olmayan silahlı çatışmanın tasnifi için gerekli olan şartların varlığı durumunda (silahlı çatışmanın şiddeti ile ilgili eşiğin karşılanması ve devlet-dışı silahlı grubun yeterince teşkilatlanmış olması), uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin uluslararası insancıl hukuk uygulanır.¹⁶⁸ Nitekim UAD Nükleer Silah Tehdidi ya da Kullanımının Hukuka Uygunluğuna İlişkin Danışma Görüşünde uluslararası insancıl hukukun geçmişte olan, halihazırda devam eden ve gelecekte ortaya çıkabilecek tüm silahlı çatışmalarda uygulanacağını belirtmiştir.¹⁶⁹ Silahlı çatışma ile bağlantısı olan siber operasyonların hangilerinin uluslararası insancıl hukuk bağlamında

¹⁶⁶ Dışarıdan destek söz konusu olduğu durumlarda genel kontrol testinin uygulanması ve ona göre belirlenmesi elzemdir, bkz. SASSOLI, 2019, s. 186; STEWART, June 2003, s. 313; FERRARO, 2015, s. 1227-1252.

¹⁶⁷ SASSOLI, 2019, s. 185.

¹⁶⁸ ICRC, October 2019, s. 27-28.

¹⁶⁹ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 86.

saldırı sayılabileceği konusu tartışılmıştır.¹⁷⁰ 2017 tarihli Tallinn Kılavuzu'na göre “siber saldırı” kavramı, ister saldırı ister savunma amaçlı olsun, kişilerde yaralanma veya ölüme ya da mallarda zarar veya tahribata yol açması makul olarak öngörülen bir siber operasyondur.¹⁷¹ Talinn Kılavuzu'nun 143. kuralı çevrenin himayesini ele almaktadır. Bahse konu kurala göre,

“(a) Doğal çevre sivil bir maldır ve bu nedenle siber saldırılara ve bunların etkilerine karşı genel himayeye sahiptir.

(b) Ek Protokol I'e Taraf Devletlerin doğal çevrede geniş ölçekte, uzun vadeli ve ağır zarara neden olması amaçlanan veya neden olması beklenebilecek siber savaş yöntemlerini veya araçlarını kullanmaları yasaktır.”¹⁷²

Yukarıda belirtilen 143. kuralın (a) fıkrasının hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalara uygulanabileceği belirtilmiştir.¹⁷³ Bahse konu kuralın (b) fıkrasında Ek Protokol I'in geçmesine rağmen, hazırlık sürecinde uzmanların bir kısmı Ek Protokol I'de geçen ve çevrenin himayesini düzenleyen maddelerin uluslararası örf ve adet hukuku kuralı niteliği taşıdığını ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda da uygulanabilir olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁴

Birden çok siber operasyon 2007 yılında Estonya'ya karşı yapılmıştır. Fakat bahse konu operasyonlar silahlı çatışmayla bağlantılı olmadığından uluslararası insancıl hukuk uygulanamamıştır.¹⁷⁵ 2008 yılında ise Rusya Federasyonu¹⁷⁶ tarafından Gürcistan'a karşı iki taraf arasında gerçekleşen uluslararası silahlı çatışma sırasında yapılan siber operasyonlar uluslararası insancıl hukuk kapsamına girmiştir.¹⁷⁷ Bu bağlamda

¹⁷⁰ SASSOLI, 2019, s. 535.

¹⁷¹ Michael N. SCHMITT (ed.), **Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations**, Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2017, s. 415, Rule 92.

¹⁷² SCHMITT (ed.), 2017, s. 537. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

¹⁷³ SCHMITT (ed.), 2017, s. 537.

¹⁷⁴ SCHMITT (ed.), 2017, s. 537.

¹⁷⁵ SCHMITT (ed.), 2017, s. 56, 68.

¹⁷⁶ Bundan sonra “Rusya” olarak anılacaktır.

¹⁷⁷ SCHMITT (ed.), 2017, s. 68.

uluslararası insancıl hukukun uygulanabilmesi için siber operasyonların silahlı çatışmayla bağlantısının olması gerekir.¹⁷⁸

Silahlı çatışmalarda siber operasyonlar, sivillere ve sivil mallara önemli ölçüde zarar verebilmektedir. Enerji santralleri, nükleer santraller, barajlar, su arıtma ve dağıtım sistemleri, petrol rafinerileri, gaz ve petrol boru hatları, bankacılık sistemleri, hastane sistemleri, demiryolları ve hava trafik kontrolü sistemlerinin hepsi siber saldırılara maruz kalabilmektedir.¹⁷⁹ Bu bağlamında, yapılan saldırıların sivillere ve sivil yapılara büyük ölçüde zarar verebildiği ve uluslararası insancıl hukuk kurallarına aykırı olacağı belirtilmelidir. İnternet ağı üzerinden askeri bir sisteme saldırı amaçlansa bile sivil sistemler zarar görebilecektir.¹⁸⁰ Zira saldırı yapma amacıyla kullanılan virüslerin kontrol edilebilmesi zordur.¹⁸¹ İran, 2010 yılında Natanz’da bulunan nükleer tesisine Stuxnet virüsü ile siber saldırı yapıldığını ve bin santrifüjün yok edildiğini belirtmiştir.¹⁸² ABD ve İsrail’in siber saldırıları yaptığı iddia edilmiş, fakat kanıtlanamamıştır.¹⁸³ Bunun dışında, son yıllarda, siber saldırı yapan devlet-dışı silahlı grupların artışı gözlemlenmektedir. 2012 yılında İsrail ve Hamas arasında olan silahlı çatışmalar ve 2014 yılında Ukrayna’da gerçekleşen silahlı çatışmalar ile bağlantılı olarak ‘Anonymous’ olarak bilinen bilgisayar korsanları birçok siber operasyon gerçekleştirmiştir.¹⁸⁴ İlâveten, 2015 yılında Anonymous grubu devlet-dışı silahlı grup olan IŞİD’e karşı savaş ilan etmiştir.¹⁸⁵ İnternet üzerinden üye toplamanın daha kolay olması ve siber saldırıların

¹⁷⁸ SASSOLI, 2019, s. 541.

¹⁷⁹ Cordula DROEGE, *Get Off My Cloud: Cyber Warfare, International Humanitarian Law, and the Protection of Civilians*, IRRC, Vol. 94, No. 886, Summer 2012, s. 538.

¹⁸⁰ DROEGE, Summer 2012, s. 539.

¹⁸¹ DROEGE, Summer 2012, s. 539.

¹⁸² David ALBRIGHT, Paul BRANNAN, Christina WALROND, **Did Stuxnet Take Out 1,000 Centrifuges at the Natanz Enrichment Plant?**, Institute for Science and International Security Report, 22 December 2010, s. 1-2.

¹⁸³ David E. SANGER, **Obama Order Sped Up Wave of Cyberattacks Against Iran**, 1 June 2012, <Obama Ordered Wave of Cyberattacks Against Iran - The New York Times (nytimes.com)> [24.06.2023].

¹⁸⁴ Tilman RODENHAUSER, **Organizing Rebellion-Non-State Armed Groups under International Humanitarian Law, Human Rights Law, and International Criminal Law**, Oxford, Oxford University Press, 2018, s. 104. Detaylı bilgi için bkz. Nicolo BUSSOLATI, *The Rise of Non-State Actors in Cyberwarfare*, in **Cyberwar: Law and Ethics for Virtual Conflicts**, Jens David OHLIN, Kevin GOVERN, Claire FINKELSTEIN (eds.), Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 102-126.

¹⁸⁵ RODENHAUSER, 2018, s. 104.

silahlı çatışmaya göre daha az finansman gerektirmesi gibi etkenler siber saldırıların devlet-dışı silahlı gruplar tarafından tercih edilmesine neden olmaktadır.¹⁸⁶

Tallinn Kılavuzu'nda belirtildiği üzere ve uzmanların da desteklediği gibi uluslararası olmayan silahlı çatışmalar ile bağlantılı olarak yapılan siber saldırılara uluslararası insancıl hukuk uygulanmaktadır.¹⁸⁷ Burada, Ortak Madde 3 ve Ek Protokol II bağlamında değerlendirme yapılması ve silahlı çatışma tasnifinin daha önce belirtilen şartlar doğrultusunda yapılması gerektiği unutulmamalıdır.¹⁸⁸ Dolayısıyla, devlet-dışı silahlı gruplar arasında gerçekleşen siber saldırılar Ortak Madde 3 için gereken şartları karşılıyorsa, Ortak Madde 3 bağlamında sorumlu olacaktır. Fakat siber alanın belli bir sınırının olmaması ve siber savaşlarda savaşanların belirlenmesinin zor olması silahlı çatışmaların tasnifinde birtakım sorunlara neden olmaktadır.¹⁸⁹ Tallinn Kılavuzu, siber savaşlarda uygulanabilir uluslararası insancıl hukuk hükümlerini açıklamaya çalışmasına rağmen yukarıda belirtilen sorunlara ilişkin çözüm getirememiştir.¹⁹⁰ Bu alana özgü uygulanabilir uluslararası insancıl hukuk normlarının geliştirilmesi gerektiği ve yeni düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.¹⁹¹

C. Cenevre Sözleşmelerine Ek 1977 Tarihli Protokol II'nin Uygulanabilirliği için Aranılan Şartlar

Cenevre Sözleşmelerine Ek 1977 tarihli Protokol II; belirli niteliklere sahip, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara uygulanmaktadır. Protokolün uygulanması tarafların takdirine bağlı değildir. Protokol, 1. maddede verilen maddi koşullar yerine

¹⁸⁶ Shaun ROBERTS, *Cyber Wars: Applying Conventional Laws of War to Cyber Warfare and Non-State Actors*, Northern Kentucky Law Review, Vol. 41, No. 3, 2014, s. 536, 556.

¹⁸⁷ RODENHAUSER, 2018, s. 104; Michael N. SCHMITT, **Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare**, Cambridge, Cambridge University Press, 2013, s. 75-80.

¹⁸⁸ SASSOLI, 2019, s. 536.

¹⁸⁹ DROEGE, Summer 2012, s. 541; ICRC, October 2019, s. 27.

¹⁹⁰ SASSOLI, 2019, s. 541.

¹⁹¹ SASSOLI, 2019, s. 542.

getirilir getirilmez otomatik olarak uygulanır.¹⁹² Belirlenen objektif kriterlere bağılı olarak otomatik uygulanma 1949 Cenevre Sözleşmeleri için de geçerlidir (Ortak Madde 2 ve Ortak Madde 3).¹⁹³

Protokol'ün uygulanabilirliği birtakım şartların gerçekleşmesine bağılıdır (Madde 1). Ortak Madde 3, uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanması gereken temel hükümleri içerdiğinden “asgari ölçüt (minimum yardstick)” şeklinde nitelendirilmektedir.¹⁹⁴ Aşağıda detaylıca açıklanacağı üzere, Ek Protokol II'nin uygulanabilirlik şartları gerçekleştiğinde Ortak Madde 3 ve Ek Protokol II aynı anda uygulanmaya devam eder.¹⁹⁵ Ortak Madde 3'e nazaran daha detaylı kurallar içeren Ek Protokol II'ye halihazırda 169 devlet taraftır.¹⁹⁶

Ek Protokol II tamamen insani amaca sahiptir. Protokol'de devletlerin ulusal egemenliğinin dokunulmazlığı ilkesi yeniden teyit edilmiş ve Protokol'ün 3. maddesine göre; Protokol, uluslararası olmayan silahlı çatışmanın bulunduğu devletin iç veya dış işlerine ya da uluslararası olmayan silahlı çatışmaya doğrudan veya dolaylı müdahaleyi haklı göstermek adına kullanılmasına cevaz vermez ve çatışan tarafların hukuki statülerine etkilemez. Söz konusu kayıtlarla, kümülatif olarak gerçekleşmesi gereken, uygulanabilirlik şartları ele alınacaktır.

1. Konu Bakımından

Ek Protokol II'nin uygulanabilirliği olumlu ve olumsuz şartların gerçekleşmesine bağılıdır. Protokol'ün uygulanabilirliği daha sınırlı veya uygulama alanı daha dardır.

¹⁹² Yves SANDOZ, Christophe SWINARSKI and Bruno ZIMMERMANN (eds.), **Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949**, Geneva, ICRC, 1987, s. 1351.

¹⁹³ SANDOZ et al. (eds.), **1987**, s. 1351.

¹⁹⁴ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua case*, Judgment, ICJ, 1986, para. 218, 219.

¹⁹⁵ SANDOZ et al. (eds.), **1987**, s. 1350.

¹⁹⁶ Ek Protokol II taraf devletleri için bkz. <<https://www.eda.admin.ch/eda/fr/dfae/politique-exterieure/droit-international-public/traites-internationaux/depositaire/protection-des-victimes-de-la-guerre.html>> [10.6.2023].

Diğer bir anlatımla, Ortak Madde 3'ün uygulanabileceği çatışmalar Ek Protokol II'nin uygulanabileceği çatışmalardan sayıca daha fazla kapsamlıdır. Buna göre; (a) uluslararası silahlı çatışma mağdurlarının korunmasına ilişkin olan 1977 tarihli Ek Protokol I'in 1. maddesi kapsamına girmeyen ve (b) Protokol'e taraf olan bir devletin ülkesinde gerçekleşen, (c) taraflarından biri Protokol'e taraf olan devletlerden birinin silahlı kuvvetleri ile taraflarından diğeri muhalif silahlı kuvvetler (dissident armed forces) veya sorumlu komuta altında olan, “devamlı (sustained)”¹⁹⁷ ve “üzerinde anlaşıldığı (concerted)”¹⁹⁸ şekilde planlanan askeri operasyonlar gerçekleştirmek ve bu Protokol hükümlerini uygulamak adına ülkesinin bir kısmında böyle bir kontrolü sağlayan teşkilatlı (örgütlü) silahlı gruplar arasında gerçekleşen tüm silahlı çatışmalarda uygulanmalıdır.¹⁹⁹ Madde metninden de anlaşıldığı üzere Ortak Madde 3'ün uygulama kapsamına giren devlet-dışı silahlı gruplar arasında gerçekleşen silahlı çatışmalar, uluslararası olmayan silahlı çatışma olmasına rağmen, Ek Protokol II'nin kapsamı dışında bırakılmıştır.²⁰⁰ Ek Protokol II'nin 1. maddesinin devamında ise uluslararası olmayan silahlı çatışma olarak değerlendirilmeyen ayaklanmalar, münferit ve düzensiz şiddet eylemleri veya benzer nitelikteki diğer eylemler gibi iç karışıklıklar ve iç gerilimler Protokol'ün kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu durum, Ortak Madde 3 için de geçerli olmasına rağmen doğrudan kaleme alınmamış, Ek Protokol II'de ise doğrudan belirtilmiştir.

Yukarıda farklı bağlamlarda değinildiği üzere, Ek Protokol II'nin uygulanması için gereken şartlar Ortak Madde 3'e göre daha ağırdır ve Protokol'ün uygulama alanı da

¹⁹⁷ “Devamlı (sustained, continues)” kelimesi, askeri operasyonların devam ettirilmesi ve durmadan sürdürülmesi anlamına gelmektedir. Askeri operasyonlar süreklilik ve devamlılık arz etmelidir, bkz. SANDOZ et al. (eds.), **1987**, s. 1353.

¹⁹⁸ “Üzerinde anlaşılan (concerted, concertees)” kelimesi, plan yapılan anlamına gelmektedir. Anlaşılanın üzerine ve plana göre yapılan askeri operasyonlardır, bkz. SANDOZ et al. (eds.), **1987**, s. 1353.

¹⁹⁹ SANDOZ et al. (eds.), **1987**, s. 1353.

²⁰⁰ Detaylı bilgi için bkz. CULLEN, **2010**, s. 105-106.

daha sınırlıdır.²⁰¹ Fakat bu durum, Ortak Madde 3 için gereken ve daha hafif olan şartları etkilememektedir.²⁰²

2. Kişi Bakımından

Ek Protokol II'nin 1. maddesine göre, uluslararası olmayan silahlı çatışmalar, Ek Protokol II'ye taraf olan bir devletin silahlı kuvvetleri ile muhalif silahlı kuvvetler (dissident armed forces) veya diğer teşkilatlı (örgütlü) silahlı gruplar arasında gerçekleşmektedir (çatışan taraflar).²⁰³ Protokol'ün 2. maddesine göre, Protokol 1. maddede tanımlanan silahlı çatışmalardan etkilenen tüm kişilere ayrımcılık yapmadan uygulanmalıdır. Silahlı çatışmalardan etkilenen kişiler, bir yandan silahlı çatışmalara katılmayan veya artık katılmayan ve Protokol tarafından himaye altına alınan kişilerdir.²⁰⁴ Diğer yandan, hasım tarafa ve sivil halka karşı belirli davranış kurallarına uyması gereken kişilerdir.²⁰⁵

Çatışan taraflara ilişkin getirilen şart, uluslararası olmayan silahlı çatışmanın taraflarından birisinin (1) Protokol'e taraf olan bir devletin silahlı kuvvetleri olması ve diğer tarafın (2A) muhalif silahlı kuvvetler veya (2B) diğer teşkilatlı (örgütlü) devlet-dışı silahlı grup(lar) olmasıdır. Devlet-dışı silahlı grupların kendi aralarında gerçekleşen uluslararası olmayan silahlı çatışmalar Ek Protokol II'nin kapsamına girmez. Sivakumaran, devlet-dışı silahlı gruplar arasında gerçekleşen uluslararası olmayan silahlı çatışmaların Protokol'ün kapsamına dahil edilmemesini bir eksiklik ve başarısızlık olarak değerlendirmiştir.²⁰⁶

²⁰¹ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1350.

²⁰² SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1350.

²⁰³ Ek Protokol II metni için bkz. **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August, 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), of 8 June 1977**, <[IHL Treaties - Additional Protocol \(II\) to the Geneva Conventions, 1977](#)> [27.12.2024].

²⁰⁴ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1359.

²⁰⁵ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1359.

²⁰⁶ SIVAKUMARAN, 2012, s. 184.

Yukarıda belirtildiği üzere, Ek Protokol II'nin 1. maddesine göre devlet-dışı silahlı grupların sorumlu komuta altında ve teşkilatlı (örgütlü) olması gerekmektedir. Sorumlu komutanın varlığı, bir yandan “devamlı (sustained)” ve “üzerinde anlaşıldığı (concerted)” şekilde askeri operasyonları planlamayabilmesi ve yürütebilmesi, diğer yandan da fiili bir otorite adına disiplin sağlayabilmesi anlamına gelir.²⁰⁷

Son olarak, Ek Protokol II'nin uygulanabilirliği yönünden devlet-dışı silahlı grupların teşkilatlanmasına (örgütlenmesine) ilişkin şart, Ortak Madde 3'ün uygulanabilirliğinde aranan, muadil şarttan daha ağırdır.²⁰⁸ Bahse konu şartın Ortak Madde 3'e kıyasla daha ağır olmasının temel nedeni, Ek Protokol II'de bulunan kuralların daha detaylı olmasıdır.²⁰⁹ Dolayısıyla, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda Ek Protokol II'nin uygulanabilirliğini incelerken kişi bakımından getirilen şartları dikkatlice ve yukarıda belirtilenlerin ışığında değerlendirmek gerekmektedir.

3. Yer Bakımından

Yer bakımından gereken şart ile diğer gereken şartlar birbiri ile bağlantılı olduğundan hepsinin birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda yer bakımından gereken şart aşağıda diğer şartlar ile birlikte ele alınmaktadır.

Ek Protokol II'nin uygulanabilirliği, diğer şartları sağlayan uluslararası olmayan silahlı çatışmanın Protokol'e taraf olan bir devletin ülkesinde gerçekleşmesidir.²¹⁰ Devlet-dışı silahlı grupların ise “devamlı (sustained)” ve “üzerinde anlaşıldığı (concerted)” şekilde planlanan askeri operasyonları gerçekleştirebilmesi ve Protokol hükümlerini uygulayabilmesi adına ülkesinin bir kısmında “böyle bir kontrolü” sağlaması

²⁰⁷ RODENHAUSER, 2018, s. 49.

²⁰⁸ SIVAKUMARAN, 2012, s. 185.

²⁰⁹ SIVAKUMARAN, 2012, s. 185.

²¹⁰ Ek Protokol II metni için bkz. **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August, 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), of 8 June 1977**, < [IHL Treaties - Additional Protocol \(II\) to the Geneva Conventions, 1977](#) > [27.12.2024].

gereklidir.²¹¹ Kontrole ilişkin şartla ilgili olarak, Cenevre’de 1977 Protokolleri Konferansı sırasında; “kontrol altında olması gereken bölgenin genişliğine ilişkin göz ardı edilemez ölçüde”,²¹² “oldukça geniş ölçüde”,²¹³ “önemli ölçüde”²¹⁴ ve “dikkate değer ölçüde”²¹⁵ gibi birçok kriter ortaya atılmış, fakat anılanların hiçbiri kabul görmemiştir. Konferans sırasında kabul edilmesi planlanan kontrole ilişkin şartın gereksiz olduğuna yönelik görüşler de dile getirilmiştir.²¹⁶ Buna karşın, “böyle bir kontrol” ifadesi kabul edilmiştir.

Yukarıda da değinildiği üzere, devlet-dışı silahlı grupların planlanan askeri operasyonları “devamlı (sustained)” ve “üzerinde anlaşıldığı (concerted)” şekilde gerçekleştirebildiği ve Protokol hükümlerini uygulayabildiği durumlarda diğer şartların varlığı halinde Ek Protokol II uygulanmaktadır.²¹⁷ Buna rağmen; ülkenin bir kısmında kontrolü sağlayan, fakat devamlı ve planlı askeri operasyonları gerçekleştiremeyen ve Protokol hükümlerini uygulayamayan devlet-dışı silahlı gruplara Ek Protokol II uygulanmayacaktır. Bu bağlamda Sivakumaran; Ek Protokol II’nin uygulanabilirliğini incelerken çatışma şiddetinin ve Protokol’ü uygulayabilme kabiliyetinin bir arada değerlendirilmesi gerektiğini, Ek Protokol II’nin bazı hükümlerinin kontrol şartını gerektirdiğini, diğer bazılarının ise kontrolü ilgilendirmediğini, uygulanması tartışılan bir hüküm bazında değerlendirme yapmak gerektiğini belirtmiştir.²¹⁸ ICRC ise Ek Protokol II’nin uygulanması için devlet-dışı silahlı grupların kontrolünün bir dereceye kadar

²¹¹ SIVAKUMARAN, 2012, s. 185.

²¹² Bu bağlamda Endonezya’nın görüşü için bkz. Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VII, **CDDH/SR.49**, s. 71, para. 71; Brezilya’nın önerisi için bkz. Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. IV, **CDDH/I/79**, s. 8.

²¹³ Bu bağlamda Kamerun’un görüşüne bkz. **CDDH/SR.49**, s. 84.

²¹⁴ Bu bağlamda Endonezya’nın görüşüne bkz. **CDDH/SR.49**, s. 71, para. 71.

²¹⁵ Bu bağlamda Vietnam’ın görüşüne bkz. Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VIII, **CDDH/I/SR.22**, s. 213, para. 60.

²¹⁶ Metinde bahsedilen hususla ilgili Kenya’nın görüşüne bkz. **CDDH/SR.49**, s. 82; Suriye Arap Cumhuriyeti’nin görüşüne bkz. **CDDH/SR.49**, s. 67, para. 47; Mısır’ın görüşüne bkz. **CDDH/I/SR.24**, s. 235, para. 32.

²¹⁷ SIVAKUMARAN, 2012, s. 185-186.

²¹⁸ SIVAKUMARAN, 2012, s. 186.

“istikrarlı (stable)” olması gerektiğini vurgulamıştır.²¹⁹ Her durumda, yukarıda belirtilen yer bakımından gereken şart diğer gereken şartlarla bağlantılıdır ve hepsi birlikte değerlendirilmelidir.²²⁰

4. Zaman Bakımından

Ek Protokol II’nin uygulanabilirliği açısından zamana ilişkin şart yukarıda bahsedilen tüm şartlarla bağlantılıdır ve objektif olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Zaman bakımından askeri hareketin süresine bakmak gerekmektedir. Protokol’ün 1. maddesinde devlet-dışı silahlı grupların “devamlı (sustained) ve üzerinde anlaşıldığı (concerted) şekilde planlanan askeri hareketi” gerçekleştirebilmesi gerektiği belirtilmiştir.²²¹ Ortak Madde 3 için gereken şartlardan biri “uzun süreli silahlı şiddetin (protracted armed violence)” varlığıdır. Buna karşın, EYUCM’nin *Boskoski* Kararında belirttiği üzere, Ek Protokol II’de bulunan ve devamlılık arz eden askeri operasyonlara ilişkin şart daha ağırdır.²²² Birçok uluslararası olmayan silahlı çatışmanın başlangıcında “devamlı (sustained) ve üzerinde anlaşıldığı (concerted) şekilde planlanan askeri hareket”tan bahsetmek zor olabilir.²²³ Bu doğrultuda, uluslararası olmayan silahlı çatışmaların başlangıcında ilk olarak (silahlı çatışmanın eşiğine ilişkin şartları daha düşük olduğundan) Ortak Madde 3 uygulanmaktadır.²²⁴ Daha sonra, Ek Protokol II için gereken şartlar gerçekleştiğinde hem Ortak Madde 3 hem de Ek Protokol II uygulanabilmektedir. Ek Protokol II’nin uygulanması için gereken silahlı çatışmanın eşiğine ilişkin tüm

²¹⁹ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1353.

²²⁰ SIVAKUMARAN, 2012, s. 185-186.

²²¹ Ek Protokol II metni için bkz. **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August, 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), of 8 June 1977**, < [IHL Treaties - Additional Protocol \(II\) to the Geneva Conventions, 1977](#) > [27.12.2024].

²²² CULLEN, 2010, s. 103; *Prosecutor v. Boskoski and Tarculovski*, Trial Chamber Judgment, IT-04-82-T, ICTY, 10 July 2008, para. 197.

²²³ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1353.

²²⁴ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1353.

yukarıda bahsedilen şartlar birbiri ile bağlantılı olup birlikte ve objektif olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

II. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışma Kavramının Uluslararası İnsancıl Hukuktaki Normatif ve Tarihi Gelişimi

Uluslararası hukukun zamanla gelişimi göz önünde bulundurulduğunda uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramı zamanla gelişmiş ve ilk olarak 1949 Cenevre Sözleşmelerinde tanımı yapılmadan kabul edilmiştir. 1949 yılından sonra, bahse konu kavramın tanımlanmasına ilişkin çabalar devam etmesine rağmen 1977 tarihli Ek Protokol II’de objektif kriterlerin belirlenmesi ile yetinilmiştir. Kavramın tanımının yapılmaması uygulamada birçok zorluğa ve tartışmaya neden olmuştur.

Uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramını anlamak adına normatif ve tarihi gelişimi ele almak gerekmektedir. 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin 32. maddesinde belirtildiği üzere, andlaşma hazırlık çalışmaları ve andlaşmanın akdedildiği koşullar (yoruma ilişkin yardımcı kaynaklar) incelenmelidir.²²⁵ Bu bağlamda 1949 Cenevre Sözleşmelerinde kabul edilmeden önceki dönem ilk olarak incelenecek ve kavramın oluşum sürecine bakılacaktır. Ardından uluslararası olmayan silahlı çatışmalar açısından oldukça önemli olan 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3 ve ondan sonraki dönemde kabul edilen 1977 tarihli Ek Protokol II ele alınacaktır.

²²⁵ Türkiye Cumhuriyeti taraf değildir, Sözleşme’nin metni için bkz. **Vienna Convention on the Law of Treaties**, 23 May 1969, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=en> [27.12.2024]. Gayriresmi çevirisi için bkz. GÜNDÜZ, **Ekim 2018**, s. 64.

A. 1949 Cenevre Sözleşmelerinden Önce

Uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramının uluslararası insancıl hukuktaki normatif ve tarihi gelişimi bağlamında ilk olarak 1949 Cenevre Sözleşmelerinden önceki döneme bakmak gerekmektedir. Zira 1949 Cenevre Sözleşmelerinde tanımı verilmeden kabul edilen kavramın oluşum ve gelişim süreci kabul edilemeden önceki sürece dayanmaktadır. Uluslararası hukukun kurucularından biri olarak kabul edilen Hugo Grotius, 17. Yüzyılda yazdığı Savaş ve Barış Hukuku (De Iure Belli Ac Pacis) Kitabında savaş türlerini kamusal savaş, özel savaş ve karma savaş olmak üzere üçe ayırmıştır.²²⁶ Özel savaşın özel kişiler arasında olduğunu ve çok eskiden beri görüldüğünü, karma savaşın ise kamu gücüne dayananlar ile özel kişiler arasında olan savaşlar olduğunu belirtmiştir.²²⁷ Uluslararası hukukun kurucularından biri olarak kabul edilen Emer de Vattel, 18. yüzyılda, ayaklanma, asilik ve iç savaş kavramlarını tanımlamış, ayaklanma ve asilik durumunda savaş hukukuna uygulanan kuralların uygulanmadığını belirtmiştir.²²⁸ Vattel'e göre,

*“Bir devlette artık hükümdara itaat etmeyen ve ona karşı çıkacak yeterli güce sahip olan bir taraf oluştuğunda -ya da bir cumhuriyette ulus iki karışt gruba bölündüğünde ve her iki taraf da silahlandığında- buna iç savaş denir.”*²²⁹

İlaveten, savaş hukukunun uygulanmasına ilişkin Vattel'e göre,

*“Savaş hukukunun-... ayrıntılı olarak açıkladığımız insaniyet (humanity), ılımlılık (moderation) ve onur (honour) ilkelerinin-her iç savaşta her iki tarafça da gözetilmesi gerektiği çok açıktır.”*²³⁰

²²⁶ GROTIUS, çeviren MERAY, 1967, s. 26.

²²⁷ GROTIUS, çeviren MERAY, 1967, s. 26.

²²⁸ Emer de VATTEL, **The Law of Nations, or, Principles of the Law of Nature Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns, with Three Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury**, Bela KAPOSSY, Richard WHATMORE (eds.), Liberty Fund, Inc, 2008, s. 641-644.

²²⁹ VATTEL, 2008, s. 644-645. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

²³⁰ VATTEL, 2008, s. 645. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

1949 Cenevre Sözleşmelerinden önce, geleneksel uluslararası hukuk bağlamında, uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramı; ayaklanma (rebellion), asilik (insurgency) ve savaşılan taraf statüsünün tanınması (recognition of belligerency) evrelerinin değerlendirilmesiyle gelişmiştir.²³¹ Bahse konu evreler aynı zamanda iç şiddet evreleriydi ve aralarındaki fark şiddet eşiğinin farklılığına dayanmaktaydı.²³² Kısa süreli, düzenli olmayan, devlet egemenliğine karşı ayaklanma durumunda savaşa ilişkin kurallar uygulanmamaktaydı.²³³ Bir devletin ülkesinde siyasi nedenlerle ayaklanma olduğu ve gerçek bir silahlı çatışma mahiyetindeki durumlarda hem asiler tarafından hem de diğer üçüncü devletler tarafından asilik statüsünün tanınması (recognition of insurgency) durumu söz konusuydu.²³⁴ Asilik statüsünün tanınması (recognition of insurgency), savaşılan statüsünün tanınmasından farklı olup asilerin kara veya deniz haydudu sayılmasını engellemekle birlikte tanıyan üçüncü devletlerin asilerin kontrolü altında olan bölgelerde vatandaşlarını ve menfaatlerini korumaktaydı.²³⁵ Bir diğer ifadeyle, asilik statüsünün tanınması, asilere tam olarak savaşılan statüsünün tanınması sonucu savaş kurallarının uygulanmasını ve tanıyan üçüncü devletlerin tarafsızlık hukukundan kaynaklanan yükümlülükleri sağlamıyordu.

Savaşılan statüsünün tanınması (recognition of belligerency) doktrini, 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış ve statüsünün tanınması ile birlikte savaş hukuku kuralları iç savaşlarda uygulanabilir görülmeye başlamıştır. Uygulamaya dayanan savaşılan statüsünün (recognition of belligerency) tanınması bağlamında (1) meşru hükümet ile asiler arasında ayaklanmadan öte genel olarak bir silahlı çatışma halinin bulunması, (2) devlet ülkesinin bir kısmının asiler tarafından işgal edilmesi ve fiili olarak kontrolünün elde edilmesi, (3) yetkili sorumluluğu altında ve teşkilatlı (örgütlü) askeri kuvvetler ile

²³¹ Anthony CULLEN, *Key Developments Affecting the Scope of Internal Armed Conflict in International Humanitarian Law*, *Military Law Review*, 183, 2005, s. 69.

²³² SIVAKUMARAN, 2012, s. 9.

²³³ CULLEN, 2005, s. 70.

²³⁴ Seha L. MERAY, *Devletler Hukukuna Giriş*, Birinci Cilt, Üçüncü Bası, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968, s. 291.

²³⁵ MERAY, 1968, s. 291-292.

savaş kurallarına uygun olarak muhasamat eylemlerinin gerçekleştirilmesi ve (4) diğer devletlerin savaşan taraf statüsünün tanınmasında menfaatlerinin olması ve durumun onu gerektirmesi söz konusuydu.²³⁶ Savaşan statüsünün tanınması (recognition of belligerency) ile birlikte iç savaşta savaşan taraflar, uluslararası hukuk süjesi sayılıyordu ve uluslararası hukuk kurallarına tabi oluyordu.²³⁷ Savaşan statüsünün (recognition of belligerency) tanınması kural olarak resmi bir beyan gerektirmiyordu, açık veya tarafsızlığı belirten bir eylem ile zımni olarak belirtilebilmekteydi.²³⁸ Savaşan statüsünün tanınmasına (recognition of belligerency) ilişkin olan önemli örneklerden biri Birleşik Krallık'ın Amerikan İç Savaşına ilişkin olan 13 Mayıs 1861 tarihli resmi açıklaması olmuş,²³⁹ doktrinin en çok tartışılan ve aynı zamanda doktrinin gelişiminde önemli bir rol alan olaylardan birisi olmuştur.²⁴⁰ Doktrinde savaşan statüsünün tanınmasının (recognition of belligerency) hukuki niteliği tartışılmış, inşa edici veya açıklayıcı olmasına ilişkin görüşler ortaya atılmıştır. Bu statünün tanınmasının “açıklayıcı” bir nitelikte olduğuna ilişkin görüşün isabetli olduğu düşünülmektedir.²⁴¹ İlaveten, savaşan statüsünün tanınmasına (recognition of belligerency) ilişkin tartışmalar ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda objektif olarak bahse konu statünün tanınmasına ilişkin şartların sağlanması durumunda savaş kurallarının uygulanması gerektiği belirtilmiştir.²⁴²

Savaşan taraf statüsünün (recognition of belligerency) meşru hükümet tarafından tanınmasının ardından diğer devletlerin tanınması uygun ve hatta zorunlu olduğu kabul edilmekteydi; zira diğer devletlerin tanınmasının ardından tarafsızlık hukukundan kaynaklanan yükümlülöklere uymaları gerekmektedir.²⁴³ Diğer devletlerin meşru

²³⁶ Hersch LAUTERPACHT, **Recognition in International Law**, Cambridge, Cambridge University Press, 1947, s. 176.

²³⁷ LAUTERPACHT, **1947**, s. 209.

²³⁸ Yair M. LOOTSTEEN, *The Concept of Belligerency in International Law*, Military Law Review, Vol. 166, December 2000, s. 118-119; LAUTERPACHT, **1947**, s. 177.

²³⁹ LAUTERPACHT, **1947**, s. 177.

²⁴⁰ LAUTERPACHT, **1947**, s. 184.

²⁴¹ D. P. O'CONNELL, **International Law**, Volume One, Oceana Publications, 1965, s. 161.

²⁴² LOOTSTEEN, **December 2000**, s. 117-118.

²⁴³ L. OPPENHEIM, **International Law: A treatise**, Hersch LAUTERPACHT (ed.), Volume II, Seventh Edition, Longmans, Green and Co., 1952, s. 209-210.

hükümetten önce tanınması meselesi ise asilerin savaş kurallarını uygulayabileceği ve uygulamaya niyetlerinin olduğunu, tanımadan çekinen meşru hükümetin ise savaş kurallarına uygun davranması gerektiğine yönelik hukuki yükümlülüğe yakın ahlaki bir yükümlülüğü bulunduğunu göstermekteydi.²⁴⁴ Diğer devletlerin, savaşan taraf statüsünün tanınmasına ilişkin gereken şartların eksikliği durumunda, statüyü tanınması meşru hükümetin iç işlerine karışma durumunu yaratabilmekteydi.²⁴⁵ Aynı şekilde, diğer devletlerin veya meşru hükümetin şartların varlığına rağmen tanımaması yükümlülüğün özüne aykırı davranmaya neden olmaktaydı.²⁴⁶ Zira savaşan statüsünün tanınması (recognition of belligerency) yükümlülüğü, durumun gerçeklerine dayanmakta ve ondan kaynaklanmaktaydı.²⁴⁷ Amerikan İç Savaşı ve 1936-1939 yılları arasında süren İspanyol İç Savaşı'nda savaşan taraf statüsü tanınması doktrinin kötüye kullanıldığı görülmüş ve tartışılmıştır.²⁴⁸ Bahse konu statünün tanınması için gereken şartların ağır olması da uygulamada zorluğa neden olmuş, nitekim 1936-1939 yılları arasında süren İspanyol İç Savaşı'nda tanımaya engel olarak görülmüştür.²⁴⁹

Rusya'daki 1918-1919 yılları arasında Bolşevik Devrimi ve 1919 yılında Macar Devrimi sonrasında ICRC, 1921 yılında Cenevre'de toplanan 10. Uluslararası Kızılhaç Konferansı'na iç savaş durumunun uluslararası hukukun ihlalini haklı gösteremeyeceği ve uluslararası hukukun her ne pahasına olursa olsun korunması gerektiği gerçeğini içeren bir karar tasarısı göndermiş ve Konferans'ta kabul edilmiştir.²⁵⁰ Aynı yıl, Yukarı Silezya'da iç savaş meydana gelmiş ve çatışan taraflar çatışma süresince 1906 tarihli Cenevre Sözleşmesi'ni uygulamayı taahhüt etmişlerdir.²⁵¹ Yukarı Silezya'daki iç savaş böylece, ICRC'nin müdahalesi sayesinde, bir iç savaştaki iki tarafın kendilerini Cenevre

²⁴⁴ OPPENHEİM, 1952, s. 209-210.

²⁴⁵ OPPENHEİM, 1952, s. 209-210.

²⁴⁶ OPPENHEİM, 1952, s. 250.

²⁴⁷ LAUTERPACHT, 1947, s. 175.

²⁴⁸ LOOTSTEEN, December 2000, s. 110.

²⁴⁹ LAUTERPACHT, 1947, s. 184.

²⁵⁰ Anton SCHLOGEL, *Civil War*, IRRIC, No. 108, March 1970, s. 125.

²⁵¹ SCHLOGEL, March 1970, s. 126.

Sözleşmesi'ne açıkça bağlı saydıkları tarihteki ilk olay olmuştur.²⁵² II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise aşağıda detaylıca anlatılacağı üzere 1949 Cenevre Sözleşmeleri hazırlık süreci başlamıştır.

Sonuç olarak, savaşan taraf statüsü için belirlenen şartların gerçekleşmesi durumunda iç savaşta savaşan tarafların uluslararası hukuk kurallarına bağlı olduğu ve savaşan statüsü tanınması (recognition of belligerency) yükümlülüğünün söz konusu olduğu belirtilmelidir.²⁵³ 1949 Cenevre Sözleşmelerinin kabul edilmesi ve uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramının ortaya çıkması ile birlikte savaşan statüsünün tanınması (recognition of belligerency) doktrini kullanılmamaya başlanmış olmasına rağmen söz konusu doktrinin uluslararası insancıl hukukun gelişimindeki rolü yadsınamaz.²⁵⁴

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında savaşan statüsünün (recognition of belligerency) tanınması dışında savaşan taraflar arasında andlaşmalar da mevcuttu.²⁵⁵ ABD ve Birleşik Krallık, 1776 yılında Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında savaş kurallarına riayet edileceğine dair bir andlaşma yapmıştır.²⁵⁶ Bahse konu andlaşmanın dayanağı ise “*insaniyet kuralları ve en medeni ulusların bize sunduğu örnekler*” olarak belirtilmiştir.²⁵⁷ Aynı şekilde, 1820 yılında Kolombiya Bağımsızlık Savaşı ve 1860-1861 yılları arasında devam eden Kolombiya İç Savaşı sırasında savaşan taraflar “*insan haklarına ve uygar ulusların gözlemlediği en cömert, bilge ve insancıl uygulamalara uygun olarak*” birtakım kurallara uyacaklarına ilişkin andlaşma yapmıştır.²⁵⁸ Bunun dışında, silahlı kuvvetler veya devlet-dışı silahlı gruplar için hazırlanan talimatlar, uluslararası insancıl hukukun gelişimi açısından önem teşkil etmiştir. 1847 yılında gerçekleşen İsviçre İç Savaşı'nda (Sonderbund Savaşı) İsviçre ve 1861-1865 yılları

²⁵² SCHLOGEL, March 1970, s. 126.

²⁵³ O'CONNELL, 1965, s. 166.

²⁵⁴ SIVAKUMARAN, 2012, s. 19-20.

²⁵⁵ SIVAKUMARAN, 2012, s. 20.

²⁵⁶ SIVAKUMARAN, 2012, s. 25.

²⁵⁷ SIVAKUMARAN, 2012, s. 25.

²⁵⁸ SIVAKUMARAN, 2012, s. 25-26.

arasında süren Amerikan İç Savaşı'nda ABD silahlı kuvvetleri için talimat yayınlamıştır.²⁵⁹ Örneğin, Amerikan İç Savaşı'nda "Lieber Kodu" kabul edilmiş ve uluslararası insancıl hukukun normatif düzeninin gelişiminde ve diğer devletlerin benzer düzenlemeleri kabul etmesinde etkilemiştir. İlaveten, Lieber Kodu, 1899 ve 1907 tarihli kara savaşına ilişkin Lahey Sözleşmelerinin kabul edilmesini teşvik etmiştir.²⁶⁰

B. 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3

Uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramı, yukarıda da belirtildiği üzere ilk defa 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3'te düzenlenmiştir. Ortak Madde 3'ün hazırlanmasında ICRC uzun süre büyük çaba göstermiştir. ICRC insan kişiliğine saygı ilkesine uygun olarak iç savaşlarda yapmak istediği yardım konusunda zorluk çekmekteydi ve devletler bunu iç işlerine karışma olarak algılamaktaydı. Bundan dolayı, ICRC, ilk olarak 1921 yılında ICRC'nin iç savaşlardaki rolü üzerine bir taslak sözleşme hazırlamış ve Uluslararası Kızılhaç Konferansı'na (1921) göndermiş, fakat taslak sözleşme Konferans'ta bir tartışma konusu olarak bile değer görmemiştir. Ardından 10. Uluslararası Kızılhaç Konferansı'nda (1921) konu tekrardan gündeme gelmiş ve iç savaş veya toplumsal ya da devrimci karışıklıklar (revolutionary disturbances) mağdurlarına uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak yardım yapılması gerektiği ve böyle bir haklarının olduğunu vurgulayan bir karar kabul edilmiştir.²⁶¹

1938 yılında yapılan 16. Uluslararası Kızılhaç Konferansı'nda bir karar kabul edilerek ilk defa açık bir şekilde iç savaşta çatışan tarafları 1929 Cenevre Sözleşmeleri ve 1907 Lahey Sözleşmesi'ne uymaya davet etmiştir.²⁶² ICRC, 1946 yılında ise Ulusal

²⁵⁹ SIVAKUMARAN, 2012, s. 21-22.

²⁶⁰ Lieber Kodu metni için bkz. **Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code)**, 24 April 1863, <[ICC Legal Tools Database | Instructions de 1863 pour les armées en campagne des Etats-Unis d'Amérique \(Lieber Code\)](https://www.icrc.org/ihl/other/ihlcommentaries/1863/1863_lieber_code.htm)> [27.12.2024].

²⁶¹ PICTET, 1952, s. 40; PICTET, 1960b, s. 29; PICTET, 1958, s. 27.

²⁶² Bkz. **Resolutions Adopted by the XVIth International Red Cross Conference**, London, 1938, s. 104-105, <https://library.icrc.org/library/docs/CI/CI_1938_RAPPORT_ENG.pdf> [05.02.2025].

Kızılhaç Dernekleri Ön Konferansı'nda bir ülkede iç savaş çıkması halinde çatışan tarafların Cenevre Sözleşmeleri ilkelerini mütakabiliyet esasına göre uygulamaya hazır olduklarını belirtmeye davet edilmesini önermiştir.²⁶³ Ulusal Dernekler bahse konu öneriyi bir adım ileriye götürerek Cenevre Sözleşmelerinin başına Sözleşmelerin iç savaşlarda da uygulanması gerektiği yönünde bir madde eklenmesini önermiştir.²⁶⁴ ICRC tarafından düzenlenen 1947 yılındaki Hükümet Uzmanları Konferansı'nda karşıt görüşler ortaya çıkmış ve Cenevre Sözleşmelerinde belirtilen ilkelerin iç savaşta savaşıyan taraf statüsünün tanınmasına bağlı olmadan çatışan tarafın uygun davranması koşulu ile taraf devletleri bağlayacağı yönünde bir taslak madde oluşturulmuştur.²⁶⁵ Taslak maddeye göre,

*“Bir Akit Tarafın anavatanının veya sömürge bölgesinin herhangi bir bölümünde bir iç savaş çıkması halinde, Sözleşme'nin ilkeleri, karşı Tarafın da bunlara uyması koşuluyla, söz konusu Tarafça eşit şekilde uygulanacaktır.”*²⁶⁶

Stokholm'de yapılan 17. Uluslararası Kızılhaç Konferansı'nda (1948) Cenevre Sözleşmeleri için taslak maddelerin hazırlık sürecinde Sözleşme'nin 2. maddesine uluslararası olmayan silahlı çatışmalar ile ilgili bir paragraf eklenmiş ve söz konusu paragraf uzun süre tartışılmıştır. 17. Uluslararası Kızılhaç Komitesi Konferansı (1948); Harb Halindeki Ordularda Bulunan Yaralı ve Hastaların Durumlarının Islahı hakkında 27 Temmuz 1929 tarihli Cenevre Sözleşmesi, 18 Ekim 1907 tarihli X. Lahey Sözleşmesi ve Harb Esirlerine Yapılacak Muamele ile İlgili 27 Temmuz 1929 tarihli Cenevre Sözleşmesi'ni gözden geçirmeyi ve sivillerin savaş zamanında himayesi için hazırlanan taslak sözleşmeleri değerlendirmeyi amaçlamıştır. Savaş Mağdurlarının Himayesine İlişkin Taslak Cenevre Sözleşmelerinde uluslararası olmayan silahlı çatışmalarla ilgili

²⁶³ PICTET, 1952, s. 41.

²⁶⁴ ICRC, **Summary Report on the Work of the Preliminary Conference of the National Red Cross Societies**, Geneva, 1946, s. 12.

²⁶⁵ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.) ICRC, **Report on the work of the Conference of Government Experts for the Study of the Conventions for the Protection of War Victims**, Geneva, 1947, s. 8-9, 103, 272.

²⁶⁶ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

eklenen düzenleme 2. maddenin 4. fıkrasında bulunmaktaydı ve Konferans sırasında bahse konu düzenleme tartışılmış ve değiştirilmiştir. Söz konusu düzenlemenin değişiklikten önceki haline göre;

*“Uluslararası nitelikte olmayan tüm silahlı çatışma durumlarında, özellikle bir veya daha fazla Yüksek Akit Tarafın topraklarında meydana gelebilecek iç savaş, sömürge çatışmaları veya din savaşları durumlarında, işbu Sözleşme’nin ilkelerinin uygulanması hasımların her biri için bağlayıcı olacaktır. Sözleşme’nin bu koşullarda uygulanması, çatışan tarafların hukuki statüsüne hiçbir surette bağlı olmayacak ve bu statü üzerinde hiçbir etkisi olmayacaktır.”*²⁶⁷

Yukarıda verilen taslak düzenlemede uluslararası nitelikte olmayan tüm silahlı çatışmalarda Savaş Mağdurlarının Himayesine İlişkin Sözleşmelerde belirtilen ilkelerinin uygulanması öngörülmüş ve aynı zamanda uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalara iç savaş, sömürge çatışmaları ve din savaşları gibi örnekler verilmiştir. Konferans sırasında ise örnek vermenin isabetli olmayacağı yönünde görüşler belirtilmiş ve mevcut düzenlemede değişiklikler yapılmıştır. Konferans sonunda kabul edilen metne göre;

“Bir veya daha fazla Yüksek Akit Tarafın topraklarında meydana gelebilecek uluslararası nitelikte olmayan tüm silahlı çatışma durumlarında, çatışmaya taraf olan Taraflardan her biri, bu Sözleşmenin hükümlerini uygulamakla yükümlü olacak, karşı tarafın da aynı şekilde buna itaat etmesi şartına tabidir. Sözleşme, çatışmanın Taraflarının yasal

²⁶⁷ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.) ICRC, **Draft Revised or New Conventions for the Protection of War Victims Established by the International Committee of the Red Cross with the Assistance of Government Experts, National Red Cross Societies and Other Humanitarian Associations**, XVIIth International Red Cross Conference, Stockholm, August 1948, s. 5, 52, 153-154, 222, <[Draft revised or new Conventions for the protection of war victims established by the International Committee of the Red Cross with the assistance of government experts, national Red Cross societies and other humanitarian associations / International - CICR \(icrc.org\)](#)> [27.12.2024].

*statüleri ne olursa olsun ve bunlara halel getirmeksizin bu koşullarda uygulanacaktır.”*²⁶⁸

Bu bağlamda uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda tüm sözleşme hükümlerinin mütakabiliyet esasına göre uygulanması yönünde bir görüş kabul edilmiştir. Fakat yukarıda belirtilen düzenleme 1949 yılında yapılan Uluslararası Kızılhaç Konferansı’nda tartışılmış ve tekrardan değiştirilmiştir.

Ortak Madde 3’ün nihai hali, 1949 yılında Diplomatik Konferans’ta uzun süren tartışma ve çalışma sonucunda kabul edilmiştir. Konferans’ın başlangıcında Fransa, Savaş Mağdurlarının Himayesine İlişkin Taslak Sözleşmelerinde (a) kişi haklarının önemsendiği, (b) devlet haklarının göz ardı edildiği ve (c) karışıklık, anarşi ve eşkıyalık durumlarında bu Sözleşmelerin uygulanmaması amacıyla gerekli değişikliklerin yapılması gerektiğini belirtmiştir.²⁶⁹ Fransa, Sözleşmelerin uygulanabilmesi amacıyla çatışan tarafların sorumlu bir makama bağlı teşkilatlanmış (örgütlenmiş) askeri güçlerinin olması ve belirli bir bölgede Sözleşmelere riayet etme ve ettirebilme ölçütlerinin aranması gerektiğini belirterek önermiştir.²⁷⁰ Taslak düzenlemenin kapsamının geniş olduğu ve daraltılması gerektiği konusunda Yunanistan, (a) uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda savaşıyan taraf statüsü doktrininin bir devlette uluslararası olmayan silahlı çatışmanın varlığının belirlenmesini zorlaştırdığını ve (b) BM Güvenlik Konseyi’ne böyle bir yetkinin verilebileceğini önermiştir.²⁷¹ Buna karşılık olarak, Sovyetler Birliği, Romanya, Danimarka, Meksika ve Norveç, Taslak Sözleşmeleri savunduğunu

²⁶⁸ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.) **Revised and New Draft Conventions for the Protection of War Victims: Texts Approved and Amended by the XVIIth International Red Cross Conference**, 1948, s. 10, 32, 51-52, 114, <Revised and new Draft Conventions for the protection of war victims : texts approved and amended by the XVIIth international Red Cross Conference / International Committee of the Red Cross - CICR (icrc.org)> [27.12.2024].

²⁶⁹ **Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. II, Section B**, Bern, Federal Political Department, s. 10.

²⁷⁰ **Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. II, Section B**, Bern, Federal Political Department, s. 10.

²⁷¹ **Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. II, Section B**, Bern, Federal Political Department, s. 11.

belirtmiştir.²⁷² Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarla ilgili taslak düzenlemeye hem destekleyici hem de karşıt görüşler belirtilmiş ve bahse konu düzenlemenin detaylıca incelenmesi ve tartışılması için bir alt komite kurulmuştur.²⁷³

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, Diplomatik Konferans'ta (1949) uluslararası olmayan silahlı çatışmaları düzenleyen taslak maddeyle ilgili ABD, savaşan taraf statüsünün tanınması amacıyla gereken şartlara benzer şartların kabul edilmesi yönünde görüş bildirmiş ve iç savaşlarda Sözleşme uygulama amacıyla;

*“İsyancıların, devlet özelliklerini taşıdığını iddia eden bir örgüte sahip olması, belirli bir bölge içindeki kişiler üzerinde fiilen yetki kullanması, silahlı kuvvetlerinin, örgütlü bir sivil otoritenin yönetimi altında hareket etmesi ve olağan savaş kurallarına uymaya hazır olması, isyan eden sivil makamların ise Sözleşme hükümlerine bağlı kalmayı kabul etmesi”*²⁷⁴ gerektiğini belirtmiştir.

Kavram olarak “uluslararası olmayan silahlı çatışma” yerine “iç savaş” kullanılması yönünde de tartışmalar ortaya çıkmış, Avustralya “iç savaş” kavramının daha doğru olacağını belirtmiştir.²⁷⁵ Tartışmaların son bulması Fransa'nın “uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışma” önerisinin genel kabul görmesiyle son bulmuştur.²⁷⁶

²⁷² **Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. II, Section B**, Bern, Federal Political Department, s. 11, 14.

²⁷³ **Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. II, Section B**, Bern, Federal Political Department, s. 16.

²⁷⁴ **Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. II, Section B**, Bern, Federal Political Department, s. 12. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

²⁷⁵ Avustralya'nın önerisine göre, “*Bir Akit Tarafın anavatanının veya sömürge bölgesinin herhangi bir yerinde iç savaş çıkması halinde, çatışan Taraflar arasında aşağıda belirtilen şartların sağlanması ile işbu Sözleşme (veya bu çok ileri giderse, “Bu Sözleşmenin İlkeleri”) uygulanacaktır. (1) yasal Hükümetin isyancıların savaşan taraf statülerini tanıdığını; veya (2) yasal Hükümetin kendisi için bir savaşan taraf statüsünün tanınmasından doğan haklarını talep ettiğini; veya (3) hukuken Hükümetin sadece bu Sözleşmenin amaçları doğrultusunda isyancıların savaşan taraf statüsünü tanıması; veya (4) ihtilafın Birleşmiş Milletler'in Genel Kurulu'nun Güvenlik Konseyi gündemine uluslararası barışa yönelik bir tehdit, barışın ihlali veya saldırı eylemi olarak kabul edilmesi*”, bkz. Seventh Report of the Special Committee of the Joint Committee (16 July 1949), in **Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. II, Section B**, Bern, Federal Political Department, s. 121; Annexes, in **Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. III**, s. 27. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

²⁷⁶ Fransa'nın önerisine göre, “*Yüksek Akit Taraflardan birinin ülkesinde meydana gelen uluslararası nitelikte olmayan bir silahlı çatışma durumunda, çatışmaya taraf olan her bir Taraf, Sözleşme'nin Sivil Kişilerin Savaş Zamanında Himayesine ilişkin Giriş Bölümü hükümlerini uygulamakla yükümlü olacaktır.*

Böylece, ilk başta 2. maddenin 4. fıkrası olarak ve tüm Sözleşmelerin uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanmasını amaçlayan düzenleme, devletlerin görüş ayrılığı nedeniyle kabul görmemiş ve halihazırda 1949 Cenevre Sözleşmelerinde bulunan Ortak Madde 3 olarak kabul edilmiştir.

C. 1949 Sonrası Diğer Normatif Gelişmeler

1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3'ün yeterince kapsamlı olmaması uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin yeni bir andlaşma yapılmasını gerekli kılmıştır. Bahse konu andlaşmanın hazırlığı kapsamında, aşağıda detaylıca değinileceği üzere konferanslar yapılmış ve 1977 yılında uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin daha detaylı kuralları içeren normatif düzenleme Ek Protokol II kabul edilmiştir. Ek Protokol II dışında da uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin birçok normatif gelişme yaşanmıştır. Aşağıda, ilk olarak 1977 tarihli Ek Protokol II üzerinde durulacak, ardından uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramıyla ilgili diğer uluslararası andlaşmalar, kural koyma faaliyetleri ve örf ve adet hukuku incelenecektir. Son olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi açısından önemli olan UHK'nin 2022 tarihli Taslak İlkeleri ele alınacak ve değerlendirilecektir.

1. Ek Protokol II

1965 yılında Viyana'da ICRC'nin 20. Konferansı'nda uluslararası olmayan silahlı çatışma mağdurlarına sağlanan himayenin yetersiz olduğu belirtilmiş ve uluslararası

Çatışmanın Tarafları ayrıca Sözleşme'nin Sivillerin Himayesine ilişkin diğer hükümlerinin tamamı veya bir kısmının yanı sıra Yaralı ve Hasta, Savaş Esirlerine ve Deniz Harplerine ilişkin olan Sözleşmelerin ilgili hükümlerini özel andlaşmalar yoluyla uygulanması için çaba sarf etmelidir. Önceki hükümlerin uygulanması, çatışma Taraflarının hukuki statülerini etkilemeyecektir.” (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.) Bkz. **Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. III, Annexes**, s. 28; PICTET, 1952, s. 46; PICTET, 1960b, s. 33; PICTET, 1958, s. 32.

olmayan silahlı çatışmalarda uygulanacak kuralların geliştirilmesine yönelik iki karar kabul edilmiştir.²⁷⁷ Ardından 1969 yılında İstanbul'da 21. Uluslararası Kızılhaç Konferansı'nda uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin uluslararası insancıl hukuk kurallarının geliştirilmesi ve 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3'ün sağladığı himayeyi tamamlamak ve açıklamak amacıyla ICRC'nin hükümet uzmanları ile birlikte çalışması talep edilmiştir.²⁷⁸ 1-6 Mart 1971 tarihleri arasında Lahey'de gerçekleşen Kızılhaç Uzmanları Konferansı'nda 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3'ün sağladığı himayenin yetersiz olduğu, geliştirilmesi bakımından Ortak Madde 3'e ek bir protokolün düzenlenmesinin uygun olacağı belirtilmiş ve Ek Protokol II için bir taslak hazırlanmaya başlanmıştır.²⁷⁹ Daha sonra, Cenevre'de 24 Mayıs-12 Haziran 1971 tarihleri arasında gerçekleşen Hükümet Uzmanları Konferansı'nda ise Kanada uzmanlarının hazırladığı, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol II taslağı diğer Konferanslarda da tartışılmıştır.²⁸⁰ Söz konusu taslak Protokol'de taraf devletin ülkesinde bir tarafta hükümete ait askeri kuvvetlerin, diğer tarafta ise düzenli veya düzensiz askeri kuvvetlerin olması gerektiği ve Ortak Madde 2'nin uygulanmadığı tüm silahlı çatışmalarda uygulanacağı belirtilmiştir. 20-24 Mart 1972 tarihlerinde Viyana'da Kızılhaç Uzmanları Konferansı'nda uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin ek protokol için ikinci taslak hazırlanmıştır.²⁸¹ Taslak

²⁷⁷ Kararların metni için bkz. **Resolution XXVIII on the Protection of Civilian Populations against the Dangers of Indiscriminate Warfare**, Resolutions Adopted by the XXth International Conference of the Red Cross, Vienna, 1965, <<https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400011311a.pdf>> [05.02.2025]; **Resolution XXXI on the Protection of Victims of Non-International Conflicts**, Report of the XXth International Conference of the Red Cross, Vienna, 1965, <<https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400011311a.pdf>> [05.02.2025].

²⁷⁸ Karar metni için bkz. **Resolution XVII on the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts**, Resolutions Adopted by the XXIst International Conference of the Red Cross, Istanbul, 1969, s. 619, <<https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400063567a.pdf>> [05.02.2025].

²⁷⁹ ICRC, **Report on the Work of the Conference of Red Cross Experts on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts**, 1971, s. 43, 48.

²⁸⁰ ICRC, **Report on the Work of the Conference of Government Experts on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts**, Geneva, 1971, s. 57.

²⁸¹ 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3'e Ek Protokol daha önce 1971 yılında yapılan Konferans'ta da Uluslararası Kızılhaç Komitesi tarafından önerilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. ICRC, **Report on the Work of the Conference of Red Cross Experts on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts**, Geneva, 1972, s. 52-58.

Ek Protokol II, 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3'e ek olarak düzenlenmiş ve Ortak Madde 3 bağlamında uluslararası olmayan tüm silahlı çatışmalarda uygulanmak üzere hazırlanmıştır. 1973 yılında hazırlanan Ek Protokol II taslağında birtakım önemli değişiklikler yapılmıştır. Detaylı düzenlemeler içeren taslak, 1949 Cenevre Sözleşmelerine ek olarak düzenlenmiş ve Ortak Madde 3'ten ayrı olarak ele alınmıştır.²⁸² Bunun nedeni 1972 tarihli taslak Ek Protokol'de olduğu gibi Ortak Madde 3'e ek olarak ele alınması durumunda söz konusu düzenlemenin uygulama alanının daha sınırlı ve dar kapsamlı olacağı düşüncesi idi

Ek Protokol II'nin kapsamı Ek Protokol I ile son olarak 1974-1977 yılları arasında toplanmaya devam eden Cenevre'deki Diplomatik Konferanslarda ele alınmış ve 1977 yılında sonuçlandırılmıştır. Konferans sırasında, aşağıda da değinileceği üzere, farklı görüşler ve çekinceler ileri sürülmüş, aynı anda farklı komiteler tarafından Ek Protokol I ve Ek Protokol II için taslaklar hazırlanmıştır. ICRC'nin Ek Protokol II için hazırladığı taslağın 1. maddesine göre uluslararası olmayan silahlı çatışma, 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 2'nin kapsamına girmeyen ve silahlı kuvvetler veya diğer sorumlu komuta altında olan teşkilatlı (örgütlü) silahlı gruplar arasında gerçekleşen silahlı çatışmalardır.²⁸³ Protokol'de Ortak Madde 3'ün uygulama alanı değiştirilmemiş ve ayaklanmalar, münferit ve düzensiz şiddet eylemleri ve benzer nitelikteki diğer eylemlerin yanı sıra iç karışıklıklar ve gerilimlerde uygulanmayacağı belirtilmiştir. ICRC, Diplomatik Konferans sırasında da uluslararası silahlı çatışmalar ve uluslararası olmayan silahlı çatışmaların ayrı değerlendirilmesi gerektiğini ve ikisi için ayrı düzenleme

²⁸² **Draft Additional Protocols to the Geneva Conventions of August 12, 1949**, ICRC, Geneva, 1973, s. 33. Taslak Protokol II'nin tamamını incelemek için bkz. s. 33-46.

²⁸³ Taslak Protokol metni için bkz. **Draft Protocol Additional to Geneva Conventions of August 12, 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts**, in Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. I, Part Three, s. 33.

yapılması gerektiğini belirtmiştir.²⁸⁴ Aynı şekilde, Hollanda,²⁸⁵ İsviçre,²⁸⁶ İtalya,²⁸⁷ Belçika²⁸⁸ ve Birleşik Krallık,²⁸⁹ ICRC'nin hazırladığı taslak 1. maddenin uygun olduğunu belirtmiştir. Fakat Norveç²⁹⁰, İsveç²⁹¹ ve Suriye Arap Cumhuriyeti,²⁹² uluslararası silahlı çatışmalar ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalar ile ilgili iki ayrı düzenleme yapılması gerektiğine katılmadıklarını, uluslararası insancıl hukuk kurallarının tüm silahlı çatışmalarda uygulanmasını desteklediklerini belirtmiştir. Buna karşın Konferans sırasında birçok devlet söz konusu taslak 1. maddenin içişlere karışmaya neden olabileceğini, devlet egemenliği ve toprak bütünlüğüne dış müdahaleye neden olabileceğinden bir tehdit olabileceğini belirtmiş ve karşı çıkmıştır. Nitekim Alman Demokratik Cumhuriyeti, 1949 Cenevre Sözleşmelerinde uluslararası silahlı çatışmalar ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalar olmak üzere bir ayırım yapıldığını, fakat söz konusu yeni düzenlemeler ile birlikte Ek Protokol I'e tabi uluslararası silahlı çatışmalar, Ek Protokol II'ye tabi uluslararası olmayan silahlı çatışmalar ve Ortak Madde 3'e tabii uluslararası olmayan silahlı çatışmalar şeklinde ayırım yapıldığını ve devletlerin iç işlerine karışılmasına neden olabileceğini belirtmiştir.²⁹³ İlaveten, Alman Demokratik Cumhuriyeti, Ek Protokol II'nin uygulama alanının Ortak Madde 3 ile aynı olmasına ilişkin değişiklik önerisini sunmuştur.²⁹⁴ Hindistan,²⁹⁵ Romanya²⁹⁶ ve İspanya,²⁹⁷ taslak

²⁸⁴ CDDH/I/SR.22, s. 202.

²⁸⁵ CDDH/I/SR.23, s. 222.

²⁸⁶ CDDH/I/SR.23, s. 219.

²⁸⁷ CDDH/I/SR.23, s. 223.

²⁸⁸ CDDH/I/SR.22, s. 208.

²⁸⁹ CDDH/I/SR.24, s. 236.

²⁹⁰ Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. V, Summary Record of the Tenth Plenary Meeting, CDDH/SR.10, s. 91.

²⁹¹ Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. V, Summary Record of the Fourteenth Plenary Meeting, CDDH/SR.14, s. 142.

²⁹² Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. V, Summary Record of the Eighteenth Plenary Meeting, CDDH/SR.18, s. 193.

²⁹³ CDDH/I/SR.22, s. 206-207.

²⁹⁴ Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. IV, CDDH/I/88, s. 8.

²⁹⁵ CDDH/I/SR.22, s. 207-208.

²⁹⁶ CDDH/I/SR.23, s. 221

²⁹⁷ CDDH/I/SR.22, s. 209

düzenlemeye karşı çıkmıştır. Norveç²⁹⁸ ve Alman Federal Cumhuriyeti²⁹⁹ ise Ortak Madde 3 ve Ek Protokol II taslağındaki uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin düzenlemelerin uygulama alanlarının birleştirilmesi ve uluslararası olmayan tüm silahlı çatışmaları kapsayacak şekilde düzenlenmesi, aksi durumda Ek Protokol II'nin uygulanması için gereken şiddet eşiğinin çok daha yüksek olacağını belirtmiştir. Diğer taraftan, Birleşik Krallık, yeni bir eşik belirlemenin bir sakıncaya neden olmayacağını, Ortak Madde 3 ve Ek Protokol II'nin 1. maddesinin ayrı ayrı değerlendirileceğini ve bu bağlamda Protokol'ün detaylı düzenlemeleriyle uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda himayenin artırılacağını belirtmiştir.³⁰⁰

Yukarıda belirtilenlere istinaden, Diplomatik Konferans'ta yapılan tartışmalardan anlaşıldığı üzere Ek Protokol II'nin birçok devletin devlet egemenliği ve ülkesel bütünlüğünü tehdit edebileceği düşüncesi hakimdi ve halihazırda da benzer tartışmaların varlığı devam etmektedir. Ek Protokol II'nin kabul edilmesinin en önemli nedeni ise ICRC'nin hazırladığı Ek Protokol II taslağının yarıya indirilecek şekilde kısaltılması ve basitleştirilmesiydi. Kanada,³⁰¹ birçok tartışmaya neden olan taslak maddelerini silme görüşünü ortaya atmış, Diplomatik Konferans'ın sonlarına doğru ise Pakistan Delegesi konuyu tekrardan gündeme getirmiş, birçok düzenlemenin silinmesine ilişkin öneriler sunmuş ve kabul edilmiştir.³⁰² Böylece, başlangıçta 4 giriş paragrafı ve 47 maddeden oluşan Ek Protokol II taslağı³⁰³, 4 giriş paragrafı ve 28 madde olarak 1977 yılında kabul edilmiştir.³⁰⁴ Son olarak, 1949 yılından sonra gerçekleşen tek normatif gelişim 1977 tarihli Ek Protokol II'nin kabulü olmamıştır. Diğer uluslararası andlaşmalar akdedilmiş

²⁹⁸ CDDH/I/SR.23, s. 217.

²⁹⁹ CDDH/I/SR.23, s. 221.

³⁰⁰ CDDH/I/SR.24, s. 237.

³⁰¹ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1335-1336.

³⁰² SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1335.

³⁰³ Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. I, Part Three, Geneva, s. 33-46.

³⁰⁴ Ek Protokol II metni için bkz. **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August, 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), of 8 June 1977**, <[IHL Treaties - Additional Protocol \(II\) to the Geneva Conventions, 1977](#)> [27.12.2024].

ve kural koyma faaliyetleri görülmüştür. İlâveten, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin uluslararası insancıl örf ve adet hukuku kurallarının gelişimi gözlemlenmiştir.

2. Diğer Uluslararası Andlaşmalar, Kural Koyma Faaliyetleri ve Örf ve Adet Hukuku

Uluslararası olmayan silahlı çatışmaya ilişkin normatif düzenlemeler, 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 tarihli Ek Protokol II dışında 1954 tarihli Silahlı bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Lahey Sözleşmesi'nin 19. maddesinde bulunmaktadır.³⁰⁵ Uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin olan 19. madde, Ortak Madde 3'e benzemekte ve çatışan tarafların uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda kültürel malların himayesinin sağlanması için düzenlenen kurallara minimum olarak riayet etmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun dışında, bazı uluslararası hukuk sözleşmeleri hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanmak üzere düzenlenmiştir. Bu kapsamda 1992 tarihli Kimyasal Silahlar Sözleşmesi,³⁰⁶ 1997 tarihli Anti-Personel Mayınlara ilişkin Ottawa Sözleşmesi,³⁰⁷ Silahlı bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Lahey Sözleşmesi'ne Ek 1999

³⁰⁵ 1954 tarihli Silahlı bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Lahey Sözleşmesi'ne Türkiye Cumhuriyeti taraftır, bkz. <<https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=0800000280145bac>> [27.12.2024]. Sözleşme metni için bkz. **La Haye'de 14 Mayıs 1954 Tarihinde İmzalanan «Silâhlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme» ile Bu Sözleşmenin Tatbikatına Ait Tüzük, Protokol ve Kararlara Katılmamızın Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun**, 11976 Sayılı Resmi Gazete, 10 Nisan 1965.

³⁰⁶ SIVAKUMARAN, 2012, s. 61-62. Sözleşme'nin 1/1. maddesinde bulunan “hiçbir şekilde asla” cümlesinden tüm silahlı çatışmalara uygulanacağı anlaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti bahse konu Sözleşme'ye tarafı, bkz. <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-3&chapter=26> [27.12.2024]. Sözleşme metni için bkz. **Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme'nin Onanması Hakkında Kanun**, 4238 Sayılı Resmi Gazete, 4 Nisan 1997.

³⁰⁷ Sözleşme'nin giriş cümlelerinden ve 1/1. maddesinde bulunan “hiçbir şekilde asla” ifadesinden tüm silahlı çatışmalarda uygulanacağı anlaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti bu Sözleşme'ye taraftır, bkz. <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-5&chapter=26&clang=en> [27.12.2024]. Sözleşme metni için bkz. **Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşmeye Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun**, 25049 Sayılı Resmi Gazete, 15 Mart 2003.

tarihli İkinci Protokol,³⁰⁸ Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayırım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması veya Sınırlandırılması Sözleşmesi'ne Ek 2003 tarihli Patlayıcı Savaş Kalıntılarına ilişkin Protokol V³⁰⁹ ve 2008 tarihli Salkım Bombaları Andlaşması³¹⁰ örnek verilebilir.

Uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin farklı düzenleme bulunduran bir diğer önemli uluslararası andlaşma, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin 1998 tarihli Roma Statüsü'dür. Roma Statüsü'nde uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramı, savaş suçlarının düzenlendiği 8/2/c, 8/2/e ve 8/2/f. maddelerinde bulunmaktadır.³¹¹ Roma Statüsü'nün 8/2/c. maddesinde bulunan düzenleme Ortak Madde 3'e karşı yapılan ciddi ihlallerin savaş suçu sayılacağını belirtmektedir. Dolayısıyla, Ortak Madde 3'ün uygulanması için gereken şartlar sağlandığında ve söz konusu Maddeye ciddi ihlal yapıldığında savaş suçu meydana gelmiş olacaktır. Diğer tarafta, 8/2/e. maddede uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda savaş suçunu oluşturacak olan uygulanabilir uluslararası hukuk ve uluslararası örf ve adet hukuku kurallarına karşı yapılan ciddi ihlallere ilişkin eylemler sıralanmış ve ardından 8/2/f. maddede 8/2/e. maddenin uygulanması için gereken şartlar belirtilmiştir. Bu bağlamda 8/2/f. maddeye göre 8/2/e. maddenin uygulanması için bir devletin ülkesinde, hükümet yetkilileri ile teşkilatlı (örgütlü) devlet-dışı silahlı gruplar veya teşkilatlı (örgütlü) devlet-dışı silahlı grupların kendi arasında gerçekleşen "uzun süreli silahlı çatışmanın (protracted armed

³⁰⁸ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı Protokol metni için bkz. **Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict**, 26 March 1999, <<https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280076dd2>> [27.12.2024]. Protokol'ün 3. ve 22/1. maddelerini inceleyiniz.

³⁰⁹ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı Protokol metni için bkz. **The Protocol on Explosive Remnants of War (Protocol V)**, 2003, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-2-d&chapter=26&clang=en> [27.12.2024]. Protokol'ün 1/3. Maddesini inceleyiniz.

³¹⁰ Sözleşme'nin giriş cümlelerinden ve 1/1. maddesinde bulunan "*hiçbir şekilde asla*" ifadesinden tüm silahlı çatışmalarda uygulanacağı anlaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı andlaşma metni için bkz. **Convention on Cluster Munitions**, 2008, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-6&chapter=26&clang=en> [27.12.2024].

³¹¹ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı andlaşma metni için bkz. **Rome Statute of the International Criminal Court**, 17 July 1998, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=en> [26.12.2024].

conflict))” olması gerekmektedir. Maddedeki “uzun süreli silahlı çatışma (protracted armed conflict)” ifadesi, doktrinde birçok tartışmaya neden olmuştur. Schabas³¹², Sassoli³¹³, Bouvier³¹⁴ ve Provost,³¹⁵ yeni bir kriter olduğunu savunurken Meron,³¹⁶ Bothe,³¹⁷ Kress,³¹⁸ Sivakumaran³¹⁹ ve Cullen,³²⁰ yeni bir kriter olmadığını; Roma Statüsü bağlamında tek bir uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramı bulunduğunu ve buradaki kavramın *Tadic* Davasında benimsenen tanım doğrultusunda yorumlanması gerektiğini belirtmiştir. Roma Statüsü’nün hazırlık çalışmalarına bakıldığında bazı devletler Ek Protokol II’nin uygulanması için gereken şartların benimsenmesini isterken diğer bazı devletler Ek Protokol II’nin uygulanması için gereken şartlardan daha hafif şartların benimsenmesini istemiştir.³²¹ Sonuç olarak, Sierra Leone tarafından *Tadic* Davasında benimsenen tanımı andıran öneri kabul edilmiştir.³²²

Roma Statüsü’nün 8/2/e. maddesi için uygulanabilirlik şartları Ek Protokol II’nin uygulanabilirlik şartlardan daha hafiftir ve maddenin uygulanması için gereken eşik daha düşüktür. Zira bahse konu düzenleme teşkilatlı (örgütlü) devlet-dışı silahlı gruplar arasında gerçekleşen uluslararası olmayan silahlı çatışmaları da kapsamakta ve “uzun süreli silahlı çatışmanın (protracted armed conflict)” varlığını gerektirmektedir. Kanaatimizce, Roma Statüsü bağlamında tek bir uluslararası olmayan silahlı çatışma

³¹² William A. SCHABAS, *An Introduction to the International Criminal Court*, Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s. 54.

³¹³ CULLEN, 2010, s. 178.

³¹⁴ CULLEN, 2010, s. 178.

³¹⁵ Rene PROVOST, *International Human Rights and Humanitarian Law*, Cambridge University Press, 2004, s. 268-269

³¹⁶ Theodor MERON, *The Humanization of Humanitarian Law*, The American Journal of International Law, Vol. 94, No. 2, April 2000, s. 260.

³¹⁷ Michael BOTHE, *War Crimes*, in *The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary, Vol. I*, Antonio CASSESE, Paola GAETA, John R. W. D. JONES (eds.), Oxford, Oxford University Press, 2002, s. 423.

³¹⁸ Claus KRESS, *War Crimes Committed in Non-International Armed Conflict and the Emerging System of International Criminal Justice*, Israel Yearbook on Human Rights, Vol. 30, 2000, s. 118.

³¹⁹ SIVAKUMARAN, 2012, s. 193-195.

³²⁰ CULLEN, 2010, s. 185.

³²¹ SIVAKUMARAN, 2012, s. 193.

³²² SIVAKUMARAN, 2012, s. 193.

kavramı bulunmakta ve bahse konu kavramın *Tadic* Davasında benimsenen tanım doğrultusunda yorumlanması gerekmektedir.

Birtakım uluslararası andlaşmalar akdedildikten sonra uluslararası olmayan silahlı çatışmaları kapsamına dahil etmiştir. 1996 yılında 1980 tarihli Gayri İnsani Silahlar Andlaşması³²³ olarak da anılan Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayırım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması veya Sınırlandırılması Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi için toplanan konferansta mayınlara ilişkin olan Değişik II sayılı Protokolü, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara da uygulanmak üzere düzenlenmiştir. Ardından 2001 yılında birçok devletin desteği ile Gayri İnsani Silahlar Andlaşması, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara da uygulanacak şekilde değiştirilmiştir.³²⁴ Her iki değişiklikte de düzenlemelerin Ortak Madde 3 kapsamına giren uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanacağı belirtilmiştir. Bu bağlamda Gayri İnsani Silahlar Andlaşması'nın I, II, III ve IV sayılı Protokollerine ilişkin yapılan değişiklikleri kabul eden devletler bağlıdır.³²⁵

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uluslararası insan haklarına ilişkin normatif düzenlemelerin uygulanmaya devam edeceği belirtilmelidir.³²⁶ Nitekim çalışmamızın konusuyla bağlantılı olarak uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uluslararası insan haklarına ilişkin normatif düzenlemelerin uygulanması konusuna aşağıda değinilecektir.

1977 yılından sonra uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin kural koyma faaliyetleri kapsamında birkaç girişimde bulunulmuştur.³²⁷ 1990 tarihli ve Uluslararası

³²³ Erkan AKDOĞAN, **21. Yüzyılda Yeni Silah Teknolojileri Silahların Kontrolü ve Uluslararası Hukuk**, Ankara, Legem Yayıncılık, 2018.

³²⁴ **Amendment to Article 1 of the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects**, 21 December 2001, Article 1/2. Türkiye Cumhuriyeti Sözleşme'nin 1. maddesinde yapılan değişikliği kabul etmiştir, bkz. <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-2-c&chapter=26&clang=en> [27.12.2024].

³²⁵ SIVAKUMARAN, **2012**, s. 52.

³²⁶ SIVAKUMARAN, **2012**, s. 55.

³²⁷ SIVAKUMARAN, **2012**, s. 52.

İnsancıl Hukuk Enstitüsü tarafından hazırlanan “Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Silahlı Çatışmaların Yürütülmesine İlişkin Uluslararası İnsancıl Hukuk Kuralları” örnek olarak verilebilir.³²⁸ Söz konusu çalışmada uluslararası olmayan silahlı çatışma sırasında uyulması gereken uluslararası insancıl hukuk ilkeleri, savaş yöntem ve araçlarına ilişkin kurallar ele alınmıştır. Bunun dışında, diğer önemli bir çalışma da 1990 tarihli ve bir grup uzman tarafından kabul edilen “Asgari İnsancıl Standartları (Turku Standartları)”dır.³²⁹ Asgari İnsancıl Standartların tüm silahlı çatışmalarda uygulanmasının sağlanması amaçlanmıştır.³³⁰ Uluslararası İnsancıl Hukuk Enstitüsü’nün diğer bir önemli çalışması ise Schmitt, Garraway ve Dinstein tarafından hazırlanan, 2006 tarihli Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışma Hukukuna ilişkin Kılavuz’dur.³³¹ Bahse konu Kılavuz’da uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin uluslararası insancıl hukuk kuralları ele alınmıştır.

Uluslararası insancıl örf ve adet hukuku ile ilgili olarak 1980 yıllarının ortasında, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara uygulanabilir birtakım uluslararası insancıl hukuk kurallarının olduğu genel olarak kabul edilmesine rağmen hangi kuralların uygulanacağı belirlenememiştir.³³² UAD, 1986 yılında *Nikaragua* Kararında Ortak Madde 3’ün hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir olduğunu belirtmiştir.³³³ Mahkeme’nin Ortak Madde 3’ün uluslararası insancıl örf ve adet hukuku kuralı olduğunu kabul etmesine rağmen sonuca varmak için

³²⁸ **Rules of International Humanitarian Law Governing the Conduct of Hostilities in Non-International Armed Conflicts**, <[S0020860400075914a.pdf](https://www.icrc.org/doh/documents/ihl/treaties/S0020860400075914a.pdf) (icrc.org)> [27.12.2024].

³²⁹ **Declaration of Minimum Humanitarian Standards** Adopted by an Expert Meeting Convened by the Institute for Human Rights, Abo Akademi University, Finland, 2 December 1990. Detaylı bilgi için bkz. Theodor MERON, **The Humanization of International Law**, Vol. 3, Martinus Nijhoff Publishers, 2006, s. 59-61.

³³⁰ Hans-Peter GASSER, *Humanitarian Standards for Internal Strife-A Brief Review of New Developments*, IRR, No. 294, June 1993, s. 224-225.

³³¹ Detaylı bilgi için bkz. International Institute of Humanitarian Law, **The Manual on the Law of Non-International Armed Conflict with Commentary**, Sanremo, 2006.

³³² SIVAKUMARAN, 2012, s. 55.

³³³ *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Judgment, ICJ, 27 June 1986, para. 218.

yaptığı yorumu eleştirilmiştir.³³⁴ Bunun dışında, BM Genel Kurulu, sivillerin himayesine ilişkin ve tüm silahlı çatışmalarda uygulanabilir kuralları içeren 2444 ve 2675 sayılı Kararları kabul etmiştir. EYUCM, bahse konu Kararlarda sivil halkın himayesine ilişkin kuralların uluslararası örf ve adet hukuku kuralı niteliği taşıdığını belirtmiştir.³³⁵ Fakat daha sonra EYUCM, 2675 sayılı Kararda belirtilen birtakım kuralların uluslararası örf ve adet hukuku kuralı niteliği taşımadığını belirtmiş ve tartışmalar devam etmiştir.³³⁶

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalara uygulanabilir uluslararası örf ve adet hukuku kurallarının belirlenmesinde EYUCM içtihadı ve ICRC'nin 2005 yılında yayınladığı uluslararası insancıl örf ve adet hukuku kurallarına ilişkin çalışması oldukça önemli olmuştur. 1995 yılında 26. Uluslararası Konferans'ta ICRC'ye çeşitli coğrafi bölgeleri ve farklı hukuk sistemlerini temsil eden uluslararası insancıl hukuk uzmanlarının yardımıyla, hükümetlerden ve uluslararası örgütlerden uzmanlara danışarak, uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir uluslararası insancıl hukuk kuralları ile ilgili bir rapor hazırlanması görevi verilmiştir.³³⁷ ICRC, yaptığı araştırmada birçok kuralın uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir olduğunu ve geriye kalan az sayıda kuralın uygulamasının ise tartışmalı olduğunu belirtmiştir.³³⁸ Yukarıda belirtilen hususlar doğrultusunda uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramı 1977 yılından sonra da diğer uluslararası andlaşma, kural koyma faaliyeti ve örf ve adet hukuku ile gelişimini devam ettirmiştir. Söz konusu gelişimde,

³³⁴ Dissenting Opinion of Judge Sir Robert Jennings, in *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Judgment, ICJ, 27 June 1986, s. 537.

³³⁵ Bkz. *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1, ICTY, 2 October 1995, para. 110-112.

³³⁶ 2675 sayılı BM Genel Kurulu Kararında sivil halk ve sivillerin zararlar karşılık eylemleri hedefi olmaması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bu kuralın hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir olduğu belirtilmiştir. İlaveten, EYUCM, *Prosecutor v. Kupreskic et al.* Kararında zararlar karşılığı ilişkin kuralın uluslararası örf ve adet hukuku niteliğini taşımadığını belirtmiştir. Bkz. *Prosecutor v. Kupreskic et al.*, Trial Chamber Judgment, IT-95-16-T, 14, ICTY, January 2000, para. 527-536.

³³⁷ Jean-Marie HENCKAERTS, Louise DOSWALD-BECK, **Customary International Humanitarian Law: Volume I: Rules**, Cambridge: ICRC, Cambridge University Press, 2005. s. xxxiii.

³³⁸ Çalışmada toplamda 161 adet kural olduğu ve bunlardan 147 adet kuralın hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir olduğu belirtilmelidir.

ileride değinileceği üzere, uluslararası hukukun diğer alanlarının etkileşimi de yadsınamaz.

3. Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun 2022 Tarihli Taslak İlkeleri

Uluslararası Hukuk Komisyonu (UHK) Çalışma Grubu, 2011 yılında Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesi konusunu ele almayı ve taslak sözleşme veya ilkeler ile sonuçlandırmak adına uzun süreli çalışma programına dahil etmeyi önermiştir.³³⁹ Ardından UHK, 2013 yılında konuyu uzun süreli çalışma programına dahil edeceğine ilişkin kararını almıştır. UHK, silahlı çatışmaların çevreye etkisinin silahlı çatışma sırasında ve sonrasında devam ettiğini, insanların ve toplumların geçim kaynakları ve hatta varoluşları için ciddi bir tehdit oluşturabileceğini belirtmiştir.³⁴⁰ Bahse konu etki, uzun vadeli ve onarılamaz olabileceğinden silahlı çatışmanın diğer sonuçlarından farklıdır. UHK, ICRC’nin hazırladığı Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kuralları³⁴¹ ve Silahlı Çatışmada Doğal Çevrenin Himayesine ilişkin Kılavuz’dan³⁴² da yararlanmıştır. Söz konusu çalışma, uzun yıllar devam etmiş ve 2022 yılında Taslak İlkelerin kabulü ile sonlanmıştır. BM Genel Kurulu, 19 Aralık 2022 yılında A/RES/77/104 sayılı Kararı ile devletlerin, uluslararası örgütlerin ve diğer ilgililerin dikkatini çekmiş ve Taslak İlkelerin yayılmasını teşvik etmiştir.³⁴³

UHK, silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine öncelikle uluslararası insancıl hukuk merceğinden inceleyeceğini, fakat bu bakış açısının çok dar olduğunu ve modern

³³⁹ UN ILC, **Report of the International Law Commission on the Work of its Sixty-Third Session, Recommendation of the Working-Group on the Long-Term Programme of Work**, 2011, s. 215.

³⁴⁰ UN ILC, **Report of the International Law Commission on the Work of its Sixty-Third Session, Recommendation of the Working-Group on the Long-Term Programme of Work**, 2011, s. 211.

³⁴¹ Kuralları incelemek için bkz. HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005.

³⁴² Kuralları incelemek için bkz. **Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict: Rules and Recommendations Relating to the Protection of the Natural Environment Under International Humanitarian Law, with Commentary**, ICRC, Geneva, 2020. Bahse konu Kılavuz’a bundan sonra “Guidelines” olarak atıf yapılacaktır.

³⁴³ UNGA, Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, **UN Doc. A/RES/77/104**, 19 December 2022, <<https://docs.un.org/en/A/RES/77/104>> [05.02.2025].

uluslararası hukukta silahlı çatışma sırasında uygulanabilir uluslararası hukukun uluslararası insancıl hukuktan daha geniş olabileceğini belirtmiştir.³⁴⁴ Nitekim UHK Silahlı Çatışmaların Andlaşmalar Üzerindeki Etkilerine ilişkin son çalışmasının 3. maddesinde bunu kabul etmiştir. 3. maddede silahlı bir çatışmanın varlığının andlaşmaların işleyişini kendiliğinden ve doğrudan (*ipso facto*) sona erdirmediği veya askıya almadığı belirtilmiştir.

Silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin UHK eski Özel Raportörü Marja Lehto, uluslararası hukukun farklı alanlarının karşılıklı etkileşimi, her şeyden önce İlkelerin silahlı çatışma öncesi, sırası ve sonrasına kadar uzanan zamansal kapsamıyla ilgili olduğunu belirtmiştir. Marja Lehto, Taslak İlkelerle ilişkin silahlı çatışmalarda özel kural (*lex specialis*) olarak silahlı çatışma hukukuna ek diğer ilgili uluslararası hukuk kurallarının silahlı çatışma boyunca geçerliliğini koruduğunu ve silahlı çatışma hukuku açısından tamamlayıcı bir role sahip olabileceğini belirtmiştir. İlâveten, bahse konu bütünleştirici yaklaşımın Komisyon'un çalışmaları için önemli bir çıkış noktası olduğunu ve en çok işgal durumlarına ilişkin İlkelerde görüldüğünü belirtmiştir. Nitekim işgale ilişkin Taslak İlkelerde uluslararası insancıl hukuk, uluslararası çevre hukuku ve uluslararası insan hakları hukuku dikkate alınmıştır.

Taslak İlkelerin uygulanmasında uluslararası silahlı çatışma ve uluslararası olmayan silahlı çatışma açısından bir ayırım yapılmamış³⁴⁵ ve tüm silahlı çatışmalarda uygulanacağı belirtilmiştir.³⁴⁶ UHK, daha önce 2011 yılında sonuçlandırdığı Silahlı Çatışmaların Andlaşmalar Üzerindeki Etkilerine İlişkin Taslak Maddelerde de benzer

³⁴⁴ UN ILC, **Report of the International Law Commission on the Work of its Sixty-Third Session, Recommendation of the Working-Group on the Long-Term Programme of Work**, 2011, s. 211.

³⁴⁵ İsrail, uluslararası insancıl hukukta silahlı çatışmaların tasnifi konusunun oldukça önemli olduğunu ve Taslak İlkelerde de bu ayırımın göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Bkz. UNGA, Protection of the Environment in Relation to Armed Conflict: Comments and Observations Received from Governments, International Organizations and Others, **UN Doc. A/CN.4/749**, 17 January 2022, s. 31, <<https://docs.un.org/en/A/CN.4/749>> [04.02.2025].

³⁴⁶ ILC, **Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, with Commentaries**, in the Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, Part Two, 2022, s. 100. Bundan böyle dipnotlarda "Draft Principles (2022)" olarak anılacaktır.

şekilde ayırım yapmamıştır.³⁴⁷ Marja Lehto, çoğunluğu uluslararası nitelikte olmayan ve genellikle taraflardan birini veya birkaçını desteklemek üzere dış müdahalenin söz konusu olduğu modern çatışmaların deneyimini yansıttığını belirtmiştir. Lehto, bahse konu silahlı çatışmaların net bir başlangıcı ve sonu olmayabildiğini ve zaman kapsamında çevrenin himayesinin çatışma öncesinden başlayarak çatışma süresince ve çatışma sonrası durumlarda sürekli olması gerektiğinin kabul edildiğini belirtmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere Taslak İlkelerin zaman açısından uygulanabilirliği silahlı çatışmadan önce, silahlı çatışma süresince ve silahlı çatışmadan sonra olarak belirlenmiştir.³⁴⁸ Lehto, Taslak İlkelerin silahlı çatışma aşamalarına (öncesi, süresince ve sonrası) göre düzgün bir şekilde bölünebileceği anlamına gelmediğini ve çoğunun aslında “genel uygulanabilirliğe” sahip olduğunu belirtmiştir. Kişi bakımından uygulanabilirlik, Taslak ilkelerde belirtildiği üzere, devlet-dışı silahlı gruplar³⁴⁹ dahil olmak üzere silahlı çatışmaların tarafları veya uluslararası örgütler veya sivil toplum örgütleri olabilmektedir.

Taslak İlkelerde uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramı, bir devletin ülkesinde devlet ve teşkilatlı (örgütlü) devlet-dışı silahlı grup(lar) veya bahse konu grupların kendi arasında gerçekleşen silahlı çatışma olarak açıklanmıştır.³⁵⁰ Taslak İlkelerde veya Taslak İlkelerin şerhinde uluslararası olmayan silahlı çatışma için gereken şiddet eşiği hakkında bilgi verilmemiş ve Ortak Madde 3 ve Ek Protokol II’nin 1.

³⁴⁷ UHK, Silahlı Çatışmaların Andlaşmalar Üzerindeki Etkilerine İlişkin Taslak Maddelerinin hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanacağını belirtmiştir. Ayrıca 2/b. maddesine ilişkin şerhte uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramı tanımının *Tadic* Davasında benimsenen tanımına karşılık geldiğine, fakat konu itibarı ile devlet-dışı silahlı gruplar arasında gerçekleşen uluslararası olmayan silahlı çatışmaların kapsamından çıkardığına değinmiştir. (Şerhte yapılan açıklamanın isabetli olduğu düşünülmektedir.) Detaylı incelemek için bkz. ILC, **Draft Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties, with Commentaries**, Report of the International Law Commission, **Doc. A/66/10**, 2011, s. 110.

³⁴⁸ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 100.

³⁴⁹ Uluslararası Kızılhaç Komitesi, Taslak İlkelerde ilkin devletlerin yükümlülüğü üzerinde durulduğunu, fakat uluslararası insancıl hukukun devlet-dışı silahlı grupları da bağladığını ve Taslak İlkelerde bunu açıklamanın gerekli olduğunu belirtmiştir. Bkz. UNGA, Protection of the Environment in Relation to Armed Conflict: Comments and Observations Received from Governments, International Organizations and Others, **UN Doc. A/CN.4/749**, 17 January 2022, s. 153, <<https://docs.un.org/en/A/CN.4/749>> [04.02.2025].

³⁵⁰ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 135.

maddesine atıf yapılarak yetinilmiştir.³⁵¹ Kanaatimizce, Taslak İlkeler bağlamında uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramının *Tadic* Davasında benimsenen tanımına uygun bir şekilde geniş yorumlanması gerekmektedir. Aksi takdirde, Taslak İlkelerin uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanması zorlaşacak, tartışmaya neden olacak ve amacına ulaşmamış olacaktır.

Sonuç olarak, UHK'nin çalışması uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi açısından oldukça önemli bir çalışma olmasına rağmen yeterince açıklayıcı değildir.³⁵² Özellikle, silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi açısından önemli olan uluslararası hukukun farklı alanları arasındaki etkileşime detaylıca değinilmemiştir.³⁵³ Bu bağlamda şerhinde bulunan açıklamaların da yetersiz olduğu söylenebilir.

Çalışmamızın iki ana ögesinden biri olan uluslararası insancıl hukukta uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin meseleler yukarıda incelenmiştir. Uluslararası insancıl hukukta çevrenin himayesi, çevrenin himayesine ilişkin normatif düzen ve uluslararası hukukun diğer alanları ile etkileşimine ilişkin hususlar ise çalışmamızın ikinci ana ögesini oluşturmakla birlikte aşağıda detaylıca ele alınacaktır.

³⁵¹ ILC, **Draft Principles (2022)**, 582. dipnot.

³⁵² UNGA, Protection of the Environment in Relation to Armed Conflict: Comments and Observations Received from Governments, International Organizations and Others, **UN Doc. A/CN.4/749**, 17 January 2022, s. 135, <<https://docs.un.org/en/A/CN.4/749>> [04.02.2025].

³⁵³ Anne DIENELT, **Armed Conflicts and the Environment-Complementing the Laws of Armed Conflict with Human Rights Law and International Environmental Law**, Springer, 2022, s. 103.

İKİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUKTA ÇEVRENİN HİMAYESİNE İLİŞKİN NORMATİF DÜZEN VE ULUSLARARASI HUKUKUN DİĞER ALANLARI İLE ETKİLEŞİMİ

I. Uluslararası İnsancıl Hukukta Çevrenin Himayesi

Uluslararası insancıl hukukta çevrenin doğrudan ve dolaylı olarak himayesini sağlayan önemli kurallar bulunmaktadır. Silahlı çatışmaların yürütülmesinde bahse konu himaye önem arz etmektedir. İlaveten, çevre sivil mal olarak himaye edilmelidir. Fakat uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda söz konusu himaye uluslararası silahlı çatışmalara göre daha az kapsamlıdır. Uluslararası hukukun diğer alanları da çevreye ilişkin himaye sağlamaktadır. Nitekim uluslararası çevre hukuku önemli katkı sağlayan alanlardan birisidir.

UAD, uluslararası insancıl hukuk uygulanırken çevresel hususların dikkate alınması gerektiğini ileri sürmüştür.³⁵⁴ Bu bağlamda UHK'nin de isabetli bir şekilde belirttiği üzere silahlı çatışmalarda uluslararası çevre hukuku ve uluslararası insan hakları hukuku³⁵⁵ genel uygulanabilirliğe sahiptir.³⁵⁶ Çevrenin himayesi bağlamında uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uluslararası çevre hukuku uygulanmaya devam eder.

Uluslararası insancıl hukuk yönünden çevrenin himayesini incelemek adına ilk olarak aşağıda uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukukunda kullanılan ve birçok tartışmaya neden olan “doğal çevre (natural environment)” kavramı ve uluslararası hukukun diğer alanlarında, özellikle uluslararası çevre hukuku ve uluslararası insan

³⁵⁴ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 32-33.

³⁵⁵ *Legal Consequences of the Construction of a Wall*, Advisory Opinion, ICJ, 9 July 2004, para. 106; *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 25.

³⁵⁶ ILC, *Draft Principles (2022)*, s. 136.

hakları hukukunda kullanılan “çevre” kavramı incelenecektir. Ardından uluslararası hukuk bağlamında çevrenin himayesinin önemi ve kapsamı ele alınacak. Son olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin kuralların tarihi gelişimi incelenecektir.

A. “Doğal Çevre” ve Genel Olarak “Çevre” Kavramı

1972 yılında BM İnsani Çevre Konferansı’nda devletler Stokholm Bildirgesini kabul etmiş ve Bildirgede “insani çevre (human environment)” kavramı kullanılmıştır.³⁵⁷ Bildirge’ye göre;

*“İnsan, kendisine fiziksel besin sağlayan ve entelektüel, ahlaki, sosyal ve ruhani gelişim için fırsat sunan çevresinin hem yaratıcısı hem de şekillendiricisidir.”*³⁵⁸

Bildirge metninden çevrenin himayesinde “insanmerkezciliğin (anthropocentrism)” esas alındığı görülmektedir.³⁵⁹ 1974 ve 1977 yılları arasında devam eden 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokollerin hazırlık sürecinde ilk olarak “insani çevre (human environment)” kavramının önerildiği,³⁶⁰ daha sonra, “doğal çevre (natural environment)” kavramının benimsendiği görülmüştür. Uluslararası insancıl hukuk bağlamında “doğal çevre (natural environment)” kavramı, ilk olarak uluslararası silahlı çatışmalara ilişkin olan 1977 tarihli Ek Protokol I’in 35 ve 55. maddelerinde

³⁵⁷ Bildirge metni için bkz. **Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration)**, 1972, <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/nl7/300/05/pdf/nl730005.pdf>> [27.12.2024].

³⁵⁸ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

³⁵⁹ DIENELT, 2022, s. 202.

³⁶⁰ İnsani çevreyi tahrip eden ve ekolojik dengeyi bozan savaş yöntem ve araçlarının yasaklanması Demokratik Alman Cumhuriyeti önermiştir. Bkz. Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. III, **CDDH/III/108**, s. 155, 11 September 1974. Ayrıca bkz. Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. III, **CDDH/III/222**, s. 156, 24 February 1975; Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. V, **CDDH/SR.13**, s. 139.

kullanılmıştır. Protokol’de doğal çevre kavramının tanımı yapılmamıştır. Taslak Ek Protokol I’e (1974) ilişkin Konferans görüşmelerinde himaye altındaki mallara çevrenin eklendiği, fakat daha sonra silindiği (1977) gözlemlenmiştir.³⁶¹ Uluslararası ceza hukuku kapsamında ise Roma Statüsü’nün 8/2/b/iv. maddesinde “doğal çevre (natural environment)” kavramı tanımı yapılmadan kullanılmıştır.

“Doğal çevre (natural environment)” kavramını anlamak adına, 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin 32. maddesine istinaden, Ek Protokol I’in hazırlık sürecine bakmak gerekmektedir. Protokol’ün hazırlık sürecinde bazı devletler “doğal çevre (natural environment)” kavramının “bir tanımın yapılmasını gerektirmeyecek kadar yaygın olarak bilindiğini ve kullanıldığını” belirtmiştir.³⁶² İlaveten, “doğal çevre (natural environment)” kavramına ilişkin aşağıda verilen açıklama yapılmıştır.

“[...] İnsani çevreden farklı olarak doğal çevrenin himayesine yöneliktir. Doğal çevre, sivil nüfusun ve canlı organizmaların yaşamını, gelişimini ve hayatta kalmasını etkileyen dış koşullar ve etkilerle ilgilidir. İnsani çevre ise sadece sivil nüfusun yaşadığı yakın çevre ile ilgili olarak anlaşılabilir. Doğal çevre, insan çevresinden daha geniş kapsamlıdır ve sivil nüfusun varlığı için esastır [...].”³⁶³

ICRC’nin Ek Protokol I’in 35. maddesine ilişkin şerhinde “doğal çevre (natural environment)” kavramı, “canlı organizmalar ile cansız çevreleri arasındaki ayrılmaz karşılıklı ilişkiler sistemidir.”³⁶⁴ Bahse konu şerhte “insani çevre (human environment)” üzerindeki etkiler, “sivil nüfusun ve canlı organizmaların yaşamını, gelişimini ve hayatta

³⁶¹ Bkz. Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. III, CDDH/I/72, s. 13, 20 March 1974.

³⁶² DIENELT, 2022, s. 282.

³⁶³ DIENELT, 2022, s. 282, 147. dipnot. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

³⁶⁴ ICRC, **Commentary of 1987 on the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, Article 35, para. 1451.

kalmasını etkileyen dış koşullar ve etkilerdir”.³⁶⁵ Protokol’ün 55. maddesi şerhinde “doğal çevre (natural environment)” kavramı, “bir nüfusun içinde yaşadığı biyolojik çevreyi kapsayacak şekilde en geniş anlamda anlaşılması gerektiği” şeklinde belirtmektedir.³⁶⁶ Bu bağlamda “doğal çevre (natural environment)” kavramı “insani çevre (insani çevre)” kavramından farklıdır. Yukarıda belirtilenlere istinaden Ek Protokol I’deki “doğal çevre (natural environmet)” kavramı, sadece insanmerkezci (anthropocentric) değil, daha geniş kapsamlı olarak çevremerkezci (ecocentric) bir yaklaşımla kabul edilmiştir. Bahse konu düzenleme doğal çevrenin kendi içinde bir amaç olarak ele alındığını ve bir devletin ülkesiyle sınırlı olmadığını ortaya koymaktadır.³⁶⁷

Tanımı yapılmayan “doğal çevre (natural environment)” kavramının kapsamı doktrinde de tartışmalara neden olmuştur. Sassoli, “doğal çevrenin” sivil mal olduğunu, yeryüzündeki tüm bitki örtüsü, hayvan türleri ve taşları kapsadığını belirtmiştir.³⁶⁸ Bu doğrultuda, kanaatimizce, “doğal çevre” kavramı, doğal olarak var olan veya meydana gelen bitki örtüsü, hayvan türleri, okyanuslar ve diğer su kütleleri, toprak ve kaya dahil hidrosfer, biyosfer, jeosfer ve atmosferi kapsamakta, ayrıca, insan müdahalesi ürünü olan veya olabilecek tarım alanları, gıda, içme suyu ve hayvancılık gibi bileşenleri de kapsamakta ve olabildiğince geniş yorumlanması gerekmektedir.³⁶⁹

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 31/1. maddeye göre, terimlerin kendi bağlamlarındaki anlamları, Çevresel Değişiklik Tekniklerinin Askeri Amaçla veya Diğer Düşmanca Amaçlarla Kullanımının Yasaklanması Andlaşması (Çevresel Değişiklik Andlaşması) gibi silahlı çatışma hukukundaki diğer metinlerin veya belgelerin değerlendirmelerini de içerebilir. Müzakere süreci Ek Protokol I ile aynı zamanda

³⁶⁵ ICRC, **Commentary of 1987 on the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, Article 35, para. 1451.

³⁶⁶ ICRC, **Commentary of 1987 on the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, Article 55, para. 2126.

³⁶⁷ DIENELT, 2022, s. 286.

³⁶⁸ SASSOLI, 2019, s. 569-570.

³⁶⁹ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 15-16.

ilerleyen ve Ek Protokol I'in kabulünden birkaç ay önce kabul edilen Çevresel Değişiklik Andlaşması “çevre” kavramının kullanıldığı görülmektedir. Sözleşmenin amacı doğal çevrenin bir silaha dönüştürülmesini yasaklamak ve böylece sivil nüfusu çevreden korumaktadır. Sözleşme insanmerkezci bir yaklaşımla ele alınmış ve odak noktası sivil nüfusun himayesinin sağlanmasıdır.³⁷⁰

1992 tarihli Rio Bildirgesi'nde “doğal çevre (natural environmet)” değil “çevre” kavramının kullanıldığı ve insanmerkezci bir yaklaşımla kaleme alındığı görülmektedir. “Çevre” kavramına ilişkin üzerinde uzlaşılmış bir tanım bulunmamaktadır ve uluslararası andlaşmalarda da bahse konu kavrama ilişkin bir tanım yapılmamıştır.³⁷¹ “Çevre”nin tanımlanmamasının nedeni tanım kapsamının çok geniş veya çok dar olabilmesinden çıkacak risklerdir.³⁷² Yukarıda belirtilenlere istinaden, “çevre” kavramının uluslararası hukukta genel kabul görmüş bir kullanımı yoktur ve kavramın tanımları hem kapsam hem de içerik bakımından farklılık göstermektedir.

UAD'nin Nükleer Silahların Tehdit veya Kullanımının Hukuka Uygunluğuna Dair Danışma Görüşünde (Nükleer Silahlar Danışma Görüşü) ve ICRC'nin Ek Protokol I'e ilişkin şerhinde hem “doğal çevre (natural environment)” hem de “çevre” kavramlarının kullanıldığı gözlemlenmiştir. UHK, 2022 tarihli Taslak İlkeleri çalışmasında yalnızca “çevre” kavramını kullanmıştır. Fakat Taslak İlkelerle ilişkin şerhte yalnızca “çevre” kavramı kullanımının mevcut uluslararası insancıl hukukun kapsamını değiştirmedığı veya bahse konu alandaki “doğal çevre” kavramının kapsamını genişletmek adına kullanılmadığı belirtilmiştir. Özel Raportör Marja Lehto, “çevre” kavramının “hem doğal dünyanın özelliklerini ve ürünlerini hem de insan uygarlığının ürünlerini” kapsadığını ve genellikle “yalnızca doğal dünyanın özellikleriyle ilgili görülen” “doğa” kavramından daha geniş olduğunu ve “doğa” kavramını da içerdiğini

³⁷⁰ DIENELT, 2022, s. 61.

³⁷¹ Nükhet TURGUT, **Çevre Hukuku (Karşılaştırmalı İnceleme)**, Ankara, 1998, s. 69.

³⁷² TURGUT, 1998, s. 69.

belirtmiştir.³⁷³ Lehto, insan faaliyetleri ve çevrenin etkileşimli bir sistem olarak ele alınması gerektiğini belirtmiştir.

Çalışmamızda çevrenin himayesine ilişkin uluslararası insancıl hukuk alıntıları ve atıflarında “doğal çevre (natural environment)” kavramı kullanılması dışında genel olarak “çevre” kavramı kullanılacaktır. Zira kanaatimizce uluslararası insancıl hukuk bağlamında sivil mal olan çevrenin gereğince geniş yorumlanması gerekmektedir. “Çevre”nin himayesi uluslararası hukukun birçok alanının (uluslararası insancıl hukuk, uluslararası çevre hukuku, uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası ceza hukuku) ortak konusudur. Söz konusu üç alan birbirini tamamlayarak uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini artırabilir. Son yıllarda çevrenin himayesi açısından hem uluslararası çevre hukuku hem de uluslararası insan hakları hukukunda gelişim olmasına rağmen uluslararası insancıl hukuk geride kalmıştır. Bahse konu alanlar arasında birliğin sağlanması oldukça önemlidir. Nitekim çalışmamızda “çevre” kavramı, yukarıda belirtilen durumlar hariç, genel olarak esas alınacak ve kullanılacaktır.

B. Çevrenin Himayesinin Önemi ve Kapsamı

Silahlı çatışmalar çevreye doğrudan ve dolaylı olarak zarar vermekle birlikte insan sağlığına etki etmektedir.³⁷⁴ Verilen zarar ile biyoçeşitlilik yok olmakta, açlık, kuraklık, hava kirliliği ve hava sıcaklığı artmakta ve iklim değişikliğine neden olmaktadır.³⁷⁵ Nitekim UAD’dan Devletlerin İklim Değişikliği Konusundaki Yükümlülükleri hususunda danışma görüşü talep edilmiş³⁷⁶ ve 2 Aralık 2024 tarihinde insanlığa yönelik bir tehdit olarak kabul edilen iklim değişikliğiyle ilgili olarak devletlerin

³⁷³ Marja LEHTO, Second Report on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, A/CN.4/728, 2019, s. 86

³⁷⁴ ICRC, Norwegian Red Cross, **Making Adaptation Work-Addressing the Compounding Impacts of Climate Change, Environmental Degradation and Conflict in the Near and Middle East**, 2023, s. 22.

³⁷⁵ ICRC, Norwegian Red Cross, 2023, s. 22-24.

³⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz. *Obligations of States in respect of Climate Change*, Request for Advisory Opinion, ICJ, <<https://www.icj-cij.org/case/187>> [04.02.2025].

yükümlülüklerine ilişkin görüşlerini ifade etmek üzere 15 üyeden oluşan Mahkeme devletler ve uluslararası örgütlerin görüşünü dinlemiştir.³⁷⁷ Devletler ve uluslararası örgütlerden gelen 91 yazılı görüş ve 62 yazılı yorumun ardından 107 sözlü görüş (96'sı devlet ve 11'i uluslararası örgüt tarafından) Mahkeme'ye sunulmuştur. Bu bağlamda hiçbir devlet insan faaliyetlerinin neden olduğu iklim değişikliğinin varlığına ya da bununla mücadelenin aciliyetine itiraz etmemiştir.³⁷⁸

Tüm yukarıda belirtilenler aynı zamanda ekosistemin dengesini bozarak insanların sağlığına etki etmektedir. Nitekim açlık ve susuzluğun artması ve kanser ve diğer birçok hastalıkların ortaya çıkması silahlı çatışma bulunan bölgelerde kaçınılmaz olmuştur. Silahlı çatışma sırasında tehlikeli maddeleri havi yapı ve tesislere saldırı yapılması, sivillerin hayatta kalması için önemli olan yapılara, özellikle, altyapı ve su tesislerine saldırıların yapılması hem çevreye oldukça zarar vermekte hem de sivilleri etkilemektedir.³⁷⁹

Silahlı çatışmaların çevre üzerindeki etkisi uzun süre devam etmekte ve aynı zamanda onarılamaz zararlara neden olmaktadır. Vietnam Savaşı'nın üzerinden 50 yıl geçmesine rağmen Vietnam'daki insanlar ABD'nin kullandığı kimyasal silahların etkisine bağlı olarak ortaya çıkan çevresel tahribatın sonuçlarını çekmekte ve sağlık sorunları yaşamaktadır.³⁸⁰ İran-Irak Savaşı'nda Basra şehrinde askeri amaçlarla çok fazla palmye ağacının kesilmesi³⁸¹ ve Irak'ın Kuveyt'i işgali sırasında petrol kuyularına yapılan saldırılardan dolayı petrol kuyularında 9 ay boyunca yangının devam etmesi

³⁷⁷ Nilufer ORAL, **ICJ Climate Change Advisory Opinion: Noteworthy Trends**, International Institute for Sustainable Development, 12 February 2025, <<https://sdg.iisd.org/commentary/guest-articles/icj-climate-change-advisory-opinion-noteworthy-trends/>> [13.02.2025].

³⁷⁸ Nilufer ORAL, **ICJ Climate Change Advisory Opinion: Noteworthy Trends**, International Institute for Sustainable Development, 12 February 2025, <<https://sdg.iisd.org/commentary/guest-articles/icj-climate-change-advisory-opinion-noteworthy-trends/>> [13.02.2025].

³⁷⁹ ICRC, Norwegian Red Cross, 2023, s. 22-24.

³⁸⁰ Bkz. Clyde HABERMAN, **Agent Orange's Long Legacy, for Vietnam Veterans**, 11 May 2014, <[Agent Orange's Long Legacy, for Vietnam and Veterans - The New York Times \(nytimes.com\)](https://www.nytimes.com/2014/05/11/us/politics/agent-orange-vietnam-veterans.html)> [06.08.2023].

³⁸¹ Bkz. ICRC, **Iraq's Perfect Storm – A Climate and Environmental Crisis Amid the Scars of War**, 20 July 2021, <[Iraq's perfect storm – a climate and environmental crisis amid the scars of war | International Committee of the Red Cross \(icrc.org\)](https://www.icrc.org/en/document/iraq-perfect-storm-climate-environmental-crisis-amid-scars-war)> [06.08.2023].

dumandan dolayı güneş ışınlarının yeryüzüne ulaşmasını engellenmiş ve hava sıcaklıkları 10 derece düşmüştür. Bu durum, zehirlenmeye ve devasa çevre kirliliğine neden olmuş ve halen etkileri devam etmektedir. 1999 yılında Yugoslavya'ya yönelik yapılan hava saldırıları sırasında NATO güçlerinin Pançova'daki bir petrokimya tesisi ve petrol rafinerisini bombalaması sonucunda çevreye kara bulutlar ve binlerce ton kimyasal madde salınmıştır.³⁸² Bunun dışında, 2006 yılında İsrail'in Lübnan'da bulunan Jiyeh elektrik santraline saldırısının ardından 15 bin ton yakıt Akdeniz'e salınmış ve deniz çevresi ve birçok devlet bu durumdan etkilenmiştir.³⁸³ Yukarıda anlatılanlara istinaden, yıllar önce gerçekleşen silahlı çatışmaların çevre üzerindeki etkileri günümüzde görülmeye devam etmektedir. Halihazırda devam eden ve Şubat 2014 tarihinde başlayan Rusya ve Ukrayna arasındaki silahlı çatışma ve 1967 yılından itibaren İsrail'in Filistin topraklarını işgali ve çatışan taraflar arasında devam eden uluslararası silahlı çatışmanın çevresel etkileri endişe vermektedir.³⁸⁴

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalar açısından Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Fildişi Sahili, Liberya, Sierra Leone, Angola, Somali, Sudan, Endonezya ve Kamboçya gibi ülkelerdeki uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda elmas, petrol, mineraller ve kakao devlet-dışı silahlı gruplar tarafından kendilerini finanse etmek ve çatışmaları uzatmak için sömürülmüş ve çevreye zarar verilmiştir.³⁸⁵ İlaveten, Yemen, Kolombiya, Suriye Arap Cumhuriyeti ve diğer birçok uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye zarar verilmiştir.³⁸⁶

³⁸² DIENELT, 2022, s. 2.

³⁸³ DIENELT, 2022, s. 2.

³⁸⁴ Detaylı bilgi için inceleyiniz, UNEP, **The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine-A Preliminary Review**, 2022; Amnesty International, **Israel/Occupied Palestinian Territory: 'You Feel Like You Are Subhuman': Israel's Genocide Against Palestinians in Gaza**, 2024, <[Israel/Occupied Palestinian Territory: 'You Feel Like You Are Subhuman': Israel's Genocide Against Palestinians in Gaza - Amnesty International environmental impact conflict Gaza.pdf](#)> [27.12.2024].

³⁸⁵ UNEP, **Protecting the Environment During Armed Conflict**, 2009, s. 8.

³⁸⁶ **Witnessing the Environmental Impacts of War: Environmental Case Studies from Conflict Zones around the World**, Susi SNYDER (PAX) (ed.), November 2020, <[Witnessing-the-environmental-impacts-of-war_EN.pdf](#)> [27.12.2024]; Amnesty International, **Report 2022/23**, 2023, <[Amnesty International Report 2022/23](#)> [27.12.2024].

Sonuç olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışma sayısının oldukça artması, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin düzenlemeler bulunduran 1977 tarihli Ek Protokol II'nin yeterince düzenleme bulundurmaması ve devlet-dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuk kurallarına riayet etmemesi ileriki yıllarda ortaya çıkabilecek çevresel sorunları artıracaktır. Nitekim son yıllarda iklim değişikliğinin etkisi hiç olmadığı kadar görülmeye başlanmış, deprem ve sel dahil birçok doğal afet meydana gelmiş ve hava sıcaklığının artması sonucu insanlar hayatlarını kaybetmeye başlamıştır.³⁸⁷ Aynı zamanda, iklim değişikliği nedeniyle göç ve yerinden edinilen kişi sayısında artış görülmesi beklenmektedir.³⁸⁸ İnsani krizlerinin önlenmesi adına silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi sağlanmalı ve bu amaçla daha güçlü mekanizmalar yaratılmalıdır.

C. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin Kuralların Tarihi Gelişimi

Tarih boyunca savaşlarda çevreye zarar verilmiştir. Örneğin, Thukidides, Peloponez Savaşları'nda Atina'nın kuşatılması esnasında Spartalıların Atina tarlalarını tahrip ettiğini anlatmıştır.³⁸⁹ 1672 yılında Üçüncü İngiliz-Hollanda Savaşı'nda Hollandalıların, ilerleyen Fransız kuvvetlerini durdurmak için su setlerini açması ve geniş bir alanı sular altında bırakması, Boer Savaşı sırasında İngilizlerin geçim kaynağından mahrum bırakmak adına birçok çiftliği yakması, I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin Romanya'nın zengin petrol yataklarına saldırması, II. Dünya Savaşı sırasında 1943

³⁸⁷ Kore'de yüksek hava sıcaklığından dolayı yüzlerce kişi hastalanmış ve birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Gawon BAE, Laura PADDISON, **At Least 16 People Dead from Heat-related Causes as South Korea Swelters under High Temperatures**, 2 August 2023, <[South Korea heat wave: At least 16 people dead as the country swelters under high temperatures | CNN](#)> [05.08.2023].

³⁸⁸ Bkz. IFRC, **Displacement in a Changing Climate-Localized Humanitarian Action at the Forefront of the Climate**, Geneva, 2021.

³⁸⁹ Detaylı bilgi için bkz. Steve SHEPPARD, *The Laws of War in the Pre-Dawn Light: Institutions and Obligations in Thucydides' Peloponnesian War*, Columbia Journal of Transnational Law, Vol. 43, No. 3, 2005, s. 905-926.

yılında Ploesti’ye hava saldırısı yapılması ve Romanya petrolünün hedef alınması çevreye oldukça zarar vermiştir.³⁹⁰ İlaveten, 1945 yılında Japonya’da gerçekleşen Hiroşima ve Nagazaki atom bombası saldırıları çevresel felakete neden olmuştur.³⁹¹

Uluslararası insancıl hukuk bağlamında çevrenin himayesine ilişkin normatif düzenleme Vietnam Savaşı’ndan sonra yapılmıştır. 1961-1975 yılları arasında gerçekleşen Vietnam Savaşı’nda ABD askeri hedeflerine ulaşmak adına çevreyi hedef almıştır.³⁹² Çevre, savaş yöntem ve aracı olarak kullanılmış, karşı taraf askerlerinin ormanlarda saklanmasını önlemek amacıyla ormanlar yakılmış, düşmanın geçişini zorlaştırmak adına havada bulut oluşturulmuş ve geniş arazilere kimyasal herbisitler atılmıştır.³⁹³ Tüm bunlar uluslararası toplumun dikkatini çekmiş ve uluslararası insancıl hukuk bağlamında silahlı çatışmalarda çevrenin savaş yöntem ve aracı olarak kullanılmasının yasaklanması ve çevrenin himayesi gerektiği belirtilmiştir. 1977 tarihli Ek Protokol II’nin hazırlık sürecinde, Avustralya, doğal çevrenin himayesi için savaş yöntemi olarak çevre tahribinin yasaklanmasına ilişkin bir öneride bulunmuştur.³⁹⁴ Fakat taraflar 1977’de anlaşamamış ve Pakistan’ın önerisi ile madde silinmiştir.³⁹⁵ Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, çevrenin himayesine ilişkin düzenleme yapılmasının önemine değinmiş ve Protokollerin yeterince ele almadığını belirtmiştir.³⁹⁶ Hazırlık sürecinde doğal çevreye ilişkin Ek Protokol II’de düzenleme yapılması ve bahse konu düzenlemenin

³⁹⁰ Değindiğimiz örnekler için bkz. Michael N. SCHMITT, *Humanitarian Law and the Environment*, Denver Journal of International Law and Policy, Vol. 28, No. 3, Summer 2000, s. 266.

³⁹¹ Zubair Kasem KHAN, *Does the Laws of Armed Conflict Adequate Enough to Protect the Environment during of the International Armed Conflict: A Legal Critique*, Juridical Tribune, Vol. 8, No. Special Issue, October 2018, s. 176.

³⁹² Detaylı bilgi için bkz. Eliana CUSTAO, *From Ecocide to Voluntary Remediation Projects: Legal Responses to Environmental Warfare in Vietnam and the Spectre of Colonialism*, Melbourne Journal of International Law, Vol. 19, No. 2, December 2018, s. 494-520.

³⁹³ SCHMITT, **Summer 2000**, s. 268.

³⁹⁴ Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. IV, **CDDH/III/55**, s. 91, 19 March 1974.

³⁹⁵ Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. IV, **CDDH/427**, s. 91, 31 May 1977.

³⁹⁶ Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. V, **CDDH/SR.12**, s. 121. Çekoslovakya Ek Protokol II’de çevrenin himayesine ilişkin düzenlenmelerin bulunması gerektiğine değinmiştir, bkz. **CDDH/SR.13**, s. 139.

gerekliliği hususunda bazı devletler olumlu görüşlerini belirtmiştir.³⁹⁷ Fakat bahse konu düzenlemeye ilişkin olumsuz görüşler de dile getirilmiştir. Nitekim Suudi Arabistan, doğal çevrenin himayesinin İslam hukukuna dayandığı, hükümetin kendi ülkesinde çevreye zarar vermeyeceğini ve bu nedenle doğal çevrenin himayesine ilişkin bir düzenlemenin Ek Protokol II'ye eklenmesinin gereksiz olduğunu belirtmiştir.³⁹⁸ Birleşik Krallık ise Protokol'e bu tür bir ekleme yapılmasına karşı çıkmış ve Protokol'ün odak noktasının silahlı kuvvetlerin davranışlarından ziyade insan haklarının korunması olması gerektiğini, zira isyancıların bu tür yasakları zaten dikkate almayacağını belirtmiştir.³⁹⁹ Sonuç olarak, Ek Protokol II'nin hazırlık sürecinde tartışmaya neden olan doğal çevrenin himayesine ilişkin düzenleme silinmiş ve çevreye ilişkin özel bir düzenleme Ek Protokol II'de ele alınamamıştır.

1977 tarihli Ek Protokoller akdedildikten sonra silahlı çatışma sırasında çevreye verilen büyük zarar ve “ekolojik savaş”⁴⁰⁰ olarak da adlandırılan Basra Körfezi Savaşı sırasında görülmüştür. Irak, 1990 yılında Kuveyt'i işgal etmesinin ardından 1991 yılında petrol kuyularından, petrol hatlarından, terminallerinden ve tankerlerinden Körfez sularına petrol akıtmaya başlamıştır.⁴⁰¹ Bu bağlamda çevreye karşı doğrudan zarar verilmiştir. Körfez Savaşı'nda hem Ek Protokol I hem de Çevresel Değişiklik Tekniklerinin Askeri Amaçla veya Diğer Düşmanca Amaçlarla Kullanımının Yasaklanması Andlaşması (Çevresel Değişiklik Andlaşması) çevreye sağladığı himayenin yeterliliği sorgulanmıştır.⁴⁰² Kuveyt'teki 600'den fazla petrol kuyusunun geri çekilen Irak ordusu tarafından kasıtlı olarak tahrip edilmesinin yol açtığı büyük kirlilik

³⁹⁷ Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VII, **CDDH/SR.51**, s. 120.

³⁹⁸ Suudi Arabistan özellikle karşı çıkmıştır. Bkz. **CDDH/SR.51**, s. 123.

³⁹⁹ Karen HULME, *Armed Conflict, Wanton Ecological Devastation and Scorched Earth Policies: How the 1990-91 Gulf Conflict Revealed the Inadequacies of the Current Laws to Ensure Effective Protection and Preservation of the Natural Environment*, Journal of Armed Conflict Law, Vol. 2, No. 1, June 1997, s. 68.

⁴⁰⁰ HULME, **June 1997**, s. 60.

⁴⁰¹ Vanesa PANCIC, *War and Environment*, Zbornik Radova Pravnog Fakulteta u Splitu, Vol. 35, No. 1-2, 1998, s. 305.

⁴⁰² UNEP, **2009**, s. 8.

ve ardından gelen 85 milyar ABD Doları tutarındaki çevresel zarar talepleri, silahlı çatışmalarda çevrenin himayesinin güçlendirilmesine yönelik çağrılarının artmasına neden olmuştur.⁴⁰³ Aynı zamanda, çevrenin himayesine ilişkin V. Cenevre Sözleşmesi ile yeni düzenlemelerin yapılması gündeme gelmesine⁴⁰⁴ rağmen başarılı olamamıştır.

“Çevresel değişiklik teknikleri”, Çevresel Değişiklik Andlaşması’nın 2. maddesinde doğal süreçlerin kasıtlı olarak manipüle edilmesi yoluyla biyota, litosfer, hidrosfer ve atmosfer veya uzay dahil olmak üzere yerküre’nin dinamiklerini, bileşimini veya yapısını değiştirmeye yönelik herhangi bir teknik olarak tanımlanmıştır.⁴⁰⁵ Çevresel değişiklik yöntemlerinin kullanımı ise deprem, tsunami, ekolojik dengenin bozulması, hava koşulları ve iklim değişikliği Ozon tabakasında ve iyonosferin durumunda değişikliğe neden olmaktadır.⁴⁰⁶ Andlaşma’nın 1/1. maddesi bağlamında, Taraf Devletlerin diğer Taraf Devletlere karşı çevresel değişiklik yöntemlerinin “geniş ölçekte, uzun vadeli veya ağır zarara” neden olan ve yıkım, zarar veya hasar vermek amacıyla askeri veya diğer herhangi düşmanca kullanımını yasaklamıştır. Dolayısıyla, Andlaşma bağlamında her çevresel değişiklik yöntemi kullanımı yasaklanmamakla birlikte askeri veya diğer herhangi düşmanca kullanım yakalanmaktadır.⁴⁰⁷ Aynı dönemde kabul edilen ve yukarıda değinilen Andlaşma ile birbirini tamamlayacağı düşünülen 1977 tarihli Ek Protokol I’deki 35/3. maddesinde doğal çevrenin himayesine ve muhafazasına özen gösterilerek savaş yöntem ve araçlarının kullanılması düzenlenmiştir. Protokol’ün 55/1.

⁴⁰³ UNEP, 2009, s. 8.

⁴⁰⁴ SCHMITT, Summer 2000, s. 269.

⁴⁰⁵ Türkiye Cumhuriyeti’nin taraf olmadığı andlaşma metni için bkz. **Convention on the Prohibition, of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD)**, New York, 10 December 1976, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=en> [27.12.2024].

⁴⁰⁶ Yoram DINSTEIN, *Protection of the Environment in International Armed Conflict*, Max Planck Yearbook of United Nations Law, 5, 2001, s. 523-550.

⁴⁰⁷ DINSTEIN, 2001, s. 523-550.

maddesinde ise doğal çevreye “geniş ölçekte, uzun vadeli ve ağır zarara” neden olacağı amaçlanan veya beklenebilen savaş yöntem ve araçlarının kullanımı yasaklanmıştır.⁴⁰⁸

Çevresel Değişiklik Andlaşması’ndaki uygulanabilirlik şartı Ek Protokol I’e göre daha hafif olmasına rağmen her iki Andlaşma’nın uygulanabilirlik şartları ağırdır ve bu uygulamada zorluklara neden olmuştur. Irak, Körfez Savaşı’nda bahsi geçen her iki andlaşmaya da taraf değildi ve andlaşmalar uygulanamamıştır. Fakat tartışmalı olmakla birlikte söz konusu andlaşmalara Irak taraf olsaydı dahil kullanmış olduğu yıkıcı yöntemlere uygulanamayacağı belirtilmiştir.⁴⁰⁹

Körfez Savaşı sonrasında 2009 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) raporunu yayınlamıştır. Bahse konu raporda silahlı çatışmalarda çevrenin himayesinin sağlanması amacıyla önerilerini belirtirken uluslararası hukukun diğer alanlarının çevreye sağladığı himayeye değinmiştir.⁴¹⁰ Zira silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi açısından uluslararası hukukun diğer özel alanları olan uluslararası çevre hukuku, uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası ceza hukuku çevreye himaye sağlamaktadır.

II. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin

Normatif Düzen

UAD’nin 1996 tarihli Nükleer Silahlar Danışma Görüşüne göre;

“...Çevrenin himayesi ve muhafaza edilmesine ilişkin mevcut uluslararası hukukun nükleer silahların kullanımını özel olarak yasaklamamakla birlikte, silahlı çatışmalarda uygulanabilir hukuk ilke ve kurallarının

⁴⁰⁸ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977, ICRC, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [05.08.2023].

⁴⁰⁹ HULME, June 1997, s. 70.

⁴¹⁰ UNEP, 2009, s. 9.

uygulanması bağlamında dikkate alınması gereken önemli çevresel faktörlere işaret ettiğini...”⁴¹¹

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, BM Genel Kurulu’nun 25 Kasım 1992 tarihli ve 47/37 sayılı kararında da çevresel hususların, silahlı çatışmalarda geçerli olan hukuk ilkelerinin uygulanmasında dikkate alınması gereken unsurlardan birini teşkil ettiği yönündeki genel görüş teyit edilmiştir.⁴¹²

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin normatif düzen hem uluslararası insancıl hukuk hem de uluslararası hukukun diğer alanlarını kapsar. Zira silahlı çatışmalarda uluslararası hukukun diğer alanları uygulanmaya devam eder. Nitekim UAD 1996 yılında Nükleer Silahlar Danışma Görüşünde uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukuku arasındaki etkileşime değinirken, Mahkemeye göre,

“Mahkeme, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin sağladığı himayenin, Sözleşme’nin 4. maddesi uyarınca ulusal olağanüstü hallerde bazı maddelerin uygulanmasının askıya alınabilmesi dışında, savaş zamanlarında uygulanmaya devam edeceğini gözlemlemektedir. Fakat yaşam hakkına saygı böyle bir hüküm değildir. İlke olarak, keyfi olarak yaşamdan mahrum bırakılmama hakkı, çatışmalarda da geçerlidir. Bununla birlikte, neyin keyfi olarak yaşamdan mahrum bırakma olduğuna ilişkin test, uygulanabilir lex specialis, yani silahlı çatışmalarda geçerli olan ve silahlı çatışmanın yürütülmesini düzenlemek üzere tasarlanmış olan hukuk tarafından belirlenmelidir. Dolayısıyla, savaşta belirli bir silahın kullanılmasıyla meydana gelen belirli bir can kaybının, Sözleşme’nin 6. maddesine aykırı olarak keyfi bir şekilde yaşamdan yoksun bırakma olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği, Sözleşme’nin kendi hükümlerinden çıkarılmadan, yalnızca silahlı

⁴¹¹ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 33.

⁴¹² *Protection of the Environment in Times of Armed Conflict*, **UN Doc. A/RES/47/37**, 25 November 1992.

çatışmalarda uygulanabilir hukuka atıfta bulunularak kararlaştırılabilir.”⁴¹³

Mahkeme’nin 2004 yılındaki vermiş olduğu İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Duvar İnşasının Hukuki Sonuçlarına ilişkin Danışma Görüşüne göre,

“Daha genel olarak Mahkeme, insan hakları sözleşmelerinin sağladığı himayenin, Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 4. maddesinde yer alan türden istisna hükümlerinin etkisi saklı kalmak kaydıyla, silahlı çatışma durumunda sona ermediğini düşünmektedir. Uluslararası insancıl hukuk ile insan hakları hukuku arasındaki ilişkiye gelince, üç olası durum söz konusudur: bazı haklar münhasıran uluslararası insancıl hukukun konusu olabilir; diğerleri münhasıran insan hakları hukukunun konusu olabilir; fakat diğerleri uluslararası hukukun bu iki dalının da konusu olabilir. Mahkeme, kendisine yöneltilen soruya cevap verebilmek için, uluslararası hukukun bu iki dalını, yani insan hakları hukukunu ve lex specialis olarak uluslararası insancıl hukuku dikkate almak zorunda kalacaktır.”⁴¹⁴

Yukarıda belirtilenlerin ışığında, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesinin artırılması amacıyla uluslararası hukukun diğer alanlarının sağladığı himaye dikkate alınmalıdır. Zira uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası çevre hukuku silahlı çatışmalarda genel olarak uygulanabilir. Silahlı çatışma hukuku kuralının, detaylarına çalışmamızın devamında değinileceği üzere, özel kural (*lex specialis*) teşkil ettiği durumlarda uygulanabilir başka bir uluslararası hukuk kuralıyla çatışması halinde silahlı çatışma hukuku kuralı uygulanır.⁴¹⁵ Fakat böyle bir durum söz konusu değilse eğer, uluslararası insancıl hukuk kuralı, uluslararası çevre hukuku ve uluslararası insan hakları hukuku gibi diğer ilgili uluslararası hukuk kurallarıyla eş

⁴¹³ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 25. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁴¹⁴ *Legal Consequences of the Construction of a Wall*, Advisory Opinion, ICJ, 9 July 2004, para. 106. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁴¹⁵ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 136.

zamanlı olarak uygulanabilir.⁴¹⁶ Aynı konuyu düzenleyen ve aynı amacı paylaşan hukuk dallarından birinden yararlanarak diğerinin kurallarını zenginleştirmek ve derinleştirmek himayenin artırılması bakımından oldukça önemlidir.⁴¹⁷

UAD Statüsü'nün 38. maddesinde belirtildiği üzere uluslararası hukukun kaynakları genel veya özel uluslararası andlaşmalar, hukuk olarak kabul edilen genel bir uygulamanın kanıtı olan uluslararası örf ve adet hukuku, hukukun genel ilkeleri ve hukuk kurallarının belirlenmesinde ikincil araç olan yargı kararları (içtihat) ve doktrindir.⁴¹⁸ Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin normatif düzen ve uluslararası hukukun diğer alanları ile etkileşimi yukarıda belirtilen kapsamda ele alınacaktır. Hukukun genel ilkeleri ve hukuk kurallarının belirlenmesinde ikincil araç olan yargı kararları ve doktrin ayrı başlıklar altında incelenmeksizin ilgili yerlerde ele alınacaktır.

A. Uluslararası İnsancıl Hukukun İlkeleri ve Çevrenin Himayesi

Uluslararası hukukun kurucuları olarak kabul edilen Francisco de Vitoria (1483-1546) ve Hugo Grotius (1583-1645) uluslararası insancıl hukuk ilkelerinin gelişimine önemli katkılar sağlamıştır.⁴¹⁹ Vitoria, savaşın amacının barışın tesisi olduğunu, savaş yöntemlerinin seçimi bağlamında masumlara daha az zarar veren ve zafere götüren yolların tercih edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁴²⁰ Grotius, Savaş ve Barış Hukuku (De Iure Belli Ac Pacis) kitabında savaşta düşman halkın savaşa katılmayanlara zarar vermemesi, kadınlar, yaşlılar ve çocukların affedilmesi, savaş esirlerinin öldürülmemesi,

⁴¹⁶ ILC, **Draft Principles** (2022), s. 136.

⁴¹⁷ ILC, **Draft Principles** (2022), s. 159-160.

⁴¹⁸ **Statute of the International Court of Justice**, San Francisco, 24 October 1945, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=I-3&chapter=1&clang=en> [27.12.2024]; gayriresmi çevirisi için bkz. GÜNDÜZ, **Ekim 2018**, s. 14.

⁴¹⁹ Gökhan ALBAYRAK, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri ve Bu İlkelerin Tarihsel Gelişim Safhaları*, içinde **Uluslararası İnsancıl Hukuk: Kavramlar, İlkeler ve Yeni Gelişmeler** (Prof. Dr. Fatma Taşdemir ve Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Albayrak eds.), Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s. 26-29.

⁴²⁰ ALBAYRAK, 2018, s. 27-28.

savaşta yıkım bağlamında ölçülü (orantılılık ilkesi) olunması ve gereksiz yakıp-yıkmalara başvurulmamasına (askeri zorunluluk ilkesi) vurgu yapmıştır.⁴²¹

Uluslararası insancıl hukuk ilkeleri 1863 yılında “Lieber Kodu” ve 1868 yılında “Saint Petersburg Bildirgesinde” ele alınmıştır.⁴²² Ardından 1907 yılında Lahey Sözleşmesi ve 1977 yılında 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek I. Protokol’de düzenlenmiştir. Uluslararası insancıl hukukun ilkeleri yukarıda belirtilen andlaşmalarda hiyerarşik olarak ele alınmamıştır. Fakat aşağıda ilkeler incelenirken insaniyet ilkesi ilk olarak ele alınacaktır. Zira uluslararası insancıl hukukun özünün bu ilkeye dayandığı düşünülmektedir.⁴²³

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi amacıyla uluslararası insancıl hukuk ilkelerine riayet edilmelidir. Bahse konu ilkeler: İnsaniyet ilkesi, ayırt etme ilkesi, askeri zorunluluk ilkesi, orantılılık ilkesi, önlem alma ilkesi ve Martens İlkesidir. Uluslararası insancıl hukuk ilkeleri silahlı çatışmaların yürütülmesi açısından kısıtlamalar getirmektedir. Bu bağlamda bir saldırının uluslararası insancıl hukuka uygun olabilmesi için “dört kümülatif koşulu” yerine getirmesi gerekir: (1) Yasaklanmış savaş yöntemi ve araçları kullanılamaz ve belirli savaş araçlarının kullanımına ilişkin kısıtlamalara riayet edilmelidir, (2) ayırt etme ilkesine uygun bir şekilde saldırı sadece meşru hedeflere yöneltilmelidir, (3) bir saldırı meşru bir hedefe yönelik olsa bile orantılılık ilkesine riayet edilmelidir ve (4) önlem alma ilkesi doğrultusunda saldıran taraf saldırı sırasında sivil halkı ve sivil malları çatışmaların etkilerinden korumak için mümkün olan tüm önlemleri almalıdır.⁴²⁴

⁴²¹ GROTIUS, çeviren MERAY, 1967, s. 229; ALBAYRAK, 2018, s. 29.

⁴²² **Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight**, Saint Petersburg, 29 November / 11 December 1868, <[IHL - Treaties & Commentaries - FULL \(icrc.org\)](#)> [27.12.2024]. Lieber Kodu metni için bkz. **Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code)**, 24 April 1863, <[ICC Legal Tools Database | Instructions de 1863 pour les armées en campagne des Etats-Unis d'Amérique \(Lieber Code\)](#)> [27.12.2024].

⁴²³ Daniel THÜRER, **International Humanitarian Law: Theory, Practice, Context**, Hague, Hague Academy of International Law, 2011, s. 59-60.

⁴²⁴ SASSOLI, 2024, s. 31.

1. İnsaniyet İlkesi

Çok eskiden beri var olan insaniyet ilkesi uluslararası insancıl hukukun ve aynı zamanda diğer ilkelerin dayanağıdır.⁴²⁵ Çevrenin uluslararası insancıl hukuk ile himayesinin sağlanması insan yaşamı için bizzat önemli olması ve kendine özgü değeri ve önemi olmasından kaynaklanmaktadır.⁴²⁶

Doktrinde bazı yazarlar insaniyet ilkesinin bir anlam ifade etmediğini ve açık olmadığını belirtmektedir.⁴²⁷ Kanaatimizce, uluslararası insancıl hukukta insaniyet ilkesi, çevreye sağlanan himayenin genişletilmesinde yardımcı olmaktadır.⁴²⁸ Özellikle, çevreye ilişkin düzenlemelerin açık olmaması veya bazı konularda hiç düzenleme bulunmaması gibi durumlarda bu ilkenin çözüm getirebileceği düşüncesi doğrudur.⁴²⁹

İnsaniyet ilkesi, silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi söz konusu olduğunda uygulanabilir.⁴³⁰ Bu bağlamda insaniyet ilkesi, insanlık dışı savaş yöntem ve araçlarını yasaklamaktadır. Aynı zamanda, silahlı çatışmalarda çevrenin tahribi insaniyet ilkesine aykırıdır. Bir olayın insaniyet ilkesine aykırılığı değerlendirilirken aşağıda değinileceği üzere askeri gereklilik ve orantılılık ilkelerinde olduğu gibi benzer değerlendirme söz konusu değildir. Bir eylemin kamu vicdanında ‘bunu yapma!’ tepkisini uyandırması, söz konusu eylemin insaniyet ilkesine aykırılığına işaretidir.⁴³¹ Yukarıda belirtildiği üzere insaniyet ilkesi, uluslararası insancıl hukukun diğer önemli ilkelerinin dayanağını oluşturmaktadır. Aşağıda, uluslararası insancıl hukukun diğer önemli ilkelerine değinilmektedir.

⁴²⁵ Jean S. PICTET, *The Fundamental Principles of the Red Cross Commentary*, Geneva, 1956, s. 144.

⁴²⁶ PICTET, 1956, s. 144.

⁴²⁷ Yoram DINSTEIN, *The Principle of Proportionality*, in *Searching for a ‘Principle of Humanity’*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013, s. 72-73.

⁴²⁸ Cecilie HELLESTVEIT, *The Geneva Conventions and the Dichotomy Between International and Non-International Armed Conflict: Curse or Blessing for the ‘Principle of Humanity?’*, in *Searching for a ‘Principle of Humanity’*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013, s. 106-107.

⁴²⁹ HELLESTVEIT, 2013, s. 106-107

⁴³⁰ Michael N. SCHMITT, *Green War: An Assessment of the Environmental Law of International Armed Conflict*, in *Essays on Law and War at the Fault Lines*, T.M.C. Asser Press, 2012, s. 425-426.

⁴³¹ SCHMITT, 2012, s. 425-426.

2. Ayırt Etme İlkesi

Ayırt etme ilkesi uluslararası insancıl hukukun en temel ilkelerinden birisidir. İlkeye göre silahlı çatışmada çatışan taraflar her zaman savaşı ve sivil, askeri hedef ve sivil mal arasında ayırım gözetmelidir.⁴³² Ayırt etme ilkesi, ilk olarak, St. Petersburg Bildirgesinde ele alınmış,⁴³³ ardından 1977 tarihli Ek Protokol I'in 48, 51/2 ve 52/2. maddeleri ve 1977 tarihli Ek Protokol II'nin 13/2. maddesi başta olmak üzere birçok andlaşmada düzenlenmiştir.⁴³⁴ Ayrıca bir örf ve adet hukuku kuralı olarak ICRC'nin Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarından 1 ve 7. kuralda ayırt etme ilkesi düzenlenmiştir.⁴³⁵

Ayırt etme ilkesi, çevrenin himayesi bakımından uygulanmaktadır ve ICRC'nin Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarından 43. kural konuyu ele almaktadır. Bunun dışında, UHK'nin 2022 tarihli Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin Taslak İlkelerinin 13/3 ve 14. İlkeleri ve ICRC'nin hazırladığı Silahlı Çatışmada Doğal Çevrenin Himayesine ilişkin Kılavuzun 5. kuralı ve 6. kuralı ayırt etme ilkesinin silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi bağlamında uygulanacağını belirtmektedir.⁴³⁶ Kılavuzun 6. kuralı ayırt etme ilkesine aykırı olan saldırıları yasaklamaktadır. Kılavuzda ayırt etme ilkesine aykırı saldırılar: (1) belirli bir askeri hedefe yöneltilmeyen; (2) belirli bir askeri hedefe yöneltilmeyen bir savaş yöntemi veya aracını kullanan; veya (3) etkileri uluslararası insancıl hukukun gerektirdiği şekilde sınırlandırılmayan bir savaş yöntemi

⁴³² THÜRER, 2011, s. 86-87.

⁴³³ **Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400 Grammes Weight**, Saint Petersburg, 29 November / 11 December 1868, Preamble, <[IHL - Treaties & Commentaries - FULL \(icrc.org\)](#)> [27.12.2024].

⁴³⁴ Ayırt etme ilkesi, metinde belirtildiği üzere Ek Protokol I ve Ek Protokol II dışında Lahey Sözleşmesi'nin 25. Maddesi, Gayri İnsani Silahlar Andlaşması'nın II sayılı Protokolü'nün 3(2). maddesi ve Değişik II sayılı Protokolü'nün 3(7). maddesi ve III sayılı Protokolü'nün 2(1). maddesi, Ottawa Sözleşmesi'nin giriş paragrafları, Roma Statüsü'nün 8(2)(b)(i), 8(2)(b)(ii), 8(2)(e)(i). maddeleri ve Silahlı bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Lahey Sözleşmesi'nin 6(a). maddesinde düzenlenmiştir.

⁴³⁵ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005.

⁴³⁶ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 143-146; ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 47.

veya aracını kullanan ve sonuç olarak askeri hedefleri ve sivilleri veya doğal çevre de dahil olmak üzere sivil malları ayırım gözetmeksizin hedef alan saldırılardır.⁴³⁷

Uluslararası insancıl hukukta askeri hedef sayılmayan malların tümü sivil maldır.⁴³⁸ Askeri hedefin tanımı ise;

*“Nitelikleri, konumları, amaçları veya kullanımları itibariyle askeri harekate etkili bir katkı sağlayan ve o zamanki koşullarda tamamen veya kısmen imha edilmeleri, ele geçirilmeleri veya etkisiz hale getirilmeleri kesin bir askeri avantaj sağlayan mallardır.”*⁴³⁹

Çevre askeri hedef haline gelmediği sürece sivil maldır ve himaye altındadır. Doktrinde (1) çevrenin belirli alanlarının sivil mal olarak sayılması gerektiği veya (2) çevrenin tamamının sivil mal olarak sayılması gerektiği üzerine görüş ayrılığı ortaya çıkmıştır.⁴⁴⁰ Kanaatimizce çevre tek başına ve bir bütün olarak sivil maldır ve askeri hedef oluşturmaması şartıyla, çevrenin hiçbir parçasına saldırılamaz.⁴⁴¹

3. Askeri Zorunluluk İlkesi

*“Savaş sırasında zorunluluk olmadıkça, her türlü yersiz yakıp-yıkmalardan çekinmek gerektiğine göre, savaştan ve tam bir yenışten sonra bu gibi eylemlere girişilmemesi daha da belirli bir yasak olarak ortaya çıkmaktadır...”*⁴⁴²

⁴³⁷ ICRC, *Guidelines* (2020), s. 50.

⁴³⁸ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, Article 52/1, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [05.08.2023].

⁴³⁹ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, Article 52, para. 2, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [05.08.2023]. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁴⁴⁰ Tara SMITH, *Critical Perspectives on Environmental Protection in Non-International Armed Conflict: Developing the Principles of Distinction, Proportionality and Necessity*, Leiden Journal of International Law, vol. 32, no. 4, December 2019, s. 763-764, 769.

⁴⁴¹ AKDOĞAN, 2023, s. 1125.

⁴⁴² GROTIUS, çeviren MERAY, 1967, s. 237.

Yukarıda Grotius'un ifade ettiği askeri zorunluluk ilkesi, askeri zaruret zorunlu olarak gerektirmedikçe saldırıyı yasaklamaktadır.⁴⁴³ Bahse konu ilke insaniyet ilkesine dayanmaktadır ve silahlı çatışma sırasında sivilleri ve sivil malları korumak ve kullanılan savaş yöntem ve araçlarını kısıtlamak adına geliştirilen bir ilkedir.⁴⁴⁴

Askeri zorunluluk ilkesi çevrenin himayesi bağlamında uygulanmaktadır. Nitekim UAD'nin 1996 tarihli Nükleer Silahlar Danışma Görüşüne göre;

*“...Devletler meşru askeri hedeflerin takibinde neyin zorunlu ve orantılı olduğunu değerlendirirken çevresel hususları dikkate almalıdır. Çevreye saygı, bir eylemin askeri zorunluluk ve orantılılık ilkelerine uygun olup olmadığının değerlendirilmesinde kullanılan unsurlardan biridir.”*⁴⁴⁵

ICRC'nin Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarından 43. kuralına göre, askeri zorunluluk zaruri olarak gerektirmedikçe, çevrenin herhangi bir parçasının imhası yasaktır ve bahse konu yasak hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda geçerlidir.⁴⁴⁶ İlâveten, ICRC'nin Silahlı Çatışmada Doğal Çevrenin Himayesine ilişkin Kılavuzu'nun 12, 13 ve 15. kurallarında bu durum düzenlenmiştir.⁴⁴⁷ Bahse konu 13. kural düşmanın mallarının tahrip edilmesini veya ele geçirilmesini yasaklayan uluslararası örf ve adet hukuku kuralına dayanmaktadır.⁴⁴⁸ Bu bağlamda askeri zorunluluk ilkesi, çevrenin imhası veya çevreye zarar verilmesi diğer kurallar tarafından yasaklandığı durumlarda, çevrenin bir parçasının imhasını ya da çevreye başka bir şekilde zarar verilmesini haklı göstermek adına ileri sürülemez.⁴⁴⁹ Askeri zaruret ilkesi, askeri hedef teşkil etmeyen mallara karşı saldırıya izin vermez.⁴⁵⁰ İlâveten, söz konusu ilke çevrede “geniş ölçekte, uzun vadeli ve ağır zarara” neden olması amaçlanan

⁴⁴³ THÜRER, 2011, s. 68.

⁴⁴⁴ THÜRER, 2011, s. 68.

⁴⁴⁵ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 30. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁴⁴⁶ AKDOĞAN, 2023, s. 1125.

⁴⁴⁷ ICRC, *Guidelines* (2020), s. 69-73, 76-78.

⁴⁴⁸ ICRC, *Guidelines* (2020), s. 72.

⁴⁴⁹ ICRC, *Guidelines* (2020), s. 72.

⁴⁵⁰ ICRC, *Guidelines* (2020), s. 72.

veya neden olması beklenebilecek savaş yöntem veya araçlarının kullanılmasına izin vermez.⁴⁵¹ Benzer şekilde, sivil halkın hayatta kalabilmesi amacıyla vazgeçilmez olan malların imhasını, bu tür mallara sağlanan özel himaye ile sınırlandırır.⁴⁵² Sonuç olarak, askeri zorunluluk ilkesi, başka kurallar ile yasaklı olan eylemleri gerçekleştirmek adına hiçbir zaman ileri sürülemez.

Askeri zorunluluk ilkesi objektif bir şekilde değerlendirildiği sürece silahlı çatışmalarda çevrenin himayesinin sağlanmasında yardımcı olur.⁴⁵³ Fakat uygulamada saldırıyı yapanın değerlendirme yapması ve bahse konu değerlendirmenin subjektif olması gibi nedenler sorun oluşturmaktadır.⁴⁵⁴ Son olarak, UHK'nin Taslak İlkeleri'ne bakıldığında, askeri zorunluluk ilkesi dahil uluslararası insancıl hukuk ilkelerini çevrenin himayesi bakımından ele aldığı, fakat ilkeleri saymaktan öteye geçemediği ve özellikle uygulama ve yorumlamaya ilişkin ek bir katkı sağlamadığı görülmektedir.⁴⁵⁵

4. Orantılılık İlkesi

Savaşta orantılılık ilkesi çok eskiye dayanan bir ilkedir; Grotius savaşta yakıp-yıkımlar ve benzer davranışlar bakımından orantılı davranmak gerektiğini aşağıda verilen sözleriyle belirtmiştir.

*“Böyle davranmakla yararlı bir sonuç elde edilemiyecekse, bize yararı dokunmayacak bir kötülüğü başkasına yapmak delilik olur. Bu yüzden, bilgili kişiler, hep, yararlı sonuç olup olmadığını göz önünde tutarlar...”*⁴⁵⁶

Orantılılık ilkesi silahlı çatışma sırasında askeri operasyondan sağlanması hedeflenen askeri amaç ile neden olunan zarar ve kaybın orantılı olmasını

⁴⁵¹ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 72.

⁴⁵² ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 72.

⁴⁵³ SMITH, **December 2019**, s. 774.

⁴⁵⁴ SMITH, **December 2019**, s. 777-778.

⁴⁵⁵ SMITH, **December 2019**, s. 774.

⁴⁵⁶ GROTIUS, çeviren MERAY, **1967**, s. 236-237.

gerekmektedir.⁴⁵⁷ Bahse konu ilke gereğince askeri operasyonun tamamı değerlendirme altına alınmalı, sivillere ve sivil mallara verilen ikincil zarar hesaplanmalıdır.⁴⁵⁸ Aynı zamanda, orantılılık ilkesi, silahlı çatışmalarda savaş yöntem ve araçlarını kısıtlayan bir ilkedir.

Uluslararası insancıl hukuk bağlamında orantılılık ilkesi, 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek I. Protokol'ün 51/5/b ve 57. maddesinde düzenlenmiştir.⁴⁵⁹ İlaveten, orantılılık ilkesinin 1977 tarihli Ek Protokol I'in 35/3 ve 55. maddelerinde düzenlenen ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanması tartışmalı olan çevrede geniş ölçekte, uzun vadeli ve ağır zarara neden olması amaçlanan veya neden olması beklenebilecek savaş yöntem veya araçlarının kullanılması yasağından farklı olduğunu ve her durumda bir saldırının uluslararası insancıl hukuka uygun olması için hem orantılı olması hem de yukarıda belirtilen yasak kapsamında olmaması gerektiği belirtilmelidir.⁴⁶⁰ Orantılılık ilkesi, çevreye daha az ağırlıkta veya büyüklükte zarar verecek bir saldırıyı hukuka aykırı hale getirebilmektedir. Bir başka deyişle, geniş ölçekte, uzun vadeli ve ağır zarar olmasa bile çevreye verilen arızı zarar, beklenen doğrudan ve somut askeri avantaja kıyasla aşırı olması durumunda, yapılan saldırı uluslararası insancıl hukuka aykırı olur.⁴⁶¹

Orantılılık ilkesi, Uluslararası Kızılhaç Komitesi Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarından 14. kuralda⁴⁶² düzenlenmiştir. Bir uluslararası örf ve adet hukuku kuralı olmasından dolayı hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uyulması gerekmektedir. Nitekim UAD 1996 tarihli Nükleer Silah Tehdidi

⁴⁵⁷ SCHMITT, 2012, s. 419.

⁴⁵⁸ SCHMITT, 2012, s. 419.

⁴⁵⁹ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [05.08.2023].

⁴⁶⁰ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [05.08.2023].

⁴⁶¹ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [05.08.2023].

⁴⁶² HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005.

ya da Kullanımının Hukuka Uygunluğuna İlişkin Danışma Görüşünde orantılılık ilkesi dahil uluslararası insancıl hukuk temel ilkelerinin tüm devletleri bağladığını belirtmiştir.⁴⁶³ Dolayısıyla, Dinstein'in orantılılık ilkesinin bir uluslararası insancıl hukuk ilkesi olmadığı, fakat sivilleri ikincil zarardan koruyan bir ilke olduğu görüşüne katılmak imkansızdır.⁴⁶⁴

Silahlı çatışmalarda bir saldırının orantılılığı değerlendirilirken çevreye karşı verilen zararın doğru bir şekilde hesaplanması gerekmektedir. Fakat çatışan tarafların çevreye verdiği değer aynı olmamasından kaynaklı olarak hesaplamada zorluklar ortaya çıkmakta ve çevrenin himayesine ilişkin kurallar ihlal edilmeye devam etmektedir. Bunun dışında, Schmitt'in belirttiği üzere, saldırının yapılacağı bir alanda hem çevre hem de sivil bulunduğu orantılılık ilkesinin nasıl değerlendirilmesi gerektiği hususu önemlidir.⁴⁶⁵ Schmitt'e göre bazı durumlarda çevre ve insan karşı karşıya kalabilmekte ve durumun daha da karmaşık bir hal almasına neden olmaktadır.⁴⁶⁶ Bu konuda genel olarak çevrenin sivil bir mal olduğu ve uluslararası insancıl hukuk bağlamında himaye altında olduğu durumu göz önünde bulundurulduğunda, çatışan tarafların diğer sivil mallara karşı olan yükümlülükleri olduğu gibi çevre bağlamında da söz konusu yükümlülüklerle uygun bir şekilde hareket etmesi gerektiği düşünülmektedir. Dolayısıyla, doktrinde yalnızca bariz bir şekilde çevreye karşı yapılan saldırılarda orantılılık ilkesinin uygulanabileceğine ilişkin görüşe⁴⁶⁷ katılmamaktayız. Orantılılık ilkesinin uygulanması açısından ise objektif bir test doğrultusunda uygulanması gerektiğine katılmaktayız.⁴⁶⁸ UHK'nin 2022 tarihli Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin Taslak İlkelerinden orantılılık ilkesinin uygulanmasına ilişkin detaylıca değinmesi ve açıklığa kavuşturması beklenirken, konuya ilişkin herhangi bir açıklama getirmemiştir. Taslak İlke 14'ün şerhinde FRY'ye Karşı

⁴⁶³ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 78-79.

⁴⁶⁴ DINSTEIN, 2013, s. 74, 82.

⁴⁶⁵ SCHMITT, 2012, s. 422.

⁴⁶⁶ SCHMITT, 2012, s. 422.

⁴⁶⁷ SCHMITT, 2012, s. 425.

⁴⁶⁸ SMITH, December 2019, 773-774.

NATO Bombardıman Kampanyasını incelemek üzere kurulan Komite'nin EYUCM Savcısı'na sunduğu nihai raporundaki "hedefin yeterince önemli olması halinde, çevreye yönelik daha büyük bir risk derecesinin haklı görülebileceği"ne değinilmiş ve çevreye verilen ikincil zararın belirli durumlarda uygun olabileceğini kabul etmekle yetinmiştir.⁴⁶⁹

5. Önlem Alma İlkesi

Önlem alma ilkesi, ilk olarak 1907 Lahey Sözleşmesi, daha sonra 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol I'nın 57/1. maddesinde düzenlenmiştir.⁴⁷⁰ ICRC'nin Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarından 15. kural, saldırıda önlem alma yükümlülüğünü genel olarak ele almakta ve söz konusu yükümlülük hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanmaktadır.⁴⁷¹ Bahse konu kurala göre,

*"Askeri operasyonlar yürütülürken, sivil halkı, sivilleri ve sivil malları korumak amacıyla sürekli özen gösterilmek zorundadır. Arızı olarak, sivil hayat kaybindan, sivilleri yaralamaktan ve sivil mallara zarar vermekten kaçınmak ve her durumda bunları en aza indirmek amacıyla mümkün olan tüm önlemler alınmak zorundadır."*⁴⁷²

Çevre sivil mal niteliğinde olduğundan yukarıda kapsamı belirtilen 15. kural silahlı çatışmalarda çevreye uygulanmaktadır.⁴⁷³ ICRC'nin Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarından 44. kural ise çevreye özgü önlem alma ilkesini düzenlemektedir. Söz konusu kurala göre,

"Savaş yöntem ve araçları, doğal çevrenin himayesine ve muhafazasına özen gösterilerek kullanılmak zorundadır. Askeri operasyonlar

⁴⁶⁹ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 145; **Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia**, 13 June 2000, para. 19, <<https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal>> [27.12.2024].

⁴⁷⁰ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005.

⁴⁷¹ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005.

⁴⁷² AKDOĞAN, 2023, s. 1121.

⁴⁷³ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 56-59.

*yürütülürken, çevreye arızı zarar vermekten kaçınmak ve her durumda böyle zararları en aza indirmek amacıyla mümkün olan tüm önlemler alınmak zorundadır. Belirli askeri operasyonların çevreye etkilerine ilişkin olarak bilimsel kesinliğin bulunmayışı, çatışmanın bir tarafını böyle önlemleri alma yükümlülüğünden kurtarmaz.”*⁴⁷⁴

Devletlerin uygulamalarına bakıldığında, 44. kural uluslararası silahlı çatışmalarda bir uluslararası insancıl örf ve adet hukuku kuralı niteliği taşımaktadır.⁴⁷⁵ Fakat uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda 44. kuralın uygulanması tartışmalıdır.⁴⁷⁶ Her durumda, ICRC’nin Silahlı Çatışmada Doğal Çevrenin Himayesine ilişkin Kılavuzu’nun 8. kuralının şerhinde belirtildiği üzere, uluslararası insancıl hukukun bir ilkesi olarak önlem alma ilkesi sivil nitelikte olan çevreye uygulanmaktadır.⁴⁷⁷ Bu bağlamda askeri operasyonlarda çevrenin himayesi için sürekli özenin gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁷⁸ Uygulanabilir önlemler ilgili zamanda mevcut olan tüm kaynaklardan elde edilen bilgilerin değerlendirilmesine dayanmalıdır.⁴⁷⁹ Bu ilke, özü itibariyle, aynı zamanda çatışan taraflardan makul ölçüde mevcut bilgileri araştırmasını ve toplamasını da gerektirmektedir.⁴⁸⁰

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, UHK’nin 2022 tarihli Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin Taslak İlkelerinden 14. ilkeye değinmek gerekmektedir. Bu kapsamda çevrenin himayesi için diğer ilkelerin yanında önlem alma ilkesinin uygulanması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁸¹ Çatışan taraflar kontrolü altındaki sivil malları saldırıların etkilerine karşı korumak için mümkün olan tüm önlemleri almalıdır.⁴⁸² Pasif

⁴⁷⁴ AKDOĞAN, 2023, s. 1125.

⁴⁷⁵ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 147.

⁴⁷⁶ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 147.

⁴⁷⁷ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 56.

⁴⁷⁸ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 56.

⁴⁷⁹ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 57.

⁴⁸⁰ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 57.

⁴⁸¹ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 144.

⁴⁸² ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 146.

önlem yükümlülüğü olarak adlandırılan bu önlemler barış zamanında da uygulanmalıdır, örneğin, askeri tesislerin yerleştirilmesine ilişkin alınan kararlara uygulanır.⁴⁸³

Önlem alma ilkesi uyarına çevreyi etkileyebilecek saldırılar konusunda, çevrenin himayesine yönelik tedbirlerin alınmasına imkan verecek şekilde etkili bir ön uyarı yapılması önerilmektedir.⁴⁸⁴ İlâveten, benzer bir askeri avantaj elde etmek için birden fazla askeri hedef arasında bir seçim yapmak mümkün olduğunda, askeri bir hedef olmayan çevrenin herhangi bir parçası da dahil olmak üzere, siviller ve sivil mallar için en az tehlikeye yol açması beklenebilecek hedef seçilmelidir.⁴⁸⁵

6. Martens İlkesi

Martens İlkesi, ilk olarak 1899 yılında Lahey Barış Konferansı'nda Rusya'nın temsilcisi olan Frederic de Martens tarafından önerilmiştir.⁴⁸⁶ Daha sonra, Martens İlkesi, 1899 tarihli Lahey Sözleşmesi II ve 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi IV'ün giriş paragraflarında, 1949 Cenevre Sözleşmelerinin fesih hükümlerinde, 1977 tarihli Ek Protokol I'in 1/2. maddesinde ve 1977 tarihli Ek Protokol II'nin giriş paragraflarında yer almıştır. Martens İlkesine göre 1977 tarihli Ek Protokol I ve diğer andlaşmalarda düzenlenmeyen bir durum ile karşılaşıldığında savaşanlar ve siviller yerleşik teamül, insaniyet ilkeleri ve kamu vicdanının icaplarına dayanan uluslararası hukuk ilkelerinin himayesinden yararlanmaktadır.⁴⁸⁷ 1899 tarihli Lahey Sözleşmesi'nin giriş paragrafındaki cümleye göre,

⁴⁸³ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 146.

⁴⁸⁴ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 58.

⁴⁸⁵ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 59.

⁴⁸⁶ Michael BOTHE, Carl BRUCH, Jordan DIAMOND, David JENSEN, *International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities*, IRRC, Vol. 92, No. 879, September 2010, s. 588.

⁴⁸⁷ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [08.08.2023].

“Yüksek Akit Taraflar, savaş hukukuna ilişkin daha eksiksiz bir yasa çıkarılıncaya kadar, kabul ettikleri Düzenlemelerde yer almayan durumlarda, halkların ve savaşan tarafların, uygar uluslar arasında yerleşmiş teamül, insaniyet hukuku (laws of humanity) ve kamu vicdanının icaplarına dayanan uluslararası hukuk ilkelerinin himayesi ve buyruğu altında kalacaklarını beyan etmeyi doğru bulurlar.”⁴⁸⁸

Cümleden de görüldüğü üzere Martens İlkesi, özünde belirli uluslararası andlaşmaların kapsamadığı durumlarda bile, sivillerin ve çatışan tarafların yerleşik teamül, insaniyet ilkeleri ve kamu vicdanının icaplarına dayanan uluslararası hukuk ilkelerinin himayesi ve yetkisi altında kalmasını sağlamaktadır.⁴⁸⁹ UAD, Martens İlkesinin uluslararası örf ve adet hukukunun bir parçasını oluşturduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁰ Başlangıçta uygulanma alanı işgal bağlamında düşünülmüş olsa da, bugün silahlı çatışma hukukunun tüm alanlarını kapsayan daha geniş bir uygulamaya sahiptir.⁴⁹¹

Martens İlkesinin işlevi özel bir kural ile düzenlenmeyen durumlarda himayenin sağlanmasıdır ve hukuki sonucuna ilişkin doktrinde farklı görüşler bulunmaktadır.⁴⁹² Martens İlkesi, uluslararası örf ve adet hukukunun uluslararası andlaşmalar hukukunun yanında uygulandığını hatırlatmaktadır ve andlaşmalar hukukunun açıkça yasaklamadığı konulara izin verdiği argümanını (*argumentum e contrario*) önlemektedir.⁴⁹³

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi bakımından Martens İlkesinin önemi büyüktür. ICRC’nin Silahlı Çatışmada Doğal Çevrenin Himayesine ilişkin Kılavuzu’nun 16. kuralına göre,

⁴⁸⁸ Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 29 July 1899, <[IHL Treaties - Hague Convention \(II\) on the Laws and Customs of War on Land, 1899](#)> [27.12.2024]. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁴⁸⁹ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 137.

⁴⁹⁰ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 84.

⁴⁹¹ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 137. Ayrıca bkz. Theodor MERON, *The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience*, American Journal of International Law, Vol. 94, No. 1, 2000, s. 78–89.

⁴⁹² ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 138.

⁴⁹³ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 79.

*“Uluslararası andlaşmaların kapsamına girmeyen durumlarda, doğal çevre, yerleşik teamül, insaniyet ilkeleri ve kamu vicdanının icaplarına dayanan uluslararası hukuk ilkelerinin himayesi ve buyruğu altındadır.”*⁴⁹⁴

Aynı şekilde, UHK’nin 2022 tarihli Taslak İlkelerinden 12. İlke Martens İlkesinin silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi bağlamında uygulandığını belirtmektedir.⁴⁹⁵

“İnsaniyet ilkeleri”⁴⁹⁶ ve “kamu vicdanının icapları” ifadelerinin anlamının açık olmadığı ve katkı sağlamadığına yönelik doktrinde görüşler bulunmaktadır.⁴⁹⁷ İlâveten, Martens İlkesinin müphem olduğuna ilişkin doktrinde görüşler de ileri sürülmüştür.⁴⁹⁸ Dinstein, insaniyet ilkelerinin hukuki yükümlülük getirmediğini, hukuk dışı değerlendirmeler olduğunu ve sadece hukuk yaratmada göz önünde bulundurulabileceğini belirtmiştir.⁴⁹⁹ Dinstein’in görüşünün aksine, kanaatimizce, Martens İlkesi uluslararası insancıl hukuku güçlendirmektedir.

Martens İlkesi uluslararası insancıl hukuk kurallarının uygulanmasında ve yorumlanmasında yardımcı olmaktadır.⁵⁰⁰ Martens İlkesinin hukukun genel ilkelerine atıf yapması uluslararası insancıl hukukun uygulanmasını ayrıca güçlendirmektedir.⁵⁰¹ Martens İlkesinin içeriğinde bulunan genel kavramlar silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini de kapsar.⁵⁰² Hem uluslararası insancıl hukuk hem de uluslararası çevre hukukunun gelişimi “kamu vicdanının icapları” bağlamda silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini gerektirdiğini ve bu anlayışı geliştirdiğini gösterir.⁵⁰³ Bunun dışında,

⁴⁹⁴ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 79. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁴⁹⁵ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 136-140.

⁴⁹⁶ ‘İnsaniyet ilkeleri’ terimini uluslararası insancıl hukukun genel ilkelerinin en başında gelen ‘insaniyet ilkesi’ ile karıştırmamak gerekmektedir. Söz konusu kavramın kapsamı daha geniştir. Detaylı bilgi için bkz. ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 140.

⁴⁹⁷ DINSTEIN, 2013, s. 72.

⁴⁹⁸ THÜRER, 2011, s. 399.

⁴⁹⁹ DINSTEIN, 2013, s. 72.

⁵⁰⁰ THÜRER, 2011, s. 400.

⁵⁰¹ THÜRER, 2011, s. 401.

⁵⁰² UNEP, 2009, s. 46-47.

⁵⁰³ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 139.

“insanîyet ilkeleri”, çevrenin himaye edilmesini gerektirmektedir.⁵⁰⁴ UAD’nin belirttiği üzere, insani ve çevresel kaygılar birbirini dışlamaz. Mahkeme’ye göre,

*“Çevre bir soyutlama değil, doğmamış nesiller de dahil olmak üzere insanların yaşam alanını, yaşam kalitesini ve sağlığını temsil eder.”*⁵⁰⁵

Yukarıda belirtilenlere istinaden, silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi amacıyla Martens İlkesi kolaylıkla uygulanabilir.⁵⁰⁶ Özellikle, uluslararası insancıl hukukta boşluk olması durumunda Martens İlkesinin uygulanması önem arz eder. Böylece, yerleşik teamül, insanîyet ilkeleri ve kamu vicdanının icaplarına dayanan uluslararası hukuk ilkelerinin sağladığı himaye devam eder. İlâveten, Martens İlkesinin uluslararası insancıl hukukun geliştirilmesindeki rolünün önemi unutulmamalı ve vurgulanmalıdır.⁵⁰⁷

B. 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3 ve Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin ilk düzenlemelerden birisi 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3 olmuştur. İlâveten, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin uluslararası insancıl örf ve adet hukuku zamanla gelişmiştir. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi açısından uluslararası insancıl örf ve adet hukuku önem teşkil eder. Bu bağlamda 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3 ve uluslararası insancıl örf ve adet hukuku aşağıda incelenecek ve değerlendirilecektir.

⁵⁰⁴ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 139.

⁵⁰⁵ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 29. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁵⁰⁶ Carl BRUCH, Cymie R. PAYNE, Britta SJÖSTEDT, *Armed Conflict and the Environment*, The Oxford Handbook of International Law, 2021, s. 873.

⁵⁰⁷ Dieter FLECK, *The Martens Clause and Environmental Protection in Relation to Armed Conflicts*, Goettingen Journal of International Law, Vol. 10, No. 1, 2020, s. 266.

1. 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3

1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin özel bir düzenleme bulundurmamaktadır.⁵⁰⁸ Fakat Maddeye göre uluslararası olmayan silahlı çatışma tarafları kendi aralarında düzenledikleri özel andlaşmalar (ad hoc) ile Sözleşmelerdeki kuralların hepsinin veya bazılarının uygulanmasını kabul edebilir. Maddede andlaşmanın şekil şartına ilişkin bir şey belirtilmediğinden, söz konusu andlaşmalar hem yazılı hem de sözlü olarak karşılıklı yapılabilmektedir.⁵⁰⁹

Devlet ve devlet-dışı silahlı grup arasında yapılan bir ad hoc andlaşmanın hukuki statüsü doktrinde tartışılmış ve birçok görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüşe göre, devlet-dışı silahlı gruplar uluslararası hukukun süjesi değildir, devletin iç hukukuna tabidir ve bahse konu andlaşmalar da uluslararası hukuka tabi değildir.⁵¹⁰ İkinci görüş ad hoc andlaşmaların karma niteliğinden kaynaklı olarak hem ulusal hem de uluslararası hukuka tabi olduğunu, taraflarından ötürü ulusal hukuka tabi olurken; uluslararası hukuk süjeleri tarafından (devlet veya uluslararası örgüt) uygulanmasının kontrol edilmesinden dolayı

⁵⁰⁸ 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3: “Milletlerarası mahiyette olmayan bir silâhlı anlaşmazlığın Yüksek Âkid Taraflardan birinin toprakları üzerinde çıkması halinde, anlaşmazlığa taraf teşkil edenlerden her biri, en az olarak, aşağıdaki hükümleri uygulamakla mükellef olacaktır 1. Muhasamata doğrudan doğruya iştirak etmeyen kimseler, silâhlarını terkedenler ve hastalık, yaralılık, mevküflük veya her hangi bir sebeple muharebe dışı kalanlar, ırk, renk, din ve akide, cinsiyet, doğum ve servet veya buna benzer her hangi bir kıstasa dayanan ve aleyhte görülen hiçbir tefrik yapılmadan insani surette muamele göreceklidir. Bu sebeple, yukarda bahis konusu kimselere, aşağıdaki muamelelerin yapılması, nerede ve ne zaman olursa olsun, memnudur ve memnu kalacaktır a) Hayata, vücut bütünlüğüne ve şahsa tecavüz her nevi katil, sakatlama, vahşice muamele işkence ve eziyet; b) Rehine almak, e) Şahısların izzeti nefislerine tecavüz, bilhassa hakaretamiz ve haysiyet kırıcı muameleler. d) Medeni milletlerce elzem olarak tanınan adli teminatı haiz nizami bir mahkeme tarafından önceden bir yargılama olmaksızın verilen mahkûmiyet kararları ile idam cezalarının infazı. 2. Yaralı ve hastalar toplanacak ve tedavi edecektir. Milletlerarası Kızılhaç Komitesi gibi tarafsız insani bir teşkilât, anlaşmazlık halindeki taraflara hizmetlerini arzedeblecektir. Anlaşmazlık halindeki Taraflar, bundan başka, hususi anlaşmalar yolu ile işbu Sözleşmenin diğer hükümlerinin tamamı veya bir kısmını yürürlüğe getirmeye çalışacaklardır. Yukardaki hükümlerin uygulanması anlaşmazlık halinde bulunan tarafların hukuki durumları üzerinde bir tesir icra etmeyecektir.” Bkz. **Harb Felâketzedelerinin Himayesine Dair 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmelerinin Onanması Hakkında Kanun**, 8322 Sayılı Resmi Gazete, 30 Ocak 1953.

⁵⁰⁹ CLAPHAM et al. (eds.), 2015, s. 510.

⁵¹⁰ *Prosecutor v. Morris Kallon and Brima Bazzy Kamara*, Appeals Chamber Decision on Challenge to Jurisdiction: Lome Accord Amnesty, SCSL, 13 March 2004, para. 45-49.

uluslararası hukuka tabi olduğunu belirtmektedir.⁵¹¹ Üçüncü görüş ise ad hoc andlaşmaların uluslararası hukuka bağlı olmadığını benimsemektedir.⁵¹² Kanaatimizce, bu tür andlaşmalar uluslararası hukuk bağlamında yükümlülükler içermektedir ve uluslararası andlaşma niteliği taşımaktadır.⁵¹³ Sonuç olarak, ad hoc andlaşmaların önemi uluslararası insancıl hukuk kapsamında, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda devlet-dışı silahlı grupların bağlı olmadığı kuralları bu andlaşmalar ile bağlayıcı hale getirmesi ve 1949 Cenevre Sözleşmelerinin uygulanmasını artırmasıdır.

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, 1977 tarihli Ek Protokol I'in tamamı veya bir kısmı, Ek Protokol II'nin tamamı veya bir kısmı veya diğer ilgili andlaşmalar ve düzenlemeler ad hoc andlaşmalar ile tarafları bağlayabilir.⁵¹⁴ Uluslararası olmayan silahlı çatışma tarafları, 1977 tarihli Ek Protokol I'de düzenlenen çevrenin himayesine ilişkin kuralların ad hoc andlaşmalar ile uygulanmasını kabul edebilir. Böylece, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesinin artırılmasına katkı sağlar.

Uygulamaya bakıldığında ad hoc andlaşmaların sayısının az olduğu görülmektedir. Kabul edilen andlaşmalara: 1992 yılında Bosna Hersek'te gerçekleşen silahlı çatışmalarda uluslararası insancıl hukukun uygulanmasına ilişkin andlaşma,⁵¹⁵ 2001 tarihli Kolombiya Hükümeti ve Kolombiya Devrimci Silahlı Güçleri arasında akdedilen İnsani Andlaşma,⁵¹⁶ 2002 tarihli sivillerin ve sivil malların saldırılardan himayesi için Sudan Hükümeti ve Sudan Halk Kurtuluş Hareketi arasında akdedilen andlaşma,⁵¹⁷ 1998 tarihli Filipinler Hükümeti ve Filipinler Ulusal Demokratik Cephesi arasında akdedilen İnsan Hakları ve Uluslararası İnsancıl Hukuka Saygı için Kapsamlı

⁵¹¹ CLAPHAM et al. (eds.), 2015, s. 516.

⁵¹² CLAPHAM et al. (eds.), 2015, s. 516.

⁵¹³ CLAPHAM et al. (eds.), 2015, s. 516.

⁵¹⁴ CLAPHAM et al. (eds.), 2015, s. 512.

⁵¹⁵ SIVAKUMARAN, 2012, s. 125-127.

⁵¹⁶ SIVAKUMARAN, 2012, s. 127.

⁵¹⁷ Andlaşma metni için bkz. **Agreement between the Government of the Republic of Sudan and the Sudan People's Liberation Movement to Protect Non-Combatant Civilians and Civilian Facilities from Military Attack**, 31 March 2002, <<https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2024/05/sd020331agreement20to20protect20non-combatant20civilians20from20military20attack.pdf>> [27.12.2024].

Andlaşma⁵¹⁸ ve 2004 tarihli Sudan Hükümeti ile Sudan Halk Kurtuluş Hareketi ve Adalet ve Eşitlik Hareketi arasında Darfur'da İnsani Durumun İyileştirilmesi için akdedilen Protokol⁵¹⁹ örnek olarak verilebilir. Ad hoc andlaşmaların akdedilmesi tarafların hukuki durumuna etki etmemekte ve uluslararası insancıl hukukun uygulanmasına ve devlet-dışı silahlı gruplar arasında yaygınlaştırılmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini sağlayabilen bu tür ad hoc andlaşmaların yapılması oldukça önemli ve bağlayıcıdır.⁵²⁰

Devlet-dışı silahlı gruplar, ad hoc andlaşmalar dışında kendi iç yapılarında geçerli olan davranış kuralları veya yaptıkları tek taraflı açıklamalar ile çevreye ilişkin himaye sağlayan düzenlemeleri kabul edebilir. Söz davranış kuralları veya yapılan tek taraflı açıklamalar, devlet-dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuka riayeti konusunda bir fikir verir, uluslararası hukuktan kaynaklanan sorumluluğuna etki etmez.⁵²¹ Bu belgeler incelendiğinde, çevrenin himayesine ilişkin kuralları içeren devlet-dışı silahlı grup sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Dayanak olarak İslam dinine işaret edilmiş ve uluslararası insancıl hukuk belirtilmemiştir. İlâveten, İslam dininde mevcut olan mezhep ayrılıkları bağlamında devlet-dışı silahlı grupların da mezheplerine göre kuralları düzenlediği görülmüştür.

⁵¹⁸ SIVAKUMARAN, 2012, s. 129-131.

⁵¹⁹ SIVAKUMARAN, 2012, s. 128. Detaylı bilgi için bkz. Agreement on Humanitarian Ceasefire on the Conflict in Darfur, 8 April 2004, <<https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2024/05/sd040408humanitarian20ceasefire20agreement20on20the20conflict20in20darfur.pdf>> [27.12.2024]; Protocol between the Government of Sudan (GoS), the Sudan Liberation Movement/Army (SLM/A) and the Justice and Equality Movement (JEM) on the Improvement of the Humanitarian Situation in Darfur, 9 November 2004, <<https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2024/05/sd041109protocol20on20the20improvement20of20the20humanitarian20situation20in20darfur.pdf>> [27.12.2024]; Protocol between the Government of Sudan (GoS), the Sudan Liberation Movement/Army (SLM/A) and the Justice and Equality Movement (JEM) on the Enhancement of the Security Situation in Darfur in Accordance with the N'Djamena Agreement, 9 November 2004, <<https://reliefweb.int/report/sudan/protocol-between-govt-sudan-slma-and-justice-and-equality-movement-enhancement-security>> [27.12.2024].

⁵²⁰ International Criminal Tribunal for Rwanda, *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, Trial Chamber Judgment, ICTR-96-4-T, 2 September 1998, para. 627.

⁵²¹ ICRC, *A Collection of Codes of Conduct Issued by Armed Groups*, IRRC, Vol. 93, No. 882, June 2011, s. 485.

Devlet-dışı silahlı grupların taahhütnameleri (deeds of commitments) ve diğer ilgili iç düzenleme ve açıklamalarına ilişkin yapılan araştırmalarda El-Kaide⁵²² ve İslam Devleti Grubu'nun⁵²³ çevrenin himayesine ilişkin hiçbir düzenleme, taahhütname veya açıklamasının bulunmadığı gözlemlenmiştir. Bunun dışında Hizbullah'ın⁵²⁴ çevrenin himayesine ilişkin kurallara riayet edilmesi hususunda iç düzenlemeleri olduğu görülmüştür. İlaveten, Hizbullah'ın çevrenin himayesini sadece İslam hukukuna ve şeriata dayandırdığı ve uluslararası insancıl hukuka hiçbir şekilde atıfta bulunmadığı belirtilmelidir.⁵²⁵ Hizbullah çevrenin himayesini, şeriat hukukundaki sivil malların, kültürel mirasın ve çevrenin himaye edilmesi gerektiği ve askeri operasyonları ayırt etme ilkesine uygun bir şekilde yapılması gerektiğine dayandırmaktadır.⁵²⁶ Aslında bu durum, uluslararası insancıl hukuktan haberdar olmadığından kaynaklanmadığı, uluslararası insancıl hukuk bağlamında diğer kurallardan sorumlu olmak istemediğinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini sağlamak adına büyük çabanın sarf edilmesi gerektiği ve bunu da diğer ad hoc andlaşma ve taahhütnamelerle desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Her durumda, uluslararası hukuk bağlamında sorumluluğu reddetmenin hiçbir etki yaratmayacağını belirtmek gerekmektedir.

⁵²² Detaylı bilgi için bkz. Annyssa BELLAL, Pascal BONGARD, Ezequiel HEFFES, *From Words to Deeds: A Study of Armed Non-State Actors' Practice and Interpretation of International Humanitarian and Human Rights Norms: Al-Qaeda*, UK Research and Innovation, September 2022.

⁵²³ Detaylı bilgi için bkz. Annyssa BELLAL, Pascal BONGARD, Ezequiel HEFFES, *From Words to Deeds: A Study of Armed Non-State Actors' Practice and Interpretation of International Humanitarian and Human Rights Norms: The Islamic State Group*, UK Research and Innovation, September 2022.

⁵²⁴ Detaylı bilgi için bkz. Hiba MIKHAIL, Hassan BAALBAKY, Annyssa BELLAL, Pascal BONGARD, Ezequiel HEFFES, *From Words to Deeds: A Study of Armed Non-State Actors' Practice and Interpretation of International Humanitarian and Human Rights Norms: The Hezbollah – Lebanon*, UK Research and Innovation, September 2022.

⁵²⁵ MIKHAIL et al., **September 2022**, s. 22.

⁵²⁶ MIKHAIL et al., **September 2022**, s. 76.

2. Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku

Uluslararası insancıl örf ve adet hukuku,⁵²⁷ uluslararası insancıl hukukun esas şekli kaynaklarından⁵²⁸ birisi olup objektif (maddi) ve subjektif (manevi) olmak üzere iki şartın varlığına dayanmaktadır.⁵²⁹ Bir kuralın uluslararası örf ve adet hukuku kuralı olarak değerlendirilmesi için gereken objektif (maddi, consuetudo) şarta göre, devamlı ve mükerrer bir uygulamanın olması gerekmektedir.⁵³⁰ Bu bağlamda genel ve karşılıklı olarak devletlerin aynı türden olaylara aynı hukuki sonuç bağlamaları gerekmektedir. Subjektif (manevi, opinio necessitatis) şarta göre ise kurala uymanın gerekli olduğuna ilişkin inanın olması gerekmektedir.⁵³¹ Söz konusu kurala uymanın gerekli olduğuna (opinio necessitatis) ve kuralın, hukuk kuralı olduğuna (opinio juris) ilişkin inancın olması gerekmektedir. Belirtilen iki şart gerçekleşmediği takdirde, uluslararası hukuk bağlamında bir örf ve adet hukuku kuralından bahsedilemez.

Uluslararası insancıl örf ve adet hukuku zamanla büyük ölçüde kodifiye edilmiştir.⁵³² Devletlerin 1977 tarihli Ek Protokollere dahil etmek istemediği konularda uluslararası insancıl örf ve adet hukuku büyük gelişim göstermiştir.⁵³³ Bahse konu gelişimin EYUCM'nin kararıyla başladığı söylenebilir. Mahkeme, uluslararası silahlı çatışmalarda uygulanan örf ve adet hukukunun büyük ölçüde uluslararası olmayan silahlı

⁵²⁷ Uluslararası hukukta örf ve adet hukuku kuralları özel (hususî) veya genel (umumî) nitelikte olabilmektedir. Belirli devletler arasında veya Dünyanın bir bölgesinde uygulanan kurallar özel örf ve adet hukuku kuralı niteliğine sahip olabilirken, Dünyada devletlerin tamamı tarafından uygulanan kurallar genel örf ve adet hukuku kuralı niteliğine sahip olabilmektedir, bkz. Ömer İlhan AKİPEK, **Devletler Hukuku**, Birinci Kitap, İkinci Bası, Ankara, Başnur Matbaası, 1965, s. 67.

⁵²⁸ Uluslararası hukukun kaynakları maddi ve şekli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Maddi (hakiki) kaynaklar hukuk kurallarının menşei, nasıl meydana geldiğini, kuralları doğuran olayları (vakıaları) incelemektedir. Şekli kaynaklar ise yazılı (andlaşmalar) ve yazılı olmayan (örf ve adet hukuku) olarak ikiye ayrılmaktadır. Halihazırda, birçok örf ve adet hukuku kurallarının yazılı hale getirildiğini de belirtmekte fayda vardır. Aynı durum bazı andlaşma kurallarının örf ve adet hukuku kuralı haline dönüşmesinde de görülmektedir. Dolayısıyla, yazılı veya yazılı olmayan şeklindeki ayrımın belirleyici olmadığı düşünülmektedir, bkz. AKİPEK, **1965**, s. 63.

⁵²⁹ AKİPEK, **1965**, s. 65.

⁵³⁰ AKİPEK, **1965**, s. 66.

⁵³¹ AKİPEK, **1965**, s. 66.

⁵³² SASSOLI, **2019**, s. 46. Ayrıca genel olarak bkz. Lindsay MOIR, **The Law of Internal Armed Conflict**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, s. 133-192.

⁵³³ SASSOLI, **2019**, s. 46.

çatışmalarda da uygulandığını belirtmiştir.⁵³⁴ Neredeyse eş zamanlı olarak Uluslararası Kızılhaç Konferansı ICRC'den uluslararası insancıl örf ve adet hukukuna ilişkin bir çalışma hazırlamasını istemiştir.⁵³⁵ Geniş bir uygulama araştırması ve uzman istişarelerine dayalı olarak 2005 yılında yayınlanan ve halihazırda bir veri tabanı olarak sürekli güncellenen Uluslararası Kızılhaç Komitesi Örf ve Adet Hukuku Kuralları 161 kural olarak belirlenmiştir; bunlardan 135'i uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir olduğu belirtilmiştir.⁵³⁶ Bunun dışında, Roma Statüsü, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir uluslararası örf ve adet hukuku kurallarının olduğunu vurgulamıştır.⁵³⁷

Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 31. maddesi⁵³⁸ bağlamında bakıldığında uluslararası insancıl örf ve adet hukuku uluslararası insancıl hukuk andlaşmaların yorumlanması açısından da önemlidir. ICRC'nin Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarına bakıldığında, özellikle çevrenin himayesine ilişkin üç kural olduğu görülmektedir. Bunlardan sadece çatışmaların yürütülmesine ilişkin çevreye uygulanabilir genel ilkelerin bulunduğu 43. kuralın hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulandığı belirtilmiştir.⁵³⁹ Bunun dışında, 44. kural savaş yöntem ve araçları kullanılırken çevrenin himayesi ve muhafazası için özen gösterilmesi gerektiğini düzenlerken,⁵⁴⁰ 45. kural *“geniş ölçekte, uzun vadeli ve ağır zarara neden olması amaçlanan veya neden olması beklenebilecek savaş yöntem ve araçlarının*

⁵³⁴ SASSOLI, 2019, s. 46.

⁵³⁵ SASSOLI, 2019, s. 46.

⁵³⁶ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005.

⁵³⁷ Andlaşma metni için bkz. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=en> [26.12.2024]. Ayrıca bkz. UNEP, 2009, s. 20.

⁵³⁸ Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=en> [27.12.2024]. Gayriresmi çevirisi için bkz. GÜNDÜZ, Ekim 2018, s. 64.

⁵³⁹ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 143.

⁵⁴⁰ Kural 44: *“Savaş yöntem ve araçları, doğal çevrenin himayesine ve muhafazasına özen gösterilerek kullanılmak zorundadır. Askeri operasyonlar yürütülürken, çevreye arızı zarar vermekten kaçınmak ve her durumda böyle zararları en aza indirmek amacıyla mümkün olan tüm önlemler alınmak zorundadır. Belirli askeri operasyonların çevreye etkilerine ilişkin olarak bilimsel kesinliğin bulunmayışı, çatışmanın bir tarafını böyle önlemleri alma yükümlülüğünden kurtarmaz.”* AKDOĞAN, 2023, s. 1125.

kullanılması”nı yasaklamakta ve çevrenin imhasının silah olarak kullanılamayacağını belirtmektedir.⁵⁴¹ Fakat hem 44. hem de 45. kuralın uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilirliği tartışmalıdır.⁵⁴² ICRC, 2020 yılında Silahlı Çatışmada Doğal Çevrenin Himayesine ilişkin Kılavuzu’nu yayınlamış ve söz konusu Kılavuz çevrenin himayesi için hem kuralları hem de önerileri içermekle birlikte birçok açıdan faydalı olmuştur. Son olarak, UHK’nin 2022 tarihli Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin Taslak İlkeleri önemli bir çalışma olmasına rağmen tamamı ile uluslararası örf ve adet hukuku niteliğinde değildir.⁵⁴³ Taslak İlke 2’de mevcut Taslak İlkelerin silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini geliştirmeyi amaçladığı belirtilmiştir.⁵⁴⁴ Taslak İlkelerin uygulanabilirliği bakımından uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalar arasında bir ayrımın yapılmaması ve aynı zamanda devlet-dışı silahlı gruplara yönelik olduğunu belirtmesi dikkat çekmektedir.⁵⁴⁵ Halihazırda, birden çok devlette çevreye verilen zarardan ve ekokırım (ecocide) özelinde düzenlemelerin kabul edilmesi bu konuda uluslararası insancıl örf ve adet hukukunun geliştiğini ve gelişmeye devam edeceğini göstermektedir.⁵⁴⁶

C. Ek Protokol II

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalar açısından, 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3 dışında, diğer önemli bir düzenleme 1977 tarihli Ek Protokol II’dir. Bahse konu Protokol uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin daha detaylı kuralları bulundurmaktadır. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi

⁵⁴¹ AKDOĞAN, 2023, s. 1125.

⁵⁴² ABD’nin 45. kuralın ilk kısmına ısrarlı bir şekilde itiraz ettiği ve aynı zamanda Fransa, Birleşik Krallık ve ABD’nin 45. kuralın ilk kısmının nükleer silah kullanımına uygulanması konusunda ısrarlı bir şekilde itiraz ettiği belirtilmiştir, bkz. HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 147, 151; W. Casey BIGGERSTAFF, Michael N. SCHMITT, *Protecting the environment in armed conflict: Evaluating the US perspective*, IRRC, 105 (924), 2023, s. 1267-1292.

⁵⁴³ DINSTEIN, 2021, s. 268.

⁵⁴⁴ ILC, *Draft Principles* (2022), s. 100.

⁵⁴⁵ ILC, *Draft Principles* (2022), s. 100.

⁵⁴⁶ (İşbu çalışmadaki “Ekokırım (Ecocide)” başlığı altındaki açıklamalara bkz.)

açısından, Ek Protokol II’de “çevre” kavramı geçmemekle birlikte çevreye doğrudan, dolaylı ve hem doğrudan hem de dolaylı olarak himaye sağlayan kurallar bulunmaktadır. Çevre sivil mal olduğundan, sivil mallara sağlanan himayeden yararlanmaktadır (çevrenin doğrudan himayesi). Çevrenin dolaylı olarak himayesi ise tehlikeli güçleri havi yapılar ve tesislerin himayesinde sağlanmaktadır. Son olarak, çevrenin hem doğrudan hem de dolaylı olarak himayesi, sivil halkın hayatta kalabilmesi amacıyla vazgeçilmez malların himayesi, kültürel malların ve ibadet yerlerinin himayesi ve yağma yasağı ile sağlanmaktadır.

1. Çevrenin Doğrudan Himayesi: Sivil Mal Olarak Çevrenin Himayesi

Uluslararası insancıl hukukta çevre sivil maldır ve sivil malların tabi olduğu himayeden yararlanır.⁵⁴⁷ Devletlerin uygulamaları ve çevreye karşı yapılan saldırılarda kınamaları bunu desteklemektedir.⁵⁴⁸ Ek Protokol II’nin 13/1. maddesinde “genel himaye” kavramının sivil malların himayesini kapsadığına ilişkin görüşlerin⁵⁴⁹ olmasına rağmen Protokol’de açıkça bunu belirten özel bir kural bulunmamaktadır.⁵⁵⁰ Sivil mallar ile askeri hedefler arasında ayırt etme ilkesi Ek Protokol II’nin taslağında bulunuyorken daha sonraları çıkarılmıştır.⁵⁵¹ Fakat uluslararası insancıl hukuk bağlamında sivil malların himayesi uluslararası örf ve adet hukuku kuralı niteliğine sahiptir. Uluslararası Kızılhaç Komitesi Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarından 7. kurala göre,

⁵⁴⁷ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, Rule 9.

⁵⁴⁸ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, Rule 9.

⁵⁴⁹ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 27. Ayrıca bkz. Michael BOTHE, Karl Joseph PARTSCH and Waldemar A. SOLF (eds.), **New Rules for Victims of Armed Conflicts**, Hague, Martinus Nijhoff, 1982, s. 677.

⁵⁵⁰ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 27.

⁵⁵¹ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 26-27.

*“Çatışmanın tarafları, her durumda, sivil malları ve askeri hedefleri ayırt etmek zorundadır. Saldırıları, yalnızca askeri hedeflere yöneltilebilir. Saldırıları, sivil mallara yöneltmemek zorundadır.”*⁵⁵²

Söz konusu kural hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanmaktadır,⁵⁵³ UAD⁵⁵⁴ ve EYUCM⁵⁵⁵ içtihadı da bunu desteklemektedir. Sivil mallara doğrudan saldırıların yöneltilmesine ilişkin yasak Gayri İnsani Silahlar Andlaşması’na ek Değişik II sayılı Protokol (Madde 3/7) ve Protokol III’te (Madde 2/1) açıkça düzenlenmiştir. Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme’ye Ek Protokol II (Madde 6/a) ise sivil mallar ve askeri hedefler arasındaki ayrıma dayanarak kültür mallarının himayesini düzenlemektedir.

1977 tarihli Ek Protokol I’in 52/1. maddesi ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarının 9. kuralına göre “sivil mallar, askeri hedef olmayan tüm mallardır”.⁵⁵⁶ Sivil malların sahip olduğu himaye askeri hedef olmama ve olmadıkları süre zarfında geçerlidir.⁵⁵⁷ Askeri hedefler ise,

*“Niteliği, yeri, gayesi veya kullanımı itibarıyla askeri harekate etkili katkıda bulunanlar ve kısmen veya tamamen imhası, ele geçirilmesi veya etkisizleştirilmesi, o anda hakim koşullara göre, kesin bir askeri avantaj”*⁵⁵⁸
*sağlayanlar ile sınırlıdır.”*⁵⁵⁹

⁵⁵² AKDOĞAN, 2023, s. 1120.

⁵⁵³ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 25.

⁵⁵⁴ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 78.

⁵⁵⁵ *Prosecutor v. Kupreskic et al.*, Trial Chamber Judgment, IT-95-16-T, ICTY, 14 January 2000, para. 521; *Prosecutor v. Dario Kordic and Mario Cerkez*, Decision on the Joint Defence Motion to Dismiss the Amended Indictment for Lack of Jurisdiction Based on the Limited Jurisdictional Reach of Articles 2 and 3, ICTY, 2 March 1999, para. 31; *Prosecutor v. Dario Kordic and Mario Cerkez*, Appeals Chamber Judgment, IT-95-14/2-A, ICTY, 17 December 2004, para. 54.

⁵⁵⁶ AKDOĞAN, 2023, s. 1120. Ayrıca Ek Protokol II metni için bkz. **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August, 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), of 8 June 1977**, <[IHL Treaties - Additional Protocol \(II\) to the Geneva Conventions, 1977](#)> [27.12.2024].

⁵⁵⁷ AKDOĞAN, 2023, s. 1120.

⁵⁵⁸ Askeri avantaj kelimesi zemin kazanmak, düşmanın askeri güçlerini zayıflatmak ve çatışan tarafın kendi güçlerini korumakla ilgilidir. ‘Kesin’ bir askeri avantaj, ‘varsayımsal ve spekülatif’ olmaktan ziyade ‘somut ve algılanabilir’ olandır, bkz. SIVAKUMARAN, 2012, s. 346.

⁵⁵⁹ AKDOĞAN, 2023, s. 1120.

Bir sivil malın askeri operasyona etkili destek sağlamak amacıyla kullanıldığı konusunda şüphenin varlığı durumu yeterince açıklığa kavuşamamıştır. Ek Protokol I'nin 52/3. maddesi şüphe olması halinde o şekilde kullanılmadığı ve dolayısıyla sivil olduğu karinesinin esas alınması gerektiğini belirtirken,⁵⁶⁰ ABD bu kuralın uluslararası örf ve adet hukuku kuralı olmadığını,⁵⁶¹ İsrail ise önemli bir şüphe olması durumunda uygulanması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶² Kanaatimizce, ICRC'nin görüşü doğrultusunda, her şüphe durumunda doğrudan saldırı yapılmamalı ve dikkatli bir değerlendirme yapılmalıdır.⁵⁶³ Nitekim Uluslararası Kızılhaç Komitesi Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarından 16. kurala göre;

*“Çatışmanın her bir tarafı, hedeflenenin askeri hedef olduğunu doğrulamak amacıyla mümkün olan her şeyi yapmak zorundadır.”*⁵⁶⁴

ICRC'nin 2020 tarihli Silahlı Çatışmada Doğal Çevrenin Himayesine ilişkin Kılavuzu'nun 5. kuralına göre, askeri hedef olmadığı sürece çevrenin hiçbir parçasına saldırı yapılamaz.⁵⁶⁵ Aynı düzenleme Uluslararası Kızılhaç Komitesi Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarından 43. kuralda bulunmaktadır ve hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanan bir uluslararası insancıl örf ve adet hukuku kuralıdır.⁵⁶⁶ Çevrenin bir parçasının askeri hedef olabilmesi için ilk olarak çevrenin belirli bir parçasının konumu, amacı veya kullanımı askeri harekate etkili bir katkı sağlıyor olması gerekmektedir, geniş bir alanın bir kısmı bu

⁵⁶⁰ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [15.08.2023].

⁵⁶¹ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 36. United States Department of Defense, **Final Report to Congress on the Conduct of the Persian Gulf War**, 10 April 1992, para. 752.

⁵⁶² HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 36. Report on the Practice of Israel, para. 749.

⁵⁶³ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 36.

⁵⁶⁴ AKDOĞAN, 2023, s. 1121

⁵⁶⁵ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 47.

⁵⁶⁶ Kural 43, “Çatışmanın yürütülmesine ilişkin genel ilkeler, doğal çevreye de uygulanır: A. Askeri hedef oluşturmaması şartıyla, doğal çevrenin hiçbir parçasına saldırılamaz. B. Askeri zaruret zaruri olarak gerektirmedikçe, doğal çevrenin herhangi bir parçasının imhası yasaktır. C. Öngörülen, somut ve doğrudan askeri avantaja göre aşırı olacak şekilde, çevreye arızı zarar vermeye neden olması beklenebilecek askeri hedefe saldırı başlatılması yasaktır.” AKDOĞAN, 2023, s. 1125.

amaçla kullanılıyorsa, tüm alana saldırı yapılmamalı ve çevrenin sadece askeri hedef tanımını karşılayan belirli bir parçası değerlendirilmelidir.⁵⁶⁷ İkinci olarak ise saldırı ile kesin bir askeri avantajın sağlanması gerekmektedir ve söz konusu iki şartın gerçekleşmesi durumunda çevrenin belirli bir parçası askeri hedef haline gelebilir.⁵⁶⁸

Uluslararası insancıl hukuk bağlamında çevrenin sivil mal olarak himayesini sağlayan önemli kurallardan bir diğeri de ICRC'nin Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarından hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanan ve 50. kuralında düzenlenen, “*askeri zorunluluk zaruri olarak gerektirmedikçe, karşı tarafın mallarının imhası veya bunlara elkonulması*”na ilişkin yasaktır.⁵⁶⁹ ICRC'nin Silahlı Çatışmada Doğal Çevrenin Himayesine ilişkin Kılavuzu'nun 13. kuralına göre, askeri zorunluluk zaruri olarak gerektirmedikçe çevrenin herhangi bir parçasının imhası yasaktır.⁵⁷⁰ İlâveten, çevrenin herhangi bir parçası özel veya kamu mülkiyetinde olabilmekle birlikte söz konusu yasak tüm himaye altında olan kişilerin özel mülkiyeti, devlete ait kamu mülkiyeti ve kooperatif organizasyonlara ait olan malları kapsamaktadır.⁵⁷¹ Roma Statüsü'nün 8/2/e/xii. maddesi bağlamında ilgili yasağın ihlali uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda bir savaş suçuna neden olmaktadır.

Yukarıda belirtilenlerin ışığında, 1977 tarihli Ek Protokol II kapsamında uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin sivil mal olarak himayesini vurgulayan ve açıkça düzenleyen bir düzenlemenin bulunmadığı, 13/1. madde bağlamında himayenin sağlandığına ilişkin görüşlerin olmasına rağmen bu denli öneme sahip bir hususun ayrıca ve açıkça bir düzenlemeye ihtiyaç duyduğu düşünülmektedir. Halihazırda, konuya ilişkin uluslararası insancıl örf ve adet hukuku kuralları ve uluslararası ceza hukuku

⁵⁶⁷ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 47-48.

⁵⁶⁸ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 48.

⁵⁶⁹ AKDOĞAN, 2023, s. 1126.

⁵⁷⁰ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 72.

⁵⁷¹ PICTET, 1958, s. 301.

düzenlemelerinin dikkate alınması, hepsinin birlikte yorumlanması konunun daha iyi anlaşılması, kuralların yorumlanması ve daha iyi uygulanması adına oldukça önemli ve gereklidir.

2. Çevrenin Dolaylı Olarak Himayesi: Tehlikeli Güçleri Havi Yapılar ve Tesislerin Himayesi

1977 tarihli Ek Protokol II'nin 15. maddesi tehlikeli güçleri havi yapılar ve tesislerin himayesini içeren bir düzenleme ile dolaylı olarak çevrenin himayesini sağlamaktadır.⁵⁷² Maddeye göre barajlar, su bentleri ve nükleer enerji üreten tesisler tehlikeli güçleri havi yapılar veya tesisler sayılmakta, bu yapılar ve tesisler askeri hedef olsa bile, onlara karşı yapılacak olan saldırı tehlikeli güçlerin serbest kalmasına ve sivil halkta ağır kayıplara neden olacak ise askeri hedef haline getirilmemeli ve söz konusu yapılar ve tesislere saldırılmamalıdır. Zira sivillerin yoğun olduğu bölgelerde tehlikeli güçlerin serbest bırakılması sivil halkta ağır kayıplara neden olmaktadır.⁵⁷³ Söz konusu değerlendirme silahlı çatışma taraflarınca iyi niyetle ve birtakım objektif kriterlerin varlığına bakılarak ve temel alınarak yapılmalıdır. Özellikle, sivil yerleşim alanlarının yakınlığı ve nüfus yoğunluğu, çevredeki arazinin özellikleri, saldırı nedeniyle açığa çıkması beklenen tehlikeli güçlerin miktarı ve etkisi gibi durumlar göz önünde bulundurulmalıdır.⁵⁷⁴ Tehlikeli güçlerin etkisi ve etkinin ciddiyeti açısından ise serbest bırakılmanın doğal çevrenin sivil halkın yaşamını sürdürme kapasitesine ne ölçüde zarar verebileceği dikkate alınmalıdır.⁵⁷⁵ Her durumda, sivil mal olan tehlikeli güçleri havi yapılar ve tesisler, sivil malların sahip olduğu himayeden yararlanmaya da devam eder.

⁵⁷² Ek Protokol II metni için bkz. **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August, 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), of 8 June 1977**, <[IHL Treaties - Additional Protocol \(II\) to the Geneva Conventions, 1977](#)> [27.12.2024].

⁵⁷³ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1463.

⁵⁷⁴ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 67.

⁵⁷⁵ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 67.

Yukarıda belirtilen tehlikeli güçleri havi yapılar ve tesislerin himayesine ilişkin düzenleme, uluslararası insancıl örf ve adet hukuku niteliğindedir, hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanmaktadır⁵⁷⁶ ve çatışan taraflara sorumluluk yüklemektedir.

Tehlikeli güçleri havi yapılar ve tesislerin himayesi açısından saldırıya karşı tüm önlemler alınmalı, bahse konu yapılar ve tesisleri askeri eylemleri destekleyecek şekilde kullanılmamalı, askeri operasyonlar için kalkan olarak kullanılmamalı ve askeri hedefler söz konusu yapı ve tesislere dahil veya civarındaki bölgelere yerleştirmemelidir.⁵⁷⁷ Yukarıda değinildiği ve Madde metninden anlaşıldığı üzere, tehlikeli güçleri havi yapılar ve tesisler, barajlar, su bentleri ve nükleer enerji üreten tesislerden oluşmaktadır. Fakat ICRC himayenin kimyasal tesisler ve petrol rafinerilerine de uygulanması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁷⁸ Zira bu yapılar ve tesislere karşı yapılan saldırılar toksik gazların serbest kalmasına ve dolayısıyla belli yakınlıktaki insanların ölümüne, çevrenin bir parçası olan hayvanların etkilenmesine ve çevrenin zarar görmesine neden olmaktadır.⁵⁷⁹

Sonuç olarak, Ek Protokol II'nin 15. maddesi kapsamındaki dolaylı olarak sağlanan himaye, tehlikeli güçlerin serbest bırakılması ile sivil halkta kayıplara neden olan saldırının çevreye de zarar vermesi, sivil halkın sağlığı ile çevrenin birbirine sıkı sıkıya bağlanması ve çevreye verilen zararın aynı zamanda sivil halka zarar vermesinden kaynaklanmaktadır.⁵⁸⁰ Böylece, sivil halk ile çevrenin birbiri ile yakın bağlantısı ve birine verilen zararın doğrudan diğerini etkilemesi esas alınmış ve bu şekilde çevreye dolaylı himaye sağlanmıştır. Fakat mevcut düzenlemenin yeterince kapsayıcı olmaması ve diğer tehlikeli güçleri havi yapılar ve tesisleri içermemesi eleştiri söz konusudur.

⁵⁷⁶ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, Rule 42.

⁵⁷⁷ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 141.

⁵⁷⁸ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 142.

⁵⁷⁹ Bkz. Baskut TUNCAK, **Chemical Disaster Fear in Eastern Ukraine Prompts UN Expert to Raise Alarm**, 10 March 2017, <<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=21344&LangID=E>>, [10.03.2017].

⁵⁸⁰ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 68.

3. Çevrenin Doğrudan ve Dolaylı Olarak Himayesini Sağlayan Kurallar

1977 tarihli Ek Protokol II uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye hem doğrudan hem de dolaylı olarak himaye sağlar. Bu bağlamda çevrenin himayesi, sivil halkın hayatta kalabilmesi amacıyla vazgeçilmez malların himayesi, kültürel malların ve ibadet yerlerinin himayesi ve yağma yasağı ile sağlanmaktadır. Aşağıda, Protokol'ün ilgili kurallarına ve himayenin kapsamına detaylıca değinilecektir.

a. Sivil Halkın Hayatta Kalabilmesi Amacıyla Vazgeçilmez Malların Himayesi

Ek Protokol II'nin 14. maddesi sivil halkın aç bırakılmasının savaş yöntemi olarak kullanılmasını yasaklamaktadır.⁵⁸¹ Bahse konu yasak ile bağlantılı olarak sivil halkın hayatta kalabilmesi amacıyla vazgeçilmez olan mallara saldırmak, malları imha etmek, ortadan kaldırmak veya kullanılamaz hale getirmek yasaktır.⁵⁸² Sivil halkın hayatta kalabilmesi amacıyla vazgeçilmez mallar, gıda maddeleri, gıda üretimine yönelik tarım alanları, mahsuller, hayvancılıkta kullanılan hayvanlar,⁵⁸³ içme suyu tesisleri, depoları ve sulama tesisleri gibi mallardır, sınırlı sayıda değildir ve maddenin geniş bir şekilde yorumlanması gerekir.⁵⁸⁴ İlaveten, 1977 tarihli Ek Protokol II'de bahse konu maddenin uygulanmasına ilişkin herhangi bir istisna durumu bulunmamaktadır ve dolayısıyla, özel himaye altında olan bu malların düşman tarafından kullanılsa bile sahip olduğu himayeyi

⁵⁸¹ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 68.

⁵⁸² ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 68.

⁵⁸³ "Livestock" kelimesinin "hayvanlar" olarak çevrildiği görülmüştür, bkz. YAMANER, Melike Batur, ÖKTEM, Emre, KURTDARCAN, Bleda, UZUN, Mehmet C., **12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri**, İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 2009. Fakat Protokol'ün Arapça ve İngilizce özgün metinlerine bakıldığında "الماشية" (Türkçe okunuşu: El maşiye), livestock", söz konusu kelime hayvancılıkta kullanılan hayvanları, et ve sütünden yararlanmak için beslenen hayvanları kapsamakta ve dolayısıyla tüm hayvanları kapsamadığı belirtilmelidir. Protokol'ün Arapça ve İngilizce metinleri için bkz. <[IHL Treaties - Additional Protocol \(II\) to the Geneva Conventions, 1977 \(icrc.org\)](https://www.icrc.org)>; <[Protocole additionnel aux Conventions de Genève du 12 août 1949 relatif à la protection des victimes des conflits armés non internationaux \(Protocole II\)](https://www.icrc.org) [27.12.2024].

⁵⁸⁴ SANDOZ et al. (eds.), **1987**, s. 1458.

kaybetmeyeceğini belirtmek gerekir.⁵⁸⁵ Bunun dışında, söz konusu malların askeri amaç için kullanılması, askeri hedef haline getirebilir, fakat bu durum saldırı yapılabileceği anlamına gelmez.⁵⁸⁶ Örneğin, mahsullerin çok uzun olduğu bir alanın düşman askerler tarafından saklanmak için kullanılması söz konusu alanı askeri hedef haline getirebilmekte, fakat bu durum saldırı yapılabileceği anlamına gelmemektedir.⁵⁸⁷

Ek Protokol II'nin 14. maddesi hem doğrudan hem de dolaylı olarak çevrenin himayesini sağlayan bir düzenlemedir.⁵⁸⁸ Sivil halkın hayatta kalabilmesi amacıyla vazgeçilmez mallara saldırı, malların imha edilmesi, ortadan kaldırılması veya kullanılamaz hale getirilmesinin yasaklanması çevreye doğrudan himaye sağlamaktadır.⁵⁸⁹ İlaveten, sivil halkın hayatta kalabilmesi amacıyla vazgeçilmez mallara saldırmak, malları imha etmek, ortadan kaldırmak veya kullanılamaz hale getirmek insanların yer değiştirmesine, belirli alanların çok yoğun nüfuslu, diğer alanların ise tamamen boşalmasına neden olmakta ve çevreyi olumsuz etkilemektedir.⁵⁹⁰ Bu bağlamda sivil halk için birçok negatif sonuç doğuran bu eylemlerin yasaklanması çevre için de dolaylı himaye sağlamaktadır.⁵⁹¹

Sivil halkın hayatta kalabilmesi amacıyla vazgeçilmez malların himayesine ilişkin kural, uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanan uluslararası insancıl örf ve adet hukuku kuralı niteliğine sahiptir.⁵⁹² Nitekim bahse konu kuralın örf ve adet hukuku niteliği Eritre-Etiyopya Talepler Komisyonu tarafından, Etiyopya'nın

⁵⁸⁵ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1458-1459. Uluslararası silahlı çatışmalara metinde belirtilen uygulanabilir iki istisnanın uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda da uygulanabileceğine ilişkin görüşler mevcuttur ve Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne göre bu konu tartışmalıdır. Bkz. HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 192-193.

⁵⁸⁶ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1459.

⁵⁸⁷ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1459.

⁵⁸⁸ ICRC, *Guidelines* (2020), s. 63.

⁵⁸⁹ ICRC, *Guidelines* (2020), s. 64.

⁵⁹⁰ ICRC, *Guidelines* (2020), s. 64.

⁵⁹¹ ICRC, *Guidelines* (2020), s. 64. bkz. UNEP, *The Democratic Republic of the Congo: Post-Conflict Environmental Assessment: Synthesis for Policy Makers*, 10 October 2011, s. 26; UNEP, *Rwanda: From Post-Conflict to Environmentally Sustainable Development*, Nairobi, 2011, s. 66; UNEP, *Environmental Considerations of Human Displacement in Liberia: A Guide for Decision-Makers and Practitioners*, Nairobi, 2006, s. 6-16.

⁵⁹² HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, Rule 54.

1999 ve 2000 yıllarında Eritre'deki Harsile su deposuna saldırması ve Komisyon'un söz konusu saldırıyı uluslararası örf ve adet hukukunun bir parçası olan Ek Protokol I'in 54/2. maddesinin ihlali olduğu tespitiyle belirtilmiştir.⁵⁹³ Özellikle, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda sivil halkın hayatta kalabilmesi amacıyla vazgeçilmez malların himayesinin sağlanması oldukça önemlidir. Zira UNEP, 2014 yılında yüzlerce kilometrekarelik tarım arazisinin Irak'taki silahlı çatışmada devlet-dışı silahlı bir grup olan IŞİD tarafından Felluce Barajı'nın su yönlendirme yapısı kullanılarak sular altında bırakıldığını, bunun da arazide ciddi bozulmaya ve binlerce insanın yerinden edilmesine neden olduğunu bildirmiştir.⁵⁹⁴

b. Kültürel Malların ve İbadet Yerlerinin Himayesi

Ek Protokol II'nin 16. maddesi, insanlığın ortak mirasının himayesi adına halkların kültürel veya manevi mirasını oluşturan tarihi anıtlara, sanat eserlerine veya ibadet yerlerine yönelik saldırıların yapılmasını⁵⁹⁵ ve bunların askeri çabaların desteklenmesi için kullanılmasını yasaklar.⁵⁹⁶ Kültürel mallar ve ibadet yerlerine yönelik yapılan saldırılarda bir zararın meydana gelmesi 16. maddenin ihlali için bir şart oluşturmamaktadır.⁵⁹⁷ Herhangi bir zarar gelmeden de kültürel mallar ve ibadet yerlerine karşı yapılan saldırılarda ihlal gerçekleşmektedir. İlâveten, askeri çabaları⁵⁹⁸ desteklemek adına himaye altında olan kültürel malların ve ibadet yerlerinin kullanılması yasaktır.

⁵⁹³ Bkz. **Partial Award: Western Front, Aerial Bombardment and Related Claims – Eritrea's Claims 1, 3, 5, 9-13, 14, 21, 25 & 26**, Eritrea-Ethiopia Claims Commission, 19 December 2005, Reports of International Arbitral Awards, VOL. XXVI, para. 98-105.

⁵⁹⁴ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 64. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. UNEP, **Technical Note – Environmental Issues in Areas Retaken from ISIL: Mosul, Iraq, July-August 2017**, s. 3, 21-22.

⁵⁹⁵ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 69.

⁵⁹⁶ Ek Protokol II metni için bkz. **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August, 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), of 8 June 1977**, <[IHL Treaties - Additional Protocol \(II\) to the Geneva Conventions, 1977](#)> [27.12.2024].

⁵⁹⁷ SANDOZ et al. (eds.), **1987**, s. 1470.

⁵⁹⁸ SANDOZ et al. (eds.), **1987**, s. 1470.

Protokol'ün 16. maddesindeki tarihi anıtlar ve sanat eserleri kavramları için 1954 tarihli Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme'nin (Lahey Sözleşmesi) 1. maddesine bakmak gerekmektedir. Söz konusu kavramlar maddeye göre,

*“a) Dinî veya lâik, mimarî, tarihî anıtlarla sanat anıtları, arkeolojik değerdeki yerler, bütünü itibariyle tarihî veya artistik bir alâka arz eden yapı toplulukları, sanat eserleri, el yazmaları, kitap ve başkaca tarihî, artistik veya arkeolojik değer taşıyan eşya, keza yukarda bildirilen servetlerden mürekkep bilim koleksiyonlarıyla önemli kitap, arşiv röprodüksiyon koleksiyonları ve emsali gibi milletlerin kültür mameleklerinde büyük önemde yeri olan menkul ve gayrimenkul mallar; b) Gerçek ve başlıca görevi (a) fıkrasında zikredilen menkul kültür mallarını koruma veya teşhirden ibaret olan mühim büyük kitaplık, arşiv deposu gibi binalarla (a) fıkrasında açıklanan menkul kültür mallarının silahlı bir çatışma halinde korunmasına mahsus sığınaklar; c) (a) ve (b) fıkralarında tarif edilen kültür mallarını büyükçe sayıda içine alan ve anıt merkezleri denilen merkezler”*dir.⁵⁹⁹

İbadet yerleri açısından ise söz konusu yasak tüm ibadet yerlerini kapsamamak ile birlikte halkların kültürel veya manevi mirasını oluşturan, kültürel öneminden bağımsız olarak halkların inancını yansıtan ve manevi bir değere sahip olan ibadet yerlerini kapsamaktadır.⁶⁰⁰ Genel olarak, ibadet yerleri manevi bir değere sahiptir, fakat bir tarihi anıt manevi olarak halk için değerli olabilmektedir. Dolayısıyla, bahse konu maddede belirtilen kültürel veya manevi değerlerden birine sahip olan mallar himaye altındadır.⁶⁰¹

1977 tarihli Ek Protokol II'nin dışında, kültürel malların ve ibadet yerlerine ilişkin himayeyi sağlayan düzenleme 1977 tarihli Ek Protokol I'in 53/a ve 53/b. maddelerinde,

⁵⁹⁹ Lahey'de 14 Mayıs 1954 Tarihinde İmzalanan Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme ile Bu Sözleşmenin Tatbikatına Ait Tüzük, Protokol ve Kararlara Katılmamızın Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun, 11976 Sayılı Resmi Gazete, 10 Nisan 1965.

⁶⁰⁰ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1469.

⁶⁰¹ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1469.

daha detaylı olarak da 1954 tarihli Lahey Sözleşmesi'nde bulunmaktadır.⁶⁰² 1954 tarihli Lahey Sözleşmesi, 19. maddesine istinaden uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir. 1954 tarihli Lahey Sözleşmesi'ne taraf olan devletler açısından, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda Sözleşme'nin uygulanabilirlik şartları 1977 tarihli Ek Protokol II'den etkilenmez.⁶⁰³ Fakat 1954 tarihli Lahey Sözleşmesi'ne taraf olmayan ve 1977 tarihli Ek Protokol II'ye taraf olan devletler açısından, yalnızca 1977 tarihli Ek Protokol II'nin 16. maddesi uygulanır.⁶⁰⁴ 1954 tarihli Lahey Sözleşmesi'nde bulunan düzenlemeler 1977 tarihli Ek Protokol II'ye göre daha kapsamlıdır. Fakat Sözleşme'nin askıya alma durumu bulundurduğu unutulmamalıdır.⁶⁰⁵ 1977 tarihli Ek Protokol II'deki 16. madde ise doğrudan yasak olarak düzenlenmekte ve herhangi bir askıya alma durumuna izin vermemektedir.⁶⁰⁶

Silahlı çatışmalarda kültürel malların ve ibadet yerlerinin sahip olduğu özel himaye uluslararası insancıl örf ve adet hukuku kuralı niteliğine sahiptir. Her durumda, çatışan taraflar kültürel mallarına saygı göstermek⁶⁰⁷ ve kültür mallarını himaye etmek zorundadır.⁶⁰⁸ Yukarıda da belirtildiği üzere, kültürel mallar ve ibadet yerleri çevrenin bir parçası olabilmekte veya çevrenin kendisi kültürel veya manevi değere sahip olabilmektedir. 1977 tarihli Ek Protokol II'deki düzenlemeyle çevre hem doğrudan hem de dolaylı olarak himaye edilmektedir. Fakat tüm ibadet yerlerinin Protokol'deki düzenleme kapsamına alınmaması ve uygulama alanının 1954 tarihli Lahey Sözleşmesi'ne kıyasen daha az kapsamlı olması eleştirilmektedir.

⁶⁰² **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [21.08.2023]. Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme.

⁶⁰³ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1467.

⁶⁰⁴ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1467.

⁶⁰⁵ Madde 4/2: “2. İşbu maddenin birinci fıkrasında açıklanan taahhütler, ancak askerî bir zaruretin kaçınılmaz hükmü altında ihlâl olunabilir.” Bkz. Lahey'de 14 Mayıs 1954 Tarihinde İmzalanan Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme ile Bu Sözleşmenin Tatbikatına Ait Tüzük, Protokol ve Kararlara Katılmamızın Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun, 11976 Sayılı Resmi Gazete, 10 Nisan 1965.

⁶⁰⁶ SANDOZ et al. (eds.), 1987, s. 1462.

⁶⁰⁷ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, Rule 38.

⁶⁰⁸ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, Rule 40.

c. Yağma Yasağı

Yağma yasağı, 1977 tarihli Ek Protokol II'nin temel güvenceler başlığı altında 4. maddesinde düzenlenmektedir.⁶⁰⁹ Bahse konu maddeye göre silahlı çatışmaya doğrudan katılmayan veya katılımı sona eren tüm kişiler temel güvencelerden yararlanmakta ve maddede belirtilen eylemlerin onlara karşı yapılması yasaktır. “Yağma”, kavram olarak, uluslararası insancıl hukuku ihlal edecek şekilde sahibinin zımnî veya açık rızası olmaksızın kamu ve özel mülkiyetine⁶¹⁰ el konulması anlamına gelmekte ve güç veya şiddet kullanımı şartını bulundurmamaktadır.⁶¹¹ Bireysel eylemlerin yanında organize yağma eylemleri de bu yasağın kapsamındadır. Çatışan taraflar, yağmalamak için komut verirse veya yağma eylemlerinin yapılmasına izin verirse yağma yasağını ihlal etmiş olur.⁶¹² Yağma yasağı hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir bir uluslararası örf ve adet hukuku kuralı niteliğine sahiptir.⁶¹³

Uluslararası ceza hukukunda yağma yasağının ihlali Roma Statüsü'nün 8/2/b/xvi. maddesi kapsamında savaş suçudur.⁶¹⁴ UCM Savcısı, Germain Katanga ve Mathieu Ngudjolo Chui'yi Kongo'da bulunan Bogoro Köyü'nün yağmalaması ile suçlamıştır. Mahkeme, yağma suçunun işlenebilmesi için üç şartın gerektiğini belirtmiştir; (1) failin taşınır veya taşınmaz, kamu veya özel mülke el koyması (maddi unsur), (2) mülk sahibini mülkten mahrum bırakması ve ona özel veya kişisel kullanımı için el koyması (manevi unsur) ve (3) mülk sahibinin rızasının olmaması.⁶¹⁵ Mülk sahibi, bir silahlı çatışmada

⁶⁰⁹ Ek Protokol II metni için bkz. **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August, 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), of 8 June 1977**, <[IHL Treaties - Additional Protocol \(II\) to the Geneva Conventions, 1977](https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=en)> [27.12.2024].

⁶¹⁰ PICTET, 1958, s. 226.

⁶¹¹ *Prosecutor v. Enver Hadžihasanović and Amir Kubura*, Trial Chamber Judgement, ICTY, 2006, para. 49.

⁶¹² PICTET, 1958, s. 226.

⁶¹³ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, Rule 52.

⁶¹⁴ Andlaşma metni için bkz. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=en> [26.12.2024].

⁶¹⁵ *Prosecutor v. Germain Katanga and Mathieu Ngudjolo Chui*, Pre-Trial Chamber Decision on the Confirmation of Charges, ICC-01/04-01/07, ICC, 30 September 2008, para. 328

çatışan taraf olmalı ve yağmaya uğrayan kişinin de çatışan taraflardan birine bağlı veya birine ait olması gerekmektedir.⁶¹⁶ Mahkeme’ye göre, yağmalanan mülk failin kontrolü altına geçtiği anda el konulmuş sayılır ve diğer şartlar da gerçekleşmişse yağma suçu tamamlanır.⁶¹⁷ Yukarıda UCM tarafından belirtilen suçun manevi unsuruna ilişkin ICRC oldukça kısıtlayıcı olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde, Sierra Leone Özel Mahkemesi, “*özel veya kişisel kullanım şartının gereğinden fazla kısıtlayıcı olduğu ve yağma suçunun bir unsuru olmaması gerektiği görüşündedir.*”⁶¹⁸

Konuyla ilgili olarak, değerli doğal kaynakların devletler için zenginleşme potansiyeli taşıdığı ve aynı zamanda kamu mülkiyetine tabi olduğu belirtilmelidir. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda devlet-dışı silahlı gruplar için de zenginleşme kaynağı olduğundan, özellikle, petrol stoklarının ve altın, elmas gibi doğal kaynakların yağmalanması görülmektedir. Bu bağlamda uluslararası insancıl hukukta yağma yasağı önemlidir. Yağma yasağı, çevreye doğrudan himaye sağlamasının yanı sıra, doğal kaynakların çıkarılması sırasında çevreye karşı verilen zarar göz önünde bulundurulduğunda, bazı durumlarda dolaylı himaye de sağlamaktadır.⁶¹⁹

D. Zararla Karşılık Eylemlerinin Yasaklanması

Zararla karşılık (reprisal), bir devletin uluslararası hukuka aykırı haksız eylemine karşı yine uluslararası hukuka aykırı haksız bir eylemle karşılık verilmesi anlamına gelmektedir.⁶²⁰ Zararla karşılık biçimleri ambargo, barış içinde abluka, boykot,

⁶¹⁶ *Prosecutor v. Germain Katanga and Mathieu Ngudjolo Chui*, Pre-Trial Chamber Decision on the Confirmation of Charges, ICC-01/04-01/07, ICC, 30 September 2008, para. 329.

⁶¹⁷ *Prosecutor v. Germain Katanga and Mathieu Ngudjolo Chui*, Pre-Trial Chamber Decision on the Confirmation of Charges, ICC-01/04-01/07, ICC, 30 September 2008, para. 330.

⁶¹⁸ *Prosecutor v. Alex Tamba Brima, Bazzy Kamara and Santigie Borbor Kanu*, Trial Chamber II Judgment, SCSL-04-16-T, SCSL, 20 June 2007, para. 754; *Prosecutor v. Moinina Fofana and Allieu Kondewa*, Trial Chamber I Judgment, SCSL-04-14-T, SCSL, 2 August 2007, para. 160. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁶¹⁹ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 75.

⁶²⁰ Seha L. MERAY, **Devletler Hukukuna Giriş**, İkinci Cilt, Dördüncü Bası, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, s. 414.

bombardıman ve barış içinde işgal olacak şekilde beşe ayırmak mümkündür.⁶²¹ Zararla karşılık eylemleri BM dönemine kadar önceden bir haksız eylemin işlenmiş olması, düzeltme isteminin kabul edilmemesi, haksız eylem ölçüsünde olması ve yalnız haksız eylem işlemiş devlete yöneltilmesini içeren şartlara bağlıydı ve şartların gerçekleşmesi durumunda zararlar karşılık eylemi gerçekleştiren devlet yasallık kazanmaktaydı.⁶²² BM döneminde, Şart'ın 2/4. maddesinde kuvvet kullanma yasağı kabul edilmiş ve istisnası olarak 51. maddesinde meşru müdafaa hakkı ve bunların dışında barışın tehdidi, bozulması veya saldırı durumunda Şart'ın VII. Bölümündeki 39-50. maddelerinin ilgili hususları düzenlemiştir.⁶²³ Fakat ilgili düzenlemelerin getirilmesi zararlar karşılık eylemlerini azaltmadığını belirtmek gerekmektedir.

Uluslararası Kızılhaç Komitesi Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarından 148. kurala göre;

*“Uluslararası olmayan silahlı çatışmaların taraflarının düşmanca zararlar karşılığa başvurma hakkı yoktur. Çatışmaya doğrudan katılmayan veya doğrudan katılmayı bırakan kişilere karşı, diğer karşı-tedbirler yasaktır.”*⁶²⁴

Söz konusu kural yalnızca uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilmektedir.⁶²⁵ Ek Protokol II'nin hazırlık sürecinde ICRC, zararlar karşılığın yasaklanmasına ilişkin bir düzenlemeyi önerdiğini, bunun için bir alt çalışma grubu oluşturulduğu, fakat daha sonra kabul edilmediğini belirtmek gerekmektedir. Dayanak olarak Ortak Madde 3'te insanca muamelenin ve daha detaylı olarak Ek Protokol II'nin 4. maddesinde düzenlendiği ve zararlar karşılık eylemlerini her durumda kapsadığı belirtilmiştir. İlâveten, hazırlık sürecinde zararlar karşılığın uluslararası olmayan silahlı

⁶²¹ MERAY, 1975, s. 417. Detaylı bilgi için bkz. MERAY, 1975, s. 417-425.

⁶²² MERAY, 1975, s. 414-415.

⁶²³ Gayriresmî çevirisi için bkz. GÜNDÜZ, **Ekim 2018**, s. 100-102.

⁶²⁴ AKDOĞAN, **2023**, s. 1135.

⁶²⁵ AKDOĞAN, **2023**, s. 1135.

çatışmalara ilişkin bir protokolde ele alınmaması ve hatta kelime olarak geçirilmemesi gerektiği, geçirilmesi durumunda yanlış anlaşmalara neden olabileceği ve sonuç olarak hiçbir şekilde kavramsal olarak düzenlenmemesi gerektiği üzerinde anlaşma sağlanmıştır.⁶²⁶ Sonuç olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çatışan tarafların zararlar karşılık eylemleri yapmaya hakkı bulunmadığına dayanarak çevreye karşı herhangi bir şekilde zararlar karşılık eylemleri gerçekleştirilemez.⁶²⁷

E. Çevrenin Himayesini İlgilendiren Savaş Yöntem ve Araçları

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda savaş yöntem ve araçlarının kullanımı sınırsız değildir ve birtakım kısıtlamalara tabidir. Uluslararası silahlı çatışmaları düzenleyen Ek Protokol I, çevrenin himayesi yönünden savaş yöntem ve araçlarını düzenleyen kurallar bulundururken,⁶²⁸ uluslararası olmayan silahlı çatışmalara ilişkin kuralları düzenleyen Ek Protokol II özel bir düzenleme bulundurmamaktadır. Protokol'ün taslağında bir düzenleme olduğunu, fakat daha sonra çıkartıldığı bilinmektedir.⁶²⁹ ICRC'nin Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kuralları'ndan 44 ve 45. kural, çevrenin himayesini sağlayan savaş yöntem ve araçlarının kısıtlanmasına ilişkin düzenleme bulundurmamakla birlikte söz konusu düzenlemelerin uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanması tartışmalıdır.⁶³⁰

Daha önce belirtildiği üzere, çevre sivil mal olduğundan sivil mallara uygulanan savaş yöntem ve araçlarının kullanılmasına ilişkin kurallar çevreye de uygulanır. Bu

⁶²⁶ Michael BOTHE, Karl Josef PARTSCH, Waldemar A. SOLF, **New Rules for Victims of Armed Conflicts: Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949**, Second Edition, Martinus Nijhoff Publishers, 2013, s. 730-731.

⁶²⁷ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 45.

⁶²⁸ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, Articles 35 and 55, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [01.10.2023].

⁶²⁹ Detaylı bilgi için bkz. David TURNS, *At the Vanishing Point of International Humanitarian Law: Methods and Means of Warfare in Non-International Armed Conflicts*, German Yearbook of International Law, 45, 2002, s. 115-148.

⁶³⁰ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005.

kapsamda savaş yöntem ve araçlarını düzenleyen ilkelere bakıldığında, ICRC'nin 70 ve 71. kurallarına göre;

“Aşırı derecede yaralanmaya veya gereksiz acıya neden olacak nitelikteki savaş yöntem ve araçlarının kullanımı” ve “doğası gereği ayırım gözetmeyen nitelikte silahların kullanımı yasaktır.”⁶³¹

Belirli bir askeri hedefe yönlendirilemeyen veya etkileri uluslararası insancıl hukukun gerektirdiği şekilde sınırlandırılmayan bir savaş yöntemi veya aracının kullanılması ayırt etme ilkesine aykırı saldırıya neden olmakta ve aynı zamanda çevrenin tahribine neden olmaktadır.⁶³² Nitekim UAD'ye göre;

“Devletler hiçbir zaman sivilleri saldırı hedefi haline getirmemeli ve dolayısıyla sivil ve askeri hedefleri ayırt edemeyen silahları asla kullanmamalıdır. İkinci prensibe göre, savaşçılara gereksiz acı çektirmek yasaktır: Buna göre onlara bu tür zarar veren veya acılarını gereksiz yere ağırlaştıran silahların kullanılması yasaktır. Bu ikinci ilkenin uygulanmasında, devletlerin kullanacakları silahlar konusunda sınırsız seçim özgürlüğü yoktur.”⁶³³

EYUCM, savaş yöntem ve araçlarını düzenleyen uluslararası silahlı çatışmalara ilişkin ilke ve kuralların uluslararası olmayan silahlı çatışmalara da uygulandığını, zira uluslararası silahlı çatışmalarda insanca olmayanın uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda da insanca olmayacağını belirtmiştir.⁶³⁴ Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini sağlayan savaş yöntem ve araçlarına ilişkin özel bir kuralın bulunmaması eleştiri söz konusu olsa da uluslararası insancıl hukuk ilkeleri ve diğer uluslararası andlaşmalarda ilgili kurallara bakmak ve bunları yorumlamak gerekmektedir. Aşağıda, savaş yöntem ve araçları olarak kitle imha silahları,

⁶³¹ AKDOĞAN, 2023, s. 1128.

⁶³² ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 50.

⁶³³ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 78. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁶³⁴ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1, ICTY, 2 October 1995, para. 119.

konvansiyonel silahlar ve çevresel değişiklik yöntemleri ayrı ayrı ele alınacak ve değerlendirilecektir.

1. Kitle İmha Silahları

Kitle imha silahları, kimyasal, biyolojik ve bakteriyolojik ve nükleer silahlardan oluşturmaktadır. Kimyasal silahlar, hem kullanımı bakımından ekolojik sistemin bozulmasına, kuraklık ve ormansızlaşmaya neden olmakta, tarım alanlarına ağır zarar vermekte ve birçok hayvanın ölümüne neden olmakta hem de imhası bakımından çevreye büyük ölçüde zarar vermektedir.⁶³⁵ Kimyasal Silahların⁶³⁶ Geliştirilmesinin, Üretiminin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme (Kimyasal Silahlar Andlaşması)'nın 1. maddesi bağlamında uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda kimyasal silahların kullanımı yasaklanmıştır. Kimyasal Silahlar Andlaşması'nın 2/2. maddesinde zehirli kimyasal maddenin tanımı aşağıdaki gibi verilmiştir.

“Yaşam süreçleri üzerindeki kimyasal etkisi yoluyla, insanlarda veya hayvanlarda ölüme, geçici sakatlığa veya daimi hasara neden olabilecek herhangi bir kimyasal madde.”⁶³⁷

⁶³⁵ Detaylı bilgi için bkz. UN, **Report of the Secretary-General on Chemical and Bacteriological (Biological) Weapons and the Effects of their Possible Use**, New York, 1969, s. 71, 89-90.

⁶³⁶ Kimyasal Silahlar Andlaşması'nın 2. maddesine göre kimyasal silahların tanımı “1. “Kimyasal Silahlar” deyimi, bir arada veya ayrı ayrı, aşağıdaki anlamda kullanılacaktır: (a) Bu Sözleşmeyle yasaklanmayan amaçlarla kullanıldıkları ve cins ve miktarlarının bu amaçlarla tutarlı olduğu durumlar hariç olmak üzere, zehirli kimyasal maddeler ve bunların hammaddeleri; (b) (a) fıkrasında belirlenen zehirli kimyasal maddelerin, bu fıkarda tanımlanan savaş gereçleri ve aygıtlarının kullanımı sonucunda ortaya çıkacak olan zehirleyici nitelikleri yoluyla ölüme veya bir başka hasara yol açmak amacıyla özel olarak tasarımı yapılmış savaş gereçleri ve cihazları. (c) (b) fıkrasında sözü edilen savaş gereçleri ve aygıtlarının kullanımıyla doğrudan doğruya ilişkili bir biçimde kullanılmak üzere özel olarak tasarımı yapılmış olan herhangi bir cihaz” şeklindedir. **Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun**, 22960 Sayılı Resmi Gazete, 10 Nisan 1997.

⁶³⁷ **Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Stoklanmasının ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun**, 22960 Sayılı Resmi Gazete, 10 Nisan 1997.

Bahse konu Andlaşma'nın çevreye sağladığı himaye hayvanlara sağladığı doğrudan himayeden oluşmaktadır. Sözleşme'nin çevrenin diğer bileşenlerine özgü özel bir himayeyi kapsamaması eleştirilmiştir.⁶³⁸

Uluslararası insancıl hukuk bağlamında kimyasal silah kullanımına ilişkin yasak uluslararası insancıl örf ve adet hukuku kuralı niteliğine sahiptir ve ICRC Kurallarının 74. kuralında düzenlenmektedir.⁶³⁹ EYUCM, bahse konu kuralın örf ve adet hukuku niteliğini aşağıda verilen sözleriyle doğrulamıştır;

*“Uluslararası toplumda bu silahların uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda da kullanılmasının yasak olduğu konusunda genel bir fikir birliğinin oluştuğu tartışmasızdır.”*⁶⁴⁰

ICRC'nin 75 ve 76. kurallarında kimyasal silahlardan herbisitlerin ve toplumsal olaylara müdahale amacıyla kullanılan maddelerin savaş yöntemi olarak kullanımının yasak olduğu belirtilmiştir.⁶⁴¹ Toplumsal olaylara müdahale amacıyla kimyasal maddelerin Yunan, İspanyol ve Vietnam'daki uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda kullanıldığına,⁶⁴² Rusya tarafından da Çeçenistan'da herbisitlerin kullanıldığına ilişkin iddialar görülmüştür.⁶⁴³ Konu ile ilgili Kimyasal Silahlar Andlaşması bizzat 1/5. maddesinde yasak bulundurmakta ve uluslararası olmayan silahlı çatışmaları da kapsamaktadır. Son olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda kimyasal silahların

⁶³⁸ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 89.

⁶³⁹ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, **2005**, s. 259-263.

⁶⁴⁰ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1, ICTY, 5 October 1995, para. 124.

⁶⁴¹ Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kuralları'ndan 75. kurala göre, “*Toplumsal olaylara müdahale amacı taşıyan maddelerin savaş yöntemi olarak kullanımı yasaktır.*” 76. kurala göre ise “*Herbisitlerin savaş yöntemi olarak kullanımı yasaktır, yeter ki bunlar: A. Yasaklı kimyasal silah niteliğinde; B. Yasaklı biyolojik silah niteliğinde; C. Askeri hedef olmayan bitki örtüsünü hedef almış; D. Öngörülen, somut ve doğrudan askeri avantaja göre aşırı olması beklenebilecek biçimde; arızı olarak, sivil hayat kaybı, sivillerin yaralanması veya sivil mallara zarar veya bunların birleşimine neden olacak nitelikte; E. Doğal çevrede geniş ölçekte, uzun vadeli ve ağır zarara neden olacak nitelikte Olsun.*” AKDOĞAN, **2023**, s. 1128.

⁶⁴² HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, **2005**.

⁶⁴³ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, **2005**.

kullanılması Roma Statüsü'nün 8/2/e/xiv. maddesi bağlamında savaş suçu olarak düzenlendiğini belirtmek gerekmektedir.

Biyolojik ve bakteriyolojik silahların kullanımının çevre üzerindeki etkileri arasında hayvanlarda ve bitkilerde hastalıklara neden olmak, hayvanların ölümüne, bitkilerin tahribine veya popülasyonlarının yok olmasına ve sonuç olarak da ekolojik dengenin bozulmasına neden olmak örnek olarak verilebilir.⁶⁴⁴ Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Zehirleyici Silahların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanması'nın Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşme'nin 1. maddesi kapsamında uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda biyolojik ve bakteriyolojik silahların kullanımı yasaklanmıştır.⁶⁴⁵ ICRC'nin Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarından 73. kuralda biyolojik silahların kullanımının yasak olduğu belirtilmiştir.⁶⁴⁶ Bu kural, hayvanlara ve bitkilere doğrudan himaye sağlamakla birlikte insanlara ve mallara karşı kullanımından doğan kayıp ve zarara karşı da dolaylı olarak himaye sağlamaktadır.⁶⁴⁷

Kitle imha silahlarından nükleer silahlara ilişkin olarak özel bir düzenleme uluslararası insancıl hukuk andlaşmalarında bulunmamaktadır. 1977 tarihli Ek Protokollerin hazırlık sürecinde devletler Protokollerde bulunan kuralların nükleer silah kullanımına bir etki etmeyeceğini ve aynı zamanda yasaklamadığını belirtmiştir. Birleşik Krallık, Fransa ve diğer Batı Devletleri, Ek Protokol I'e taraf olduğunda içeriğindeki kuralların nükleer silah kullanımına uygulanmayacağını ve sadece uluslararası insancıl örf ve adet hukukunun nükleer silah kullanımına uygulanacağını belirtmiştir.⁶⁴⁸ UAD,

⁶⁴⁴ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 87.

⁶⁴⁵ Sözleşme'de kimyasal silahların tanımı yapılmadan düzenleme yapılmıştır, bkz. "*Madde 1: İşbu Sözleşmeye Taraf her Devlet, 1. Menşei ve üretim yöntemi ve çeşitleri ne olursa olsun, her türlü mikrop lu etkenler veya toksiklerin veya diğer biyolojik elemanların önleyici, koruyucu ve diğer barışçı gayeler için gerekli olmayan miktarlarda; 2. Bu çeşit etken ve toksinlerin dostça olmayan amaçlarla veya silahlı çatışmalarda kullanılmasına yarayan silâh, teçhizat ve atış araçlarını, Asla ve hiçbir suretle geliştirmemeyi, yapmamayı, stoklamamayı veya şu veya bu şekilde ele geçirmemeyi veya elde bulundurmamayı yükümlenir.*" **Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Zehirleyici Silâhların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanması'nın Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşmenin Onaylanması'nın Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun**, Kanun No. 1766, Kabul Tarihi: 25.06.1973.

⁶⁴⁶ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 87.

⁶⁴⁷ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 87.

⁶⁴⁸ SASSOLI, 2019, s. 396.

Nükleer Silahlar Danışma Görüşünde uluslararası insancıl hukuk kural ve ilkelerin oluşumunun ardından bu tür silahların geliştirildiğini, 1974-1977 tarihleri arasında gerçekleşen Ek Protokollerin müzakerelerinde nükleer silah kullanımının ele alınmadığı, fakat silahlı çatışmalarda geçerli olan uluslararası insancıl hukuk ilke ve kurallarının nükleer silahlara uygulanmayacağı anlamına gelmediğini ve böyle bir sonucun geçmişte yaşanan, halihazırda devam eden ve gelecekte yaşanacak olan her türlü savaş ve silaha uygulanan hukuki ilkelerin özündeki insani niteliğiyle bağdaşmayacağını vurgulamıştır.⁶⁴⁹ Mahkeme, Martens İlkesine atıf yapmış ve uluslararası insancıl hukuk kural ve ilkelerinin nükleer silahlara uygulanacağını belirtmiştir.⁶⁵⁰ Danışma Görüşünde, uluslararası hukukta nükleer silah kullanımı ve tehdidine ilişkin kapsamlı ve evrensel bir yasağın bulunmadığı da belirtilmiştir. UAD'nin Danışma görüşü önemli olmakla birlikte bir devletin varlığının tehlikeye gireceği bir meşru müdafaa hakkının kullanımı durumunda nükleer silah kullanımının hukuka uygunluğu veya aykırılığı konusunda sonuca varamaması eleştiri söz konusu olmuş, zira uluslararası insancıl hukuka, *jus ad bellum* kapsamında, meşru müdafaa hakkı kullanımı dahil her zaman uyulmalı ve riayet edilmelidir.⁶⁵¹

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, nükleer silahların sınırlandırmasına ilişkin önemli düzenlemelerden birisi 1968 tarihli Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Andlaşması olmuştur. Andlaşma, nükleer silahların kullanımına ilişkin kapsamlı bir yasak getirmemesine rağmen silahların kontrolü bakımından dikkat çekmiştir.⁶⁵² Andlaşma'da nükleer güç sahibi devletler ile nükleer güç sahibi olmayan devletler arasında farklı düzenlemeler yapılmış ve hak ve yükümlülükler bu bağlamda düzenlenmiştir.⁶⁵³ Halihazırda, Andlaşma'yı onaylayan devlet sayısı yüz doksan bir

⁶⁴⁹ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 86.

⁶⁵⁰ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 87.

⁶⁵¹ SASSOLI, 2019, s. 395-396.

⁶⁵² Akdoğan'a göre silahların kontrolü “siyasal kurumlar ve özelde Uluslararası Hukuk süjeleri arasında, bazı silahlara sahip olmanın veya bunları kullanmanın kısmen veya tamamen yasaklanmasına ilişkin konulan kurallar olarak tanımlamak mümkündür.” Bkz. AKDOĞAN, 2018, s. 28,158.

⁶⁵³ AKDOĞAN, 2018, s. 146. Andlaşma hak. detaylı bilgi için bkz. AKDOĞAN, 2018, s. 135-160.

olmuştur.⁶⁵⁴ Bunun dışında, uluslararası hukuk bağlamında, nükleer silahların yasaklanmasına ilişkin atılan ilk adım 2017 tarihli Nükleer Silahların Yasaklanmasına İlişkin Andlaşma'nın akdedilmesiyle olmuş ve 22 Ocak 2021 tarihinde söz konusu Andlaşma yürürlüğe girmiştir.⁶⁵⁵ Andlaşma'nın giriş kısmında, nükleer silah kullanımının çevre üzerinde felakete yol açtığı ve ağır sonuçlara neden olduğu, uluslararası insancıl hukuk ilke ve kurallarına, insaniyet ilkesi ve kamu vicdanının icaplarına aykırı olduğu belirtilmiştir. Bahse konu Andlaşma'da bir başka dikkat çeken husus aşağıda verilen düzenleme ile özellikle çevrenin himayesine ilişkin kurallara ve uluslararası insancıl hukuk ilkelerine atıf yapması olmuştur;

*“Uluslararası insancıl hukuk ilke ve kurallarına, özellikle de silahlı çatışma taraflarının savaş yöntem veya araçlarını seçme hakkının sınırsız olmadığı ilkesine, ayırt etme ilkesi, ayırt etme ilkesine aykırı olarak yapılan saldırılara ilişkin yasağa, saldırıda orantılılık ve önlem alma kurallarına, aşırı derecede yaralanmaya veya gereksiz acıya neden olacak nitelikteki savaş yöntem ve araçlarının kullanımı yasağına ve doğal çevrenin himayesine ilişkin kurallara”*⁶⁵⁶

Nitekim Andlaşma'nın 1. maddesindeki “hiçbir koşul altında hiçbir zaman” cümlesinden hem barış hem de savaş zamanında, hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda Andlaşma'nın uygulanacağı anlaşılmaktadır. Andlaşma'ya taraf olan devlet sayısının altmış dokuz olması nükleer güç sahibi devletlerin Andlaşma'ya taraf olma gibi bir niyetinin olmadığını göstermektedir. Bunun dışında, nükleer silahların kullanımına ilişkin özel bir uluslararası insancıl örf ve adet hukuku kuralının oluşmaması sorunlardan biri olarak ele alınabilir.⁶⁵⁷ İlaveten, zararlar karşılık

⁶⁵⁴ Taraf devletler için bkz. <<https://treaties.unoda.org/t/npt>> [30.12.2023], detaylı bilgi için bkz. <<https://disarmament.unoda.org/wmd/nuclear/npt/#:~:text=The%20NPT%20is%20a%20landmark,and%20general%20and%20complete%20disarmament.>> [30.12.2023].

⁶⁵⁵ Taraf devletler ve Andlaşma metni için bkz. **Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons**, New York, 7 July 2017, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-9&chapter=26> [30.12.2023].

⁶⁵⁶ (Alıntı içbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁶⁵⁷ SASSOLI, 2019, s. 396.

eylemi olarak nükleer silah kullanana karşı nükleer silahın kullanımı konusunda da uluslararası insancıl örf ve adet hukukunda boşluğun bulunduğunu belirtmekte fayda vardır.⁶⁵⁸ Bu bağlamda uluslararası hukuktaki boşluğun doldurulması amacıyla (1) ilgili çalışmaların artırılması, (2) var olan uluslararası andlaşmalara nükleer güç sahibi devletler başta olmak üzere devletlerin taraf olması ve (3) çevrenin himayesi açısından kuralların ayrıca düzenlenmesi ve önemine değinilmesi atılması gereken adımlar arasında gösterilebilmektedir. Her durumda, son dönemde uluslararası hukukta nükleer silahların kullanımının yasaklanmasına ilişkin gerçekleşen gelişmelerin ve çalışmaların önemi göz ardı edilemez.

2. Konvansiyonel Silahlar ve Çevresel Değişiklik Yöntemleri

“Konvansiyonel silahlar” kavramı, kitle imha niteliği olmayan silahlar olarak anlaşılmalıdır.⁶⁵⁹ Konvansiyonel silahların kontrolüne ilişkin andlaşmalar kitle imha silahların kontrolüne ilişkin andlaşmalardan daha sonraki tarihlerde kabul edildiği görülmektedir.⁶⁶⁰ Konvansiyonel silahların kontrolü, 1980 tarihli Gayri İnsani Silahlar Andlaşması Protokollerinde düzenlenmiştir. Gayri İnsani Silahlar Andlaşması bir çerçeve andlaşma olup detaylı kurallar Protokollerinde bulunmaktadır. Sözleşme’nin 1. maddesi 2001 yılında uluslararası olmayan silahlı çatışmaları kapsayacak şekilde değiştirilmiş ve imzaya sunulmuştur.⁶⁶¹ Söz konusu değişikliği onaylayan taraf devletlerin hem Sözleşme’yi hem de Protokollerini uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulaması gerekmektedir. İlaveten, söz konusu değişiklik ile birlikte uluslararası olmayan silahlı çatışma tarafları Sözleşme’ye uygun davranma yükümlülüğü altındadır.

⁶⁵⁸ SASSOLI, 2019, s. 397.

⁶⁵⁹ AKDOĞAN, 2018, s. 236.

⁶⁶⁰ AKDOĞAN, 2018, s. 236.

⁶⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. <[The Convention on Certain Conventional Weapons – UNODA](#)> [20.01.2024].

Yakıcı silahlara ilişkin olarak Uluslararası Kızılhaç Komitesi Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kuralları'ndan 84. kurala göre,

*“Eğer yakıcı silahlar kullanılır ise; arızı olarak, sivil hayat kaybından, sivillerin yaralanmasından veya sivil mallara zarar vermekten kaçınmak ve her durumda böyle zararları en aza indirmek amacıyla ayrıca özen gösterilmek zorundadır.”*⁶⁶²

Çevre sivil mal olduğundan ötürü bu kurala tabidir. Ek olarak, Yakıcı Silahların⁶⁶³ Kullanımına İlişkin Yasaklar veya Kısıtlamalar başlıklı Gayri İnsani Silahlar Andlaşması'nın III sayılı Protokol'ü çevrenin himayesine ilişkin özel bir düzenleme bulundurmaktadır. Protokol'ün 2/4. maddesine göre,

*“Bu tür doğal unsurların savaşçıları veya diğer askeri hedefleri örtmek, gizlemek veya kamufle etmek için kullanıldığı veya bizzat askeri hedefler olduğu durumlar dışında ormanların veya diğer bitki türlerinin yakıcı silahlarla saldırı hedefini kaplaması yasaktır.”*⁶⁶⁴

Yukarıda belirtilen düzenlemeler değerlendirildiğinde, III sayılı Protokol'deki düzenlemenin yakıcı silahlar özelinde bir düzenleme olduğu görülmektedir.

Konvansiyonel silahların sınırlandırılmasına ilişkin uluslararası insancıl örf ve adet hukuku kurallarının yanı sıra diğer önemli düzenlemeler 3 Mayıs 1996 tarihinde değiştirilen mayın ve bubi tuzakları kullanımına ilişkin yasaklamalar veya sınırlandırmalar getiren Gayri İnsani Silahlar Andlaşması Değişik II sayılı Protokolü⁶⁶⁵

⁶⁶² AKDOĞAN, 2023, s. 1129.

⁶⁶³ Yakıcı silahların tanımı Protokol'ün 1/1. maddesinde ele alınmıştır. Maddeye göre yakıcı silahlar “hedefe gönderilen bir maddenin kimyasal reaksiyonuyla üretilen, alev, ısı veya bunların kombinasyonunun etkisiyle öncelikle malları ateşe vermek veya kişilerde yanık yaralanmasına neden olmak için tasarlanmış herhangi bir silah veya mühimmat anlamına gelmektedir.” (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.) Bkz. **Protocol on Prohibitions on the Use of Incendiary Weapons**, <[The Convention on Certain Conventional Weapons – UNODA](#)> [20.01.2024]. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁶⁶⁴ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁶⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti taraftır, bkz. **Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices as Amended on 3 May 1996 (Amended Protocol II)**, Geneva, 3 May 1996, <<https://geneva-s3.unoda.org/static-unoda-site/pages/templates/the-convention-on-certain-conventional-weapons/high-contracting-parties-and-signatories-ccw/TURKEY.pdf>>, <[High Contracting](#)

ve 1997 tarihli Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretimini, ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Andlaşma'da bulunmaktadır.⁶⁶⁶ Uluslararası insancıl örf ve adet hukuku kurallarına göre kara mayınları kullanıldığında ayırım gözetmeyen etkilerini en aza indirmek için çatışan taraflar ayrıca özen göstermek zorundadır.⁶⁶⁷ İlâveten, çatışan tarafların faal çatışma sona erdiğinde kullandığı kara mayınlarını kaldırması, zararsız hale getirmesi veya kaldırılmalarını kolaylaştırması gerekmektedir.⁶⁶⁸ Döşenen kara mayınlarının kayıt altına alma zorunluluğuna ilişkin kuralın uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanması ise tartışmalıdır.⁶⁶⁹ Gayri İnsani Silahlar Andlaşması Değişik II sayılı Protokolü, hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilen,⁶⁷⁰ çatışan taraflara kullanılan mayınlara⁶⁷¹ ilişkin tüm bilgileri kayıt etme, muhafaza etme ve faal çatışma sona erdiğinde kullanıma sunma,⁶⁷² faal çatışma sona ermesinden itibaren en yakın zamanda temizleme, kaldırma, imha etme gibi yükümlülükler getirmiştir.⁶⁷³ Bunun dışında, Anti-Personel Mayınların⁶⁷⁴ Kullanımının, Depolanmasının, Üretimini, ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Andlaşma, hem uluslararası

[Parties and Signatories CCW – UNODA](https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c062/tbmm22062009ss0660.pdf)> [28.12.2024]. Andlaşma metni için bkz. **3 Mayıs 1996 Tarihinde Yapılan Değişiklikleri de Kapsayacak Şekilde, Mayınların, Bubi Tuzaklarının ve Diğer Teçhizatın Yasaklanması Veya Sınırlandırılması Hakkında, Sözleşmeye Ek Protokol (3 Mayıs 1996 Tarihinde Değiştirildiği Şekliyle Protokol II)**, <<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c062/tbmm22062009ss0660.pdf>> [28.12.2023].

⁶⁶⁶ Türkiye Cumhuriyeti bu Andlaşma'ya taraftır, Andlaşma metni için bkz. **Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretimini ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşmeye Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun**, Kanun No. 4824, Kabul Tarihi: 12.03.2003. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. <[History and Text | Anti-Personnel Mine Ban Convention \(apminebanconvention.org\)](http://apminebanconvention.org)> [20.01.2024].

⁶⁶⁷ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, **2005**, Rule 81.

⁶⁶⁸ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, **2005**, Rule 83.

⁶⁶⁹ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, **2005**, Rule 82.

⁶⁷⁰ Protokol'ün 1/2 ve 1/3. maddelerinde uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabileceği belirtilmiştir.

⁶⁷¹ Protokol'e göre "mayın" kavramı, "*toprağın veya diğer yüzeylerin altına, üzerine veya yüzeye yakın yere yerleştirilmiş ve bir insanın veya aracın mevcudiyeti, yaklaşması veya temas etmesi neticesinde patlayacak şekilde tasarlanmış bir mühimmat anlamına gelir.*" (Madde 2/1). Bkz.

⁶⁷² Protokol'ün 9/1. maddesinde düzenlenmiştir. Ayrıca bkz. ICRC, **Guidelines (2020)**, Rule 24.

⁶⁷³ Protokol'ün 10/1, 10/2. maddesinde düzenlenmiştir. Ayrıca bkz. ICRC, **Guidelines (2020)**, Rule 24.

⁶⁷⁴ Andlaşma'nın 2/1. maddesine göre "*Anti-Personel Mayın (APM), bir kişinin mevcudiyeti, yaklaşması veya teması ile infilak edecek biçimde tasarlanan ve bir veya birden fazla kişiyi etkisiz hale getirecek, yaralayacak veya öldürecek mayındır.*" Bkz. **Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretimini ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşmeye Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun**, Kanun No. 4824, Kabul Tarihi: 12.03.2003.

hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanan⁶⁷⁵ anti-personel mayınların kullanımına ilişkin yasak getirmekle birlikte depolanmış anti-personel mayınların imhası ve yetkisi veya kontrolü altında bulunan bölgelerdeki anti-personel mayınların imhasına ilişkin yükümlülükler getirmiştir.⁶⁷⁶ Halihazırda, bahse konu Andlaşma'ya 164 devletin taraf olduğunu, ABD, Çin Halk Cumhuriyeti ve Rusya'nın da dahil olduğu otuz üç devletin ise resmi olarak taraf olmadığını belirtmekte fayda vardır.⁶⁷⁷ Sonuç olarak, mayınların çevreye verdiği zararı aza indirmek bakımından uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çatışan tarafların söz konusu kurallara riayet etmesi gerektiğini belirtmek gerekmektedir.

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, patlayıcı savaş kalıntıları toprağı bozarak, bitki örtüsünü yok ederek ve çevreye zehirli maddeler salarak ekolojik dengenin etkisini bozabilmektedir. Nitekim Kuzey Afrika'da İkinci Dünya Savaşı sırasında mayınlı bölgelerdeki ceylanların kaybolduğı bildirilmiştir.⁶⁷⁸ İlâveten, mayın tarlalarının temizlenmesi işlemi de oldukça tehlikeli, riskli ve maliyetli olmasının yanı sıra çevreye aşırı derecede zarar vermektedir. 2003 tarihli Gayri İnsani Silahlar Andlaşması V sayılı Protokolü, patlayıcı savaş kalıntılarına ilişkin düzenlemeler getirmiştir.⁶⁷⁹ Söz konusu Protokol, uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilmektedir. Protokol kapsamında çatışan tarafların kullandığı veya terk ettiği patlayıcı mühimmatı kayıt altına alması ve muhafaza etmesi, faal silahlı çatışma sona erdiğinde bilgileri

⁶⁷⁵ Andlaşmanın 1/1. maddesinde “*Taraf Devletlerden her biri, hangi koşullar altında olursa olsun, hiçbir zaman*” ifadesi yer almaktadır. bkz. **Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretimini ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşmeye Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun**, Kanun No. 4824, Kabul Tarihi: 12.03.2003.

⁶⁷⁶ Andlaşma'nın 1/1, 4 ve 5/1. maddelerinde yer almaktadır.

⁶⁷⁷ Taraf devletler için bkz. <[Membership | Anti-Personnel Mine Ban Convention \(apminebanconvention.org\)](http://apminebanconvention.org)> [20.01.2024].

⁶⁷⁸ Detaylı bilgi için bkz. Stockholm International Peace Research Institute, **Explosive Remnants of War: Mitigating the Environmental Effects**, Arthur H. WESTING (ed.), Taylor & Francis London and Philadelphia, 1985.

⁶⁷⁹ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı Protokol metni ve taraf devletleri için bkz. **Protocol on Explosive Remnants of War to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (Protocol V)**, Geneva, 28 November 2003, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=XXVI-2-d&chapter=26&clang=en>[20.01.2024].

erişilebilir hale getirmesi⁶⁸⁰ ve mümkün olan en kısa sürede kontrolü altındaki etkilenen bölgelerdeki patlayıcı savaş kalıntılarını işaretleyip temizlemesi, kaldırması veya yok etmesi gerekmektedir.⁶⁸¹ 2008 tarihli Salkım Bombaları Andlaşması kapsamında da hiçbir zaman ve hiçbir koşul altında olmak üzere salkım bombaların kullanımı yasaklanmıştır,⁶⁸² Taraf Devletlere stoklarındaki tüm salkım bombalarını imha etmeyi ve imha yöntemlerini halk sağlığı ve çevreyi korumaya yönelik geçerli uluslararası standartlara uygun olmasını sağlamayı,⁶⁸³ kendi yetkisi veya kontrolü altındaki bölgelerdeki alanlarda bulunan salkım bombası kalıntılarını mümkün olan en kısa sürede temizlemeyi ve imha etmeyi veya temizlenmesini ve imha etmesini sağlamayı kapsayacak şekilde yükümlülükler getirmiştir.⁶⁸⁴ 2008 tarihli Salkım Bombaları Andlaşması hem uluslararası hem de uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilmekte ve halihazırda Andlaşma'ya taraf olan devlet sayısı 112'dir.⁶⁸⁵

Dünya ekolojik dengesinin himaye edilmesi ve çevresel değişiklik yöntem ve araçlarının bir savaş yöntemi olarak kullanılmasını önlemek amacıyla 1977 tarihli Çevresel Değişiklik Tekniklerinin Askeri Amaçla veya Diğer Düşmanca Amaçlarla Kullanımının Yasaklanması Andlaşması (Çevresel Değişiklik Andlaşması) akdedilmiştir.⁶⁸⁶ “Çevresel değişiklik teknikleri” Andlaşma'nın 2. maddesinde doğal süreçlerin kasıtlı olarak manipüle edilmesi yoluyla biyota, litosfer, hidrosfer ve atmosfer veya uzay dahil olmak üzere yerküre'nin dinamiklerini, bileşimini veya yapısını

⁶⁸⁰ Protokol'ün 4. maddesinde düzenlenmektedir.

⁶⁸¹ Protokol'ün 3. maddesinde düzenlenmektedir.

⁶⁸² Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı Andlaşma metni için bkz. **Convention on Cluster Munitions**, Dublin, 30 May 2008, <https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtsg_no=xxvi-6&chapter=26&clang=en> [25.01.2024].

⁶⁸³ Salkım Bombaları Andlaşması'nın 3/2. maddesinde düzenlenmiştir.

⁶⁸⁴ Salkım Bombaları Andlaşması'nın 4/1. maddesinde düzenlenmiştir.

⁶⁸⁵ Taraf devletler için bkz. <https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtsg_no=xxvi-6&chapter=26&clang=en>, ayrıca bkz. <[States Parties – The Convention on Cluster Munitions \(clusterconvention.org\)](https://clusterconvention.org/)> [25.01.2024].

⁶⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz. <[Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques \(ENMOD\) – UNODA](https://www.unoda.org/2014/04/25/convention-on-the-prohibition-of-military-or-any-other-hostile-use-of-environmental-modification-techniques-enmod/)> [25.01.2024].

değiştirmeye yönelik herhangi bir teknik olarak tanımlanmıştır.⁶⁸⁷ Çevresel değişiklik yöntemlerinin kullanımı deprem, tsunami, ekolojik dengenin bozulması, hava koşulları ve iklim değişikliği, Ozon tabakasında ve iyonosferin durumunda değişikliğe neden olmaktadır.⁶⁸⁸ Andlaşma'nın 1/1. maddesi bağlamında, taraf devletlerin diğer taraf devletlere karşı çevresel değişiklik yöntemlerinin “geniş ölçekte, uzun vadeli veya ağır zarara” neden olan ve yıkım, zarar veya hasar vermek amacıyla askeri veya diğer herhangi düşmanca kullanımını yasaklamıştır. Dolayısıyla, her çevresel değişiklik yöntemi kullanımının yasaklanmadığı, askeri veya diğer herhangi düşmanca kullanımının yasaklandığını vurgulamak gerekmektedir.⁶⁸⁹ İlaveten, taraf devletlere 1/2. maddesi kapsamında yardım etmeme, teşvik etmeme veya kısıktırmama yükümlülüğü getirilmiştir. Andlaşma bağlamında, “geniş ölçekte” kavramı, birkaç yüz kilometrekarelik bir alan;⁶⁹⁰ “uzun vadeli” kavramı, aylarca veya yaklaşık olarak bir mevsimlik süre;⁶⁹¹ “ağır zarar” kavramı ise insan yaşamının, doğal ve ekonomik kaynakların veya diğer varlıkların ağır veya önemli derecede bozulması veya zarar görmesi olarak tanımlanmıştır.⁶⁹² Çevresel Değişiklik Andlaşması, yalnızca devletleri bağladığından uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanamamaktadır. İlaveten, Andlaşma'nın uygulanması için özel kastın ve diğer şartların gerçekleşmesi gerektiğini belirtmek gerekmektedir. Andlaşma'ya günümüzde taraf olan devlet sayısı ise 78'dir.⁶⁹³

Çevresel Değişiklik Andlaşması'nın müzakere süreci, 1977 tarihli Ek Protokol I'in müzkare süreciyle aynı yıllarda devam etmekteydi. Konunun daha iyi anlaşılması

⁶⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı Andlaşma metni için bkz. **Convention on the Prohibition, of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD)**, New York, 10 December 1976, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=en> [27.12.2024].

⁶⁸⁸ DINSTEIN, 2001, s. 523-550.

⁶⁸⁹ DINSTEIN, 2001, s. 523-550.

⁶⁹⁰ UN Conference of the Committee on Disarmament, **Report of the Conference of the Committee on Disarmament**, Vol. I, UNGA Official Records: Thirty-First Session, **Supplement No. 27 (A/31/27)**, New York, 1976, s. 91, <<https://digitallibrary.un.org/record/697097?v=pdf>> [05.02.2025].

⁶⁹¹ UN Conference of the Committee on Disarmament, 1976, s. 91.

⁶⁹² UN Conference of the Committee on Disarmament, 1976, s. 91.

⁶⁹³ Taraf devletler için bkz. <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=en> [25.01.2024].

adına 1977 tarihli Ek Protokol I'deki 35/3 ve 55/1. maddelerin incelenmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Protokol'ün 35/3. maddesinde doğal çevrenin himayesine ve muhafazasına özen gösterilerek savaş yöntem ve araçlarının kullanılması düzenlenirken, 55/1. maddesinde doğal çevreye geniş ölçekte, uzun vadeli ve ağır zarara neden olacağı amaçlanan veya beklenebilen savaş yöntem ve araçlarının kullanımı yasaklanmıştır.⁶⁹⁴ Protokol'de "geniş ölçekte" "uzun vadeli" ve "ağır zarar" kavramlarına ilişkin tanımlama yapılmadığını, fakat Konferans tutanaklarından "geniş ölçekte" kavramının etkilenen kapsam veya alanı,⁶⁹⁵ "uzun vadeli" kavramının onlarca yıllık zaman dilimini,⁶⁹⁶ ve "ağır zarar" kavramının sivil halka verilen zararın ağırlığı veya zararın etkisi anlamına geldiği ifade edilmiştir.⁶⁹⁷ Protokol'ün uygulanabilirlik eşiğinin Çevresel Değişiklik Andlaşması'nda belirlenen eşikten daha yüksek olduğunu, fakat kasıt olmadan verilen zarar durumlarında da uygulandığını belirtmekte fayda vardır. Çevresel Değişiklik Andlaşması, Ek Protokollerin taslağının görüşüldüğü Konferans'ta değerlendirilmiş ve çoğu devlet her ikisinin birbirinden ayrı andlaşmalar olduğunu ve sonuç olarak birbirini etkilemeyeceğini belirtmiştir.⁶⁹⁸ Her iki düzenlemede kullanılan kavramların aynı olmasına rağmen devletler söz konusu kavramların Andlaşma'da belirtilen amaca uygun olarak yorumlanması, Ek Protokol I'deki kavramların Çevresel Değişiklik Andlaşması'na

⁶⁹⁴ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [25.01.2024].

⁶⁹⁵ Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. XV, **CDDH/215/Rev. I**, para. 27.

⁶⁹⁶ **CDDH/215/Rev. I**, para. 27.

⁶⁹⁷ **CDDH/215/Rev. I**, para. 27.

⁶⁹⁸ Meksika Çevresel Değişiklik Tekniklerinin Askeri Amaçla veya Diğer Düşmanca Amaçlarla Kullanımının Yasaklanması ile İlgili Andlaşma ve Ek Protokol II'de belirtilen şartların aynı anlama gelmediğini belirtmiştir. Meksika ve Peru'nun görüşlerine erişmek için bkz. Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VI, **CDDH/SR.39**, s. 100; bu bağlamda Arjantin'in görüşü için bkz. **CDDH/SR.39**, s.113; Mısır'ın görüşü için bkz. **CDDH/SR.39**, s. 114; Venezuela'nın görüşü için bkz. **CDDH/SR.39**, s. 118. İtalya'nın Ek Protokol II'deki kavramların Çevresel Değişiklik Andlaşması ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğine ilişkin görüşü için bkz. Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VI, **CDDH/SR.42**, s. 208; Alman Federal Cumhuriyeti, kavramların Çevresel Değişiklik Andlaşması ile birlikte değerlendirilmesi gerektiğini ve birbiri ile bağlantılı olduğunu belirtmiştir. Bkz. **CDDH/SR.39**, s. 115.

göre yorumlanmaması gerektiğini belirtmiştir. Yukarıda belirtilenlere istinaden, her iki Andlaşma'nın amacına ve uygulanabilirlik eşiğine göre ayrı ayrı yorumlanması ve uygulanması gerektiği söylenmelidir.

Çevresel Değişiklik Andlaşması, silahların kontrolü bakımından oldukça önemli bir düzenleme olmasının yanı sıra birçok konuda eleştiriye açıktır. Andlaşma'nın yeterince kapsamlı olmaması, uygulama alanının dar olması ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanamaması Andlaşma'nın değerini ve etkinliğini azaltmaktadır. Çevrenin silahlı çatışmalarda himayesini güçlendirmek adına Andlaşma'daki eşiğin kaldırılması, hazırlık eylemlerinin de cezalandırılması, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanacak şekilde evrensel bir yasak olarak yeniden düzenlenmesi veya bunun yerine yeni bir düzenlemenin kabul edilmesi önerilmektedir.⁶⁹⁹ Zira 1970'lerden bu yana uluslararası çevre hukukunun da katkısıyla çevrenin himayesi açısından bilgi birikiminin arttığını, çevreye verilen zararın tespiti açısından teknolojinin kullanılabileceğini ve bu alanın da geliştiğini, Vietnam Savaşı'ndan sonra çevreye çok fazla zarar verildiğini ve birçok örnek ile karşıladığını belirtmekte fayda vardır.⁷⁰⁰ Halihazırda, dünyada çok sayıda uluslararası olmayan silahlı çatışmaların bulunduğu ve çevresel değişiklik tekniklerini yasaklayan düzenlemelerin gerekliliği unutulmamalı ve hatırlatılmalıdır.

III. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin Normatif Düzenin Uluslararası Hukukun Diğer Alanları ile Etkileşimi

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin normatif düzenin diğer uluslararası hukuk alanları ile etkileşimi oldukça önemlidir. Bu bağlamda uluslararası hukukun alanları arasındaki etkileşim (uluslararası insancıl hukuk ve

⁶⁹⁹ AKDOĞAN, 2018, s. 235.

⁷⁰⁰ ICRC, *Guidelines* (2020), s. 32.

uluslararası çevre hukuku, uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukuku, uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukuku) ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi kapsamında söz konusu etkileşimin sonuçları detaylıca ele alınacaktır.

A. Uluslararası Hukukun Farklı Alanları Arasındaki Etkileşim

Dünyada zamanla değişen teknik ve fonksiyonel gereksinimler uluslararası hukukun gelişmesine ve birçok özel alanın ve hukuk rejiminin oluşmasına neden olmuştur. Böylece, ilgili kural ve ilkeleri uygularken bir durum açısından geçerli ve uygulanabilir iki veya daha fazla kural arasındaki ilişkinin tayinini belirlemek zor olabilmektedir. UHK, uluslararası hukukun fragmentasyonu ve bundan kaynaklanan tutarsızlık ve sorunlara ilişkin 2002 yılında bir çalışma başlatmıştır. UHK, iki veya daha fazla normun birbiriyle ilişkisini belirlemeye çalışırken, normların Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne ve özellikle andlaşmaların yorumuyla ilgili olan 31-33. maddelerindeki hükümlere uygun olarak veya benzer şekilde yorumlanması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁰¹ Bu bağlamda uluslararası hukukun tutarlılığının ve birliğinin sağlanması açısından oldukça önemli olan UHK Çalışma Grubu'nun Raporuna göre, bir hukuk sistemi olarak uluslararası hukukun kuralları arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur.⁷⁰² Nitekim kurallar arasındaki etkileşim, yorum ve ihtilaf ilişkileri olmak üzere iki şekilde ortaya çıkabilmektedir. Bir kuralın yorumlanmasında başka bir kuralın yardımcı olması

⁷⁰¹ UN ILC, Report of the Study Group of the International Law Commission on the Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, **UN Doc. A/CN.4/L.702**, Geneva, 18 July 2006, s. 8, <<https://docs.un.org/en/A/CN.4/L.702>> [04.02.2025]. Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi metni için bkz. **Vienna Convention on the Law of Treaties**, 23 May 1969, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=en> [27.12.2024]. Gayriresmi çevirisi için bkz. GÜNDÜZ, **Ekim 2018**, s. 57-75.

⁷⁰² Detaylı bilgi için bkz. UN, Final Report of the Study Group of the International Law Commission, finalized by Martti KOSKENNIEMI: Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, **UN Doc. A/CN.4/L.682**, 13 April 2006, <<https://docs.un.org/en/A/CN.4/L.682>> [04.02.2025].

yorum ilişkisini meydana getirirken, iki veya daha fazla geçerli ve uygulanabilir kuralın uygulanması halinde farklı sonuçlara neden olması ve sonuç olarak iki veya daha fazla kural arasında seçim yapılması gereksinimi ise ihtilaf ilişkisini meydana getirmektedir.

Uluslararası hukuk alanları arasındaki etkileşimden kaynaklı sorunlar özel kural ilkesi (*lex specialis derogat legi generali*) ile çözülmektedir.⁷⁰³ Bu bağlamda geçerli ve uygulanabilir birçok kural olduğunda, kuralın kaynağı önem taşımaksızın (andlaşma, örf ve adet hukuku, genel ilke) aynı konuya ilişkin özel kurala öncelik verilmelidir.⁷⁰⁴ Fakat uygulamada andlaşma hükümlerinin örf ve adet hukuku kuralı ve genel ilkelere göre özel kural niteliğinde olduğu kabul edilmektedir.⁷⁰⁵ Nitekim UAD’ye göre,

*“Genel olarak, andlaşma kuralları özel kural olduğundan, bir devletin böyle bir iddianın çözümlenmesi için halihazırda bir andlaşma yoluyla araçlar sunmuş olması halinde, örf ve adet hukuku kuralına dayalı bir talepte bulunması uygun olmayacaktır.”*⁷⁰⁶

Özel kural ilkesinin (*lex specialis derogat legi generali*) amacı, özel kural ile var olan soruna daha hakça ve iyi bir çözüm bulmaktır. Bir konuya ilişkin uygulanabilir genel ve özel kural olması durumunda, söz konusu kuralların mümkün olduğu ölçüde tek bir uyumlu yükümlülük dizisine yol açacak şekilde yorumlanması için harmonizasyon ilkesi gereği genel kuralın geçerli ve uygulanabilir kalması, özel kuralın yorumlanmasında ve uygulanmasında yönlendirmesi ve özel kuralın olmadığı durumlarda tamamen uygulanabilir olması önemlidir.⁷⁰⁷ Fakat özel kural ilkesinin *jus cogens* kuralının

⁷⁰³ UN ILC, Report of the Study Group of the International Law Commission on the Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, **UN Doc. A/CN.4/L.702**, Geneva, 18 July 2006, s. 8-9, <<https://docs.un.org/en/A/CN.4/L.702>> [04.02.2025].

⁷⁰⁴ UN ILC, Report of the Study Group of the International Law Commission on the Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, **UN Doc. A/CN.4/L.702**, Geneva, 18 July 2006, s. 8-9, <<https://docs.un.org/en/A/CN.4/L.702>> [04.02.2025].

⁷⁰⁵ UN ILC, Report of the Study Group of the International Law Commission on the Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, **UN Doc. A/CN.4/L.702**, Geneva, 18 July 2006, s. 8-9, <<https://docs.un.org/en/A/CN.4/L.702>> [04.02.2025].

⁷⁰⁶ *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Judgment, ICJ, 27 June 1986, para. 274. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁷⁰⁷ UN ILC, Report of the Study Group of the International Law Commission on the Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, **UN Doc. A/CN.4/L.702**, Geneva, 18 July 2006, s. 8, <<https://docs.un.org/en/A/CN.4/L.702>> [04.02.2025].

bulunması başta olmak üzere bazı durumlarda⁷⁰⁸ uygulanamayacağını da belirtmek gerekmektedir.

B. Uluslararası Olmayan Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesi ve Uluslararası Hukuk Alanları Arasındaki Etkileşim

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi bağlamında uluslararası hukuk alanları arasındaki etkileşim önem arz eder. Uluslararası insancıl hukuk, uluslararası çevre hukuku, uluslararası ceza hukuku gibi uluslararası hukuk alanları kendi içerisinde özel kuralları ve ilkeleri içerdiğinden özel kural ilkesi ile uygulanmaktadır. Genel uluslararası hukuk kuralları ve ilkeleri, özel alan kural ve ilkelerinin uygulanamadığı veya alanlarda herhangi bir boşluk bulunması durumlarında uygulanır. Yukarıda açıklanan UHK'nin uluslararası hukuk alanları arasındaki etkileşime ilişkin çalışması faydalı olmuştur. Fakat UHK'nin çalışmasının iki uluslararası hukuk alanı arasındaki etkileşimle sınırlı olduğu ve üç alan arasındaki etkileşime değinilmediği belirtilerek doktrinde eleştirilmiştir.⁷⁰⁹

Çevrenin himayesi açısından uluslararası hukuk alanları arasındaki etkileşim bağlamında, UHK 2022 tarihli Taslak İlkelerinde ve ICRC 2020 tarihli Kılavuzu'nda uluslararası insancıl hukuk, uluslararası çevre hukuku ve uluslararası insan hakları hukukunu dikkate alarak silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini ele almış, fakat bahse konu alanlar arasındaki etkileşime detaylıca değinmemiştir.⁷¹⁰ Doktrinde silahlı çatışmalarda çevrenin himayesiyle ilgili uluslararası hukukun farklı alanları arasındaki

⁷⁰⁸ Genel kuralın formundan veya tabiiyatından veya tarafların niyetinden kaynaklanması, özel kuralın uygulanması durumunda genel kuralın amacını engellemesi, üçüncü tarafların olumsuz etkilenmesine neden olması, genel kural ile getirilen hak ve yükümlülük dengesinin olumsuz etkilenmesi durumlarıdır. Bkz. UN ILC, Report of the Study Group of the International Law Commission on the Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, **UN Doc. A/CN.4/L.702**, Geneva, 18 July 2006, s. 9-11, <<https://docs.un.org/en/A/CN.4/L.702>> [04.02.2025].

⁷⁰⁹ DIENELT, 2022, s. 278.

⁷¹⁰ DIENELT, 2022, s. 5.

etkileşim bağlamında özel kural (*lex specialis*) ilkesinin yetersizliğini ele alan birçok yaklaşım ortaya çıkmıştır.⁷¹¹ Aynı zamanda, özel kural (*lex specialis*) ilkesinin yorumu hususunda da farklı görüşler ortaya atılmıştır.⁷¹²

Sassoli'nin “ortak temas yüzeyi alanı” olarak adlandırdığı yaklaşıma göre, özel kural (*lex specialis*) ilkesinin her uygulamada mantığa ve uluslararası hukukun genel sistemik amaçları doğrultusunda belirlenmesi gerekmektedir.⁷¹³ Sassoli, bahse konu ilkenin uluslararası insancıl hukukun silahlı çatışmalarda her zaman özel kural (*lex specialis*) oluşturduğuna işaret etmediğini belirtmiştir.⁷¹⁴ Potansiyel olarak uygulanabilir iki kural arasında, durumla daha büyük “ortak temas yüzey alanına” sahip olan kural uygulanır.⁷¹⁵ Bir konuyu açıkça ele alan norm, onu zımni olarak ele alan norma üstün gelir.⁷¹⁶ Bir konuyu ayrıntılı düzenleyen bir norm, genel olarak düzenleyen bir norma üstün gelir; bir konuyu daha kısıtlayıcı bir şekilde düzenleyen bir norm, tam olarak fakat daha az detay kapsayan bir norma üstün gelir.⁷¹⁷

Yukarıda belirtilenlere istinaden, kanaatimizce, silahlı çatışmalarda bazı durumlarda uluslararası insancıl hukuk özel kuralı (*lex specialis*) teşkil ederken, bazı durumlarda uluslararası çevre hukuku özel kuralı (*lex specialis*) teşkil edebilir. Uluslararası insancıl hukukun özel kural (*lex specialis*) ve uluslararası çevre hukukunun genel kural (*lex generalis*) oluşturduğu durumlarda, bahse konu genel kural (*lex generalis*) da uygulanabilir. Kurallar arasındaki yorum, mantık ve uluslararası hukukun genel sistematik amaçları doğrultusunda yapılmalıdır.⁷¹⁸ Özel kural (*lex specialis*) ilkesi,

⁷¹¹ Genel olarak bkz. Raphael van STEENBERGHE, *International environmental law as a means for enhancing the protection of the environment in warfare: A critical assessment of scholarly theoretical frameworks*, IRR (2023), 105 (924), s. 1568-1599; Raphael van STEENBERGHE, *The Impacts of Human Rights Law on the Regulation of Armed Conflict: A Coherency-based Approach to Dealing with Both the “Interpretation” and “Application” Processes*, IRR (2022), 104 (919), s. 1345-1396. Britta SJÖSTEDT, *The Role of Multilateral Environmental Agreements: A Reconciliatory Approach to Environmental Protection in Armed Conflict*, Hart, Oxford, 2020; DIENELT, 2022.

⁷¹² SASSOLI, 2024, s. 471-476.

⁷¹³ SASSOLI, 2024, s. 473.

⁷¹⁴ SASSOLI, 2024, s. 476.

⁷¹⁵ SASSOLI, 2024, s. 477.

⁷¹⁶ SASSOLI, 2024, s. 477.

⁷¹⁷ SASSOLI, 2024, s. 477.

⁷¹⁸ SASSOLI, 2024, s. 477.

iki kural arasındaki ilişkiyi kesin olarak belirlemez.⁷¹⁹ Daha ziyade, belirli bir durumda hangi kuralın diğerine üstün geleceğini belirler ve her durum ayrı ayrı analiz edilmelidir.⁷²⁰

Uluslararası olmayan silahlı çatışmaların bir tarafı olan devletler, iç savaş veya zorunluluk hallerinde askıya alma durumları hariç, uluslararası hukuk düzenlemeleriyle bağlıdır.⁷²¹ Bu bağlamda uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi açısından uluslararası insancıl hukuk dışında uluslararası hukukun diğer alanlarının ilgili andlaşmaları, örf ve adet hukuku ve genel ilkeleri uygulanmaya devam eder. Bahse konu alanların paralel olarak uygulanması hususu uluslararası insancıl hukuk ile uluslararası hukukun diğer ilgili alanları, özellikle uluslararası çevre hukuku ve uluslararası insan hakları hukuku arasındaki etkileşime neden olur. Etkileşim hem yorumlamada hem de uygulamada ortaya çıkabilir. Söz konusu etkileşim aynı zamanda uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi artırır.

Aşağıda sırasıyla uluslararası insancıl hukukun uluslararası hukukun diğer alanları olan uluslararası çevre hukuku, uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası ceza hukuku arasındaki etkileşimine değinilecektir. Çevrenin himayesiyle ilgili uluslararası deniz hukuku andlaşmalarına ilgili yerlerde değinilecek, ayrı bir başlık altında incelenmeyecektir.

1. Uluslararası Çevre Hukuku Yönünden

Uluslararası çevre hukuku, çevrenin himayesine ilişkin yükümlülükleri belirlemekte ve çevreye verilen zarara ilişkin sorumluluk ve potansiyel sorumluluğu düzenlemektedir. UAD, 1996 tarihli Nükleer Silahlar Danışma Görüşünde silahlı

⁷¹⁹ SASSOLI, 2024, s. 477.

⁷²⁰ SASSOLI, 2024, s. 477.

⁷²¹ DIENELT, 2022, s. 112.

çatışmalarda uygulanabilir hukukun ilke ve kurallarının uygulanmasında önemli çevresel faktörlerin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.⁷²² Dolayısıyla, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin uluslararası çevre hukuku kuralları uluslararası insancıl hukuku tamamlamakta ve hukukta boşluk bırakmayacak şekilde uygulanmaya devam etmektedir. Bahse konu uygulamada iki hukuk alanı arasındaki etkileşim, yukarıda detayları verildiği üzere, özel kural (*lex specialis*) ilkesi doğrultusunda belirlenmelidir.⁷²³

Uluslararası çevre hukukunun kaynakları asli kaynak olarak uluslararası andlaşmalar, uluslararası örf ve adet hukuku, genel ilkeler ve yardımcı kaynak olarak doktrin ve içtihattan oluşmaktadır. Bunun dışında, uluslararası çevre hukukunda yumuşak hukukun etkisi oldukça fazladır. Bu bağlamda 1972 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı Bildirgesi (Stockholm Bildirgesi), 1982 tarihli Dünya Doğa Şartı, 1992 tarihli Çevre ve Kalkınma Bildirgesi (Rio Bildirgesi), BM Genel Kurulu ve BM Çevre Kurulu'nun ilgili kararları örnek olarak verilebilir.

Uluslararası çevre hukukuna ilişkin andlaşmalara bakıldığında, 1954 tarihli Denizlerin Petrol Kaynaklı Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Uluslararası Andlaşma (OILPOL),⁷²⁴ 1972 tarihli Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına İlişkin Sözleşme (Dünya Mirası Sözleşmesi),⁷²⁵ 1972 tarihli Atıkların ve Diğer Maddelerin Boşaltılması Yoluyla Deniz Kirliliğinin Önlenmesine İlişkin Sözleşme (Londra Sözleşmesi),⁷²⁶ 1973 tarihli Gemilerden Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesine İlişkin

⁷²² *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 33.

⁷²³ SASSOLI, 2024, s. 627.

⁷²⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı Andlaşma metni ve taraf devletleri için bkz. **International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Cooperation**, London, 30 November 1990, <<https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002800aada6>> [28.12.2024].

⁷²⁵ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu Andlaşma metni için bkz. **Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme**, 17959 Sayılı Resmi Gazete, 14 Şubat 1983.

⁷²⁶ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı Andlaşma metni ve taraf devletleri için bkz. **Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter**, London, 1972, <<https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002800fdd18>> [28.12.2024].

Uluslararası Sözleşme (MARPOL)⁷²⁷, 1976 tarihli Akdeniz'in Deniz Çevresi ve Kıyı Bölgesinin Korunmasına İlişkin Sözleşme (Barselona Sözleşmesi) ve Protokolleri,⁷²⁸ 1979 tarihli Uzun Menzilli Sınır Ötesi Hava Kirlenmesi İlişkin Sözleşmesi,⁷²⁹ 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi,⁷³⁰ 1983 tarihli Geniş Karayip Bölgesi Deniz Çevresinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (Cartagena Sözleşmesi),⁷³¹ 1987 tarihli Özellikle Sukuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme,⁷³² 1997 tarihli Uluslararası Su Yollarının Ulaşım Dışında Kullanımı Hukukuna İlişkin Sözleşme (Su Yolları Sözleşmesi),⁷³³ ve 2003 tarihli Doğanın ve Doğal Kaynakların Korunmasına İlişkin Afrika Sözleşmesi⁷³⁴ silahlı çatışmalarda uygulanabilmektedir. İlâveten, uluslararası andlaşmalarda silahlı çatışmalarda uygulanabilirliğine ilişkin açıkça bir düzenleme yapılmaması durumunda söz konusu andlaşma tamamen veya kısmen uygulanmaya devam eder. Dolayısıyla, uluslararası olmayan bir silahlı çatışma sırasında, kural olarak uluslararası çevre hukuku, en azından üçüncü devletlerin katılımı olmaması durumunda, devletler arasında

⁷²⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu Andlaşma metni için bkz. **Denizlerin Gemiler Tarafından Kirlenmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme**, 1973, 20558 Sayılı Resmi Gazete, 24 Haziran 1990.

⁷²⁸ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu Andlaşma metni için bkz. **Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme**, 17368 Sayılı Resmi Gazete, 12 Haziran 1981.

⁷²⁹ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu Andlaşma metni için bkz. **Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi**, 17996 Sayılı Resmi Gazete, 23 Mart 1983.

⁷³⁰ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı Andlaşma metni ve taraf devletleri için bkz. **United Nations Convention on the Law of the Sea**, Montego Bay, 10 December 1982 <https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXI-6&chapter=21&Temp=mtdsg3&clang=en> [28.12.2024].

⁷³¹ Detaylı bilgi için bkz. **Convention for the protection and development of the marine environment of the Wider Caribbean Region and "A Protocol Concerning Co-operation in Combating Oil Spills in the Wider Caribbean Region**, Cartagena de Indias, Colombia, 24 March 1983 <[Convention for the protection and development of the marine environment of the Wider Caribbean Region and "A Protocol Concerning Co-operation in Combating Oil Spills in the Wider Caribbean Region | Chancellery](https://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/convention_development.htm)> [28.12.2024].

⁷³² Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu Andlaşma metni için bkz. **Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme**, 21937 Sayılı Resmi Gazete, 17 Mayıs 1994.

⁷³³ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı Andlaşma metni ve taraf devletleri için bkz. **Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses**, New York, 27 May 1997, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-12&chapter=27&clang=en> [02.02.2024].

⁷³⁴ Andlaşma metni için bkz. **African Convention on the Conservation of Nature and Natural Resources**, 11 July 2003, <https://au.int/sites/default/files/treaties/41550-treaty-Charter_ConservationNature_NaturalResources.pdf> [02.02.2024].

uygulanmaya devam etmektedir.⁷³⁵ Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda devletlerin diğer devletlerle olan ilişkileri kapsamında, uluslararası çevre hukukundan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirememesini sorumluluğu ortadan kaldıran bir durum olarak değerlendirmesi meselesi belirsiz olmakla birlikte her durumun ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir.⁷³⁶

2. Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Yönünden

Birtakım insan hakları, uluslararası insan hakları hukuku andlaşmalarında belirli bir çevre standardı ile ilişkilendirilmiş ve bu bağlamda çevrenin himayesinin sağlanmasında katkıda bulunmuştur. Nitekim uluslararası insan hakları mekanizmaları sağlıklı çevre hakkı⁷³⁷ başta olmak üzere yaşam hakkı,⁷³⁸ gıda ve suya erişim hakkı,⁷³⁹

⁷³⁵ ILC, **Draft Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties, with Commentaries**, Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, Part Two, Articles 1, 6(b), 7. Ayrıca bkz. UNGA, Report of the Secretary-General on Protection of the Environment in Times of Armed Conflict, **UN Doc. A/47/328**, 31 July 1992, para. 30, <<https://digitallibrary.un.org/record/149057?v=pdf>> [04.02.2025].

⁷³⁶ Bir silahlı çatışma durumu, örneğin bir mücbir sebep veya zorunluluk durumu gibi, bir devletin uluslararası haksız bir fiilden dolayı sorumluluğunu ortadan kaldıran bir durum olarak sayılması meselesi tartışmalıdır. Bkz. ILC, **Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts**, 2001, Articles 23 and 25. 1969 Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 62. maddesi uyarınca, “bir andlaşmanın akdedildiği tarihte mevcut olan koşullara göre meydana gelen temel bir değişiklik” de andlaşmayı feshetmek veya andlaşmadan çekilmek için bir gerekçe olarak ileri sürülebilir. Fakat UAD, çevrenin himayesinin tüm devletlerin temel çıkarlarından biri olduğuna karar vermiştir, bkz. *Case Concerning the Gabčíkovo Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia)*, Judgment, ICJ, 25 September 1997, para. 53. UHK'nin 2001 tarihli Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerden Sorumluluğuna İlişkin Maddelerinin 25/1. maddesi uyarınca, zorunluluk durumu, bir devlet tarafından, söz konusu devletin uluslararası bir yükümlülüğüne uygun olmayan bir eylemin haksızlığını engellemek için bir gerekçe olarak ileri sürülemez. Meğerki, söz konusu eylem devletin temel bir menfaatini ciddi ve yakın bir tehlikeye karşı korumasının tek yolu olsun ve yükümlülüğün bulunduğu devlet veya devletlerin ya da bir bütün olarak uluslararası toplumun temel bir çıkarına ciddi bir zarar vermesin.

⁷³⁷ *The Environment and Human Rights*, Advisory Opinion, OC-23/17 Requested by the Republic of Colombia, Inter-American Court of Human Rights, 15 November 2017, para. 59. *Case of the Indigenous Communities of the Lhaka Honhat (Our Land) Association v. Argentina*, Merits, Reparations and Costs, Judgment, Inter-American Court of Human Rights, 6 February 2020, para. 202-230, 243-254.

⁷³⁸ Amerikalar-Arası İnsan Hakları Komisyonu'na göre “yaşam hakkı ile fiziksel güvenlik ve bütünlük hakkının gerçekleştirilmesi zorunlu olarak kişinin fiziksel çevresiyle ilgilidir ve bazı yönlerden buna bağlıdır. Buna göre, çevresel kirlenme ve bozulmanın insan yaşamı ve sağlığı için sürekli bir tehdit oluşturduğu durumlarda, yukarıda belirtilen haklar söz konusu olur.” (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.) Bkz. Inter-American Commission on Human Rights, Report on the Situation of Human Rights in Ecuador, **OEA/Ser.L/V/II.96, Doc. 10 Rev. 1**, 24 April 1997, Chapter VIII. Genel olarak bkz. UN Human Rights Committee, General Comment No. 36, Article 6: Right to Life, **UN Doc. CCPR/C/GC/36**, 3 September 2019, para. 62, <<https://docs.un.org/en/CCPR/C/GC/36>> [05.02.2025].

⁷³⁹ Dinah L. SHELTON, *Human Rights and the Environment: Substantive Rights*, in **Research Handbook on International Environmental Law**, M. FITZMAURICE, D.M. ONG, P. MERKOURIS (eds.), Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2010, s. 265-283.

azınlık hakları,⁷⁴⁰ özel ve aile hayatına saygı hakkı⁷⁴¹ gibi hakları ele alırken çevrenin himayesine değinmiştir. Uluslararası insan hakları andlaşmalarına bakıldığında, 1966 tarihli Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme,⁷⁴² 1981 tarihli Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı,⁷⁴³ 1988 tarihli Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi Ek Protokolü (San Salvador Protokolü),⁷⁴⁴ 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesi,⁷⁴⁵ 1989 tarihli Bağımsız Ülkelerdeki Yerli ve Kabile Halklarına İlişkin Sözleşme⁷⁴⁶ ve 2003 tarihli Afrika'daki Kadın Haklarına İlişkin Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı'na Ek Protokol'de (Maputo Protokolü)⁷⁴⁷ belirli insan haklarında çevrenin himayesi ele alınmıştır.

İnsan Hakları Konseyi, insan hakları ve çevreye ilişkin birçok karar kabul etmiş ve aynı zamanda 2018 yılında insan hakları yükümlülüklerini ele alan 16 adet çerçeve ilkeyi kabul etmiştir.⁷⁴⁸ İlaveten, BM Genel Kurulu, 28 Temmuz 2022 tarihinde A/RES/76/300 sayılı kararı ile temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevrenin insan hakkı

⁷⁴⁰ Inter-American Commission on Human Rights, **Report on the Situation of Human Rights in Brazil, OEA/Ser.L/V/II.97, Doc. 29 Rev.1**, 29 September 1997, Chapter VI, para. 82.

⁷⁴¹ *López Ostra v. Spain*, Judgment, European Court of Human Rights, 9 December 1994.

⁷⁴² Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu Andlaşma metni için bkz. **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun**, 25142 Sayılı Resmi Gazete, 18 Haziran 2003.

⁷⁴³ Şart'ın metni için bkz. **African Charter on Human and Peoples' Rights**, Nairobi, 27 June 1981, <[African Charter on Human and Peoples' Rights | African Commission on Human and Peoples' Rights](#)> [02.02.2024].

⁷⁴⁴ **Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights (Protocol of San Salvador)**, 1988, <[protocol-san-salvador-en.pdf \(oas.org\)](#)> [02.02.2024].

⁷⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu Andlaşma metni için bkz. **Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun**, 22138 Sayılı Resmi Gazete, 11 Aralık 1994.

⁷⁴⁶ Andlaşma metni için bkz. **Convention (No. 169) Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries**, Geneva, 27 June 1989, <[C169 - Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 \(No. 169\)](#)> [02.02.2024].

⁷⁴⁷ Protokol metni için bkz. **Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa**, Maputo, 11 July 2003, <[Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa | African Union \(au.int\)](#)> [02.02.2024].

⁷⁴⁸ Bkz. UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Issue of Human Rights Obligations Relating to the Enjoyment of a Safe, Clean, Healthy and Sustainable Environment, **UN Doc. A/HRC/37/59**, 24 January 2018, <[https://docs.un.org/en/a/hrc/37/59](#)> [04.02.2025]; UN Human Rights Council, The Right to Food, **UN Doc. A/HRC/RES/7/14**, 27 March 2008, <[https://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_7_14.pdf](#)> [04.02.2025]; UN Human Rights Council, The Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment, **UN Doc. A/HRC/RES/48/13**, 8 October 2021, <[https://docs.un.org/en/A/HRC/Res/48/13](#)> [04.02.2025]; UN Human Rights Council, Human Rights and the Environment, **UN Doc. A/HRC/RES/37/8**, 9 April 2018, <[https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/37/8](#)> [04.02.2025].

olduğunu kabul etmiştir.⁷⁴⁹ Söz konusu Karar, temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre hakkının diğer insan hakları ile bağlantılı olduğunu belirtmiş ve devletler, uluslararası örgütler, ticari kuruluşlar ve diğer ilgili paydaşları, herkes için temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevre sağlamak adına çaba artırma, politikalar benimseme, uluslararası iş birliği geliştirme, kapasite geliştirme faaliyetlerini güçlendirme ve iyi uygulamaları paylaşma hususlarında çalışmalarına devam etmeye çağırmıştır.

Çevrenin himayesi bakımından uluslararası insan hakları hukukunun uluslararası insancıl hukuku tamamladığı kabul edilmektedir. Nitekim uluslararası insan hakları hukukunun silahlı çatışmalarda uygulanmaya devam edeceği hususu BM Güvenlik Konseyi, UAD, bölgesel insan hakları mahkemeleri, BM Genel Kurulu ve BM İnsan Hakları Konseyi tarafından belirtilmiştir.⁷⁵⁰ Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası insan hakları hukuku arasındaki ilişki bağlamında, her durumda, özel kural (*lex specialis*) ilkesi gereğince kuralların uygulanması gerekmektedir. Normlar arası ihtilaf söz konusu olduğunda uluslararası hukukun genel sistematik amaçları dikkate alınarak özel kuralın (*lex specialis*) bulunması ve uygulanması gerekmektedir.⁷⁵¹

3. Uluslararası Ceza Hukuku Yönünden

Uluslararası ceza hukuku, bireylerin uluslararası cezai sorumluluğunu düzenleyen uluslararası hukuk alanıdır. Bu bağlamda uluslararası insancıl hukukta bulunan yükümlülüklerin cezai yaptırımları bu alanın konusudur. Nitekim uluslararası insancıl hukukun ağır ihlalleri savaş suçu kapsamındadır ve bireysel cezai sorumluluğu meydana

⁷⁴⁹ UNGA, The Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment, **UN Doc. A/RES/76/300**, 28 July 2022, <<https://docs.un.org/en/A/RES/76/300>> [05.02.2025].

⁷⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz. Cordula DROEGE, *The Interplay Between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict*, Israel Law Review, Vol. 40, No. 2, 2007, s. 310, 314-317, 320-324.

⁷⁵¹ SASSOLI, 2019, s. 433.

getirmektedir.⁷⁵² Uluslararası olmayan silahlı çatışmalar kapsamında, 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3 ve 1977 tarihli Ek Protokol II, ağır ihlallere ve bireysel cezai sorumluluğa ilişkin bir düzenleme bulundurmamaktadır. EYUCM, *Tadic* Kararında, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda gerçekleşen uluslararası örf ve adet hukuku ihlallerinde yetkisinin olduğunu belirtmiştir.

Uluslararası ceza hukukunda uluslararası silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini 1998 tarihli Roma Statüsü ele almıştır.⁷⁵³ Statü’de çevreye zarar vermenin uluslararası insancıl hukukun ağır ihlaline neden olduğu ve bir suç olarak düzenlendiği görülmektedir. Roma Statüsü’nde savaş suçları dışında çevrenin himayesini düzenleyen kurallar, detaylarına girmemekle birlikte, insanlığa karşı suçlar ve soykırım suçudur.⁷⁵⁴

Roma Statüsü’nde, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini doğrudan ele alan bir kural bulunmamaktadır. Fakat uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarar diğer suçlar bakımından maddi unsur oluşturabilmektedir. Örneğin, bir ormanı yangına vermekle çevreye verilen zarar mülkün imhası suçuna neden olabilmektedir. Bu bağlamda Roma Statüsü’ndeki uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini dolaylı olarak ele alan hükümler 8(2)(e)(v). maddede düzenlenen yağma suçu, 8(2)(e)(viii). maddede düzenlenen sivil halkın yerinden edinilmesi suçu ve 8(2)(e)(xii). maddede düzenlenen mülkün imhası veya ele geçirilmesi suçudur. Sonuç olarak, uluslararası ceza hukukunun uluslararası insancıl hukukun uygulanmasında, yaptırımında ve yorumlanmasında oldukça önemli olduğu görülmektedir. Fakat uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda doğrudan çevrenin himayesini sağlayan kuralların olmaması eleştiri söz konusudur.

⁷⁵² Detaylı bilgi için bkz. SASSOLI, 2019, s. 443-451.

⁷⁵³ Andlaşma metni için bkz. Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=en> [26.12.2024].

⁷⁵⁴ UNEP, 2009, s. 30-31. Ayrıca bkz. Gökhan GÜNEYSU, *Çevrenin Silahlı Çatışmalar Esnasında Korunması*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ocak 2011, s. 111-116.

Çalışmamız bağlamında uluslararası olmayan silahlı çatışmalar ve çevrenin himayesine ilişkin konular yukarıda incelendikten sonra himayeyi tamamlayan uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarardan doğan uluslararası sorumluluk ve bireysel cezai sorumluluk hususları aşağıda ele alınacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI OLMAYAN SİLAHLI ÇATIŞMALARDA ÇEVREYE VERİLEN ZARARDAN DOĞAN ULUSLARARASI SORUMLULUK VE BİREYSEL CEZAI SORUMLULUK

I. Çevreye Verilen Zarardan Doğan Uluslararası Sorumluluk

“...Haksız eylem yüzünden bir zarar verilmişse, doğal hukuk uyarınca bir yüküm de doğmaktadır; başka bir deyimle, bu zararı gidermek zorunlu olmaktadır.”⁷⁵⁵

Uluslararası hukukun genel bir ilkesi olarak, uluslararası haksız fiil uluslararası sorumluluğa neden olur.⁷⁵⁶ Uluslararası insancıl hukuku ihlal eden bir eylem, bir devlete atfedilebiliyorsa, bahse konu devletin uluslararası sorumluluğu bulunur. İlaveten, uluslararası insancıl hukuku ihlal eden bir eylem, bir devlete atfedilemediği halde bireylere bireysel cezai sorumluluk kapsamında atfedilebilir.⁷⁵⁷ Hukuki sonuçların devletlere atfedilmesi son derece önemlidir, zira ihlallerin bireyler tarafından gerçekleştirildiği bazı durumlarda, yalnızca devletler bahse konu ihlalleri durdurma, bastırma ve bu ihlallerden kaynaklanabilecek zararları onarma imkan ve kaynaklarına sahiptir. Bu durum en çok çevreye verilen zarar için geçerli olup zarar gören çevrenin onarılması, çevrenin eski haline getirilmesi ya da en azından varlığını sürdürebilmesi için gerekli insan kaynakları ve teknolojiyi karşılayacak büyük miktarda para gerektirmektedir.⁷⁵⁸ Ek olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda devlet-dışı

⁷⁵⁵ GROTIUS, çeviren MERAY, 1967, s.122.

⁷⁵⁶ ILC, **Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries**, Yearbook of the International Law Commission, 2001, Vol. II, Part Two, Article 1.

⁷⁵⁷ Marco SASSOLI, *State Responsibility for Violations of International Humanitarian Law*, IRRC, Vol. 84, No. 846, 2002, s. 404.

⁷⁵⁸ Arie AFRIANSYAH, *Environmental Protection and State Responsibility in International Humanitarian Law*, Indonesian Journal of International Law, Vol. 7, No. 2, January 2010, s. 286.

silahlı gruplar tarafından çevreye verilen zarar oldukça fazladır ve söz konusu gruplara uluslararası sorumluluğun atfedilmesi önemlidir.

Silahlı çatışmalarda çevreye verilen zararın belirlenmesi birtakım zorluklar içermektedir ve özellikle silahlı çatışma öncesi ve sonrası koşullar arasında karşılaştırma yapmak için gerekli temel bilgilerin eksikliği bahse konu zorluklara neden olmaktadır.⁷⁵⁹ Nitekim UHK konuyu ele alırken tazminatın ölçülmesinin zor olabileceğini belirtmiştir.⁷⁶⁰ Aynı şekilde, Özel Raportör Marie G. Jacobsson, Silahlı Çatışmalarla İlgili Olarak Çevrenin Himayesine ilişkin Ön Raporu’nda, silahlı bir çatışmanın çevre üzerindeki etkisinin çatışmadan uzun süre sonra da devam edebileceğini, toplumun etkili bir şekilde yeniden inşasını engelleme ve ekosistemleri bozma potansiyeline sahip olduğunu gözlemlemiştir.⁷⁶¹ Bu durum, 1990-1991 Körfez Savaşı sırasında petrol kuyularının yangına verilmesi sonucu olumsuz etkileri on yıldan fazla bir süre sonra çöllerde yağ kalıntılarının kaldırım benzeri bir maddeye dönüşerek çiftlik hayvanlarını, kuşları ve diğer canlıları etkileyen petrol göllerinin Kuveyt ve Suudi Arabistan’da ortaya çıkmasıyla gözlemlenmiştir.⁷⁶² Öne çıkan bir diğer örnek de I. Dünya Savaşı’nın çevre üzerinde uzun vadeli bir etki yarattığı Fransa’daki alan olan “*zone rouge*”dur; Verdun Muharebesi ile tamamen tahrip edilen bölge, silahlı çatışmanın sona ermesinden bir asırdan fazla bir süre sonra da insan yerleşimi için uygun görülmemektedir.⁷⁶³ Uygulamaya bakıldığında, UAD, güvenilir temel verilere ilişkin net kanıtlar sunulmadan da çevreye verilen zarar için tazminata hükmettiği görülmektedir.⁷⁶⁴

⁷⁵⁹ Lingjie KONG, Yuqing ZHAO, *Remedying the Environmental Impacts of War: Challenges and Perspectives for Full Reparation*, IRR, Vol. 105, No. 924, 2023, s. 1453.

⁷⁶⁰ ILC, **Articles on Responsibility of States (2001)**, Commentary to Article 36, para. 15.

⁷⁶¹ Marie G. JACOBSSON, Preliminary Report on the Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, **UN Doc. A/CN.4/674**, 2014, s. 208; UN ILC, Report of the International Law Commission on the Work of Its Sixty-Third Session, in Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, Part Two, **Doc. A/66/10**, 2011, s. 351.

⁷⁶² KONG, ZHAO, 2023, s. 1451.

⁷⁶³ KONG, ZHAO, 2023, s. 1451.

⁷⁶⁴ *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua)*, Compensation Owed by the Republic of Nicaragua to the Republic of Costa Rica, Judgment, ICJ, 2 February 2018, para. 76; Declaration of Judge Gevorgian, para. 6.

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, silahlı çatışmalarda çevreye verilen zararın tespiti açısından önemli olan izleme tesis ve ekipmanları çatışan taraflarca tahrip edilmekte ve devam eden silahlı çatışmalar, bahse konu alanları erişilemez hale getirerek veri toplanmasını engellemektedir.⁷⁶⁵ Fakat günümüzde açık kaynak verileri, yapay zekâ, dronlar, uzaktan algılama ve uydu görüntüleme gibi teknolojik yenilikler sayesinde doğanın izlenmesi daha kolay hale gelmiştir.⁷⁶⁶ Uydu görüntüleri, uzaktan algılama verileri, jeo-uzamsal bilgiler, kameralar ve sensörlerle donatılmış insansız hava araçları ve özellikle dronlar silahlı çatışmalardan etkilenen bölgelerdeki çevresel değişikliklerin ve çevreye verilen zararın daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.⁷⁶⁷ Söz konusu veriler ve araçlar iddiaları güçlendirmek, soruşturmaları desteklemek ve failleri çevresel zarardan sorumlu tutmak açısından önem arz eder ve bahse konu veriler ve araçların yasal süreçlere entegre edilmesi kanıt toplamayı geliştirebilir, çevresel değerlendirmeleri kolaylaştırabilir ve yasal işlemleri destekleyebilir.⁷⁶⁸ Bu bağlamda çevreye verilen zararın belirlemesindeki zorluklara değindikten sonra uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda devletlerin ve devlet-dışı silahlı grupların uluslararası sorumluluğunu anlamak adına aşağıda sırasıyla devletlerin ve devlet-dışı silahlı grupların uluslararası sorumluluğuna detaylıca değinilecek ve değerlendirilecektir.

A. Devletlerin Uluslararası Sorumluluğu

Devletlerin, uluslararası olmayan silahlı çatışmalara taraf olma durumuna bakılmaksızın, çevrenin himayesini düzenleyen kurallar dahil olmak üzere uluslararası insancıl hukuk kurallarına riayet etme ve ettirme yükümlülüğü bulunmaktadır. Söz konusu yükümlülük, uluslararası insancıl hukuk kurallarının *erga omnes* niteliğinden

⁷⁶⁵ KONG, ZHAO, 2023, s. 1453.

⁷⁶⁶ Britta SJOSTEDT, Karen HULME, *Re-Evaluating International Humanitarian Law in a Triple Planetary Crisis: New Challenges, New Tools*, IRR, Vol. 105, No. 924, 2023, s. 1263.

⁷⁶⁷ SJOSTEDT, HULME, 2023, s. 1264.

⁷⁶⁸ SJOSTEDT, HULME, 2023, s. 1264.

kaynaklı olup 1949 Cenevre Sözleşmelerinin 1. maddesi ve 1977 Ek Protokol I'in 1/1. maddesinde ayrıca açıkça düzenlenmiştir. ICRC'ye göre uluslararası insancıl hukuka riayet etme ve ettirme yükümlülüğü Sözleşmelerde belirtilen düzenlemeler ile sınırlı olmayıp tüm uluslararası insancıl hukuk hükümlerini kapsamaktadır.⁷⁶⁹ Bu bağlamda devletler, hem pozitif hem de negatif yükümlülükleri dahilinde sırasıyla uluslararası insancıl hukuk ihlallerini önlemek ve durdurmak için mümkün olduğu ölçüde nüfuzlarını kullanmak zorundadır ve çatışan tarafların uluslararası insancıl hukuk ihlallerini teşvik edemez ve onlara bu konuda yardımcı olamaz.⁷⁷⁰ İlâveten, devletlerin riayet ettirme yükümlülüğü çatışan taraflar dışında diğer devletler ve devlet-dışı aktörleri de kapsamaktadır.⁷⁷¹ Söz konusu yükümlülük ile bağlantılı olarak devletler, bağlı olduğu uluslararası insancıl hukuk kurallarını iç hukuka aktarmalı ve uygulamalı,⁷⁷² silahlı kuvvetlerine çevreyi himaye eden kurallar da dahil olmak üzere uluslararası insancıl hukuk eğitimi vermeli,⁷⁷³ çevrenin himayesini amaçlayan kurallar da dahil olmak üzere uluslararası insancıl hukukun sivil halka öğretilmesini teşvik etmeli,⁷⁷⁴ gerektiğinde askeri komutanlara çevrenin himayesini amaçlayan kurallar da dahil olmak üzere uluslararası insancıl hukukun uygulanması konusunda uygun düzeyde tavsiyelerde bulunmak için hukuk danışmanlarını hazır bulundurmaktadır.⁷⁷⁵

Uluslararası hukukun ikincil kuralları olan devletlerin sorumluluğuna ilişkin kurallar, çevresel zararların ilgili devletlere atfedilebilirliğini belirlemek için önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarardan dolayı devletlerin sorumluluğu UHK'nin 2022 tarihli Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin Taslak İlkeleri'nde ele alınmıştır. Taslak İlkelerden 9/1 ve 9/2'ye göre,

⁷⁶⁹ ICRC, **Guidelines (2020)**, Rule 26.

⁷⁷⁰ ICRC, **Guidelines (2020)**, Rule 26.

⁷⁷¹ ICRC, **Guidelines (2020)**, Rule 26.

⁷⁷² ICRC, **Guidelines (2020)**, Rule 27.

⁷⁷³ ICRC, **Guidelines (2020)**, Rule 29.

⁷⁷⁴ ICRC, **Guidelines (2020)**, Rule 30.

⁷⁷⁵ ICRC, **Guidelines (2020)**, Rule 31.

“1. Bir devletin, silahlı bir çatışmayla ilgili olarak, çevreye zarar veren uluslararası haksız bir eylemi, söz konusu devletin uluslararası sorumluluğunu gerektirir ve bu devlet, çevreye verilen zarar da dahil olmak üzere, söz konusu zararı tam olarak telafi etme yükümlülüğü altındadır.

2. Bu taslak ilkeler, devletlerin veya uluslararası örgütlerin uluslararası haksız fiillerden dolayı sorumluluğuna ilişkin kurallara hâlel getirmez.”⁷⁷⁶

Yukarıda verilen taslak ilkenin şerhine bakıldığında, UHK’nin 2001 tarihli Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerden Sorumluluğuna İlişkin Maddeleri ile uyumlu bir şekilde uygulanması gerektiği belirtilmiştir.⁷⁷⁷ Taslak İlke 9/1, bizzat çevreye verilen zararın uluslararası hukuk kapsamında tazmin edilebilirliğini teyit etmektedir.⁷⁷⁸ Bu ifade, Komisyon’un Devletlerin Sorumluluğu⁷⁷⁹ ve Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Sınır Aşan Zarar Durumunda Zararın Belirlenmesine⁷⁸⁰ ilişkin önceki çalışmaları ile uyumludur. Aynı şekilde, Birleşmiş Milletler Tazminat Komisyonu (BMTK)⁷⁸¹ ve UAD (*Kosta Rika v. Nikaragua* Kararında)⁷⁸² çevreye verilen zararın uluslararası hukuk kapsamında tazmin edilebilirliğini kabul etmiştir.

Uluslararası çevre hukuku bağlamında her devletin kendi ülkesinden veya yetkisi altındaki alanlardan diğer devletlerin çevresine veya ulusal yetki alanının ötesindeki alanlara “önemli ölçüde zarar (significant harm)” verilmesine izin vermeme yükümlülüğü bulunmaktadır. UAD, Nükleer Silahlar Danışma Görüşünde bu ilkeye atıfta bulunmuş ve devletlerin kendi yetki ve kontrolü dahilindeki faaliyetlerin diğer devletlerin ve kontrolü dışındaki alanların çevresine saygı göstermesini sağlama yükümlülüğünün çevreye ilişkin

⁷⁷⁶ ILC, **Draft Principles** (2022), s. 120. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁷⁷⁷ ILC, **Draft Principles** (2022), s. 121.

⁷⁷⁸ ILC, **Draft Principles** (2022), s. 123.

⁷⁷⁹ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Commentary to Article 36, para. 15.

⁷⁸⁰ ILC, **Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising Out of Hazardous Activities, with Commentaries**, 2006, Commentary to Principle 3, para. 6.

⁷⁸¹ UNCC, Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Fifth Instalment of “F4” Claims, **Doc. S/AC.26/2005/10**, 30 June 2005, para. 58.

⁷⁸² *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua)*, Compensation Owed by the Republic of Nicaragua to the Republic of Costa Rica, Judgment, ICJ, 2 February 2018, para. 41-42.

uluslararası örf ve adet hukuku kuralı olduğunu belirtmiştir.⁷⁸³ UHK'nin tehlikeli faaliyetlerden kaynaklanan sınır aşan zararın önlenmesine ilişkin maddeleri, bu yükümlülüğün bir devletin ülkesi içinde veya yetkisi veya kontrolü altında yürütülen faaliyetler için geçerli olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda yalnızca bir devletin ülkesi değil, aynı zamanda işgal, hukuka aykırı müdahale ve ilhak durumlarında olduğu gibi devletin kontrolü altındaki bölgelerde yürütülen faaliyetleri de kapsamaktadır.⁷⁸⁴

Silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarara ilişkin sorumluluk, kuvvet kullanma yasağının ihlaline de dayandırılabilir. BM Şartı'nın 2. maddesinin 4. paragrafının ihlali, silahlı çatışma hukukunun ihlalinden kaynaklansın ya da kaynaklanmasın, bu nedenle meydana gelen tüm zararlar için sorumluluk gerektirmektedir.⁷⁸⁵ Sonuç olarak, silahlı bir çatışmayla ilgili olarak çevreye zarar veren ve bir devlete atfedilebilen bir eylem veya ihmal, iki koşulun yerine getirilmesi halinde haksızdır. İlk koşul, söz konusu eylem veya ihmalin kuvvet kullanma yasağını veya silahlı çatışma hukukunun çevreye himaye sağlayan bir veya daha fazla maddi kuralını veya uluslararası insan hakları hukuku dahil ancak bununla sınırlı olmamak üzere söz konusu durumda geçerli olan diğer uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmesi, ikinci koşul ise böyle bir kural veya kuralların devlet için bağlayıcı olmasıdır.⁷⁸⁶ Devletin sorumluluğunun kapsamı ve telafi edilebilir çevresel zararın eşiği uygulanabilir birincil kurallara bağlı olarak değişebilir.⁷⁸⁷

Devletlerin uluslararası sorumluluğu yalnızca ilgili uluslararası yükümlülüğün ihlali sonucunda devreye girerken, silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarar uluslararası insancıl hukuka uygun olarak gerçekleştirilen askeri faaliyetlerden de kaynaklanabilir. Bu

⁷⁸³ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 29.

⁷⁸⁴ ILC, **Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising Out of Hazardous Activities, with Commentaries**, 2006, Article 1.

⁷⁸⁵ ICRC, **Commentary of 1987 on the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, Art. 91, para. 3650.

⁷⁸⁶ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 121.

⁷⁸⁷ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 121.

bağlamda uluslararası insancıl hukukta çevreye özel himaye sağlayan düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Devletlerin uluslararası sorumluluğu ile ilgili olarak sorumluluğun şartları, sorumluluğu ortadan kaldıran durumlar, sorumluluğun sonuçları ve özel mekanizmalara aşağıda detaylıca değinilecektir.

1. Sorumluluğun Şartları

UHK'nin 2001 tarihli Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerden Sorumluluğuna İlişkin Maddeleri sorumluluğun şartlarını düzenlemektedir. Bu bağlamda 1. maddeye göre devletin uluslararası haksız fiili uluslararası sorumluluğa neden olmakta, 2. maddeye göre ise sorumluluğun şartları olarak fiilin veya ihmalin uluslararası hukuk bağlamda atfedilebilir olması ve devletin uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüğünü ihlal etmiş olması gerekmektedir. Genel bir kural olarak, çevresel zarar bağlamında ne tür bir telafi yapılması gerektiğini belirlemek için söz konusu zararın varlığı ve kapsamı kanıtlanmalı ve hukuka aykırı eylem ile iddia edilen zarar arasında nedensellik bağı bulunmalıdır.⁷⁸⁸ Nedensellik bağı “yeterince doğrudan ve kesin” olmalı ve zarar ne çok uzak ne de çok spekülatif olmalıdır.⁷⁸⁹

Silahlı çatışma nedeniyle çevreye verilen zarar, fiili çatışma bölgesinin çok ötesine yayılarak kapsamlı ve kümülatif etkilerin sonucu da olabilir.⁷⁹⁰ Bu bağlamda nedenselliğe dair kanıtın sağlanması, silahlı çatışma ve çevreye verilen zarar arasında bulunabilen çoklu ve genellikle dolaylı bağlantılar nedeniyle engellenmekte ve bu sorun

⁷⁸⁸ *Ahmadou Sadio Diallo (Republic of Guinea v. Democratic Republic of the Congo)*, Compensation Judgment, ICJ, 19 June 2012, para. 14. *Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua)*, Compensation Owed by the Republic of Nicaragua to the Republic of Costa Rica, Judgment, ICJ, 2 February 2018, para. 72. *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, Reparations Judgment, ICJ, 9 February 2022, para. 145.

⁷⁸⁹ *Ahmadou Sadio Diallo (Republic of Guinea v. Democratic Republic of the Congo)*, Compensation Judgment, ICJ, 19 June 2012, para. 14, 49.

⁷⁹⁰ KONG, ZHAO, 2023, s. 1454.

çatışma öncesi koşullara ilişkin yukarıda belirtilen temel verilerin yokluğu nedeniyle daha da karmaşık bir hal alabilmektedir.⁷⁹¹ Bu nedenle, çevreye verilen zararın tam tazmin edilmesi bakımından, nedensellik bağının her zaman açık ve net olamadığı göz önünde bulundurulduğunda, uygulanabilir özel nedensellik standartlarının geliştirilmesi önemlidir.⁷⁹² BMTK, her bir kayıp veya zarara ilişkin sunulan kanıtları doğrudan bir nedensellik bağının varlığının tespit edilmesi için temel teşkil etmiştir.⁷⁹³ UAD ise nedensellik bağı için testi belirlerken, “*gerekli nedensellik bağının ihlal edilen birincil kurala ve zararın niteliğine ve boyutuna bağlı olarak değişebileceğini*” vurgulamıştır.⁷⁹⁴ Buna ek olarak, Mahkeme, atıf kuralları uyarınca bazı durumlarda tek bir aktörün zararın tamamını tazmin etmesi gerekebileceğini, diğer durumlarda ise sorumluluğun birden fazla aktör arasında paylaştırılması gerektiğini kabul etmiştir.⁷⁹⁵ Yukarıda belirtilenlere ek olarak, uluslararası insancıl hukuk bağlamında devletlerin sorumluluğuna ilişkin bazı özel düzenlemeler bulunmaktadır. Söz konusu özel düzenlemelere aşağıda detaylıca değinilecektir.

Lahey Sözleşmesi IV’ün 3. maddesi ve Ek Protokol I’in 91. maddesi uyarınca, devletler kendi silahlı kuvvetleri mensupları tarafından işlenen tüm fiillerden sorumludur.⁷⁹⁶ Lahey Sözleşmesi IV’ün 3. maddesi, bir devletin subay olmayan askerlerinin yetkisiz eylemlerinden sorumlu olmadığına ilişkin önceki düzenlemeyi değiştirme arzusu sonucu kabul edilmiştir.⁷⁹⁷ UHK, Lahey Sözleşmesi IV’ün 3. maddesi

⁷⁹¹ KONG, ZHAO, 2023, s. 1454.

⁷⁹² KONG, ZHAO, 2023, s. 1454.

⁷⁹³ UNCC, Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Second Instalment of “F4” Claims, **Doc. S/AC.26/2002/26**, 3 October 2002, para. 25.

⁷⁹⁴ *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, Reparations Judgment, ICJ, 9 February 2022, para. 93.

⁷⁹⁵ *Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda)*, Reparations Judgment, ICJ, 9 February 2022, para. 98.

⁷⁹⁶ **Convention IV Respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land**, the Hague, 18 October 1907; **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, Articles 35 and 55, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [01.10.2023].

⁷⁹⁷ Yves SANDOZ, *Unlawful Damage in Armed Conflicts and Redress Under International Humanitarian Law*, IRRC, Vol. 22, No. 228, 1982, s. 131, 137.

ve Ek Protokol I'in 91. maddesinin bir organın davranışının bir devlete atfedilebileceği genel kuralının basit bir uygulaması olduğu görüşündedir.⁷⁹⁸ Fakat bahse konu genel kural uyarınca bir devlet yalnızca bu sıfatla hareket eden silahlı kuvvetler mensuplarının davranışlarından sorumlu olacaktır. Bu şekilde yorumlandığında, silahlı çatışma sırasında uluslararası insancıl hukuk tarafından düzenlenen davranışları içeren çoğu durumda, ki bu davranışların çatışmayla bir bağı olduğunu varsayar, silahlı kuvvetler mensupları her zaman görev başındadır ve asla tamamen özel bir kişi sıfatıyla hareket etmezler, zira özel kişiler olarak asla düşmanın vatandaşlarıyla temasa geçmezler veya düşmanın ülkesinde hareket etmezler.⁷⁹⁹ Bununla birlikte, silahlı kuvvetler mensuplarının bu sıfatla hareket etmesi gerekliliği, işgal altındaki bir bölgede izinli olan bir asker tarafından işlenen hırsızlık veya cinsel saldırı gibi belirli durumlarda özel kişi olarak işlenen tüm fiilleri hariç tutabilmektedir.⁸⁰⁰ Kanaatimizce, uluslararası insancıl hukuk kuralları, devletlerin silahlı kuvvetler mensuplarının özel şahıs sıfatıyla işledikleri fiiller de dahil olmak üzere tüm davranışlarından sorumlu oldukları *lex specialis* olarak görülmelidir.⁸⁰¹ Nitekim UHK tarafından da daha önce belirtilen bu görüş doktrinde bir kısım yazarlar tarafından ve *Birleşik Krallık v. İspanya* Tahkim Kararında benimsenmiştir.⁸⁰² Özel kişi sıfatıyla gerçekleştirilen ve örneği yukarıda verilen bu tür eylemler için mutlak sorumluluk, askerlere devletin diğer görevliler üzerindeki kontrolüne kıyasla çok daha sıkı bir kontrol uygulanması ve belirli bir devlet organı kategorisi olması gerçeğiyle de gerekçelendirilmektedir.⁸⁰³

Uluslararası insancıl hukukta *levée en masse* kavramı, işgal edilmemiş bir bölgede yaşayan ve düşmanın yaklaşması üzerine, düzenli silahlı kuvvetler şeklinde örgütlenmeye

⁷⁹⁸ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Commentary to Article 7.

⁷⁹⁹ SASSOLI, 2019, s. 86.

⁸⁰⁰ SASSOLI, 2019, s. 86.

⁸⁰¹ SASSOLI, 2019, s. 86.

⁸⁰² UN, Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, **Doc. A/CN.4/SER.A/1975/Add.I**, New York, 1976, Commentary to Draft Article 10, para. 26; *Spanish Zone of Morocco (Great Britain v. Spain)*, 1925, in **Reports of International Arbitral Awards**, Vol. II, 1925, s. 615, 645. SANDOZ, 1982, s. 131, 137.

⁸⁰³ SASSOLI, 2019, s. 86; SANDOZ, 1982, s. 136-137.

vakit bulamadan işgalci birliklere direnmek için kendiliğinden silahlanan kişiler için kullanılmaktadır.⁸⁰⁴ Bu kişiler, açıkça silah taşıdıkları ve silahlı çatışma hukukuna riayet ettikleri takdirde savaşıran olarak kabul edilmektedir. Düşman eline düştükleri takdirde savaş esiri olarak muamele görme hakları vardır. Belirtilmeli ki, *levée en masse* direniş hareketleri ile karıştırılmamalıdır. Bir devlet, *levée en masse*'nin eylemlerinden aynı derecede sorumludur. UHK'nin 2001 tarihli Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerden Sorumluluğuna İlişkin Maddelerinden 9. maddeye göre,

*“Bir kişinin ya da bir grup kişinin davranışı, resmi makamların yokluğunda ya da ihmalinde ve bu yetki unsurlarının kullanılmasını gerektirecek koşullarda hükümet yetkisinin unsurlarını fiilen kullanması halinde, uluslararası hukuk uyarınca bir devletin eylemi olarak kabul edilecektir.”*⁸⁰⁵

Konu itibariyle, uluslararası olmayan silahlı çatışmalar ile yakından bağlantılı olmadığından konunun daha fazla detaylarına değinilmeyecektir.

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda yabancı bir devletin kendi yönetimi ve kontrolü altında olan devlet-dışı silahlı bir grubun davranışlarından sorumlu olması meselesi çatışmanın uluslararası silahlı çatışma olarak sınıflandırılması üzerindeki etkisi nedeniyle uluslararası insancıl hukukta oldukça önemlidir. UHK'nin 2001 tarihli Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerden Sorumluluğuna İlişkin Maddelerinden 8. maddeye göre, bir kişi ya da grubun davranışı bir devletin talimatları doğrultusunda ya da onun yönlendirmesi veya kontrolü altında gerçekleştirilmesi halinde uluslararası hukuk uyarınca söz konusu devletin eylemi olarak kabul edilebilir ve sorumluluk o devlete atfedilebilir. Fakat devlet-dışı silahlı grubun uluslararası hukuka aykırı eylemlerinin bir devlete atfedilebilmesi için söz konusu devletin devlet-dışı silahlı grup

⁸⁰⁴ ICRC, *Levée en masse*, <[Levée en masse | How does law protect in war? - Online casebook \(icrc.org\)](https://www.icrc.org/dih/library/levée_en_masse)> [27.05.2024].

⁸⁰⁵ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

üzerindeki kontrol eşiğine bakmak gerekmektedir. EYUCM⁸⁰⁶ ve ICRC,⁸⁰⁷ genel kontrolün (overall control) sorumluluğun atfı için yeterli olduğunu savunmaktadır. Diğer tarafta, UAD⁸⁰⁸ ve açık bir şekilde belirtilmiş olmasa da UHK dahil⁸⁰⁹ çoğunluğun katıldığı görüşe⁸¹⁰ göre silahlı bir grup tarafından gerçekleştirilen uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin yabancı bir devlete atfedilebilmesi için söz konusu ihlalin gerçekleştirildiği davranış üzerinde etkili kontrolün (effective control) olması gerekmektedir. Kanaatimizce, ICRC'nin görüşüne istinaden hem mantıksal hem de pratik nedenlerden dolayı silahlı çatışmaların sınıflandırılmasına ilişkin kullanılan test ile sorumluluğa ilişkin kullanılan testin aynı olması gerekmektedir. Zira UAD'nin yaklaşımı ciddi bir sorumluluk boşluğu yaratacaktır. Genel ama etkili kontrole (effective control) sahip olmayan bir müdahil devlet bir uluslararası silahlı çatışmaya taraf olabilirken, kendi adına savaşın eylemlerinden sorumlu olmayabilecektir. Bu nedenle hem devletlere sorumluluğun atfedilmesi hem de silahlı çatışmaların sınıflandırılması amacıyla genel kontrol (overall control) testinin uygulanması gerektiği görüşü benimsenmektedir.⁸¹¹

Kamu gücü unsurlarını kullanan özel aktörler hususunda Montrö Belgesi, taraf devletlerin belirli faaliyetleri özel askeri güvenlik şirketlerine ihale edilmiş olsa bile uluslararası insancıl hukuk yükümlülüklerini koruduğunu hatırlatmaktadır.⁸¹² Devlete bağlı olmamakla birlikte özel askeri güvenlik şirketleri personellerinin uluslararası

⁸⁰⁶ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Appeals Chamber Judgment, IT-94-1-A, ICTY, 15 July 1999, para. 131, 145.

⁸⁰⁷ ICRC, **Commentary on the 1949 Geneva Convention (I)**, 2016, para. 271-273, <[IHL Treaties - Geneva Convention \(I\) on Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, 1949 - Commentary of 2016 Article | Article 2 - Application of the Convention | Article 2 \(icrc.org\)](#)> [27.05.2024].

⁸⁰⁸ *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States)*, Judgment, ICJ, 27 June 1986, para. 115.

⁸⁰⁹ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Commentary to Article 8.

⁸¹⁰ UCM, silahlı çatışmaların tasnifinde EYUCM'yi takip etmektedir. Bunun dışında, UAD, genel kontrol testinin çatışmanın tasnifi açısından uygun olabileceğini belirtmiştir. Bkz. *Prosecutor v. Lubanga*, Judgment pursuant to Article 74 of the Statute, ICC-01/04-01/06, ICC, 14 March 2012, para. 541; *Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, Judgment, ICJ, 26 February 2007, para. 404-407.

⁸¹¹ SASSOLI, 2019, s. 175.

⁸¹² UNGA, UNSC, Letter Dated 2 October 2008 from the Permanent Representative of Switzerland to the United Nations addressed to the Secretary-General, Montreux Document on Pertinent International Legal Obligations and Good Practices for States Related to Operations of Private Military and Security Companies During Armed Conflict, **UN Doc. A/63/467-S/2008/636**, 6 October 2008, 6, Section A, point 1.

hukuka aykırı fiilleri bazı durumlarda devlete atfedilebilmektedir. Ayrıca bir devlet, söz konusu personele sadece kamu görevlerini değil, aynı zamanda kamu gücü unsurlarını da devrederse, bu personelin davranışlarından sorumlu olacaktır.⁸¹³ İlâveten, bir devlet kendi talimatları uyarınca gerçekleştirilen veya kendi yönlendirmesi veya kontrolü altında yürütülen davranışlarından da sorumludur.⁸¹⁴

Son olarak ayaklanma hareketlerinin haksız fiilleri, söz konusu ayaklanma hareketi devletin yeni hükümeti haline gelmesi durumunda devlete veya yeni bir devlet kurmayı başarması durumunda yeni devlete atfedilebilmektedir.⁸¹⁵ Ayaklanma hareketinin meşruluğu ya da gayrimeşruluğu uluslararası insancıl hukuk ve Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerden Sorumluluğuna İlişkin Maddeleri açısından önem teşkil etmemektedir.

2. Sorumluluğu Ortadan Kaldıran Durumlar

UHK, rıza, meşru müdafaa, karşı tedbirler, mücbir sebep, tehlike ve zorunluluk olmak üzere altı adet sorumluluğu ortadan kaldıran durumları düzenlemiştir.⁸¹⁶ Bununla birlikte, bu tür durumlar uluslararası hukukun emredici normları (*jus cogens*) açısından sorumluluğu ortadan kaldırmamaktadır.⁸¹⁷ UAD,⁸¹⁸ EYUCM⁸¹⁹ ve UHK, uluslararası insancıl hukuk temel kurallarının emredici nitelikte olduğunu belirtmiştir.⁸²⁰ Birçok uluslararası insancıl hukuk kuralları emredici niteliğe sahip olup hem uluslararası hem de

⁸¹³ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Article 5.

⁸¹⁴ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Article 8.

⁸¹⁵ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Article 10. AFRIANSYAH, **January 2010**, s. 293.

⁸¹⁶ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Articles 20-25.

⁸¹⁷ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Article 26.

⁸¹⁸ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 1996, para. 79, 83.

⁸¹⁹ *Prosecutor v. Zoran Kupreskic and others*, Trial Chamber Judgment, Case No. IT-95-16-T, ICTY, 14 January 2000, para. 520.

⁸²⁰ UN, Report of the International Law Commission on the Work of its Thirty-Second Session, 5 May-25 July 1980, Official Records of the General Assembly, Thirty-Fifth Session, Supplement No. 10, Extract from the Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, **Doc. A/35/10**, 1980, s. 46, para. 28.

uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda *jus cogens* için klasik örnek oluşturarak insanların temel haklarını korumaktadır.⁸²¹

Her durumda, uluslararası insancıl hukuk kapsamında rızaya ilişkin olarak, bir devlet himaye altında olan kişileri haklarından mahrum bırakan özel andlaşmalar yapamaz ve ağır ihlallerle ilgili olarak kendisini veya başka bir devleti herhangi bir sorumluluktan muaf tutamaz.⁸²² Meşru müdafaa konusunda ise UHK, meşru müdafaanın uluslararası insancıl hukuk ihlallerini haklı gösteremeyeceğini açıklığa kavuşturmuştur.⁸²³ Zorunluluk haliyle ilgili olarak,⁸²⁴ uluslararası insancıl hukuk bazı kurallarında “aksi açıkça belirtilmediği sürece”,⁸²⁵ zorunluluk savunmasını zımnen kabul etmez.⁸²⁶ Aynı değerlendirmenin tehlike için de geçerli olduğu görüşü kabul edilmektedir.⁸²⁷

3. Sorumluluğun Sonuçları

Uluslararası hukukta, uluslararası sorumluluğun gereği olarak, bir eylemin tazminat yükümlülüğü doğurması evrensel olarak kabul görmüş bir ilkedir. Konuyla ilgili Uluslararası Daimi Adalet Divanı, *Chorzow Fabrikası Davası*’nda “ilk nokta ile ilgili olarak, Divan bir uluslararası hukuk ilkesi ve hatta hukukun genel anlayışı olduğunu, bir taahhüdün ihlalinin tazminat ödeme yükümlülüğü içerdiğini” belirtmiştir.⁸²⁸ Divan

⁸²¹ SASSOLI, 2002, s. 414.

⁸²² Bkz. 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 51, 52, 131 ve 148.

⁸²³ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Commentary to Art 21, para. 3.

⁸²⁴ Uluslararası insancıl hukuk bağlamında askeri zorunluluk ile karıştırılmamalıdır.

⁸²⁵ Bkz. Cenevre Sözleşmesi I’in 33/2. maddesi, Cenevre Sözleşmesi IV’ün 49/2, 49/5, 53, 55/3, 108/2. maddeleri, Ek Protokol I’in 54/5. maddesi.

⁸²⁶ UN, Report of the International Law Commission on the Work of its Thirty-Second Session, 5 May-25 July 1980, Official Records of the General Assembly, Thirty-Fifth Session, Supplement No. 10, Extract from the Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, Doc. A/35/10, 1980, para 28.

⁸²⁷ SASSOLI, 2002, s. 401, 417.

⁸²⁸ Chorzow Factory Case (*Germany v. Poland*), Judgment No. 13, Permanent Court of International Justice, September 1928, in Publications of the Permanent Court of International Justice, Series A, No. 17, 13 September 1928, Collection of Judgments, s. 29.

tazminatın ideal şeklinin durumun tam olarak zarar verilmeden önceki haline getirilmesi olduğunu belirtmiştir. Divan’a göre,

*“Haksız fiil kavramının içerdiği temel ilke, ki bu ilke ülkeler arası uygulama ve özellikle de hakem mahkemelerinin kararları tarafından belirlenmiş görünmektedir, tazminatın mümkün olduğunca haksız fiilin tüm sonuçlarını ortadan kaldırması ve büyük olasılıkla bu fiil işlenmemiş olsaydı var olacak olan durumu yeniden tesis etmesi gerektiğidir. Aynen iade ya da bu mümkün değilse, aynen iadenin taşıyacağı değere tekabül eden bir meblağın ödenmesi; gerekirse, aynen iade ya da onun yerine ödeme ile karşılanamayacak zararlar için tazminata hükmedilmesi, uluslararası hukuka aykırı bir fiil için ödenmesi gereken tazminat miktarını belirlemeye hizmet etmesi gereken ilkeler bunlardır.”*⁸²⁹

Uluslararası insancıl hukuk bakımından konu ele alındığında, Lahey Sözleşmesi IV’ün 3. maddesi ve Ek Protokol I’in 91. maddesi ihlallerin hukuki sonucu olarak tazminat ödenmesi gerektiğini düzenlemektedir.⁸³⁰ İhlaller için tazminat ödeme yükümlülüğü zarar gören devlete, yani ihlal eden devletin hukuka aykırı eylemlerinden kaynaklanan ve zarara uğrayan devlete yöneliktir. Diğer tarafta, UHK’nin 2001 tarihli Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerden Sorumluluğuna İlişkin Maddeleri ihlalde bulunan devletin sadece zarar gören devleti tazmin etmekle kalmayıp, aynı zamanda, hukuka aykırı eylemi durdurmak ve bu eylemin tekrarlanmamasını sağlamak gibi daha geniş yükümlülükler bulundurmaktadır.⁸³¹ Yaralanmalar meydana geldiğinde sorumlu devlet, maddi ya da manevi her türlü zarar da dahil olmak üzere bu yaralanmaları tam olarak telafi etmekle yükümlüdür.⁸³² Yaralanmaların tam olarak telafisi, tek başına veya

⁸²⁹ Chorzow Factory Case (*Germany v. Poland*), Judgment No. 13, Permanent Court of International Justice, September 1928, in Publications of the Permanent Court of International Justice, Series A, No. 17, 13 September 1928, Collection of Judgments, s. 47. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁸³⁰ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, Articles 35 and 55, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [01.10.2023]; Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land, Hague, 18 October 1907.

⁸³¹ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Article 30.

⁸³² ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Article 31.

birlikte gerçekleştirilebilen durumlarda, eski hale iade, tazminat ödeme veya tatmin etme biçimlerini alabilmektedir.⁸³³ Bunun dışında, çevreye verilen zarardan etkilenen bireylere ödenecek tazminat için iç hukuk veya uluslararası insan hakları hukukuna dayanarak ilgili mahkemelere başvuru yapılabilmektedir.⁸³⁴

Çevresel zarar açısından, maddi tazminat son derece önem teşkil etmektedir. UHK'nin 2022 tarihli Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin Taslak İlkelerinden 9/1. ilkesi, çevreye verilen zararın tam telafi edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Söz konusu Taslak İlkede belirtilen tam telafi etme yükümlülüğü, Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerden Sorumluluğuna İlişkin Maddelerine uygun olarak, koşulların gerektirdiği şekilde, tek başına veya birlikte, eski hale iade, tazminat ödeme ve tatmin etmeyi kapsamaktadır.⁸³⁵ Biyoçeşitlilik gibi çevresel değerlere verilen zarar, ilke olarak, mülkiyete verilen zarardan daha az tazmin edilebilir değildir.⁸³⁶ Dolayısıyla, kanaatimizce, çevresel zarar için tazminatla sınırlı kalmamak, iyileştirme tedbirleri ve tazminatı tamamlayan diğer farklı telafi biçimlerinin uygulanması gereklidir.⁸³⁷ İlaveten, ihlali gerçekleştiren devletin çevreye zarar veren aynı eylemi gerçekleştirmekten kaçınmaması halinde, tazminatın ödenmesi tek başına yeterli değildir.⁸³⁸ Bu nedenle, çevrenin himayesi için durdurma ve tekrarlanmamasını sağlama yükümlülükleri de aynı derecede önemlidir.⁸³⁹

Son olarak, çevreye verilen zararın onarılmaması veya tazmin edilmemesi durumu silahlı çatışma sonrası uygulanabilir bir Taslak İlke olarak UHK'nin 2022 Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin Taslak İlkelerinde ele alınmıştır. 25. ilkeye göre,

⁸³³ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Article 34.

⁸³⁴ SASSOLI, 2019, s. 92-93.

⁸³⁵ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 124.

⁸³⁶ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Commentary to Article 36, para. 15.

⁸³⁷ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 124.

⁸³⁸ AFRIANSYAH, **January 2010**, s. 294.

⁸³⁹ AFRIANSYAH, **January 2010**, s. 294.

*“Silahlı bir çatışmayla ilgili olarak, çevresel zararın kaynağı tespit edilemediğinde veya telafisi mümkün olmadığında, Devletler ve ilgili uluslararası örgütler zararın onarılma veya tazmin edilmeden kalmaması için uygun tedbirleri almalı ve özel tazminat fonları kurmayı veya başka tür yardım veya destek sağlamayı düşünebilirler.”*⁸⁴⁰

Taslak ilkenin amacı devletleri silahlı çatışma sırasında çevreye verilen zararın onarılması ve telafi edilmesine yönelik uygun tedbirleri almaya teşvik etmek, çevresel zarar kaynağının tespit edilemediği veya telafinin başka türlü mümkün olmadığı durumlarda yardım ve desteği sağlamaktır.⁸⁴¹ Daha önce de belirtildiği üzere çevresel zararın kendine has özellikleri sorumluluğun tespitini zorlaştırabilmektedir; zarar tek bir eylemden ziyade bir olaylar zincirinden kaynaklanabilmekte, uzun yıllara yayılabilmekte ve bu da belirli eylemlerle nedensellik bağı kurulmasını zorlaştırabilmektedir.⁸⁴² Bunun dışında, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda devlet-dışı silahlı grupların varlığı sorumluluğun tespit edilmesini aşağıda detaylıca değinileceği üzere daha da karmaşık bir hal almasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla, devletlerin yukarıda belirtilen önlemleri alması önem arz etmektedir.

4. Özel Mekanizmalar

Silahlı çatışmaların neden olduğu zarar yıllarca bilinmesine rağmen zararın tazmini meselesi Körfez Savaşı’na kadar gündeme gelmemiştir.⁸⁴³ Bu Savaş’ın ardından, BM Güvenlik Konseyi, 687 sayılı ve 3 Nisan 1991 tarihli kararı ile Irak’ı, Kuveyt’e karşı hukuka aykırı güç kullanımından kaynaklanan her türlü doğrudan çevresel zarardan sorumlu tutmuştur.⁸⁴⁴ Kararın ardından savaştan kaynaklanan zarar taleplerini yönetmek

⁸⁴⁰ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 180. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁸⁴¹ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 180.

⁸⁴² ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 180.

⁸⁴³ Arie AFRIANSYAH, *State Responsibility for Environmental Damage during International Armed Conflict Post the UNCC*, Indonesian Journal of International Law, Vol. 10, No. 4, July 2013, s. 378.

⁸⁴⁴ UNSC, **UN Doc. S/Res/687**, 3 April 1991, para. 16, <[https://docs.un.org/en/S/RES/687\(1991\)](https://docs.un.org/en/S/RES/687(1991))> [05.02.2025].

ve karara bağlamak üzere BMTK kurulmuştur. Tazminat Komisyonu, 500 milyar ABD Dolar tutarında 2,7 milyon talep almış ve Irak'ın Kuveyt'i işgali mağdurlarına 18 milyar ABD Dolarından fazla ödeme yapmıştır.⁸⁴⁵ Yukarıda bahsi geçen Kararın en önemli paragrafı, “*Irak'ın Kuveyt'i hukuka aykırı olarak istila ve işgal etmesinin bir sonucu olarak ... çevresel zarar da dahil olmak üzere her türlü doğrudan kayıp ve zarardan uluslararası hukuk uyarınca sorumlu*” tutması olmuştur.⁸⁴⁶ Bu Kararda yer alan diğer önemli hususlar, savaştan kaynaklanan tazminat taleplerinin karşılanması için bir fon oluşturulması ve bu fonun idaresi için bir Komisyon kurulmasıdır.⁸⁴⁷ Daha sonra, BM Güvenlik Konseyi, 705 sayılı Kararı ile Irak'ın petrol ihracatından elde edilen gelirlerin sabit bir yüzdesinin BM'nin yetkisi altına tahsis etmiş ve söz konusu fonlar güvence altına alınmıştır.⁸⁴⁸

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, BM Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı Kararı, çevresel zararı tazmin edilebilir doğrudan zarar kategorilerinden biri olarak kabul eden açık hükmü içermesi nedeniyle son derece önemlidir.⁸⁴⁹ İlaveten, BMTK açısından başka önemli bir husus ise Panel'in 2005 yılında yayınladığı Raporu ile “saf çevresel zararın”, başka bir ifadeyle, ticari değeri olmayan çevresel kaynaklara verilen zararın da dahil edilmesine karar verilmesi olmuştur.⁸⁵⁰ Bu karar, Panel tarafından *Chorzow Fabrikası* ve *Trail Smelter* Davalarının önceki kararları ve BM Güvenlik Konseyi'nin 687 sayılı Kararı dikkate alınarak verilmiştir. “Saf çevresel zararın” tazminata dahil edilmesi çevrenin

⁸⁴⁵ SASSOLI, 2019, s. 96.

⁸⁴⁶ UNSC, UN Doc. S/Res/687, 3 April 1991, para. 16, <[https://docs.un.org/en/S/RES/687\(1991\)](https://docs.un.org/en/S/RES/687(1991))> [05.02.2025]. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁸⁴⁷ UNSC, UN Doc. S/Res/687, 3 April 1991, para. 18, <[https://docs.un.org/en/S/RES/687\(1991\)](https://docs.un.org/en/S/RES/687(1991))> [05.02.2025].

⁸⁴⁸ UNSC, UN Doc. S/Res/705, 15 August 1991, <[https://docs.un.org/en/S/RES/705\(1991\)](https://docs.un.org/en/S/RES/705(1991))> [05.02.2025]. Söz konusu yüzde daha sonra 2003 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararıyla düşürülmüştür. Bkz. UNSC, UN Doc. S/Res/1483, 22 May 2003, para. 21, <[https://docs.un.org/en/S/RES/1483\(2003\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1483(2003))> [05.02.2025].

⁸⁴⁹ AFRIANSYAH, July 2013, s. 384.

⁸⁵⁰ UNCC, Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Fifth Instalment of “F4” Claims, Doc. S/AC.26/2005/10, 30 June 2005, para. 52-58.

himayesi yalnızca insanlara faydası nedeniyle değerlendirilmediğini, kendi sahip olduğu değer nedeniyle himaye altında olduğunu göstermektedir.⁸⁵¹

BM Güvenlik Konseyi'nin Irak'ın sorumluluğunun yasal dayanağını *jus in bello* (savaş hukuku) yerine *jus ad bellum* (kuvvet kullanma hukuku) olarak belirlemesi, akademisyenler arasında yasal sonuçları konusunda bir ayrım yapıp yapılmaması gerektiği üzerine tartışma yaratmıştır.⁸⁵² 687 sayılı Kararda da teyit edildiği üzere, Irak'ın sorumluluğunun ileri sürülmesinin temel yasal dayanağı, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 2/4. maddesinde öngörülen başka bir devlete karşı kuvvet kullanılmasına ilişkin genel yasaktır.⁸⁵³ BM Güvenlik Konseyi'nin bu tutumu tartışmalara neden olsa da uluslararası hukuk bakımından olumlu bir adım olmuştur. Fakat daha sonra, 1999 yılında meydana gelen Kosova Krizinde söz konusu olumlu tutumun devam ettirilmediği görülmüştür. NATO ülkeleri FRY'ye karşı BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan "Müttefik Güç Operasyonu" olarak adlandırdığı hava bombardımanı başlatmış ve FRY'deki Kosovalı Arnavutların insan haklarına saygı gösterilmesini kolaylaştırmak amacıyla, bölgenin petrol rafinerileri, ilaç fabrikaları, gübre üretim tesisleri ve petrokimya tesisleri gibi çevresel etki riski yüksek olan stratejik altyapılarını hedef almıştır.⁸⁵⁴ NATO'ya göre, çevreye verilen zarar diğer meşru askeri hedeflerin imhası sırasında tesadüfen meydana gelmiş ve bu tür tahribat "ikincil zarar" olarak adlandırılmıştır.⁸⁵⁵ Böylece, FRY'nin yetki alanı içinde çevreye ağır zarar verildiğine dair kanıtlar uluslararası toplumu NATO'nun

⁸⁵¹ UNCC, Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Fifth Instalment of "F4" Claims, **Doc. S/AC.26/2005/10**, 30 June 2005, para. 52-58; AFRIANSYAH, **January 2010**, s. 386-387.

⁸⁵² UNCC, Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Fifth Instalment of "F4" Claims, **Doc. S/AC.26/2005/10**, 30 June 2005, s. 385.

⁸⁵³ Gayriresmi çevirisi için bkz. GÜNDÜZ, **Ekim 2018**, s. 96.

⁸⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz. UNEP, UN Centre for Human Settlements (UNCHS), **The Kosovo Conflict Consequences for the Environment & Human Settlements**, 1999, <<https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8433/-The%20Kosovo%20Conflict%20Consequences%20for%20the%20Environment%20%26%20Human%20Settlements-1999378.pdf?sequence=3&isAllowed=y>> [28.12.2024].

⁸⁵⁵ **Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia**, 13 June 2000, para. 25, <<https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal>> [27.12.2024].

hedef seçiminde yeterli çevresel değerlendirme yapıp yapmadığını sorgulamaya yönlendirmiştir. Saldırının ardından BM, çevreye verilen zararın belirlenmesi için girişimde bulunmuş ve UNEP ve Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Merkezi (UNCHS) ortak misyonu kurulmuştur. Ortak ekip Balkan Görev Gücü (BTF) olarak adlandırılmış ve yayınladığı Raporda saldırı alanlardaki çevresel kirlenmenin Kosova'daki çatışmanın bir sonucu olduğunu öne sürmüştür. Petrol sızıntıları, petrol yangınlarından çıkan siyah duman ve zehirli madde sızıntıları, sadece FRY topraklarında değil, Balkan Bölgesindeki komşu ülkelerde de çevre kirliliğinin ana kaynaklarıydı. Çatışmadan sonra hazırlanan Raporda, NATO bombardıman hareketinden kaynaklanan çevresel zararlar ilgili olarak, “geniş ölçekte”, “uzun vadeli” veya “ağır zarar” gibi kavramların kullanımından kaçınılmıştır. Söz konusu kavramların Raporda yer almamasına ilişkin olarak, BTF'nin NATO'ya sorumluluk atfetmekten kaçmak için kasıtlı olarak yaptığı veya Ek Protokol I'ın 35. maddesinde öngörülen “geniş ölçekte”, “uzun vadeli” veya “ağır zarar” yüksek eşiğini kabul etmiş olacağı için kullanılmadığı ileri sürülmüştür.⁸⁵⁶ Sonuç olarak, çevresel zarar için sorumluluk belirleme sürecinin etkisiz olduğu sonucuna varılabilmektedir. Savaşın çevre üzerinde yarattığı büyük tahribattan hiçbir taraf sorumlu tutulmamış, UNEP ve aralarında NATO üyesi bazı devletlerin de desteğiyle çevrenin onarımı konusunda inisiyatif almakla yetinilmiştir.

Silahlı çatışmalarda çevresel zararı ele alabilen veya bunu yapma potansiyeline sahip olan uluslararası bir organın diğer bir örneği 2000 yılında çatışmanın tarafları arasında iki taraflı bir barış andlaşmasıyla kurulan Eritre-Etiyopya Talepler Komisyonu'dur. Eritre-Etiyopya Talepler Komisyonu, çatışmadan kaynaklanan kayıp, yaralanma ve zarar iddiaları ve bu temelde potansiyel olarak çevresel iddialar hakkında karar verme yetkisine sahipti.⁸⁵⁷ Bu Komisyon hem Eritre'yi hem de Etiyopya'yı silahlı

⁸⁵⁶ AFRIANSYAH, **January 2010**, s. 391.

⁸⁵⁷ Bkz. **Algiers Peace Agreement**, 12 December 2000, <<https://unmee.unmissions.org/algiers-peace-agreement>> [04.02.2025].

çatışma hukukunun ihlalden sorumlu tutmuştur.⁸⁵⁸ Eritre'nin çatışmanın başlangıcında Etiyopya kontrolündeki bölgeyi yasadışı bir şekilde işgal ettiğini ve dolayısıyla *jus ad bellum*'u ihlal ettiğini tespit etmiştir.⁸⁵⁹ Komisyon, Etiyopya'nın çevresel kaynakların kaybıyla ilgili iddiaları ilk olarak *jus in bello* ve alternatif olarak *jus ad bellum* olmak üzere iki gerekçeye dayandırmıştır.⁸⁶⁰ Komisyon, çevreye verilen zararlar ilgili olarak silahlı çatışma hukuku kapsamında sorumluluk için gerekli olan "geniş ölçekte" ve "uzun vadeli" çevresel zarar eşiğinin çok altında kaldığı ve karşılayamadığı sonucuna varmıştır.⁸⁶¹ Fakat *jus ad bellum* bağlamında iddiaları kabul etmiştir. İlgili iddialar kanıtlarla ilgili sorunlar nedeniyle daha sonra reddedilmiştir.⁸⁶²

UAD'nin İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Duvar İnşasının Hukuki Sonuçlarına ilişkin 2004 tarihli Danışma Görüşünde İsrail'in "ilgili tüm gerçek veya tüzel kişilere verilen zararı telafi etme yükümlülüğü olduğu" ve bu telafilerin "Filistinli nüfus için tazminat veya diğer telafi biçimlerini" içerebileceğini belirtmiştir.⁸⁶³ BM Genel Kurulu, 2007 yılında Doğu Kudüs ve çevresi de dahil olmak üzere işgal altındaki Filistin topraklarında İsrail tarafından duvar inşa edilmesi sonucunda gerçek ve tüzel kişilerin uğradığı zararın kaydedilmesi ve belgelenmesi amacıyla İşgal Altındaki Filistin Topraklarında Duvar İnşasının Neden Olduğu BM Zarar Kaydı'nın kurulmasına karar vermiştir.⁸⁶⁴ Mayıs 2024 itibariyle işgal altındaki Filistin topraklarından 73.785'den fazla talep yapılmış ve yaklaşık olarak 44.630 talep Kayıt Kurulu tarafından incelenerek karara

⁸⁵⁸ Marja LEHTO, Second Report on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, A/CN.4/728, 2019, s. 53.

⁸⁵⁹ Marja LEHTO, Second Report on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, A/CN.4/728, 2019, s. 53.

⁸⁶⁰ Marja LEHTO, Second Report on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, A/CN.4/728, 2019, s. 53.

⁸⁶¹ **Partial Award: Central Front – Ethiopia's Claim 2**, Eritrea-Ethiopia Claims Commission, 28 April 2004, UN Reports of International Arbitral Awards, Vol. XXVI, para. 100.

⁸⁶² **Final Award, Ethiopia's Damages Claims**, Eritrea-Ethiopia Claims Commission, 17 August 2009, UN Reports of International Arbitral Awards, Vol. XXVI, para. 425.

⁸⁶³ *Legal Consequences of the Construction of a Wall*, Advisory Opinion, ICJ, 9 July 2004, para. 152-151.

⁸⁶⁴ UNGA, Establishment of the United Nations Register of Damage Caused by the Construction of the Wall in the Occupied Palestinian Territory, UN Doc. A/RES/ES-10/17, 15 December 2006.

bağlanmıştır.⁸⁶⁵ Taleplerin kaydına ilişkin düzenlemeler çevreye ilişkin taleplerin F kategorisi (kamu kaynakları ve diğer) altında yapılmasına izin vermektedir. Çevreye ilişkin birkaç talep yapılmış ancak henüz karara bağlanmamıştır.

B. Devlet-Dışı Silahlı Grupların Uluslararası Sorumluluğu Açısından Değerlendirme

Uluslararası insancıl hukuk bağlamında, devlet-dışı silahlı grupların uluslararası yükümlülüklerinden kaynaklanan uluslararası sorumluluğu bulunmaktadır. Uluslararası sorumluluğun sonucu olarak yaptırımların uygulanması önemlidir. İlave, devletlerin uluslararası insancıl hukuk ihlalleri mağdurlarına haksız fiil iddialarını öne sürmek için bir forum oluşturması ve bu tür iddialar üzerinde evrensel yargı yetkisi tesis etmeyi gerektiren uluslararası kuralları kabul etmesine ilişkin önerilerin mevcut olduğunu belirtmekte fayda vardır.⁸⁶⁶ Bu bağlamda ABD, Yabancı Haksız Fiil İddiaları Yasası ile öncü olmuştur.⁸⁶⁷ Bu tür bir forum ve yargı yetkisi, devletler gibi yabancı mahkemeler nezdindeki hukuk davalarına karşı dokunulmazlıktan yararlanmadıkları için silahlı gruplara karşı özellikle yararlı olacaktır.⁸⁶⁸

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi amacıyla devlet-dışı silahlı grupların sorumluluğunun dayanağı ve bahse konu grupların uluslararası sorumluluğunun teminine dair sorunlar aşağıda detaylıca incelenecektir.

⁸⁶⁵ UNGA, Progress Report of the Board of the United Nations Register of Damage Caused by the Construction of the Wall in the Occupied Palestinian Territory, **UN Doc. A/ES-10/1004**, 2024, para. 5, 8, <<https://docs.un.org/en/A/ES-10/1004>> [04.02.2025].

⁸⁶⁶ Marco SASSOLI, *Taking Armed Groups Seriously: Ways to Improve their Compliance with International Humanitarian Law*, Journal of International Humanitarian Legal Studies, Vol. 1, No. 1, 2010, s. 46.

⁸⁶⁷ Bkz. **Alien's Action for Tort, U.S. Code**, Title 28, Sec. 1350, 1948, <[National Practice - Alien's Action for Tort, U.S. Code, Title 28, Sec. 1350, 1948 \(icrc.org\)](#)> [12.06.2024].

⁸⁶⁸ SASSOLI, 2010, s. 46.

1. Sorumluluğun Dayanağı

Uluslararası insancıl hukuk, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda devletler ile devlet-dışı silahlı grupları eşit bir şekilde bağlamakta ve bu durum 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3'te açık bir şekilde belirtilmiştir. 1977 tarihli Ek Protokol II düzenlemeleri ise devletler tarafından bilinçli olarak edilgen zaman kipinde kaleme alındığından ve kime hitap ettiği açıklığa kavuşturulmadığından andlaşma metni bu konuda net değildir. Vestfalya egemenlik kavramına takıntılı olan devletler, kendilerine karşı savaşan gruplara herhangi bir şekilde tanınma hakkı vermekten kaçınmak istemişlerdir.⁸⁶⁹ Bu nedenle, Ek Protokol II'nin ele alındığı 1974-1977 Diplomatik Konferanslarda, kurallarının her iki tarafa da eşit bir şekilde uygulanmasını öngören açık bir hükmün eklenmesi önerisi reddedilmiştir.⁸⁷⁰ Fakat doktrinde Ek Protokol II kurallarının çatışan taraflara eşit bir şekilde uygulanması gerektiği tartışmasıdır.⁸⁷¹

Devlet-dışı silahlı grupların belirli uluslararası insancıl hukuk kurallarıyla bağlı olduğunu açıklayan farklı hukuki teoriler mevcuttur. Bir teoriye göre uluslararası insancıl hukuk kurallarının andlaşma veya teamül yoluyla oluşturulduğu durumlarda devletler, devlet-dışı silahlı grupların bu kurallar kapsamında hak ve yükümlülöklere sahip olması amacıyla gerekli uluslararası hukuk kişiliğini zımnen tanımaktadır.⁸⁷² Böylece devletler, uluslararası insancıl hukuk kurallarıyla çatışan taraflara uluslararası insancıl hukuk öznesi statüsü vermektedir; aksi takdirde, yasama çabaları etkililik (*effet utile*) ilkesine aykırı olarak amaçlanan etkiyi yaratmayacaktır.⁸⁷³ Kanaatimizce, bahse konu yaklaşım uluslararası insancıl hukuk alanında uygulanamaz, zira devletler, uluslararası insancıl

⁸⁶⁹ SASSOLI, 2010, s. 12.

⁸⁷⁰ **Draft Additional Protocols to the Geneva Conventions of August 12, 1949**, ICRC, June 1973, Article 5 of Draft Additional Protocol II.

⁸⁷¹ SANDOZ et al. (eds.), 1987, para. 4442-4444.

⁸⁷² SASSOLI, 2010, s. 13; Jann K. KLEFFNER, *The Applicability of International Humanitarian Law to Organized Armed Groups*, IRRC, Vol. 93, No. 882, June 2011, s. 454-456.

⁸⁷³ SASSOLI, 2010, s. 13.

hukukun “isyancılar” tarafından ve onlara uygulanmasının hukuki bir statü kazandırmayacağını açıkça belirtmiştir.⁸⁷⁴

İkinci bir teori, devlet-dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuk ile bağlı olduğunu, zira andlaşma yükümlülükleri olan bir devletin devlet-dışı silahlı gruplar dahil olmak üzere ülkesinde bulunan herkes üzerinde yasama yetkisine sahip olduğunu ileri sürmektedir.⁸⁷⁵ Bahse konu teoriye göre devletlerin andlaşmalardan kaynaklanan yükümlülükleri, uluslararası kuralların ulusal mevzuata uygulanması veya dönüştürülmesi ya da doğrudan uygulanması yoluyla devlet-dışı silahlı gruplar üzerinde bağlayıcı hale gelmektedir.⁸⁷⁶ Bu teori bağlamında, uluslararası insancıl hukuk kuralları devlet-dışı silahlı grupları dolaylı olarak bağlamaktadır.⁸⁷⁷ Fakat söz konusu gruplar etkin hükümet haline geldiği takdirde doğrudan bağlayacaktır.⁸⁷⁸

Üçüncü bir teori ise devlet-dışı silahlı grupların andlaşmaların üçüncü tarafları bağlayıcılığına ilişkin genel kurallar kapsamında bağlı olduğunu öne sürmektedir.⁸⁷⁹ Böylece, ilgili andlaşmaların uygulanması ve bağlayıcılığı devletler ve devlet-dışı silahlı gruplar için aynı olduğu anlamına gelmektedir.⁸⁸⁰ Teori, söz konusu silahlı grupların bağlı olma rızasının ifade edilmiş olduğunu varsaymaktadır.⁸⁸¹ Bununla birlikte, teşkilatlı (örgütlü) bir devlet-dışı silahlı grubun uluslararası insancıl hukuk kurallarına rıza göstermesi gerekliliğini andlaşmalar hukukunda yer alan üçüncü devletlerin hak ve yükümlülüklerini düzenleyen alana dayandırmak bir dizi zorluğa yol açmaktadır.⁸⁸² Devletler arasındaki ilişkileri düzenlemek üzere tasarlanmış olan bu alanın devletler ile teşkilatlı (örgütlü) devlet-dışı silahlı gruplar arasındaki ilişkilere aktarılması ve ne ölçüde

⁸⁷⁴ SASSOLI, 2019, s. 197.

⁸⁷⁵ SASSOLI, 2019, s. 197; Sandesh SIVAKUMARAN, *Binding Armed Opposition Groups*, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 55, No. 2, April 2006, s. 381-387.

⁸⁷⁶ SASSOLI, 2019, s. 197.

⁸⁷⁷ SASSOLI, 2019, s. 197.

⁸⁷⁸ SASSOLI, 2019, s. 197.

⁸⁷⁹ Antonio CASSESE, *The Status of Rebels under the 1977 Geneva Protocol on Non-International Armed Conflict*, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 30, No. 416, 1981, s. 423-429.

⁸⁸⁰ SASSOLI, 2019, s. 197.

⁸⁸¹ SASSOLI, 2019, s. 197.

⁸⁸² SIVAKUMARAN, 2006, s. 377-379; KLEFFNER, June 2011, s. 456-460.

aktarılabileceği tartışmalıdır.⁸⁸³ Sivakumaran'ın belirttiği gibi 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nde yer alan ilgili kurallar,⁸⁸⁴ devlet-dışı silahlı gruplar için geçerli değildir ve dolayısıyla teori ile kuralların bağlayıcılığı tatmin edici bir şekilde açıklanamamıştır.⁸⁸⁵ Zira bu teori esas alındığı takdirde söz konusu kurallar sadece bağlanmayı kabul edenleri dahil olmak üzere belirli türdeki devlet-dışı silahlı grupları bağlayacak ve kendilerini bağlı olarak görmeyen devlet-dışı silahlı grupları bağlamayacaktır.⁸⁸⁶

Dördüncü bir teoriye göre etkinlik (*effet utile*) ilkesi gereği bir devletin topraklarındaki herhangi bir etkin güç söz konusu devletin yükümlülükleriyle bağlıdır.⁸⁸⁷ Dolayısıyla, devlet-dışı silahlı grupların bu kapsamda uluslararası sorumluluğu bulunmaktadır. Beşinci teoriye göre ise devlet-dışı silahlı gruplar genellikle devletin hükümeti olmak istediğinden böyle bir grubun hükümete gelmesi durumunda o devletin uluslararası yükümlülükleriyle bağlı olacaktır. Bu durum göz önünde bulundurularak, söz konusu grubun bu amaca ulaşmadan önce bile bu yükümlülükler uyması gerektiği ve uluslararası sorumluluğu bulunduğunu ileri sürmektedir.⁸⁸⁸

Sonuç olarak, uluslararası olmayan silahlı bir çatışmanın tarafları olarak teşkilatlı (örgütlü) devlet-dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuk ile bağlı olma nedeni

⁸⁸³ SIVAKUMARAN, 2006, s. 379.

⁸⁸⁴ Andlaşmaların üçüncü taraflar üzerindeki bağlayıcılığına ilişkin genel kural Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 34. maddesinde yer almaktadır. Buna göre “*bir antlaşma, üçüncü bir Devlet için onun rızası olmadan ne hak ne de yükümlülük yaratır.*” Bununla birlikte, bir andlaşma bazı durumlarda üçüncü taraflara uygulanabilmektedir. Bu gibi durumları düzenleyen kurallar Madde 35 ve 36'da ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Madde 35' göre “*bir antlaşmanın tarafları, söz konusu antlaşmanın bir hükmünün bir üçüncü Devlet için bir yükümlülük aracı olmasını kast ettiyse ve üçüncü Devlet o yükümlülüğü açıkça yazılı bir şekilde kabul ettiyse, bu antlaşma hükmünden üçüncü bir Devlet için bir yükümlülük ortaya çıkar.*” Madde 36'ya göre, üçüncü taraflar, taraf olmadıkları bir andlaşmada yer alan hakları, andlaşmanın taraflarının hükmün üçüncü taraflara bu hakkı vermesini amaçlaması ve üçüncü tarafların buna rıza göstermesi koşuluyla elde edebilmektedir. Yükümlülüklerden farklı olarak, aksine bir belirti olmadıkça veya andlaşma aksini öngörmedikçe üçüncü tarafların rızası varsayılmaktadır. Bkz. **Vienna Convention on the Law of Treaties**, 23 May 1969, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXIII-1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=en> [27.12.2024]. Gayriresmi çevirisi için bkz. GÜNDÜZ, Ekim 2018, s. 64-65.

⁸⁸⁵ SIVAKUMARAN, 2006, s. 379.

⁸⁸⁶ SIVAKUMARAN, 2006, s. 379.

⁸⁸⁷ ZEGVELD, 2002, s. 15.

⁸⁸⁸ SASSOLI, 2010, s. 13; PICTET, 1960b, s. 37.

doktrinde tartışmalı olsa da genel olarak bağlı olduğu kabul edilmektedir. Uluslararası olmayan bir silahlı çatışmanın tüm taraflarının uluslararası insancıl hukuka uyma yükümlülüğü BM Güvenlik Konseyi⁸⁸⁹ ve Genel Kurulu⁸⁹⁰ tarafından sık sık hatırlatılmıştır. İlaveten, devlet-dışı silahlı grupların uluslararası insancıl örf ve adet hukukuna uyma yükümlülüğü de bulunmaktadır.⁸⁹¹

Yukarıda belirtilenlere ek olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda devlet-dışı silahlı gruplar tarafından uluslararası insancıl hukuka riayeti artırmak adına söz konusu gruplarla “taahhütnameler (deeds of commitment)”⁸⁹² imzalamak oldukça önemlidir. Bu bağlamda Geneva Call adlı hükümet-dışı örgüt bahse konu taahhütnameleri diyalog ve ikna etme yoluyla elde etmeye çalışmakta,⁸⁹³ İsviçre’nin Cenevre Kantonu Hükümeti’ne tevdi etmekte, uygulama planı oluşturmakta ve uygulanmasını izlemektedir.⁸⁹⁴ Geneva Call, Ottawa Kara Mayınları Sözleşmesi devlet-dışı silahlı grupları muhatap almadığından ve onların bu Sözleşme’ye uymayı taahhüt etmelerine izin vermediğinden dolayı çalışmalarına anti-personel kara mayınlarının yasaklanmasıyla başlamıştır.⁸⁹⁵ Taahhütnameler ve Geneva Call’ın çalışmaları BM Genel Sekreteri

⁸⁸⁹ UNSC, UN Doc. S/RES/2286, 3 May 2016, <<https://digitallibrary.un.org/record/827916?v=pdf>> [04.02.2025]; UNSC, UN Doc. S/RES/2139, 22 February 2014, <[https://docs.un.org/en/S/RES/2139\(2014\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2139(2014))> [04.02.2025].

⁸⁹⁰ UNGA, UN Doc. A/RES/73/204, 20 December 2018, <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n18/457/48/pdf/n1845748.pdf>> [04.02.2025].

⁸⁹¹ *Prosecutor v. Sam Hinga Norman*, Decision on Preliminary Motion Based on Lack of Jurisdiction (Child Recruitment), Appeals Chamber, SCSL-2004-14-AR72(E), SCSL, 31 May 2004, para. 22; *Prosecutor v. Morris Kallon and Brima Buzzy Kamara*, Decision on Challenge to Jurisdiction: Lomé Accord Amnesty, Appeals Chamber, SCSL-2004-15-AR72(E) and SCSL-2004-16-AR72(E), SCSL, 13 March 2004, para. 47.

⁸⁹² Bkz. Geneva Call, **Deeds of Commitments**, <[Deeds of Commitments Archive | Geneva Call](#)> [11.06.2024].

⁸⁹³ BM’nin Eski Genel Sekreteri doğru bir şekilde şu hususun altını çizmiştir: “Devlet dışı silahlı gruplarla angajman her zaman daha iyi koruma sağlamayacak olsa da, sistematik angajmanın yokluğu mevcut çatışmalarda daha az değil, neredeyse kesin olarak daha fazla sivil kayıp anlamına gelecektir.” Bkz. UNSC, Report of the Secretary-General on the Protection of Civilians in Armed Conflict, UN Doc. S/2009/277, 29 May 2009, para. 40, <<https://docs.un.org/en/S/2009/277>> [04.02.2025]. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁸⁹⁴ Bkz. Geneva Call, **Deeds of Commitments**, <[Deeds of Commitments Archive | Geneva Call](#)> [11.06.2024].

⁸⁹⁵ Stefanie HERR, **Binding Non-State Armed Groups to International Humanitarian Law Geneva Call and the Ban of Anti-Personnel Mines: Lessons from Sudan**, PRIF-Report No. 95, Peace Research Institute Frankfurt (PRIF), 2010, s. 3.

tarafından silahlı grupların katılımına yönelik başarılı bir örnek olarak zikredilmiştir.⁸⁹⁶ Geneva Call bu bağlamda çalışmalarını genişletmiş ve halihazırda devlet-dışı silahlı gruplara uluslararası insancıl hukuk eğitimleri vermekte ve ileride çalışmalarını daha da artırmayı hedeflemektedir. İlaveten, bahse konu taahhütler uluslararası insancıl hukuk ile de sınırlı olmayıp uluslararası insan hakları normlarını da içerebilmektedir. Bu kapsamda günümüze kadar imzalanan taahhütnamelerin sayısı anti-personel kara mayınlarına ilişkin 54, çocuk koruma ve eğitime ilişkin 31, cinsel şiddet ve cinsiyet ayrımcılığına ilişkin 26, sağlık bakımına ilişkin 6 ve açlık ve gıda güvensizliğine ilişkin 1 adet olmak üzere toplamda 118'dir.⁸⁹⁷

Uluslararası hukukta devletlerin tek taraflı taahhütler ile bağlayıcı olduğunu⁸⁹⁸ belirtmekle birlikte devlet-dışı silahlı gruplar tarafından tek taraflı olarak verilen taahhütlerin hukuken bağlayıcı olup olmadığı ve neden bağlayıcı olduğu sorusu ortaya çıkmıştır. Devlet-dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuk alanında işlevsel bir tüzel kişiliğe sahip olduğu düşünülürse, UHK'nin Devletlerin Yasal Yükümlülükler Yaratabilen Tek Taraflı Beyanlarına Uygulanan Rehber İlkeleri⁸⁹⁹ kıyas yoluyla uygulanabilir.⁹⁰⁰ Rehber İlkeler bu tür beyanların bağlayıcılığını iyi niyet ilkesine

⁸⁹⁶ UNSC, Report of the Secretary-General on the Protection of Civilians in Armed Conflict, **UN Doc. S/2009/277**, 29 May 2009, para. 43, <<https://docs.un.org/en/S/2009/277>> [04.02.2025].

⁸⁹⁷ Bkz. Geneva Call, **Deeds of Commitments**, <[Deeds of Commitments Archive | Geneva Call](https://www.genevacall.org/deeds-of-commitments)> [11.06.2024].

⁸⁹⁸ UAD'ye göre "hukuki veya fiili durumlara ilişkin olarak tek taraflı eylemler yoluyla yapılan beyanların yasal yükümlülükler yaratma etkisine sahip olabileceği kabul edilmektedir." Bkz. *Nuclear Tests Case (New Zealand v. France)*, Judgment, ICJ, 20 December 1974, para. 46; *Nuclear Tests Case (Australia v France)*, Judgment, ICJ, 20 December 1974, para. 43. UAD, taahhütlerin bağlayıcılığı için bağlı olma niyetinin mevcut olması gerektiği ve söz konusu devletin bundan böyle yasal olarak beyannameye uygun bir davranış tarzı izlemesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda UAD'ye göre "andlaşmalar hukukundaki ahde vefa kuralı nasıl iyi niyete dayanıyorsa, tek taraflı beyanla üstlenilen uluslararası bir yükümlülüğün bağlayıcılığı da öyledir. Bu nedenle, ilgili devletler tek taraflı beyanları dikkate alabilir ve bunlara güven duyabilir ve bu şekilde oluşturulan yükümlülüğe saygı gösterilmesini talep etme hakkına sahiptir." Bkz. *Nuclear Tests Case (New Zealand v. France)*, Judgment, ICJ, 20 December 1974, para. 49. İlaveten, Mahkeme'ye göre "Beyanda bulunan Devletin beyanın şartlarına göre bağlanma niyeti varsa, bu niyet beyana yasal bir taahhüt niteliği kazandırır ve Devlet bundan böyle yasal olarak beyana uygun bir davranış biçimi izlemekle yükümlü olur." Bkz. *Nuclear Tests Case (New Zealand v. France)*, Judgment, ICJ, 20 December 1974, para. 46-47; *Nuclear Tests (Australia v. France)*, Judgment, ICJ, 20 December 1974, para. 43-44. (Alıntılar işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁸⁹⁹ Bkz. ILC, **Guiding Principles Applicable to Unilateral Declarations of States Capable of Creating Legal Obligations, with Commentaries thereto**, Yearbook of the International Law Commission, 2006, Vol. II, Part Two.

⁹⁰⁰ SASSOLI, 2019, s. 596.

dayandırmaktadır.⁹⁰¹ Nitekim Grotius ve Gentili'nin yüzyıllar önce belirttiği gibi iyi niyet düşmanlar arasında olanlar da dahil olmak üzere tüm savaş hukuku yükümlülüklerinin temelidir.⁹⁰² İlâveten, etkinlik (*effet utile*) ilkesi, bu tür taahhütlerin bağlayıcılığı için başka bir açıklama sağlayabilmektedir. Bu bağlamda devlet-dışı silahlı bir grup verdiği taahhütlerine uyabildiğinde bu taahhütlerle bağlıdır.⁹⁰³ Taahhütlerin bağlayıcılığı tüm hukuk sistemlerinde var olan genel bir hukuk ilkesidir.⁹⁰⁴

Taahhütlerin bağlayıcılığına ilişkin yukarıda belirtilen tüm açıklamalar, taahhütte bulunanların gerçekten bunu yapma iradesine sahip olması ve tüzel kişiliğe sahip olduğu bir alanda taahhütte bulunmasını gerektirmektedir. Taahhütte bulunmaya yönelik böyle bir niyetin olmaması taahhütleri bağlayıcı olmaktan çıkarabilir. RUCM, taahhütlerin bağlayıcılığına ilişkin olarak *Akayesu* Kararında Ruanda Vatansever Cephesi'nin (RPF) “*Uluslararası Kızılhaç Komitesi'ne uluslararası insancıl hukuk kurallarına bağlı olduğunu belirttiğini*” kaydetmiştir.⁹⁰⁵ Bunun dışında, çeşitli BM kuruluşları silahlı grupların tek taraflı beyanlarını bağlayıcı olarak değerlendirmiş ve uluslararası topluma bu tür taahhütleri izleme ve uygulama çağrısında bulunmuştur.⁹⁰⁶

Tüm yukarıda belirtilenler değerlendirildiğinde, kanaatimizce, devlet-dışı silahlı grupların bağlayıcı⁹⁰⁷ tek taraflı beyanlarda bulunma olasılığının tanınması nispeten tartışmasız olmalıdır.⁹⁰⁸ Silahlı grupların mevcut yükümlülüklerle uymayı ya da ek

⁹⁰¹ İlke 1: “*Alenen yapılan ve bağlanma iradesini ortaya koyan beyanlar yasal yükümlülükler yaratma etkisine sahip olabilir. Bunun için gerekli koşullar yerine getirildiğinde, bu tür beyanların bağlayıcılığı iyi niyete dayanır; ilgili Devletler bunları dikkate alabilir ve bunlara güvenebilir; bu tür Devletler bu tür yükümlülüklerle saygı gösterilmesini talep etme hakkına sahiptir.*” (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁹⁰² SASSOLI, 2019, s. 596.

⁹⁰³ SASSOLI, 2019, s. 596.

⁹⁰⁴ SASSOLI, 2019, s. 596.

⁹⁰⁵ *Prosecutor v. Akayesu*, Case No. ICTR-96-4-T, ICTR, Judgment, 2 September 1998, para. 627.

⁹⁰⁶ Olara OTUNNU, Additional Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict, **UN Doc. E/CN.4/2000/71**, 9 February 2000, para. 20; Philip ALSTON, Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions, **UN Doc. E/CN.4/2006/53/Add.5**, 27 March 2006, para. 30.

⁹⁰⁷ Jan KLABBERS, (*I Can't Get No*) *Recognition: Subjects Doctrine and the Emergence of Non-State Actors*, Nordic Cosmopolitanism: Essays in International Law for Martii Koskeniemi, Jarna Petman & Jan Klabbers (eds.), 2003, s. 351, 354-355.

⁹⁰⁸ Anthea ROBERTS, Sandesh SIVAKUMARAN, *Lawmaking by Nonstate Actors: Engaging Armed Groups in the Creation of International Humanitarian Law*, The Yale Journal of International Law, Vol. 37: 1, Winter 2012, s. 143.

yükümlülükler üstlenmeyi taahhüt etmeleri yükümlülüklerini azaltma riskini ortaya çıkarmamakta, aksi takdirde, yükümlülüklerini artırmakta ve uluslararası insancıl hukuka riayeti sağlamaktadır.⁹⁰⁹ İdeal olarak beyanlar sadece uluslararası insancıl hukuka uyma taahhüdünü değil, aynı zamanda, üstlenmiş olduğu yükümlülükleri grubun iç disiplin kurallarına dahil etme ve uyulmasını sağlama taahhütlerini de içermelidir.⁹¹⁰

2. Devlet-Dışı Silahlı Grupların Uluslararası Sorumluluğunun Teminine Dair Sorunlar

Devlet-dışı silahlı grupların uluslararası sorumluluğunun temini birçok açıdan önemlidir. Sassoli, devlet-dışı silahlı gruplara karşı doğrudan uluslararası mekanizmalar aracılığıyla uluslararası insancıl hukukun uygulanmasını önerirken,⁹¹¹ Zegveld'e atıfta bulunarak uluslararası hukukun gerçekten de çok uluslu şirketlerden yerli halklara, sivil toplum kuruluşlarından devlet-dışı silahlı gruplara kadar ve giderek artan çeşitli aktörler üzerinde önemli bir rol oynadığını ve mevcut uluslararası alana uyarlanması gerektiğini açıklamıştır.⁹¹² Özellikle, bu gereklilik uluslararası sorumluluk açısından önem arz eder.

Uluslararası hukuk bağlamında devletler ve bireyler uluslararası bir yükümlülüğün ihlalinden sorumlu tutulabilmektedir. Bir yandan, devlet-dışı silahlı grup üyelerinin bireysel cezai sorumluluğu bulunmaktadır. Fakat sadece belirli bir dizi ihlalin, örneğin savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar gibi uluslararası suçlar olarak kabul edilenlerin cezalandırılması sağlanabilmektedir.⁹¹³ Öte yandan, devletler kendi kontrolü dışında hareket eden devlet-dışı silahlı grupların eylemlerinden sorumlu tutulmamalıdır.⁹¹⁴

⁹⁰⁹ ROBERTS, SIVAKUMARAN, **2012**, S. 143.

⁹¹⁰ Anne-Marie LA ROSA, Carolin WUERZNER, *Armed Groups, Sanctions and the Implementation of International Humanitarian Law*, IRRC, Vol. 90, No. 870, June 2008, s. 332.

⁹¹¹ SASSOLI, **2010**, s. 9.

⁹¹² SASSOLI, **2010**, s. 10; ZEGVELD, **2002**, s. 224.

⁹¹³ Ezequiel HEFFES and Brian E. FRENKEL, *The International Responsibility of Non-State Armed Groups: In Search of the Applicable Rules*, Goettingen Journal of International Law, Vol. 8, No. 1, 2017, s. 56.

⁹¹⁴ Ezequiel HEFFES and Brian E. FRENKEL, **2017**, s. 56.

Her durumda, devlet-dışı silahlı grupların uluslararası sorumluluğundan kaynaklı sonuçların yerine getirilmesi hem etkilenen bireylerin hem de uluslararası toplumun çıkarları doğrultusundadır. Bunun için uluslararası hukukta bulunan boşluklar doldurulmalıdır.⁹¹⁵

Devlet-dışı silahlı gruplara uluslararası sorumluluğun atfedilmesi ve uygulanmasına ilişkin özel kurallar bulunmadığını belirtmek gerekir. Devletlerin sorumluluğuna ilişkin yerleşik kuralların kıyasla devlet-dışı silahlı gruplara uygulanması birtakım farklılıklardan⁹¹⁶ dolayı sorunlara yol açabilir. UHK'nin Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerden Sorumluluğuna İlişkin Maddelerinden 10. maddesine göre,

“1. Bir devletin yeni hükümeti haline gelen bir ayaklanma hareketinin yürütülmesi, uluslararası hukuk uyarınca o devletin bir eylemi olarak kabul edilecektir.

2. Önceden var olan bir devletin ülkesinin bir kısmında ya da onun yönetimi altındaki bir kısmında yeni bir devlet kurmayı başaran bir hareketin, ayaklanmacı veya diğer, davranışları uluslararası hukuk uyarınca yeni devletin bir eylemi olarak kabul edilecektir.

3. Bu madde, ilgili hareketle ne kadar ilgili olursa olsun, 9. maddeye kadar olan maddeler uyarınca bir devletin eylemi olarak kabul edilecek herhangi bir davranışın bir devlete atfedilmesine hanel getirmez.”⁹¹⁷

Yukarıda verilen maddenin ikinci fıkrasının şerhine bakıldığında, 1977 tarihli Ek Protokol II'deki belirlenen uluslararası olmayan silahlı çatışma eşiğinin esas alınması gerektiği belirtilmiştir.⁹¹⁸ Bu doğrultuda, bahse konu maddenin uygulanması için yüksek

⁹¹⁵ HEFFES, FRENKEL, 2017, s. 56

⁹¹⁶ İlk olarak, devletlerin sorumluluğuna ilişkin kuralların altında yatan temel varsayım, var olma hakkına sahip olmasıdır. Teşkilatlı (örgütlü) devlet-dışı silahlı gruplar ise böyle bir hakka sahip değildir. Teşkilatlı (örgütlü) silahlı grupların çeşitliliğinden ötürü söz konusu kuralların tüm devlet-dışı silahlı gruplara eşit bir şekilde uygulanması mümkün değildir. Fakat devlet benzeri teşkilatlı (örgütlü) silahlı gruplara kurallar uygulanabilmektedir. Bkz. Jann K. KLEFFNER, *The Collective Accountability of Organized Armed Groups for System Crimes*, in *System Criminality in International Law*, A. Nollkaemper and H. van de Wilt (eds.), 2009, s. 261.

⁹¹⁷ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁹¹⁸ ILC, *Articles on Responsibility of States 2001*, Article 10, para. 9.

bir eşik kabul edilmiş ve tüm uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir nitelikte değildir. Buna ek olarak, UHK, devlet dışındaki uluslararası hukuk süjelerinin sorumluluğuyla ilgilenmemekle birlikte, “*bir başka olasılık da ayaklanma hareketinin kendisinin, örneğin g   leri tarafından işlenen bir uluslararası insancıl hukuk ihlali nedeniyle, uluslararası hukuk kapsamında kendi davranışlarından sorumlu tutulabileceğidir*” hatırlatmasında bulunmuştur.⁹¹⁹

UHK’nin Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerden Sorumluluğuna İlişkin Maddeleri doğrultusunda konu ele alındığında, devlet-dışı silahlı grupların sorumlu tutulabilmesi için bir eylemin uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüğü ihlal etmesi ve atfedilebilir olması gerekmektedir.⁹²⁰ Asgari olarak, devlet-dışı silahlı grupların kendi organlarının/üyelerinin gerçekleştirdiği haksız fiillerden sorumluluğunu üstlenmesi gerektiği kabul edilmektedir.⁹²¹ Fakat bu organlar/üyeler genel olarak belirsizliğini korumaktadır. Devletlerin sorumluluğuna ilişkin kurallara benzer şekilde *de Jure* ve *de facto* organlar/üyeler arasında ayırım yapmak gerekir.⁹²² *De jure* organlar/üyeler, grubun liderleri ve ordusunun  yeleri gibi bir devlet-dışı silahlı grup tarafından kendi adına hareket etmek üzere resmi olarak atanmış kişilerdir.⁹²³ *De facto* organlar/üyeler ise grup yapısı içinde resmi bir yeri olmayan fakat fiilen grubun kontrolü altında hareket eden kişilerdir.⁹²⁴ *De facto* organlar/üyeler söz konusu olduğunda, çeşitli atıf kriterleri benimsenebilmektedir.⁹²⁵  rneęin Zegveld, devlet-dışı silahlı grupların bireyler üzerindeki fiili kontrolüne dayanan “etkili kontrol (effective control)” testini önermektedir.⁹²⁶ ICRC ise “*te kilatlı ( rg tl ) bir silahlı gruba bireysel üyelik için*

⁹¹⁹ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Article 10, para. 16.

⁹²⁰ ILC, **Articles on Responsibility of States 2001**, Article 2.

⁹²¹ ZEGVELD, 2002, s. 152.

⁹²² Veronika BILKOVA, *Establishing Direct Responsibility of Armed Opposition Groups for Violations of International Humanitarian Law?*, in **Responsibilities of the Non-State Actor in Armed Conflict and the Market Place Theoretical Considerations and Empirical Findings**, N. Gal-Or, C. Ryngaert & M. Noortmann (eds.), Brill | Nijhoff, 2015, s. 279.

⁹²³ BILKOVA, 2015, s. 279.

⁹²⁴ BILKOVA, 2015, s. 279.

⁹²⁵ BILKOVA, 2015, s. 279.

⁹²⁶ ZEGVELD, 2002, s. 152; BILKOVA, 2015, s. 279-280.

*belirleyici kriterin, bir kişinin silahlı çatışmaya doğrudan katılımını içeren grup için sürekli bir işlev üstlenip üstlenmediği” olduğunu savunmaktadır.*⁹²⁷ İlk yaklaşım, devlet-dışı silahlı grubun tutumuna daha fazla ağırlık vermektedir.⁹²⁸ İkinci yaklaşım ise bireylerin davranışlarına dikkat etmektedir.⁹²⁹ Uygulamaya bakıldığında, devlet-dışı silahlı gruplar, üzerinde kontrolü olmayan bireylerin eylemlerinden sorumlu tutulmak istemediği için ilk yaklaşım daha fazla destek görmektedir.⁹³⁰ Uygulama ayrıca organlar/üyelerin eylemleri *ultra vires* olsa bile gruba atfedilebilir olması gerektiğini göstermektedir.⁹³¹ Fakat bir devlet-dışı silahlı grubun kontrolü altında gerçekleştirilen eylemler ile kendi özel sıfatıyla gerçekleştirilen eylemler arasındaki çizginin net olmadığı *de facto* organlar/üyelere bu durumun uygulanması zor olabilir.⁹³² Doktrinde tartışılmalı olarak devlet-dışı silahlı grupların bir bölgede kontrolü sağlaması ve bölgeyi yönetmesi durumunda işgal hukukuna uyması gerektiği ileri sürülmektedir.⁹³³

Yukarıda belirtilenlere istinaden, devlet-dışı silahlı grubun örgütlenmesine bağlı olarak uluslararası bir yükümlülüğün ihlalinin atfedilmesi meselesi kolay değildir. Bu doğrultuda doktrine bakıldığında Zegveld, farklı özelliklere sahip birçok devlet-dışı silahlı grubun olduğunu ve bu bağlamda tanımlama sorununun mevcut olduğunu, söz konusu grupların da devletler gibi sadece insanlar aracılığıyla hareket ettiğini belirtmiştir.⁹³⁴ Bu görüş Sassoli tarafından da desteklenmiş ve devlet-dışı silahlı grupların üyeleri ve yetkilerinin unsurlarını kullanan, bu sıfatla hareket eden ve bazı kişileri yönlendiren veya kontrol eden diğer kişilerin olduğunu ve söz konusu grupların bu

⁹²⁷ MELZER, 2009, s. 33. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁹²⁸ BILKOVA, 2015, s. 280.

⁹²⁹ BILKOVA, 2015, s. 280.

⁹³⁰ BILKOVA, 2015, s. 280.

⁹³¹ BILKOVA, 2015, s. 280.

⁹³² BILKOVA, 2015, s. 280.

⁹³³ SIVAKUMARAN, 2012, s. 531; E. BENVENISTI, **The International Law of Occupation**, Second Edition, Oxford, Oxford University Press, 2012, s. 60-61; Dam-de JONG, **International Law and Governance of Natural Resources in Conflict and Post-Conflict Situations**, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, s. 259.

⁹³⁴ ZEGVELD, 2002, s. 152; HEFFES, FRENKEL, 2017, s. 60.

kişilerden de sorumlu olduğunu belirtilmiştir.⁹³⁵ Bilkova ise Zegveld’e atıfta bulunarak devlet-dışı silahlı grupların kendi organlarının/üyelerinin gerçekleştirdiği haksız fiillerden sorumlu olduğunu belirtmiştir.⁹³⁶

ICRC yukarıda belirtilen hususta muğlak bir tutum sergilemektedir. Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kuralları çalışmasında bu tür grupların parçasını oluşturan kişilerin sorumlu tutulması gerektiğini belirtmiştir.⁹³⁷ Fakat Ortak Madde 3’e ilişkin şerhinde “[uluslararası] hukukun, devlet-dışı silahlı bir grubun, kendi başına bir varlık olarak, grup üyeleri tarafından işlenen fiillerden sorumluluğu konusunda belirsiz olduğunu” belirtmiştir.⁹³⁸ UHK de 2022 tarihli Silahlı Çatışmalarda Çevrenin Himayesine İlişkin Taslak İlkelerinde “devlet dışı silahlı grupların uluslararası sorumluluğu uluslararası hukukta hala daha az yerleşmiş bir alandır” cümlesini kullanmıştır.⁹³⁹ Bahse konu Taslak İlkelerle ilişkin yorumlara bakıldığında, Uluslararası Doğa Koruma Birliği (IUCN), İsviçre ve Kolombiya, devlet-dışı silahlı grupların sorumluluğuna ilişkin özel bir maddenin eklenmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹⁴⁰ Her ne kadar bireyler ile devlet-dışı silahlı gruplar arasında kurumsal bir bağ varlığının saptanması pratik zorluklara yol açsa da birtakım örnekler⁹⁴¹ devlet-dışı silahlı grupların devletlere benzer bir örgütsel yapıya sahip olduğunu göstermekte ve bu bağlamda sorumluluğun atfedilmesi ve sonuçlarının uygulanması önem taşımaktadır.⁹⁴² Kanaatimizce, devlet-dışı silahlı grupların özellikleri

⁹³⁵ SASSOLI, 2010, s. 47; HEFFES, FRENKEL, 2017, s. 60.

⁹³⁶ BILKOVA, 2015, s. 261, 279. HEFFES, FRENKEL, 2017, s. 60.

⁹³⁷ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 536.

⁹³⁸ ICRC, **Commentary on Common Article 3 of the Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War**, 2020, para. 931, <[IHL Treaties - Geneva Convention \(III\) on Prisoners of War, 1949 - Commentary of 2020 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3 \(icrc.org\)](#)> [14.06.2024]. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁹³⁹ ILC, **Draft Principles (2022)**, s. 125. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁹⁴⁰ Bkz. International Union for the Conservation of Nature (IUCN), <https://legal.un.org/ilc/sessions/73/pdfs/english/poe_iucn.pdf> [04.02.2025]; Switzerland, **Comments and Observations of Switzerland on the Topic “Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts”**, <https://legal.un.org/ilc/sessions/73/pdfs/english/poe_switzerland.pdf> [04.02.2025]; Colombia, **Comments of Colombia on the Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts**, <https://legal.un.org/ilc/sessions/73/pdfs/english/poe_colombia.pdf> [04.02.2025].

⁹⁴¹ HEFFES, FRENKEL, 2017, s. 62-64.

⁹⁴² HEFFES, FRENKEL, 2017, s. 65.

dikkate alınarak uluslararası sorumluluğuna ilişkin düzenlemelerin yapılması gerektiği konusu düşünülmeli ve üzerine çalışılmalıdır.

Uluslararası hukukta sorumluluğun sonuçları eski hale iade, tazminat, tatmin ve tekrarlanmama garantisi şeklinde olabilmektedir. Devlet-dışı silahlı gruplara tüm bu sonuçlar uygulanmayabilir. Zira bir uluslararası olmayan silahlı çatışma sonrasında devlet-dışı silahlı grup ya zaferi elde etmekte ya feshedilmekte ya da basitçe başka bir tür devlet-dışı silahlı grup haline gelmektedir.⁹⁴³ Yine, finansal olarak bu grupların herhangi bir kaynağı olmayabilmekte ya da farklı hesaplar altında finansal varlıklarını bulundurabilmekte ve bu da onların izlerinin bulunmasını zorlaştırabilmektedir.⁹⁴⁴ Dabond'a göre olası tazminatlar grubun eski liderlerinin veya grubun eylemleriyle zenginleşen devletlerin ve bireylerin kaynaklarından karşılanabilir.⁹⁴⁵ Bunun dışında, ulusal düzeyde devlet-dışı silahlı grupların tazmin yükümlülüğünü düzenleyen Kolombiya'nın 2011 tarihli ve 1448 sayılı Kanunu, Ley de Victimas y de Restitucion de Tierras'a değinmek gerekmektedir.⁹⁴⁶ Bu düzenleme bugün var olan uluslararası insancıl hukuk ihlalleri mağdurlarının telafisine yönelik ulusal hukuk rejimleri arasında en ayrıntılı olanıdır.⁹⁴⁷ Zira devlet eylemlerinin yanı sıra silahlı muhalif grupların eylemlerine ilişkin tazminatları da ele almaktadır.⁹⁴⁸ Bahse konu Kanunun 177. maddesi, tazminatın karşılandığı fon kaynakları olarak silahlı muhalif gruplara uygulanan para cezaları, hükümetler ve uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan gönüllü katkılar, internet ve ATM işlemlerinde finansal kuruluşlar tarafından yapılan isteğe bağlı gönüllü bağışlar, alışveriş fişlerinin toplanması sürecinde süpermarketler tarafından toplanan isteğe bağlı gönüllü bağışlar, silahlı muhalif grupları desteklemekten suçlu bulunan

⁹⁴³ HEFFES, FRENKEL, 2017, s. 66; Ezequiel HEFFES, *The Responsibility of Armed Opposition Groups for Violations of International Humanitarian Law: Challenging the State-Centric System of International Law*, Journal of International Humanitarian Legal Studies, Vol. 4, No. 1, 2013, s. 91.

⁹⁴⁴ HEFFES, FRENKEL, 2017, s. 66.

⁹⁴⁵ HEFFES, FRENKEL, 2017, s. 66-67; HEFFES, 2013, s. 91; Zakaria DABONÉ, *Le droit international relatif aux groupes armés non étatiques*, Schulthess, Zürich, 2012, s. 149.

⁹⁴⁶ HEFFES, 2013, s. 92.

⁹⁴⁷ HEFFES, 2013, s. 92.

⁹⁴⁸ HEFFES, 2013, s. 92.

kişilere uygulanan para cezaları ve silahlı muhalif grupları finanse eden şirketlere uygulanan para cezalarını içermektedir.⁹⁴⁹ Bununla birlikte, devlet-dışı silahlı grupların tazminat ödediği durumlar hem tarihi olarak hem de yakın zamanda kabul görmüştür. Bu bağlamdaki örnekler Amerikan İç Savaşı (1861-1865), İspanya İç Savaşı (1936-1939) ve 1914 yılında gerçekleşen Meksika'daki ayaklanma hareketidir.⁹⁵⁰ Uganda'da Tanrı'nın Direniş Ordusu [Lord's Resistance Army (LRA)], Juba Barış Süreci'nin bir parçası olarak tazminat ödemeyi taahhüt etmiştir.⁹⁵¹ Kuzey İrlanda'da ise mağdurlar Gerçek İrlanda Cumhuriyet Ordusu (Real IRA)'ya karşı dava açarak Omagh bombalamasının yol açtığı zararın tazmini için üyelerinin toplu olarak sorumlu tutulmasına karar verilmesini talep etmiştir.⁹⁵²

2006 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen Uluslararası İnsan Hakları Hukukunun Ağır İhlalleri ve Uluslararası İnsancıl Hukukun Ciddi İhlalleri Mağdurlarının Çözüm ve Telafi Hakkına İlişkin Temel İlke ve Esaslar da bu kapsamda dikkat çekmektedir.⁹⁵³ Bağlayıcı olmamakla birlikte aşağıda verilen 15. ilkesi,

“Bir gerçek kişinin, tüzel kişinin veya başka bir kuruluşun bir mağdurun zararını tazmin etmekle yükümlü olduğu durumlarda, söz konusu tarafın mağdurun zararını tazmin etmesi veya devletin mağdurun zararını tazmin etmiş olması halinde devleti tazmin etmesi gerektiğini” teyit etmektedir.⁹⁵⁴

İhlalin nasıl atfedilebileceğine dair bir hüküm içermemesine rağmen bahse konu ilkeye göre devlet-dışı silahlı gruplar, hukuka aykırı davranışları için telafi sağlama yükümlülüğü ile uluslararası düzeyde sorumlu tutulabilmektedir.⁹⁵⁵ Bunun dışında,

⁹⁴⁹ HEFFES, 2013, s. 92.

⁹⁵⁰ HEFFES, FRENKEL, 2017, s. 67.

⁹⁵¹ International Law Association, **Third report of the Committee on Non-State Actors**, Washington Conference, 2014, s. 10.

⁹⁵² International Law Association, **Third report of the Committee on Non-State Actors**, Washington Conference, 2014, s. 10.

⁹⁵³ UNGA, Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, **UN Doc. A/RES/60/147**, 21 March 2006, <<https://docs.un.org/en/A/Res/60/147>> [05.02.2025].

⁹⁵⁴ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁹⁵⁵ HEFFES and FRENKEL, 2017, s. 67.

uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda taraflar arasında tazmin etme yükümlülüğünü içeren andlaşmaların kabul edildiğini de belirtmekte fayda vardır.⁹⁵⁶ Devlet-dışı silahlı grupların mağdurlara tazminat sağlayacak finansal kaynaklara sahip olmadığı durumlarda da mağdurları tatmin eden diğer tedbirler göz ardı edilmemelidir.⁹⁵⁷ İlâveten, devlet-dışı silahlı gruplar, uluslararası insancıl hukuk kurallarına riayet etmek amacıyla iç düzenlemelerin kabul edilmesi ya da değiştirilmesi yoluyla tekrarlanmama garantisi de verebilir.⁹⁵⁸

Son olarak, halihazırda, devlet-dışı silahlı gruplara karşı şikayetleri karara bağlama yetkisine sahip herhangi bir uluslararası adli veya yarı-adli organ bulunmamaktadır.⁹⁵⁹ UAD'nin yargı yetkisi devletler arası ihtilaflarla sınırlıdır.⁹⁶⁰ UCM ise bireysel suçlar bağlamında karar verebilmektedir.⁹⁶¹ Evrensel veya bölgesel insan hakları organları devletlere karşı şikayetler ile ilgilenmekte ve yetkileri insan hakları alanıyla sınırlıdır.⁹⁶² Buna rağmen, bazı uluslararası organlar yıllar içinde yargılama yapmadığı halde en azından devlet-dışı silahlı grupların davranışlarını ve eylemlerini izleme konusunda istekli olduğunu göstermiştir.⁹⁶³ Örneğin, Amerikalar-Arası İnsan Hakları Komisyonu, devlet-dışı silahlı gruplar tarafından işlenen uluslararası insancıl hukuk ihlalleri hakkında yorumlarda bulunmuş, fakat bu yorumların yasal bir gücü yoktur.⁹⁶⁴ Benzer şekilde, diğer insan hakları organları ve insan hakları özel raportörleri

⁹⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz. HEFFES and FRENKEL, 2017, s. 67-68.

⁹⁵⁷ Luke MOFFET, *Beyond Attribution: Responsibility of Armed Non-State Actors for Reparations in Northern Ireland, Colombia and Uganda*, in **Responsibilities of the Non-State Actor in Armed Conflict and the Market Place Theoretical Considerations and Empirical Findings**, N. Gal-Or, C. Ryngaert & M. Noortmann (eds.), Brill | Nijhoff, 2015, s. 335.

⁹⁵⁸ MOFFET, 2015, s. 335.

⁹⁵⁹ ZEGVELD, 2002, s. 162.

⁹⁶⁰ BILKOVA, 2015, s. 282.

⁹⁶¹ BILKOVA, 2015, s. 282.

⁹⁶² BILKOVA, 2015, s. 282. Doktrinde “devletler dışındaki kuruluşların Mahkeme'nin yasal olarak bağlayıcı yargı yetkisini kabul edebilecekleri [ve] kendilerine karşı dava açılacak” bir Dünya İnsan Hakları Mahkemesi'nin kurulması olasılığı değerlendirilmiştir. Bkz. Martin SCHEININ, **Towards a World Court of Human Rights Research Report Within the framework of the Swiss Initiative to Commemorate the 60th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights**, s. 5 <<https://www.eui.eu/documents/departmentscentres/academyofeuropeanlaw/coursematerials/hr2009/scheinin/scheininclassreading1.pdf>> [14.06.2024].

⁹⁶³ BILKOVA, 2015, s. 282.

⁹⁶⁴ BILKOVA, 2015, s. 282.

belirli bir devlet-dışı silahlı grubun hem insan hakları hukuku hem de uluslararası insancıl hukuku ihlal ettiğini belirtmekten geri kalmamıştır.⁹⁶⁵ Fakat bunların herhangi bir bağlayıcılığı bulunmamakta ve yalnızca yorumlardan ibarettir.⁹⁶⁶

II. Bireysel Cezai Sorumluluk

Uluslararası ceza hukukunda bir kişinin gerçekleştirmediği veya işlenmesine bir şekilde katılmadığı bir fiilden veya kendisine atfedilemeyecek bir ihmalden sorumlu tutulamayacağı genel ilkesi geçerlidir.⁹⁶⁷ Nitekim EYUCM'nin Temyiz Dairesi bu temel ilkeyi açık bir şekilde *Tadic* Kararında belirtmiştir:

*“Temel varsayım, ulusal sistemlerde olduğu kadar uluslararası hukukta da cezai sorumluluğun temelini kişisel sorumluluk ilkesi olduğudur: hiç kimse kişisel olarak katılmadığı veya başka bir şekilde iştirak etmediği eylem veya işlemlerden cezai olarak sorumlu tutulamaz (nulla poena sine culpa). Ulusal hukuk sistemlerinde bu ilke anayasalarda, kanunlarda ya da yargı kararlarında yer almaktadır.”*⁹⁶⁸

Bu bağlamda hiç kimse başka kişiler tarafından işlenen suçlardan sorumlu tutulamaz. Zira modern ceza hukukunda kolektif sorumluluk kabul edilemez. Başka bir ifadeyle, bir kişinin ait olabileceği ulusal, etnik, ırksal veya dini bir grup, grubun bir üyesi tarafından bireysel sıfatıyla gerçekleştirdiği eylemlerden sorumlu değildir.⁹⁶⁹ Aynı şekilde, bu tür bir grubun üyesi, grubun liderleri veya diğer üyeleri tarafından gerçekleştirilen ve kendisinin dahil olmadığı hukuka aykırı eylemlerden cezai olarak

⁹⁶⁵ BILKOVA, 2015, s. 283.

⁹⁶⁶ BILKOVA, 2015, s. 283.

⁹⁶⁷ Antonio CASSESE, *International Criminal Law*, Oxford, Oxford University Press, 2003, s. 136.

⁹⁶⁸ *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Appeal Judgment, IT-94-1-A, ICTY, 15 July 1999, para. 186. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

⁹⁶⁹ CASSESE, 2003, s. 136.

sorumlu değildir.⁹⁷⁰ İlâveten, bir kişi ancak ceza kuralları kapsamında belirlenen suçlardan birini işlemişse cezai olarak sorumlu tutulabilir.⁹⁷¹

Uluslararası olmayan silahlı çatışma hukuku açısından Ortak Madde 3 kabul edildiğinde, 1949 Cenevre Sözleşmelerinin çerçevesini çizenler, ihlalinin bireysel cezai sorumluluk taşıması gerektiğini düşünmemişlerdir.⁹⁷² EYUCM, temyiz üzerine verdiği *Tadic* Kararında böyle bir ihlalin sözleşmelerde sayılan “ciddi ihlaller” (savaş suçlarına eşdeğer bir terim) kapsamına girmediğini teyit etmiş ve ciddi ihlallerin uluslararası silahlı çatışmalarda işlenen fiillerle sınırlı olduğunu belirtmiştir.⁹⁷³ Uluslararası olmayan silahlı çatışma hukukunun ciddi ihlallerinin suç sayılması çok daha sonra, özellikle 1977 tarihli Ek Protokol II’nin kabulünün ardından gerçekleşmiş ve failer üzerinde yargı yetkisine sahip uluslararası mahkemelerin ortaya çıkışıyla ilerlemiştir.⁹⁷⁴ Ortak Madde 3’ün ciddi ihlallerinin yanı sıra 1977 tarihli Ek Protokol II’nin bazı ihlallerinin bireysel cezai sorumluluğun atfedildiği savaş suçları olarak tanımlanması ilk kez 1994 yılında BM Güvenlik Konseyi’nin RUCM Statüsü’nü kabul etmesiyle gerçekleşmiştir.⁹⁷⁵ Bu noktada, Statü’nün yürürlüğe girmesinden önce gerçekleştirilen eylemlerin yasal sonuçlarını geriye dönük olarak değiştiren bir düzenleme (*ex post facto*) olup olmadığının tartışılması gerekli görülmüştür.⁹⁷⁶ İçtihadı bakıldığında, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda savaş suçlarının kovuşturulması konusunda 1994 yılından önce gerçekleşen eylemler için bazı tereddütlerin olduğu gözlemlenmektedir.⁹⁷⁷ Fakat daha sonra, devlet uygulamaları ve içtihadı bakıldığında, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda işlenen savaş suçları mevcut teamül hukukuna yerleşmiştir.⁹⁷⁸ *Ad hoc* uluslararası mahkemelerin statülerinin

⁹⁷⁰ CASSESE, 2003, s. 136-137.

⁹⁷¹ CASSESE, 2003, s. 137.

⁹⁷² DINSTEIN, 2021, s. 228.

⁹⁷³ DINSTEIN, 2021, s. 228.

⁹⁷⁴ DINSTEIN, 2021, s. 228.

⁹⁷⁵ DINSTEIN, 2021, s. 229. Ayrıca bkz. Thomas GRADITZKY, *Individual Criminal Responsibility for Violations of International Humanitarian Law Committed in Non-International Armed Conflicts*, IRRC, 38, Issue 322, March 1998, s. 49-50.

⁹⁷⁶ DINSTEIN, 2021, s. 229.

⁹⁷⁷ DINSTEIN, 2021, s. 229.

⁹⁷⁸ DINSTEIN, 2021, s. 229.

kabul edilmesinden sonraki birkaç yıl içerisinde uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda savaş suçlarına ilişkin tüm şüpheler ortadan kalkmıştır.⁹⁷⁹ Aynı şekilde, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin 1998 tarihli Roma Statüsü, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uluslararası insancıl hukukun ciddi ihlallerinden kaynaklı bireysel cezai sorumluluğu düzenlemiştir.⁹⁸⁰

Uluslararası insancıl hukuk bağlamında bireylerin işlediği savaş suçlarından bireysel cezai sorumluluk ICRC'nin 151. kuralında ele alınmıştır.⁹⁸¹ Söz konusu kural aynı zamanda uluslararası örf ve adet hukuku niteliğine sahiptir.⁹⁸² Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda işlenen savaş suçları için bireysel cezai sorumluluk aynı zamanda Gayri İnsani Silahlar Andlaşması'nın Değişik II sayılı Protokolü⁹⁸³ ve Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşmesi'nin II. Protokolü⁹⁸⁴ gibi yakın tarihli uluslararası andlaşmalara açıkça dahil edilmiştir. İlaveten, anti-personel kara mayınlarını yasaklayan Ottawa Sözleşmesi⁹⁸⁵ ve Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokolü,⁹⁸⁶ uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda işlenen savaş suçları için bireysel cezai sorumluluğu zımnen tanımıştır. Roma Statüsü'nün 25. maddesi incelendiğinde, bireyler sadece bir suçu işlemekten değil, aynı zamanda bir suçu işlemeye teşebbüs etmekten ve

⁹⁷⁹ DINSTEIN, 2021, s. 231.

⁹⁸⁰ DINSTEIN, 2021, s. 231.

⁹⁸¹ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 551.

⁹⁸² HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 551.

⁹⁸³ Gayri İnsani Silahlar Andlaşması'nın Değişik II sayılı Protokolü, Madde 14. Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu Andlaşma metni için bkz. **Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayırım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması veya Sınırlandırılması Sözleşmesi ve Sözleşmede Yapılan Değişiklik ile Eki I inci, Tadil Edilmiş ve II nci ve IV üncü Protokollerin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun**, Karar Sayısı 8298, 2004.

⁹⁸⁴ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı Protokol metni için bkz. **Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict**, Hague, 26 Mart 1999. 15 ve 22. maddelerini inceleyiniz.

⁹⁸⁵ Bkz. **Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşmeye Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun**, Kanun No. 4824, Kabul Tarihi: 12.03.2003.

⁹⁸⁶ Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokol, Madde 4. Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olduğu Protokol metni için bkz. **Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun**, 25266 Sayılı Resmi Gazete, 21 Ekim 2003.

bir suçun işlenmesine yardımcı olmaktan, kolaylaştırmaktan, yardım veya yataklık etmekten de cezai olarak sorumludurlar.⁹⁸⁷ Ek olarak, bireyler bir suçun işlenmesini planlamaktan veya azmettirmekten de cezai olarak sorumludur.

Uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukuku bağlamında önemli olan bir sorumluluk türü de komuta sorumluluğudur ve bu bağlamda komutanlar ve diğer üstler emirlerine istinaden işlenen savaş suçlarından cezai olarak sorumludur. Uluslararası insancıl hukuk tüm devletleri ve çatışan tarafları komutanlardan öncelikle ihlalleri önlemelerini ve gerekirse bastırarak yetkili makamlara bildirmelerini talep etmekle yükümlü kılmaktadır.⁹⁸⁸ Astlarının ya da kontrolü altındaki diğer kişilerin bir ihlal gerçekleştireceğinden ya da gerçekleştirdiğinden haberdar olan komutanlar, ihlali önlemek amacıyla gerekli adımları atmalı ve uygun olduğu durumlarda bu kişilere karşı disiplin ya da cezai işlem başlatmalıdır.⁹⁸⁹ Bu yükümlülükler, savaş suçları da dahil olmak üzere, 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 tarihli Ek Protokol I'in tüm ihlallerini kapsamaktadır. Bununla birlikte, yalnızca savaş suçları bağlamında komutanlar, *“bir astın savaş suçu işlediğini veya işleyeceğini”* bilmeli veya o zamanki koşullarda bu sonuca varmasını sağlayacak bilgiye sahip olmalıdır.⁹⁹⁰ İlâveten, *“ihlali önlemek veya bastırmak için güçleri dahilinde mümkün olan tüm tedbirleri almamaları”* halinde komutanların cezai sorumluluğu bulunmaktadır.

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda devlet-dışı silahlı gruplar da hiyerarşik bir yapıya sahiptir.⁹⁹¹ Komuta sorumluluğu andlaşma hukukunun bir konusu olarak

⁹⁸⁷ Türkiye Cumhuriyeti'nin taraf olmadığı Andlaşma metni için bkz. **Rome Statute of the International Criminal Court**, Rome, 17 July 1998, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=en> [26.12.2024].

⁹⁸⁸ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, Article 87(1), <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [01.10.2023].

⁹⁸⁹ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, Article 87(3), <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [01.10.2023].

⁹⁹⁰ **Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977, ICRC, Article 86(2), <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [01.10.2023].

⁹⁹¹ SASSOLI, 2019, s. 155.

sadece uluslararası silahlı çatışmalarda mevcut olsa da ICRC ve EYUCM, örf ve adet hukuku kuralı olarak uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda da geçerli olduğunu belirtmiştir.⁹⁹² Aynı zamanda, Roma Statüsü'nün 28. maddesi komuta sorumluluğunun uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda geçerli olduğunu doğrulamaktadır. Bu bağlamda komuta sorumluluğunun sadece askeri komutanlar için değil, sivil komutanlar için de geçerli olduğu belirtilmiş, fakat sivil komutanların bu sorumluluğu taşıyacağı durumlar sınırlandırılmıştır. Özellikle, sivil komutanların sorumluluğu açısından “*bilmesi gerekirdi*” standardı yerine “astlarının bir savaş suçu işlediğini veya işlemek üzere olduğunu açıkça gösteren bilgiyi bilinçli olarak göz ardı etmesi” standardı kabul edilmektedir.

Son olarak, uluslararası insancıl hukuk bağlamında bir örf ve adet hukuku kuralı olarak her savaşının hukuka açıkça aykırı olan emre itaat etmeme yükümlülüğü bulunmaktadır.⁹⁹³ Astın emredilen fiilin açıkça hukuka aykırı olması nedeniyle hukuka aykırı olduğunu bilmesi gerektiği durumlarda üstün emrine itaat etmenin bir savaş suçunun savunması olamayacağını bilmesi gerekir ve bu durum söz konusu kuralın bir sonucudur.⁹⁹⁴ Bu bağlamda üst tarafından emredilen fiilin hukuka aykırı olduğunu bilmesi veya açıkça hukuka aykırı olması nedeniyle bilmesi gerekmesi durumlarda ast cezai sorumluluktan kurtulamaz.⁹⁹⁵

A. Savaş Suçları

Roma Statüsü'nün 8. maddesinde en uzun madde olarak savaş suçları düzenlenmiş ve diğer suçlara göre oldukça eskiye dayanmaktadır.⁹⁹⁶ Savaş suçları, ceza

⁹⁹² HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, Rule 152, s. 556; *Prosecutor v. Hadžihasanović et al.*, Decision on Interlocutory Appeal Challenging Jurisdiction in Relation to Command Responsibility, IT-01-47, ICTY, 16 July 2003, para. 31.

⁹⁹³ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 563.

⁹⁹⁴ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, s. 563.

⁹⁹⁵ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, Rule 155, s. 565.

⁹⁹⁶ SCHABAS, 2004, s. 51.

hukukunun başlangıcından itibaren ulusal suç olarak cezalandırılmış ve uluslararası hukuk uyarınca da yargılaması yapılan ilk suç olmuştur.⁹⁹⁷ 1920’lerin başında Leipzig’de Versay Andlaşması’nın 228-230. maddelerine⁹⁹⁸ istinaden Alman askerleri savaş kuralları ve örf ve adet hukuku kurallarını ihlalden dolayı yargılanmıştır.⁹⁹⁹ O zaman, söz konusu suçların uluslararası hukuktaki dayanağının 1907 tarihli Lahey Sözleşmesi’ne ek düzenlemeler olduğunu belirtmek gerekir.¹⁰⁰⁰ Daha sonra, savaş suçları Nürnberg Şartı’nda ve ardından “ciddi ihlaller”¹⁰⁰¹ rejimi kapsamında 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 tarihli Ek Protokol I’de düzenlenmiş ve genişletilmiştir.¹⁰⁰² Roma Statüsü’nün 8. maddesi, savaş suçlarını “uluslararası silahlı çatışmalarda uygulanabilir hukuk ve teamüllerin ciddi ihlalleri” ve “uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalarda uygulanabilir hukuk ve teamüllerin ciddi ihlalleri” olarak tanımlamaktadır. EYUCM,¹⁰⁰³ RUCM,¹⁰⁰⁴ Sierra Leone Özel Mahkemesi Statüleri ve Doğu Timor için 2000/15 sayılı UNTAET düzenlemesinde¹⁰⁰⁵ uluslararası insancıl hukukun ciddi ihlallerine ilişkin yargı yetkisi ele alınmıştır.¹⁰⁰⁶

1949 Cenevre Sözleşmeleri ve 1977 tarihli Ek Protokollerin metnine göre “ciddi ihlal” kavramı, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda geçerli değildir ve söz konusu kavram hem Ortak Madde 3 hem de 1977 tarihli Ek Protokol II’de yer almamaktadır.¹⁰⁰⁷

⁹⁹⁷ SCHABAS, 2004, s. 51-52.

⁹⁹⁸ Treaty of Versailles, <[treaty_of_versailles-112018.pdf](https://www.census.gov/treaty_of_versailles-112018.pdf) (census.gov)> [20.06.2024].

⁹⁹⁹ SCHABAS, 2004, s. 52.

¹⁰⁰⁰ SCHABAS, 2004, s. 52.

¹⁰⁰¹ Detaylı bilgi için bkz. Yves SANDOZ, *The History of the Grave Breaches Regime*, Journal of International Criminal Justice, Vol. 7, No. 4, September 2009, s. 657-682; Jean-Marie HENCKAERTS, *The Grave Breaches Regime as Customary International Law*, Journal of International Criminal Justice, Vol. 7, No. 4, September 2009, s. 683-702. Dieter FLECK, *Shortcomings of the Grave Breaches Regime*, Journal of International Criminal Justice, Vol. 7, No. 4, September 2009, s. 833-854.

¹⁰⁰² SCHABAS, 2004, s. 52.

¹⁰⁰³ **International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia Statute**, Article 1, bkz. <https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf> [28.12.2024].

¹⁰⁰⁴ **International Criminal Tribunal for Rwanda Statute**, Article 1 bkz. <https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ict_rwanda.pdf> [28.12.2024].

¹⁰⁰⁵ **Statute of the Special Court for Sierra Leone**, Article 1(1), bkz. <[Statute of the Special Court for Sierra Leone](https://www.sclj.org/Statute%20of%20the%20Special%20Court%20for%20Sierra%20Leone.pdf)> [28.12.2024].

¹⁰⁰⁶ **UNTAET Regulation No. 2000/15 on the Establishment of Panels with Exclusive Jurisdiction over Serious Criminal Offences**, Section 6(1), <<https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/etimor/untactR/Reg0015E.pdf>> [28.12.2024].

¹⁰⁰⁷ Detaylı bilgi için bkz. Lindsay MOIR, *Grave Breaches and Internal Armed Conflicts*, Journal of International Criminal Justice, Vol. 7, No. 4, September 2009, s. 763-788.

Bununla birlikte, uluslararası belgeler, ICRC, ulusal ve uluslararası yargı kararları, ulusal mevzuat ve akademik yazılar, uluslararası olmayan silahlı çatışma hukuku kurallarının ciddi ihlallerini daha geniş bir savaş suçu kavramı altına yerleştirmektedir.¹⁰⁰⁸ Fakat savaş suçları özelindeki evrensel yargı yetkisinin kullanılması, “ciddi ihlallerde” olduğu gibi bir zorunluluk değil, bir seçenektir.¹⁰⁰⁹ Buna karşılık, uluslararası insancıl hukuk, uluslararası silahlı çatışmalarda devletlerin ciddi ihlallerde evrensel yargı yetkisi kullanmasına izin vermekle kalmamaktadır. Devletleri, ciddi ihlallerden şüphelenilen kişileri, milliyetlerine, mağdurun milliyetine veya suçun işlendiği yere bakılmaksızın kovuşturmakla veya iade etmekle yükümlü tutmaktadır.¹⁰¹⁰

Sonuç olarak, savaş suçları kavramı uluslararası insancıl hukuk bağlamında örf ve adet hukuku kurallarının veya uygulanabilir olduğu durumlarda andlaşma kurallarının ciddi şekilde ihlal edilmesinin¹⁰¹¹ dışında uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda işlenen tüm savaş suçlarının yanı sıra uluslararası silahlı çatışmalarda işlenen ve uluslararası insancıl hukuk andlaşmalarında ciddi ihlal olarak tanımlanmayan bazı ciddi ihlalleri de kapsamaktadır.¹⁰¹² Bu bağlamda EYUCM Temyiz Dairesi, *Tadic* Kararında belirttiği gibi savaş suçları kapsamında bireysel cezai sorumluluğun doğması için aşağıdaki dört koşulun kümülatif olarak yerine getirilmesi gerekmektedir. Söz konusu koşullara göre,

“(I) İhlal, uluslararası insancıl hukukun bir kuralının ihlalini teşkil etmelidir”; (II) bu kural teamül niteliğinde olmalı veya andlaşma hukukuna aitse,¹⁰¹³ (i) iddia edilen suçun işlendiği tarihte taraflar için tartışmasız bir şekilde bağlayıcı olması; ve (ii) uluslararası insancıl hukukun çoğu teamül kuralında olduğu gibi, uluslararası hukukun

¹⁰⁰⁸ SASSOLI, 2019, s. 152-153.

¹⁰⁰⁹ SASSOLI, 2019, s. 153.

¹⁰¹⁰ SASSOLI, 2019, s. 154.

¹⁰¹¹ CASSESE, 2003, s. 47.

¹⁰¹² SASSOLI, 2019, s. 153.

¹⁰¹³ *Prosecutor v. Tadic*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1, ICTY, 2 October 1995, para 94.

emredici normlarıyla çatışmaması ya da bu normlardan sapmaması”¹⁰¹⁴ gerekmektedir. “(III) İhlal ‘ciddi’ olmalıdır, yani önemli değerleri koruyan bir kuralın ihlalini teşkil etmeli ve ihlal mağdur için ağır sonuçlar doğurmalıdır. Bu nedenle, örneğin, bir savaşçının işgal altındaki bir köyde bir somun ekmeğe el koyması, Lahey Düzenlemelerinin 1. maddesinin 1. fıkrasında (ve uluslararası teamül hukukunun ilgili kuralında) belirtilen ve düşman topraklarını işgal eden herhangi bir ordunun "özel mülkiyete saygı göstermesi gerektiği" şeklindeki temel ilkeye aykırı olarak kabul edilse de, "uluslararası insancıl hukukun ciddi bir ihlali" anlamına gelmeyecektir; (IV) kuralın ihlali, teamül hukuku ya da andlaşma hukuku uyarınca, kuralı ihlal eden kişinin bireysel cezai sorumluluğunu gerektirmelidir.”¹⁰¹⁵

Yukarıda verilen üçüncü koşul ile ilgili olarak, savaş suçlarının büyük çoğunluğu ölüm, yaralanma, yıkım veya mülkiyete hukuka aykırı olarak el konulmasını içeriyor olmasına rağmen tüm eylemlerin savaş suçu teşkil etmesi için kişilere veya mallara fiilen zarar vermesi gerekmemektedir. Diğer bir ifadeyle, suç teşkil eden davranışın himaye altında olan kişileri veya malları tehlikeye atması yeterlidir.¹⁰¹⁶ Yukarıda belirtilen son koşulun ise tartışmalı olduğunu, fakat kanaatimizce ve ICRC’nin görüşü doğrultusunda, tüm uluslararası insancıl hukuk kurallarının ciddi ihlalleri savaş suçunu oluşturmaktadır.¹⁰¹⁷

Savaş suçları eylem veya ihmalden kaynaklanabilmekte ve kasıtlı olarak, yani kasten (*dolus directus*) ya da olası kast (*dolus eventualis*) ile işlenmesi gerekmektedir. Suçun subjektif unsuru (manevi veya mental) ilgili suça bağlı olarak değişmektedir.¹⁰¹⁸ Roma Statüsü’nün 30. maddesi suçun subjektif unsurunu şu şekilde ele almıştır;

¹⁰¹⁴ *Prosecutor v. Tadic*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1, ICTY, 2 October 1995, para. 143.

¹⁰¹⁵ *Prosecutor v. Tadic*, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1, ICTY, 2 October 1995, para 94. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

¹⁰¹⁶ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, Rule 156; Knut DÖRMANN, **Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s. 130, 233.

¹⁰¹⁷ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, Rule 156.

¹⁰¹⁸ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, 2005, Rule 156.

“1. Bir kişi, Mahkeme’nin yargı yetkisi dahilindeki bir suçtan dolayı ancak maddi unsurların kasıt ve bilgi ile işlenmesi halinde cezai olarak sorumlu olur ve cezalandırılabilir. 2. Bu Maddenin amaçları doğrultusunda, bir kişi aşağıdaki durumlarda “niyet” sahibidir: (a) Davranışla ilgili olarak, bu kişi davranışta bulunmayı kastetmektedir; (b) Bir sonuçla ilgili olarak, bu kişi bu sonuca neden olmayı kasteder veya olayların olağan akışı içinde bu sonucun ortaya çıkacağıının farkındadır. 3. Bu Maddenin amaçları doğrultusunda, “bilgi” bir durumun var olduğunun veya olayların olağan akışı içinde bir sonucun meydana geleceğinin farkında olmak anlamına gelir. “Bilmek” ve “bilerek” ifadesi buna göre yorumlanacaktır.”¹⁰¹⁹

Bunun dışında, askeri el kitapları ve içtihadı bakıldığında, savaş suçları silahlı kuvvet mensupları ya da siviller tarafından silahlı kuvvet mensuplarına, sivillere veya karşı tarafın himaye altındaki mallarına karşı işlenen suçlar olarak düzenlenmiştir.¹⁰²⁰ RUCM, Akayesu Kararında kimlerin savaş suçundan yargılanabileceğii meselesinde bir sınırlamanın olmadığını, aksi takdirde, spesifik bir kategoriye dahil edilmediğinden dolayı savaş suçunu işleyen birinin cezalandırılmaması hususu ile karşı karşıya kalınacağını ve bunun da uluslararası insancıl hukuku sorgulanabilir bir duruma getireceğini belirtmiştir.¹⁰²¹ İlâveten, siviller tarafından diğeri sivillere karşı işlenen suçlar, suç ile silahlı çatışma arasında bir bağ veya bağlantı olması koşuluyla savaş suçu teşkil edebilir. Eğer böyle bir bağlantı yoksa, ihlal bir savaş suçu teşkil etmemekte, sadece ilgili bölgede yürürlükte olan kanun uyarınca adi bir suç teşkil eder.¹⁰²²

Suçların savaş suçu sayılabilmesi için uluslararası veya uluslararası olmayan silahlı çatışmayla bağlantılı olması, yani illiyet bağının (*nexus*) mevcut olması gerekmektedir. EYUCM’nin Kunarac Kararına göre,

“Silahlı çatışmayla bağlantılı olma kriteri, suçların doğrudan çatışmalar devam ederken veya çatışma mahallinde işlenmesini gerektirmez. İnsancıl

¹⁰¹⁹ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

¹⁰²⁰ HENCKAERTS, DOSWALD-BECK, **2005**, Rule 156; DÖRMANN, **2003**, s. 34-37, 391-393.

¹⁰²¹ *Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu*, Appeal Judgment, ICTR-96-4-A, ICTR, 1 June 2001, para. 443.

¹⁰²² CASSESE, **2003**, s. 49.

hukuk, söz konusu olayların meydana geldiği yerde fiili çatışma devam etse de etmese de taraflardan birinin kontrolü altındaki toprakların tamamında uygulanmaya devam eder. Bu nedenle, suçların çatışmanın taraflarınca kontrol edilen toprakların diğer kısımlarında meydana gelen silahlı çatışmalarla yakından ilgili olması yeterlidir. Fiilin silahlı çatışmayla yakından ilgili olması şartı, mevcut davada olduğu gibi, suçların çatışmanın ardından ve belirli bir bölgede çatışmaların sona ermesine kadar işlenmesi ve çatışmanın yarattığı durumu ilerletmek veya bundan yararlanmak amacıyla işlenmesi halinde yerine getirilmiş olur.”¹⁰²³

Savaş suçları ile ilgili olarak başka değinilmesi gereken önemli bir husus Roma Statüsü’nün 8. maddesinde bulunmaktadır. Maddeye göre, “Mahkeme, özellikle bir plan ya da politikanın parçası olarak ya da bu tür suçların geniş çaplı işlenmesinin bir parçası olarak işlenen savaş suçları konusunda yargı yetkisine sahiptir.”¹⁰²⁴ Aslında, uluslararası örf ve adet hukuku bağlamında savaş suçlarını diğer suçlardan ayıran nokta yargılama yetkisi eşiğinin uygulanmamasıdır.¹⁰²⁵ Fakat Roma Statüsü’ndeki yukarıda verilen 8. madde, “eşik olmayan eşik” olarak değerlendirilmekte ve Roma Konferansı’nda Mahkeme’nin yargı yetkisi böyle bir ara formül ile belirlendiği görülmektedir.¹⁰²⁶ Bunun dışında, Roma Statüsü, savaş suçlarını uluslararası ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalar arasında ayırım yaparak ele almıştır. Bu kapsamda 8. Maddenin 2. fıkrasının (c) ve (d) bentleri Ortak Madde 3’te öngörülen uluslararası olmayan silahlı çatışmalara uygulanırken, (e) ve (f) bentleri 1977 tarihli Ek Protokol II kapsamındaki uluslararası olmayan silahlı çatışmalara uygulanmaktadır. Bahse konu hükümlerin uluslararası nitelikte olmayan silahlı çatışmalara uygulandığı, fakat ayaklanmalar, münferit ve düzensiz şiddet eylemleri veya benzer nitelikteki diğer eylemler gibi iç karışıklık ve

¹⁰²³ *Prosecutor v. Kunarac et. al., Trial Chamber Judgment, IT-96-23-T&IT-96-23/1-T, ICTY, 22 February 2001, para. 568. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)*

¹⁰²⁴ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.).

¹⁰²⁵ SCHABAS, 2004, s. 55.

¹⁰²⁶ SCHABAS, 2004, s. 56.

gerginlik durumlarına uygulanmadığı belirtilmektedir. İlaveten, 8. maddenin (e) bendinde listelenen 1977 tarihli Ek Protokol II suçları, bir devletin ülkesinde, hükümet yetkilileri ile teşkilatlı (örgütlü) silahlı gruplar arasında veya bu tür gruplar arasında uzun süreli silahlı çatışma olduğunda geçerlidir. Ortak Madde 3 suçlarına ilişkin bir sınırlama da 8. maddenin 2. fıkrasının (c) ve (d) bentlerinde yer alan “hiçbir husus, bir hükümetin devlette kanun ve düzeni koruma veya yeniden tesis etme ya da devletin birliğini ve toprak bütünlüğünü her türlü meşru yolla savunma sorumluluğunu etkilemez” şeklinde belirtilmiştir.¹⁰²⁷ Sonuç olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda işlenen ve Mahkeme’nin yargı yetkisinde olan savaş suçlarının ilgili maddede oldukça kısa bir şekilde düzenlenmesi, belirlenen eşiklerin dar kapsamlı olması ve 1977 tarihli Ek Protokol II’nin tüm ciddi ihlallerinin maddede ele alınmaması eleştirilmiştir.¹⁰²⁸

Silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarardan bireysel cezai sorumluluk Roma Statüsü’nün 8(2)(b)(iv). maddesinde ele alınmış ve maddede doğal çevreye karşı öngörülen somut ve doğrudan genel askeri avantaja kıyasla açıkça aşırı olacak şekilde geniş ölçekte, uzun vadeli ve ağır zarar vereceğini bilerek bir saldırı başlatmak savaş suçu olarak düzenlenmiştir. Bu hüküm, sorumluluğun tetiklenmesi için insanlara zarar verilmesini gerektirmeksizin bireysel sorumluluk tesis eden ilk hükümdür ve oldukça önemlidir. Fakat hüküm sadece uluslararası silahlı çatışmalarda geçerlidir ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda işlenen suçlar altında benzer bir düzenleme yapılmamıştır. Bunun dışında, Roma Statüsü, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda dolaylı olarak çevrenin himayesini sağlayan ilgili savaş suçları kurallarını bulundurmaktadır. Söz konusu düzenlemeler saldırı yoluyla ele geçirilmiş olsa bile bir şehir veya yerin yağmalanmasını yasaklayan 8(2)(e)(v). madde, çatışmanın gereklilikleri zorunlu olarak gerektirmedikçe bir hasmın malını tahrip etmeyi veya ele geçirmeyi yasaklayan 8(2)(e)(xii). madde, zehir veya zehirli silahların kullanılmasını yasaklayan 8(2)(e)(xiii).

¹⁰²⁷ SCHABAS, 2004, s. 56.

¹⁰²⁸ SCHABAS, 2004, s. 65.

madde ve boğucu, zehirli veya diğer gazların ve tüm benzer sıvıların, malzemelerin veya cihazların kullanılmasını yasaklayan 8(2)(e)(xiv). madde olarak gösterilebilir.¹⁰²⁹ UCM Savcılık Ofisi’nin 2016 yılında yayınladığı Dava Seçimi ve Önceliklendirmeye ilişkin Politika Belgesinde, “*diğerlerinin yanı sıra çevrenin tahrip edilmesi, doğal kaynakların yasadışı sömürülmesi veya toprağın yasadışı olarak mülksüzleştirilmesi yoluyla işlenen veya bunlarla sonuçlanan suçların*” özellikle dikkate alınacağı belirtilmiştir.¹⁰³⁰ Savaş suçları dışında Roma Statüsü’nde düzenlenen soykırım ve insanlığa karşı suçlar ile çevrenin himayesinin sağlanabileceği ve UCM tarafından yayınlanan Politika Belgesinin bunu desteklediğine ilişkin görüşlerin mevcut olduğunu belirtmekte fayda vardır.¹⁰³¹

Sonuç olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarardan ötürü bireysel cezai sorumluluğun ve buna ilişkin özel bir suçun doğrudan düzenlenmediği görülmektedir. Roma Statüsü bağlamında yukarıda belirtilen savaş suçlarına ilişkin düzenlemelerin dolaylı olarak çevrenin himayesini sağladığı düşünülse de bu durum yeterli değildir. Kanaatimizce, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarar göz önünde bulundurularak ve çevrenin himayesini artırmak amacıyla çevrenin doğrudan himayesini sağlayan özel bir suçun düzenlenmesi gerekmektedir.

B. Ekokırım (Ecocide)

“Ekokırım (ecocide)” kavramı, Yunanca ev/yuva anlamına gelen ve daha sonra habitat/çevre anlamını kazanan “oikos” ile öldürmek anlamına gelen “cide” kelimelerini

¹⁰²⁹ ICRC, **Guidelines (2020)**, s. 110.

¹⁰³⁰ ICC Office of the Prosecutor, **Policy Paper on Case Selection and Prioritization**, 15 September 2016, s. 13-14, para. 40-41.

¹⁰³¹ Detaylı bilgi için bkz. Steven Robert FREELAND, **Addressing the Intentional Destruction of the Environment during Warfare under the Rome Statute of the International Criminal Court**, Maastricht University, Doctoral Thesis, 2015, s. 190-204; Jessica DUNEY, *Crafting a Standard: Environmental Crimes as Crimes against Humanity under the International Criminal Court*, Hastings Environmental Law Journal, Vol. 24, No. 2, Summer 2018, s. 413-430; Carl E. BRUCH, *All’s Not Fair in (Civil) War: Criminal Liability for Environmental Damage in Internal Armed Conflict*, Vermont Law Review, Vol. 25, No. 3, Spring 2001, s. 727-729.

birleştirmektedir.¹⁰³² Bahse konu kavram, Kasım 1944'te "soykırım (genocide)" kelimesini icat eden Polonyalı hukukçu Rafael Lemkin'in yaklaşımına dayanmaktadır.¹⁰³³ Ekokırım (ecocide) kavramı, 1970'lerde ortaya atılmış ve en çok Vietnam Savaşı ile ilişkilendirilmiştir.¹⁰³⁴ Özellikle, söz konusu kavram 1970 yılında gerçekleştirilen Savaş Suçları ve Amerikan Vicdanı Konferansı sırasında Profesör Arthur Galston¹⁰³⁵ tarafından kullanılmıştır.¹⁰³⁶ Galston, konuşması sırasında "Ranch Hand" olarak adlandırılan ABD'nin gerçekleştirdiği Operasyonu kınamış ve ekokırımın yasaklanmasını içeren uluslararası bir andlaşmanın kabul edilmesi çağrısında bulunmuştur.¹⁰³⁷ Ekokırım kavramına 1972 yılında Birleşmiş Milletler Stokholm İnsan Çevresi Konferansı'nda da atıfta bulunulmuş, dönemin İsveç Başbakanı Olof Palme açılış konuşmasında Vietnam Savaşı'nı ekokırım olarak nitelendirmiştir.¹⁰³⁸ Bu bağlamda Falk, ekokırım suçunu içeren bir uluslararası taslak andlaşma, çevresel savaşa ilişkin bir taslak protokol, ekokırım ve çevresel savaşa ilişkin bir taslak dilekçe ve halkların ekokırım ve çevresel savaşa ilişkin tazminat dilekçesini hazırlamış, sunmuş ve uluslararası topluma çağrıda bulunmuştur.¹⁰³⁹ Falk'ın andlaşma taslağında ekokırım hem barış hem de savaş

¹⁰³² Bkz. Stop Ecocide Foundation, **Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, Commentary and Core Text**, June 2021, <<https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf>> [22.06.2024].

¹⁰³³ Bkz. Stop Ecocide Foundation, **Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, Commentary and Core Text**, June 2021, <<https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf>> [22.06.2024].

¹⁰³⁴ Dhirendra Singh YADAV, *Ecocide: The Missing Convention*, International Journal of Law Management & Humanities, Vol. 5, Issue 3, 2022, s. 446.

¹⁰³⁵ Portakal Gazı (Agent Orange) olarak bilinen ve ABD'nin Vietnam Savaşı'nda kullandığı herbisitın yaprak dökücü etkilerini tespit eden bilim adamı olarak bilinmektedir.

¹⁰³⁶ Beatrice L. HAMILTON, *Legal challenges to the inclusion of a crime of ecocide in the Rome Statute of the International Criminal Court*, in **Green Crimes and International Criminal Law**, Regina M. PAULOSE (ed.), Vernon Press, July 2021, s. 108. Ayrıca bkz. Aditi JAIN, Charu SONI, *Ecocide: A new International Crime*, Jus Corpus Law Journal, Vol. 2, No. 2, December 2021-February 2022, s. 627-634

¹⁰³⁷ HAMILTON, **July 2021**, s. 108.

¹⁰³⁸ HAMILTON, **July 2021**, s. 108.

¹⁰³⁹ Bkz. Richard A. FALK, *Environmental Welfare and Ecocide Facts, Appraisal and Proposals*, Revue Belge de Droit International / Belgian Review of International Law, Vol. 9, No. 1, 1973, s. 1-27.

zamanında gerçekleştirilebilen bir suç olarak tanımlanmış ve bireysel cezai sorumluluk ayrıca ele alınmıştır.¹⁰⁴⁰ Fakat söz konusu çabalar sonuçsuz kalmıştır.

Uluslararası hukuk bağlamında önemli gelişmelerden biri, başarı ile sonlanmasa da, UHK tarafından bu suçun 1991 yılında İnsanlığın Barış ve Güvenliğine Karşı Suçlar Kanunu Taslağına dahil edilmesi girişimiyle gerçekleştirilmiştir. Taslağın 26. maddesi, “çevreye kasten ve ağır zarar vermek” başlığıyla, “*doğal çevreye kasten geniş ölçekte, uzun vadeli ve ağır zarar veren veya verilmesini emreden kişi, mahkumiyeti halinde ... cezalandırılır*” hükmünü içermiş ve böylece çevreye verilen zarar için bireysel cezai sorumluluk kaleme alınmıştır.¹⁰⁴¹ UHK, 26. maddeye ilişkin şerhinde, 1949 Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol I’ın 55/1. maddesine dayandığını belirtmiştir. Fakat söz konusu maddeden farklı olarak, 1991 tarihli Kanun Tasarısının 26. maddesi konu bakımından kapsamı daha geniştir. Zira yalnızca silahlı çatışmalar sırasında verilen zararlarla sınırlı değildir. Kanun Tasarısının önemi, çevreye kasten ağır zarar vermeyi temel suçlar olan barışa karşı suçlar, insanlığa karşı suçlar ve savaş suçlarından bağımsız olarak özel ve özerk bir suç olarak listeleyen ilk ve tek Kanun Tasarısı olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁰⁴² Fakat maddeye ilişkin tartışmalar ortaya çıkmış ve bunun sonucunda 1996 yılında kabul edilen nihai Kanun Tasarısından 26. madde tamamen çıkarılmıştır. Buna rağmen, birkaç devlet, çıkarılan 26. maddeden yararlanarak ekokırım suçunu kendi iç hukukunda kabul etmiştir.¹⁰⁴³ İlk ekokırımı suç olarak düzenleyen devlet, 1990 yılında Vietnam olmuştur.¹⁰⁴⁴ Ardından 1999 yılında Belarus ve Gürcistan

¹⁰⁴⁰ Richard A. FALK, *Environmental Welfare and Ecocide Facts, Appraisal and Proposals*, Revue Belge de Droit International / Belgian Review of International Law, Vol. 9, No. 1, 1973, **Annex 1: A Proposed International Convention on the Crime of Ecocide**, Articles I-IV.

¹⁰⁴¹ Bkz. **Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind**, Yearbook of the ILC, Report of the Commission to the General Assembly on the Work of its Forty-Third Session, **A/CN.4/SER.A/1991/Add.I (Part 2)**, 1991, Chapter IV, s. 107. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

¹⁰⁴² HAMILTON, **July 2021**, s. 114.

¹⁰⁴³ YADAV, **2022**, s. 448-450.

¹⁰⁴⁴ Ekokırım kavramı maddelerde geçmektedir, bkz. Existing & Proposed Ecocide Laws – Ecocide Law (Son Erişim Tarihi: 21.06.2024); Joanna GILL, **Ecocide: Should Destroying Nature Be an International Crime**, 31 March 2023, <Ecocide: Should destroying nature be an international crime? | Context> [21.06.2024].

ekokırımı suç olarak kendi iç hukuk sistemlerinde kabul etmiştir.¹⁰⁴⁵ Ekokırım kavramını içermeyen çevreye karşı suçlar veya ciddi çevresel suçlar olarak düzenleyen devletler ise 1996 yılında Rusya, 1997 yılında Kırgızistan ve Kazakistan, 1998 yılında Tacikistan, 2001 yılında Ukrayna, 2002 yılında Moldova ve 2003 yılında Ermenistan ve Özbekistan ve 2014 yılında Ekvador olmuştur.

Ekokırımın bir suç olarak tanınmasına ilişkin çabalar devam etmiş ve akademisyenler Roma Statüsü'nde değişiklik yapılması çağrısında bulunarak çevreye verilen zararın cezai sorumluluğunu güçlendirmek amacıyla başka yollar önermiştir.¹⁰⁴⁶ 2010 yılında Poly Higgins tarafından ekokırım suçunu da içerecek şekilde Roma Statüsü'nde değişiklik yapılması amacıyla BM'ye bir teklif sunulmuştur.¹⁰⁴⁷ Higgins'e göre,

*“Ekokırım, belirli bir bölgedeki ekosistem(ler)in, insan eliyle veya başka nedenlerle, o bölgede yaşayanların barış içinde yaşamalarını ciddi şekilde azaltacak ölçüde zarar görmesi, tahrip edilmesi veya kaybedilmesidir.”*¹⁰⁴⁸

Bu bağlamda yakın tarihte gerçekleşen gelişmelerden biri olarak, UCM Roma Statüsü Taraf Devletler Toplantısı'nda ekokırımın Roma Statüsü'ne beşinci bir suç kategorisi olarak dahil edilmesine yönelik tekliflerin yapılması olmuştur.¹⁰⁴⁹ Buna ek olarak, 2020 yılının sonunda, Ekokırımı Durdur Vakfı (Stop Ecocide Foundation) tarafından uluslararası bir Uzman Paneli oluşturulmuş ve Panel'in umudu, önerilen tanımın UCM Roma Statüsü'nde yapılacak bir değişikliğe temel teşkil etmesi olmuştur. Panel, ekokırımın Roma Statüsü'ne ayrı bir suç olarak 8ter maddesinde düzenlenerek

¹⁰⁴⁵ “Ekokırım” kavramı düzenlemelerin bir kısmında geçmektedir, bkz. <Existing & Proposed Ecocide Laws – Ecocide Law> [21.06.2024]; Joanna GILL, **Ecocide: Should Destroying Nature Be an International Crime**, 31 March 2023, <Ecocide: Should destroying nature be an international crime? | Context> [21.06.2024].

¹⁰⁴⁶ Helen Obregon GIESEKEN, Vanessa MURPHY, *The protection of the natural environment under international humanitarian law: The ICRC's 2020 Guidelines*, IRRC, Vol. 105, Issue 924, 2023, s. 1196.

¹⁰⁴⁷ HAMILTON, **July 2021**, s. 127-128.

¹⁰⁴⁸ Poly HIGGINS, Damien SHORT, Nigel SOUTH, *Protecting the Planet: A Proposal for a Law of Ecocide*, Crime Law and Social Change, Vol. 59, No. 1, April 2013. (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

¹⁰⁴⁹ HIGGINS, **April 2013**.

eklenmesini ve ayrıca Mahkeme'nin yargı yetkisi dahilindeki suçları düzenleyen 5. maddesine de eklenmesini önermiştir.¹⁰⁵⁰ Panel'in önerisine göre,

“1. Bu Statü'nün amacı doğrultusunda, “ekokırım”, çevreye ağır ve geniş ölçekte ya da uzun vadeli zarar verme ihtimalinin yüksek olduğunu bilerek işlenen gayri meşru ya da indî surette eylemler anlamına gelmektedir. 2. Paragraf 1'in amacı doğrultusunda: a. “İndi Surette”, öngörülen sosyal ve ekonomik faydalara kıyasla açıkça aşırı olacak bir zararı pervasızca göz ardı etmek anlamına gelir; b. “Ağır”, insan yaşamı veya doğal, kültürel veya ekonomik kaynaklar üzerindeki ciddi etkiler de dahil olmak üzere, çevrenin herhangi bir unsuruna karşı verilen çok ciddi olumsuz değişiklikler, bozulma veya hasarı içeren zarar anlamına gelir; c. “Geniş Ölçekte”, sınırlı bir coğrafi alanın ötesine uzanan, eyalet sınırlarını aşan veya tüm bir ekosistemin veya türün ya da çok sayıda insanın maruz kaldığı zarar anlamına gelir; d. “Uzun vadeli”, geri dönüşü olmayan veya makul bir süre içinde doğal iyileşme yoluyla telafi edilemeyen zarar anlamına gelir; e. “Çevre” yeryüzü, biyosferi, kriosferi, litosferi, hidrosferi ve atmosferin yanı sıra dış uzay anlamına gelir.”¹⁰⁵¹

ICRC, barış zamanında çevreye verilen zarar için cezai sorumluluk konusunda görüş bildirmeksizin, Uzman Paneli'nin önerdiği ekokırım suçunun hem barış zamanında hem de silahlı çatışmalarda geçerli olabileceğini belirtmiştir.¹⁰⁵² Dolayısıyla, söz konusu ekokırım tanımının bazı unsurlarının mevcut uluslararası insancıl hukuk yükümlülükleri ve savaş suçları ile örtüşebildiğini ve aynı zamanda ekokırım ile ilgili ulusal hükümler ile de örtüşebildiğini belirtmiştir.¹⁰⁵³

¹⁰⁵⁰ Bkz. Stop Ecocide Foundation, **Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, Commentary and Core Text**, June 2021, <<https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf>> [22.06.2024]. Söz konusu tanım aynı zamanda eleştirilmiştir, bkz. Kai AMBOS, **Protecting the Environment through International Criminal Law**, EJIL:TALK Blog of the European Journal of International Law, 29 June 2021; **A Tale of Two Definitions: Fortifying Four Key Elements of the Proposed Crime of Ecocide (Part I)**, <[A Tale of Two Definitions: Fortifying Four Key Elements of the Proposed Crime of Ecocide \(Part I\) - Opinio Juris](#)> [21.06.2024].

¹⁰⁵¹ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

¹⁰⁵² GIESEKEN, 2023, s. 1196.

¹⁰⁵³ GIESEKEN, 2023, s. 1196.

Yukarıda verilen Panel'in tanımından yararlanarak 2023 yılında Şili,¹⁰⁵⁴ 2024 yılında ilk Avrupa ülkesi olarak Belçika ekokırımı suç olarak düzenlemiştir.¹⁰⁵⁵ Fransa ise 2021 yılında İklim ve Dayanıklılık Kanunu ile ekokırımı iç düzenlemelerine dahil etmiştir.¹⁰⁵⁶ Bunun dışında, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi'nin 13 Mart 2024 tarihinde kabul ettiği ceza hukuku aracılığıyla çevrenin himayesi başlıklı direktifi bu bağlamda önem taşımaktadır. Avrupa Birliği, ekokırımla kıyaslanabilecek en ciddi çevresel zarar vakalarını suç olarak kabul eden ilk uluslararası örgüt olmuştur.¹⁰⁵⁷ Direktifin yasama yolculuğu başlamış ve üye devletler ulusal mevzuatlarını yeni kabul edilen Direktifle uyumlu hale getirmek için aktarma süreci olarak adlandırılan 24 aylık bir süreye sahiptir. İlaveten, ekokırım suçunun kabul edilmesine ilişkin Meksika, Hollanda, İtalya, İskoçya, Birleşik Krallık, Brezilya ve İspanya (Katalonya)'da önerilerin verildiğini ve süreçlerin devam ettiğini belirtmekte fayda vardır.¹⁰⁵⁸ Yukarıda belirtilenlerin ışığında, ekokırım suçunu kabul eden devlet sayısının giderek arttığını ve önümüzdeki dönemde de artmaya devam edeceği öngörülmektedir.¹⁰⁵⁹

Akademisyenler ve aktivistler, ekokırımın Roma Statüsü kapsamında uluslararası bir suç olarak kabul edilmesi yerine çevresel yıkım tehdidini ele almak için alternatif

¹⁰⁵⁴ Bkz. Stop Ecocide International, **Chile: New Laws Introduce Elements of Ecocide Definition**, 24 October 2023, <[Chile: new laws introduce elements of ecocide definition — Stop Ecocide International](#)> [21.06.2024].

¹⁰⁵⁵ Bkz. Stop Ecocide International, **Belgium Becomes First European Country to Recognise Ecocide as International Level Crime**, 22 February 2024, <[Belgium becomes first European country to recognise ecocide as international level crime — Stop Ecocide International](#)> [21.06.2024].

¹⁰⁵⁶ Bkz. Ecocide Law, **Ecocide / Serious Environmental Crimes in National Jurisdictions**, <[Existing & Proposed Ecocide Laws – Ecocide Law](#)> [21.06.2024]. Joanna GILL, **Ecocide: Should Destroying Nature Be an International Crime**, 31 March 2023, <[Ecocide: Should destroying nature be an international crime? | Context](#)> [21.06.2024].

¹⁰⁵⁷ Bkz. Mette Molgaard HENRIKSEN, **'Revolutionary': EU Parliament Votes to Criminalise Most Serious Cases of Ecosystem Destruction**, 27 February 2024, <['Revolutionary': EU Parliament votes to criminalise most serious cases of ecosystem destruction | Euronews pdf \(europa.eu\)](#)> [21.06.2024].

¹⁰⁵⁸ Bkz. Ecocide Law, **Ecocide / Serious Environmental Crimes in National Jurisdictions**, <[Existing & Proposed Ecocide Laws – Ecocide Law](#)> [21.06.2024].

¹⁰⁵⁹ Bkz. Isabella KAMINSKI, **Growing Number of Countries Consider Making Ecocide a Crime**, 26 August 2023, <[Growing number of countries consider making ecocide a crime | Environment | The Guardian](#)> [22.06.2024].

yöntemler de önermiştir.¹⁰⁶⁰ Örneğin, yeni bir ekokırım andlaşmasının müzakere edilmesi ve andlaşmanın bir parçası olarak sınır aşan çevre suçlarını içeren davalara bakmak üzere bir uluslararası çevre mahkemesinin kurulması önerilmiştir.¹⁰⁶¹ Bahse konu öneriye göre, andlaşma, çevremerkezci hükümler içerebilir ve mahkeme de etkilenen bölge için tazminata hükmedebilir, daha fazla ekolojik zararı önlemek için tedbir kararı verebilir ve hem ekolojik zararı hem de çözüm yollarını değerlendirebilecek deneyimli çevre uzmanlarından oluşabilir.¹⁰⁶² Böyle bir mahkeme potansiyel olarak çevreye daha az zarar veren eylemleri haksız fiil veya hukuk davası olarak da karara bağlayabilir.¹⁰⁶³ Söz konusu önerinin amacı, ekokırım suçunu Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yetki alanına dahil etmek yerine uzmanlaşmış bir kuruluş olarak uluslararası çevre mahkemesinin yetki alanında olması ve aynı zamanda mahkemenin hem ceza hem de hukuk davalarını karara bağlamasıdır.¹⁰⁶⁴ Aslında, uluslararası bir çevre mahkemesi kurulması fikri tamamen yeni de değildir.¹⁰⁶⁵ Uluslararası Çevre Mahkemesi Vakfı (ICEF), 1992 yılında kurulmasını teşvik etmek amacıyla kurulmuştur.¹⁰⁶⁶ Sadece bir yıl sonra, ilk ICEF Konferansı'nın sonuç bildirgesi, küresel çevre sorunları için genel uluslararası yargı yetkisine duyulan ihtiyacı ortaya koymuştur.¹⁰⁶⁷ Takip eden yıllarda, ICEF, bu fikre desteği artırmak için bir dizi forumda ve çeşitli devletler nezdinde kampanya yürütmüş¹⁰⁶⁸ ve çevreyi şimdiki ve gelecek nesiller için koruyan, hukukun üstünlüğünü savunan ve sayıları giderek artan

¹⁰⁶⁰ Anastacia GREENE, *The Campaign to Make Ecocide an International Crime: Quixotic Quest or Moral Imperative?*, Fordham Environmental Law Review, Vol. 30, No. 3, Spring 2019, s. 43-47. Genel olarak bkz. Frederic MEGRET, *The Problem of an International Criminal Law of the Environment*, Columbia Journal of Environmental Law, Vol. 36, No. 2, 2011, s. 195-258; JAIN, SONI, **December 2021-February 2022**, s. 633.

¹⁰⁶¹ GREENE, **Spring 2019**, s. 44; YADAV, **2022**, s. 457.

¹⁰⁶² GREENE, **Spring 2019**, s. 44.

¹⁰⁶³ GREENE, **Spring 2019**, s. 44.

¹⁰⁶⁴ GREENE, **Spring 2019**, s. 44.

¹⁰⁶⁵ Stephen HOCKMAN QC, Stuart A. BRUCE, *The Call for an International Court for the Environment*, Advocates for International Development, Law and Development: In Focus, Issue 2, November 2012. Genel olarak bkz. Kenneth F. MCCALLION, H. Rajan SHARMA, *Environmental Justice without Borders: The Need for an International Court of the Environment to Protect Fundamental Environmental Rights*, George Washington Journal of International Law and Economics, Vol. 32, No. 3, 2000, s. 351-366.

¹⁰⁶⁶ David KROTT, *The International Court for the Environment – Could the International Court for the Environment Offer a Solution for the Problem of International Environmental Crimes?*, in **Green Crimes and International Criminal Law**, Regina M. PAULOSE (ed.), Vernon Press, 2021, s. 144.

¹⁰⁶⁷ KROTT, **2021**, s. 144.

¹⁰⁶⁸ KROTT, **2021**, s. 144.

çevre, hukuk, iş dünyası, akademi ve sivil toplum kuruluş paydaşlarını temsil eden Uluslararası Çevre Mahkemesi Koalisyonu (ICE Koalisyonu) 2008’den sonra ICEF’in yanında yerini almıştır. ICE Koalisyonu, aynı zamanda, 2011 yılında uluslararası çevre mahkemesi için bir taslak protokol hazırlamış ve sunmuştur.¹⁰⁶⁹

Son olarak, 16 Şubat 2024 tarihinde UCM Savcılık Ofisi, Mahkeme’nin yargı yetkisi dahilinde çevreye zarar vermek suretiyle işlenen veya çevreye zarar veren suçların ele alınmasında sistematik bir yaklaşım benimsenmesini sağlamak amacıyla çevre suçlarına ilişkin kapsamlı bir politika belgesi ile sonuçlanacak bir süreç başlatmıştır.¹⁰⁷⁰ Bu bağlamda Başsavcı Karim A.A. Khan KC’nin yaptığı açıklamaya göre,

*“Çevreye verilen zarar, gezegendeki tüm yaşam için varoluşsal bir tehdit oluşturmaktadır. Bu nedenle, Ofisimin ön incelemelerden kovuşturmalara kadar çalışmalarının tüm aşamalarında çevre suçlarını sistematik bir şekilde ele almasını sağlamaya kararlıyım. Bu son politika girişimi de bu gerekli hedefe yönelik bir başka taahhüttür.”*¹⁰⁷¹

Dünyanın dört bir yanından siyasetçiler, avukatlar, akademisyenler, çevre yardım kuruluşları ve iş dünyası liderleri, UCM Başsavcısı Karim A.A. Khan KC’nin Ofisi tarafından düzenlenen kamu istişare toplantısına katılmış ve Roma Statüsü’ne yeni bir uluslararası suç olarak ekokırımı eklemeye çağırmıştır. Katılımcılar Roma Statüsü’nün çevre için sağladığı sınırlı himayenin altını çizmiştir. İlaveten, Roma Statüsü’ne yeni bir suç olarak ekokırım suçunun eklenmesinin hem barış zamanında hem de silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini artıracığı belirtilmiştir.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁹ ICE Coalition, **Draft Protocol for an International Court for the Environment**, February 2011.

¹⁰⁷⁰ ICC, **The Office of the Prosecutor Launches Public Consultation on a New Policy Initiative to Advance Accountability for Environmental Crimes under the Rome Statute**, 16 February 2024, <[The Office of the Prosecutor launches public consultation on a new policy initiative to advance accountability for environmental crimes under the Rome Statute | International Criminal Court \(icc-cpi.int\)](https://www.icc-cpi.int/en/office-of-the-prosecutor/launches-public-consultation-on-a-new-policy-initiative-to-advance-accountability-for-environmental-crimes-under-the-rome-statute)> [22.06.2024].

¹⁰⁷¹ (Alıntı işbu çalışmanın yazarı tarafından çevrilmiştir.)

¹⁰⁷² Bkz. Stop Ecocide International, **Experts Call for International Criminal Court to Introduce New Crime of ‘Ecocide’**, 1 March 2024, <[Experts call for international criminal court to introduce new crime of ‘ecocide’ — Stop Ecocide International](https://www.stop-ecocide.org/en/news/2024/03/experts-call-for-international-criminal-court-to-introduce-new-crime-of-ecocide/)> [22.06.2024].

Yukarıda belirtilenlere istinaden, halihazırda, Roma Statüsü'nde mevcut olan düzenlemeler çevrenin himayesi açısından oldukça zayıf ve eksiktir. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye doğrudan himaye sağlayan bir kural da Roma Statüsü'nde bulunmamaktadır. Kanaatimizce, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çevrenin himayesini artıracak olan ekokırımın suç olarak kabul edilmesi oldukça önemlidir. Bu kapsamda yukarıda zikredilen öneriler dikkatlice incelenmeli ve değerlendirilmelidir. Zira uluslararası insancıl hukuk ihlallerinde daha fazla hesap verebilirliğe büyük ihtiyaç duyulmaktadır ve söz konusu önerilerin katkı sağlayacağı düşünülmektedir.¹⁰⁷³

¹⁰⁷³ GIESEKEN, 2023, s. 1197.

SONUÇ

*“Ağaçlar, insanlar gibi, bizimle savaşmak üzere karşımıza dikilmezler...”*¹⁰⁷⁴

Uluslararası toplum, özellikle 1970’lerden itibaren silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi konusu üzerinde durmuştur. Bu bağlamda hem uluslararası insancıl hukuk hem de uluslararası hukukun diğer ilgili alanlarında düzenlemelerin yapılması için harekete geçilmiştir. 1977 tarihli Ek Protokol II ele alınırken uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi için özel bir kuralın kabul edilmemesi hayal kırıklığına neden olmuştur. Bunun yanı sıra, uluslararası silahlı çatışmalara ilişkin kuralları düzenleyen 1977 tarihli Ek Protokol I’de özel bir düzenleme kabul edilmiştir. Ardından 1990’larda uluslararası çevre hukukunun ve uluslararası insancıl hukukun gelişimi ile silahlı çatışmalarda çevrenin himaye edilmesi gerektiği üzerinde daha fazla durulmaya başlanmıştır. Zira o dönemde mevcut normatif düzenin yetersizliği ile karşı karşıya kalınmıştır. Nitekim çevreye verilen zarardan ötürü insanların etkilenmesi, ekosistemlerin bozulması ve iklim değişikliği etkilerinin sert bir şekilde görülmesi bu gereksinimi daha da ön plana çıkarmıştır.

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalar açısından konu ele alındığında birçok tartışmanın mevcut olduğu görülmüştür. Bunun nedeni ise hem “uluslararası olmayan silahlı çatışma” hem de “çevre” kavramlarına ilişkin herkesin kabul ettiği net bir tanımın olmamasıdır. İlaveten, silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi açısından giriş kısmında da belirtildiği üzere, çevre insan için mi himaye edilmeli (insanmerkezcilik)? Yoksa, sahip olduğu kendine özgü değeri için mi himaye edilmeli (çevremerkezcilik)? Söz konusu sorular tartışmaların merkezinde yer almıştır. Çalışmada uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası çevre hukuku normatif düzenlemelerin tarihi gelişimi, amacı ve hazırlık

¹⁰⁷⁴ GROTIUS, çeviren MERAY, 1967, s. 237.

sürecine bakılmış ve her iki yaklaşımla da düzenlendiği görülmüştür. Bu nedenle çevre hem insanlar için hem de sahip olduğu kendine özgü değeri için himaye edilmelidir.

Çalışmamızın birinci bölümünde “uluslararası olmayan silahlı çatışma” kavramı, uluslararası olmayan silahlı çatışmaların tasnifi, örnek verilerek tasnifi zorlaştıran durumlar (‘uluslararasılaşmış’ silahlı çatışmalar, karma çatışmalar ve siber savaşlar) ve söz konusu uluslararası olmayan silahlı çatışma kavramının normatif ve tarihi gelişimi ele alınmıştır. Bunun sonucunda, 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3 bağlamında “uluslararası olmayan silahlı çatışma” kavramının *Tadic* Davasında benimsenen tanım doğrultusunda değerlendirilmesi gerektiği ve bunun için silahlı çatışmanın eşiğine bakmak ve devlet-dışı silahlı grubun teşkilatlı (örgütlü) olması gerektiği gözlemlenmiştir. Bunun dışında, 1977 tarihli Ek Protokol II kapsamındaki düzenlemelerin Ortak Madde 3’e bir etkisinin olmadığı ve Ek Protokol II için ayrıca uygulanabilirlik şartlarının değerlendirilmesi gerektiği belirtilmelidir. Nitekim Ek Protokol II’nin uygulanabilirlik şartları Ortak Madde 3’e göre ağırdır. “Mini Sözleşme” olarak adlandırılan ve asgari uyulması gereken kuralları içeren Ortak Madde 3 ise Ek Protokol II kapsamına giren uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda da uygulanmaktadır.

UAD, uluslararası insancıl hukuk uygulanırken çevresel hususların dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁷⁵ UHK’nin de isabetli bir şekilde belirttiği üzere silahlı çatışmalarda uluslararası çevre hukuku ve uluslararası insan hakları hukuku¹⁰⁷⁶ genel uygulanabilirliğe sahiptir.¹⁰⁷⁷ Bu bağlamda çevrenin himayesi amacıyla uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uluslararası çevre hukuku uygulanmaya devam eder.

Çalışmamızın ikinci bölümünde uluslararası insancıl hukukta çevrenin himayesine değinilmiştir. Uluslararası insancıl hukukta kullanılan “doğal çevre (natural environment)” ve uluslararası çevre hukuku ve uluslararası insan hakları hukukunda

¹⁰⁷⁵ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 32-33.

¹⁰⁷⁶ *Legal Consequences of the Construction of a Wall*, Advisory Opinion, ICJ, 9 July 2004, para. 106; *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996, para. 25.

¹⁰⁷⁷ ILC, *Draft Principles* (2022), s. 136.

kullanılan “evre” kavramları üzerinde durulmuştur. Uluslararası insancıl hukuk bağlamında “doğal evre (natural environment)” kavramının, doğal olarak var olan veya meydana gelen bitki örtüsü, hayvan türleri, okyanuslar ve diğerk su kütleleri, toprak ve kaya dahil hidrosfer, biyosfer, jeosfer ve atmosferi, insan müdahalesi ürünü olan veya olabilecek tarım alanları, gıda, içme suyu ve hayvancılık gibi bileşenleri de kapsayacak şekilde olabildiğince geniş yorumlanması gerektiğisi sonucuna varılmıştır. Çalışmamızda vrenin himayesine ilişkin uluslararası insancıl hukuk alıntıları ve atıflarında “doğal evre (natural environment)” kavramı kullanılması dışında genel olarak “evre” kavramı kullanılmıştır. Zira kanaatimizce uluslararası insancıl hukuk bağlamında sivil mal olan vrenin geniş yorumlanması gerekmektedir. “evre”nin himayesi uluslararası hukukun birçok alanının (uluslararası insancıl hukuk, uluslararası evre hukuku, uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası ceza hukuku) ortak konusudur. Söz konusu uluslararası hukuk alanlarının birbirini tamamlaması uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda vrenin himayesini artırır. Zira son yıllarda vrenin himayesi açısından hem uluslararası evre hukuku hem de uluslararası insan hakları hukukunda gelişim olmasına rağmen uluslararası insancıl hukuk geride kalmıştır. Uluslararası hukukta bahse konu alanlar arasında birliğinin sağlanması oldukça önemlidir. Nitekim çalışmamızda “evre” kavramı, yukarıda belirtilen durumlar hariç, genel olarak esas alınmış ve kullanılmıştır.

Günümüzde uluslararası olmayan silahlı çatışma sayısının fazla olması çevreye verilen zararı da artırmaktadır. Çalışmamızın ikinci bölümünde uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda vrenin himayesine ilişkin normatif düzen ve uluslararası hukukun diğerk alanları ile etkileşimi ele alınmıştır. Bu kapsamda “evre” tek başına ve bir bütün olarak sivil maldır ve askeri hedef oluşturmaması şartıyla, vrenin hiçbir parçasına saldırılamaz. Normatif düzen açısından ilgili uluslararası andlaşmalar, uluslararası örf ve adet hukuku, ilkeler, içtihat, doktrin ve kural koyma faaliyetleri incelenmiştir. Detaylıca birkaç hususa değinmek gerekirse, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda vrenin

himayesi amacıyla uluslararası insancıl hukuk ilkelerine riayet edilmelidir. Çalışmamızda İnsaniyet ilkesi, ayırt etme ilkesi, askeri zorunluluk ilkesi, orantılılık ilkesi, önlem alma ilkesi ve Martens İlkesi incelenmiştir. Uluslararası insancıl hukuk ilkeleri silahlı çatışmaların yürütülmesi açısından kısıtlamalar getirmektedir. Bu bağlamda, bir saldırının uluslararası insancıl hukuka uygun olabilmesi için “dört kümülatif koşulu” yerine getirmesi gerekir: (1) Yasaklanmış savaş yöntem ve araçları kullanılamaz ve belirli savaş araçlarının kullanımına ilişkin kısıtlamalara riayet edilmelidir, (2) ayırt etme ilkesine uygun bir şekilde saldırı sadece meşru hedeflere yöneltilmelidir, (3) bir saldırı meşru bir hedefe yönelik olsa bile orantılılık ilkesine riayet edilmelidir ve (4) önlem alma ilkesi doğrultusunda saldıran taraf saldırı sırasında sivil halkı ve sivil malları çatışmaların etkilerinden korumak için mümkün olan tüm önlemleri almalıdır. Bahse konu ilkelerin tümü çevreye uygulanabilir ve aynı zamanda uluslararası insancıl hukukun çevreye sağladığı himayeyi genişletir. Martens İlkesi, özünde belirli uluslararası andlaşmaların kapsamadığı durumlarda bile sivillerin ve çatışan tarafların yerleşik teamül, insaniyet ilkeleri ve kamu vicdanının icaplarına dayanan uluslararası hukuk ilkelerinin himayesi ve yetkisi altında kalmasını sağlamaktadır. Hem uluslararası insancıl hukuk hem de uluslararası çevre hukukunun gelişimi “kamu vicdanının icapları” bağlamda silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini gerektirdiğini ve bu anlayışı geliştirdiğini göstermektedir.

1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3 ve uluslararası örf ve adet hukukuna bakıldığında, Ortak Madde 3’ün uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin özel bir düzenleme bulundurmadığı görülmüştür. Fakat Maddeye göre uluslararası olmayan silahlı çatışma tarafları kendi aralarındaki özel andlaşmalar (ad hoc) ile 1949 Cenevre Sözleşmelerindeki kuralların hepsinin veya bazılarının uygulanmasını kabul edebilir. Maddede andlaşmanın şekil şartına ilişkin bir şey belirtilmediğinden söz konusu andlaşmalar hem yazılı hem de sözlü olarak karşılıklı yapılabilir. İlaveten, özel

andlaşmaların akdedilmesinin tarafların hukuki durumuna etki etmediği belirtilmiştir. Devlet-dışı silahlı gruplar, özel andlaşmalar dışında kendi iç yapılarında geçerli olan davranış kuralları veya yaptıkları tek taraflı açıklamalar ile çevreye ilişkin himaye sağlayan düzenlemeleri de kabul edebilir. Sonuç olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini sağlamak adına büyük çabanın sarf edilmesi gerektiği ve bunu da diğer özel andlaşma veya taahhütnameler (deeds of commitments) ile desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir.

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi açısından Ek Protokol II’de “çevre” kavramı geçmemekle birlikte çevreye doğrudan, dolaylı ve hem doğrudan hem de dolaylı olarak himaye sağlayan kuralların bulunduğu saptanmıştır. Çevre sivil mal olduğundan sivil mallara sağlanan genel himayeden yararlanmaktadır (çevrenin doğrudan himayesi). Çevrenin dolaylı olarak himayesi ise tehlikeli güçleri havi yapılar ve tesislerin himayesi ile sağlanmaktadır. Son olarak, çevrenin hem doğrudan hem de dolaylı olarak himayesi, sivil halkın hayatta kalabilmesi amacıyla vazgeçilmez malların himayesi, kültürel malların ve ibadet yerlerinin himayesi ve yağma yasağı ile sağlanmaktadır.

Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çatışan tarafların zararlar karşılık eylemleri yapmaya hakkı bulunmadığına dayanarak çevreye karşı herhangi bir şekilde zararlar karşılık eylemi gerçekleştirilemez. İlaveten, belirli bir askeri hedefe yönlendirilemeyen veya etkileri uluslararası insancıl hukukun gerektirdiği şekilde sınırlandırılmayan bir savaş yöntemi veya aracının kullanılması ayırt etme ilkesine aykırı saldırıya neden olmakta ve aynı zamanda çevrenin tahribine neden olmaktadır. Savaş yöntem ve araçları olarak kitle imha silahları, konvansiyonel silahlar ve çevresel değişiklik yöntemleri ayrı ayrı ele alınmıştır. Kitle imha silahları kapsamında kimyasal, biyolojik ve bakteriyolojik ve nükleer silahlara ilişkin düzenlemeler incelenmiştir.

Çevresel Değişiklik Andlaşması, silahların kontrolü bakımından oldukça önemli bir düzenleme olmasının yanı sıra birçok konuda eleştiriye açık olduğu görülmüştür. Andlaşma'nın yeterince kapsamlı olmaması, uygulama alanının dar olması ve uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda uygulanamaması Andlaşma'nın değerini ve etkinliğini azaltmaktadır. Sonuç olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi bağlamında birtakım uluslararası insancıl hukuk kurallarının örf ve adet hukuku niteliği gözlemlenmiştir. Uluslararası hukukun ilkeleri kapsamında ise çevrenin himayesini artıracak şekilde yorumlanması gerektiği üzerinde durulmuştur. Fakat uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin normatif düzenin uluslararası silahlı çatışmalara kıyasen daha zayıf olduğu da görülmüştür.

Çalışmamızın ikinci bölümünde uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini artırmak amacıyla uluslararası hukukun diğer alanlarının etkileşimi incelenmiştir. Bahse konu etkileşim kapsamında ICRC ve UHK'nin yaptığı çalışmalar önemlidir. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi için uygulanabilir kuralların belirlenmesi açısından silahlı çatışmalarda bazı durumlarda uluslararası insancıl hukuk özel kuralı (*lex specialis*) teşkil ederken, diğer bazı durumlarda uluslararası çevre hukuku özel kuralı (*lex specialis*) teşkil edebileceği sonucuna varılmıştır. Uluslararası insancıl hukukun özel kural (*lex specialis*) ve uluslararası çevre hukukunun genel kural (*lex generalis*) oluşturduğu durumlarda, bahse konu genel kuralın (*lex generalis*) da uygulanabileceği ve kurallar arasındaki yorumun mantık ve uluslararası hukukun genel sistematik amaçları doğrultusunda yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Zira uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda, istisna durumları hariç, uluslararası insancıl hukuk dışında uluslararası hukukun diğer alanlarının ilgili andlaşmaları, örf ve adet hukuku ve genel ilkeleri uygulanmaya devam eder. Bahse konu alanların paralel olarak uygulanması hususu uluslararası insancıl hukuk ile uluslararası hukukun diğer ilgili alanları, özellikle uluslararası çevre hukuku ve uluslararası insan

hakları hukuku arasındaki etkileşime neden olur. Bahse konu etkileşim hem yorumlamada hem de uygulamada ortaya çıkabilir. Sonuç olarak, söz konusu alanların paralel olarak uygulanması ve aralarındaki etkileşim hususları, özellikle çalışmamızın konusu bağlamında uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası çevre hukukunun paralel olarak uygulanması ve etkileşimi, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini artırmak amacıyla önem arz eder.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarardan uluslararası sorumluluk ve bireysel cezai sorumluluk incelenmiştir. Uluslararası hukukun ikincil kuralları olan 2001 tarihli Devletlerin Uluslararası Haksız Fiillerden Sorumluluğuna İlişkin Maddeleri sorumluluğun şartlarını düzenlemektedir. Bu bağlamda, devletin uluslararası haksız fiili uluslararası sorumluluğa neden olur ve sorumluluğun şartları olarak fiilin veya ihmalin uluslararası hukuk bağlamda atfedilebilir olması ve devletin uluslararası hukuktan kaynaklanan yükümlülüğünü ihlal etmiş olması gerekmektedir. Bu bağlamda silahlı bir çatışmayla ilgili olarak çevreye zarar veren ve bir devlete atfedilebilen bir eylem veya ihmal, iki koşulun yerine getirilmesi halinde haksızdır. İlk koşul, söz konusu eylem veya ihmalin kuvvet kullanma yasağını veya silahlı çatışma hukukunun çevreye himaye sağlayan bir veya daha fazla maddi kuralını veya uluslararası insan hakları hukuku dahil ancak bununla sınırlı olmamak üzere söz konusu durumda geçerli olan diğer uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmesi, ikinci koşul ise böyle bir kural veya kuralların devlet için bağlayıcı olmasıdır. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi bağlamında uluslararası çevre hukukuna bakıldığında her devletin kendi ülkesinden veya yetkisi altındaki alanlardan diğer devletlerin çevresine veya ulusal yetki alanının ötesindeki alanlara “önemli ölçüde zarar (significant harm)” verilmesine izin vermeme yükümlülüğü bulunduğu da gözlemlenmiştir.

Devlet-dışı silahlı grubun uluslararası hukuka aykırı eylemlerinin bir devlete atfedilebilmesi için söz konusu devletin devlet-dışı silahlı grup üzerindeki kontrol eşiğine bakmak gerekmektedir. EYUCM ve ICRC'nin de kabul ettiği görüşe göre genel kontrol (overall control) sorumluluğun atfı için yeterlidir. Diğer tarafta, UAD ve açık bir şekilde belirtilmiş olmasa da UHK dahil çoğunluğun katıldığı görüşe göre silahlı bir grup tarafından gerçekleştirilen uluslararası insancıl hukuk ihlallerinin yabancı bir devlete atfedilebilmesi için söz konusu ihlalin gerçekleştirildiği davranış üzerinde etkili kontrolün (effective control) olması gerekmektedir. Kanaatimizce, silahlı çatışmaların sınıflandırılmasına ilişkin kullanılan test ile sorumluluğa ilişkin kullanılan testin aynı olması gerektiğidir ve bunun da genel kontrol (overall control) testinin olmasıdır. Zira UAD'nin yaklaşımı ciddi bir sorumluluk boşluğu yaratacaktır.

Devletlerin sorumluluğunun kapsamı ve telafi edilebilir çevresel zararın eşiği uygulanabilir birincil kurallara bağlı olarak değişebilir. Bu kapsamda yukarıda belirtildiği üzere ilk olarak uluslararası insancıl hukuktaki uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesine ilişkin düzenlemelerin yetersizliğinin giderilmesi gerekmektedir. İlaveten, çevrenin himayesini sağlayacak şekilde devletlerin sorumluluğuna ilişkin düzenlemelerin kabul edilmesi oldukça önemlidir. Yukarıda belirtilenlere ek olarak, devletlerin uluslararası sorumluluğu yalnızca ilgili uluslararası yükümlülüğün ihlali sonucunda devreye girerken, silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarar uluslararası insancıl hukuka uygun olarak gerçekleştirilen askeri faaliyetlerden de kaynaklanabilir. Bu bağlamda uluslararası insancıl hukukta çevreye özel himaye sağlayan düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

Çevreye verilen zararın tespiti bakımından bahse konu zararın uzun süre devam etmesi güçlüklerle neden olmaktadır. Fakat teknolojiye son gelişmelerin etkisiyle zarar tespitinin nispeten kolaylaştığı söylenebilir. Aynı zamanda, çevresel zarar için tazminatla sınırlı kalmamak, iyileştirme tedbirleri ve tazminatı tamamlayan diğer farklı telafi

biçimlerinin uygulanması gerektiği düşünülmektedir. Zira ihlali gerçekleştiren devletin çevreye zarar veren aynı eylemi gerçekleştirmekten kaçınmaması halinde tazminatın ödenmesi tek başına yeterli değildir. Bu nedenle çevrenin himayesi için durdurma ve tekrarlanmamasını sağlama yükümlülükleri de aynı derecede önemlidir. Aynı zamanda, silahlı bir çatışmayla ilgili olarak çevresel zararın kaynağı tespit edilemeyebilir veya telafisi mümkün olmayabilir. Bu tür durumlar için uygun tedbirlerin alınması ve özel tazminat fonlarının oluşturulması düşünülebilir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde uluslararası hukukun önemli ve tartışmalı konularından biri olan devlet-dışı silahlı grupların uluslararası sorumluluğu bağlamında sorumluluğun dayanağı ve teminine dair sorunlara değinilmiştir. Uluslararası olmayan silahlı bir çatışmanın tarafları olarak teşkilatlı (örgütlü) devlet-dışı silahlı grupların uluslararası insancıl hukuk ile bağlı olma nedeni doktrinde tartışmalı olsa da genel olarak bağlı olduğu kabul edilmektedir. Farklı özelliklere ve yapılara sahip birçok devlet-dışı silahlı grubun bulunduğu da gözlemlenmiştir. Bunların arasında birtakım örneklerin devletlere benzer bir örgütsel yapıya sahip olduğu ve bu bağlamda sorumluluğun atfedilmesi, devlet-dışı silahlı grupların kendi organlarının/üyelerinin gerçekleştirdiği haksız fiillerden sorumlu tutulması ve sorumluluğun sonuçlarının uygulanması önemlidir. Doktrinde tartışmalı olarak devlet-dışı silahlı grupların bir bölgede kontrolü sağlaması ve bölgeyi yönetmesi durumunda işgal hukukuna uyması gerektiği ileri sürülmektedir.

Uluslararası hukukta sorumluluğun sonuçları eski hale iade, tazminat, tatmin ve tekrarlanmama garantisi şeklinde olabilmektedir. Devlet-dışı silahlı gruplara tüm bu sonuçlar uygulanmayabilir. Zira bir uluslararası olmayan silahlı çatışma sonrasında devlet-dışı silahlı grup ya zaferi elde etmekte ya feshedilmekte ya da basitçe başka bir tür devlet-dışı silahlı grup haline gelmektedir. İlaveten, finansal olarak bu grupların herhangi bir kaynağı olmayabilmekte ya da farklı hesaplar altında finansal varlıklarını bulundurabilmekte ve bu da onların izlerinin bulunmasını zorlaştırabilmektedir.

Doktrinde olası tazminatların grubun eski liderlerinin veya grubun eylemleriyle zenginleşen devletlerin ve bireylerin kaynaklarından karşılanabileceğine ilişkin öneriler yapılmıştır. Devlet-dışı silahlı grupların tazmin yükümlülüğünü içeren ulusal düzeyde düzenlemelerin ve andlaşmaların yapıldığı da gözlemlenmiştir. Sonuç olarak, uluslararası hukuk bağlamında gri alan olarak nitelendirilen bu alanın geliştirilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi açısından önem arz eden bu husus için devlet-dışı silahlı grupların özellikleri dikkate alınarak uluslararası sorumluluğuna ilişkin düzenlemeler üzerinde düşünülmesi ve çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarardan bireysel cezai sorumluluğun özel olarak bir suç ile düzenlenmediği de tespit edilmiştir. Bu bağlamda Roma Statüsü'nde mevcut olan düzenlemelerin çevrenin himayesi açısından oldukça zayıf ve eksik olduğu görülmüştür. Savaş suçlarına ilişkin düzenlemelerin dolaylı olarak çevrenin himayesini sağladığı düşünülse de bu durum yeterli değildir. Sonuç olarak, uluslararası ceza hukukunda uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarar göz önünde bulundurularak ve çevrenin himayesini artırmak amacıyla çevrenin doğrudan himayesini sağlayan özel bir suçun düzenlenmesi gerekmektedir.

Son olarak çevrenin himayesinin sağlanması için birtakım önerilerin mevcut olduğu saptanmıştır. Bunların arasında en dikkat çeken öneri ise ekokırım (ecocide) suçunun kabul edilmesi önerisidir. Çevrenin sahip olduğu kendine özgü değeri dikkate alınarak böyle bir suçun hem ulusal hem de uluslararası düzeyde kabul edilmesi ve düzenlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Nitekim çalışmada da belirtildiği üzere birçok devlet halihazırda benzer düzenlemeyi kabul etmeye yönelik çalışmalarını başlatmıştır. İlaveten, doktrinde bir uluslararası çevre mahkemesi kurulması ve yeni andlaşmaların kabul edilmesine yönelik önerilerin de mevcut olduğu saptanmıştır. Kanaatimizce,

uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi için bahse konu önerilerin değerlendirilmesi ve dikkate alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKDOĞAN, Erkan, **21. Yüzyılda Yeni Silah Teknolojileri Silahların Kontrolü ve Uluslararası Hukuk**, Ankara, Legem Yayıncılık, 2018.

AKİPEK, Ömer İlhan, **Devletler Hukuku**, Birinci Kitap, İkinci Bası, Ankara, Başnur Matbaası, 1965.

BAŞEREN, Sertaç Hami, **Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003.

BENVENISTI, E., **The International Law of Occupation**, Second Edition, Oxford, Oxford University Press, 2012.

BOTHE, Michael, PARTSCH, Karl Josef, SOLF, Waldemar A., **New Rules for Victims of Armed Conflicts: Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949**, Second Edition, Martinus Nijhoff Publishers, 2013.

BOTHE, Michael, PARTSCH, Karl Joseph, SOLF, Waldemar A. (eds.), **New Rules for Victims of Armed Conflicts**, Hague, Martinus Nijhoff, 1982.

CASSESE, Antonio, **International Criminal Law**, Oxford, Oxford University Press, 2003.

CLAPHAM, Andrew, GAETA, Paola, SASSOLI, Marco (eds.), **The 1949 Geneva Conventions-A Commentary**, Oxford, Oxford University Press, 2015.

CULLEN, Anthony, **The Concept of Non-International Armed Conflict**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

DABONÉ, Zakaria, **Le droit international relatif aux groupes armés non étatiques**, Schulthess, Zürich, 2012.

DIENELT, Anne, **Armed Conflicts and the Environment-Complementing the Laws of Armed Conflict with Human Rights Law and International Environmental Law**, Springer, 2022.

DINSTEIN, Yoram, **Non-International Armed Conflicts in International Law**, Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2021.

DÖRMANN, Knut, **Elements of War Crimes under the Rome Statute of the International Criminal Court: Sources and Commentary**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

GROTIUS, Hugo, **Savaş ve Barış Hukuku (De Iure Belli Ac Pacis)**, çeviren MERAY, Seha L., Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1967.

GÜNDÜZ, Aslan, **Milletlerarası Hukuk**, GÜNEL, Reşat Volkan (ed.) 9. Baskı, Savaş Yayınevi, Ekim 2018.

HENCKAERTS, Jean-Marie, DOSWALD-BECK, Louise, **Customary International Humanitarian Law: Volume I: Rules**, Cambridge: ICRC, Cambridge University Press, 2005.

JONG, Dam-de, **International Law and Governance of Natural Resources in Conflict and Post-Conflict Situations**, Cambridge, Cambridge University Press, 2015.

KANT, Immanuel, **The Metaphysics of Morals**, Cambridge Texts in the History of Philosophy, GREGOR, Mary (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

LAUTERPACHT, Hersch, **Recognition in International Law**, Cambridge, Cambridge University Press, 1947.

MACAK, Kubo, **Internationalized Armed Conflicts in International Law**, Oxford, Oxford University Press, 2018.

MERAY, Seha L., **Devletler Hukukuna Giriş**, Birinci Cilt, Üçüncü Bası, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968.

- MERAY, Seha L., **Devletler Hukukuna Giriş**, İkinci Cilt, Dördüncü Bası, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975.
- MERON, Theodor, **The Humanization of International Law**, Vol. 3, Martinus Nijhoff Publishers, 2006.
- MOIR, Lindsay, **The Law of Internal Armed Conflict**, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- O'CONNELL, D. P., **International Law**, Volume One, Oceana Publications, 1965.
- OPPENHEIM, L., **International Law: A Treatise**, Hersch LAUTERPACHT (ed.), Volume II, Seventh Edition, Longmans, Green and Co., 1952.
- PICTET, Jean S. (ed.), **Commentary on the I Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field**, Geneva, ICRC, 1952.
- PICTET, Jean S. (ed.), **Commentary on the II Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea**, Geneva, ICRC, 1960.
- PICTET, Jean S. (ed.), **Commentary on the III Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War**, Geneva, ICRC, 1960.
- PICTET, Jean S. (ed.), **Commentary on the IV Geneva Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War**, Geneva, ICRC, 1958.
- PICTET, Jean S., **The Fundamental Principles of the Red Cross Commentary**, Geneva, 1956.
- PROVOST, Rene, **International Human Rights and Humanitarian Law**, Cambridge University Press, 2004.
- RODENHAUSER, Tilman, **Organizing Rebellion-Non-State Armed Groups under International Humanitarian Law**, Human Rights Law, and International Criminal Law, Oxford, Oxford University Press, 2018.

- SANDOZ, Yves, SWINARSKI, Christophe, ZIMMERMANN, Bruno (eds.), **Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949**, Geneva, ICRC, 1987.
- SASSOLI, Marco, **International Humanitarian Law-Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare**, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, 2019.
- SASSOLI, Marco, **International Humanitarian Law-Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare**, Second Edition, Cheltenham, Edward Elgar Publishing Limited, 2024.
- SCHABAS, William A., **An Introduction to the International Criminal Court**, Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- SCHMITT, Michael N. (ed.), **Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations**, Second Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2017.
- SCHMITT, Michael N., **Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare**, Cambridge, Cambridge University Press, 2013.
- SIVAKUMARAN, Sandesh, **The Law of Non-International Armed Conflict**, Oxford, Oxford University Press, 2012.
- Stockholm International Peace Research Institute, **Explosive Remnants of War: Mitigating the Environmental Effects**, WESTING, Arthur H. (ed.), Taylor & Francis London and Philadelphia, 1985.
- TAŞDEMİR, Fatma, **Uluslararası Nitelikte Olmayan Silahlı Çatışmalar Hukuku**, Ankara, Adalet Yayınevi, 2009.
- THÜRER, Daniel, **International Humanitarian Law: Theory, Practice, Context**, Hague, Hague Academy of International Law, 2011.
- TURGUT, Nükhet, **Çevre Hukuku (Karşılaştırmalı İnceleme)**, Ankara, 1998.

VATTEL, Emer de, **The Law of Nations, or, Principles of the Law of Nature Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns, with Three Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury**, KAPOSSY, Bela, WHATMORE, Richard (eds.), Liberty Fund, Inc, 2008.

ZEGVELD, Liesbeth, **The Accountability of Armed Opposition Groups in International Law**, Cambridge Studies in International and Comparative Law, 2002.

MAKALELER/KİTAP BÖLÜMLERİ

AFRIANSYAH, Arie, *Environmental Protection and State Responsibility in International Humanitarian Law*, Indonesian Journal of International Law, Vol. 7, No. 2, January 2010.

AFRIANSYAH, Arie, *State Responsibility for Environmental Damage during International Armed Conflict Post the UNCC*, Indonesian Journal of International Law, Vol. 10, No. 4, July 2013.

AKDOĞAN, Erkan, *Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin Uluslararası İnsancıl Örf ve Adet Hukuku Kurallarının Türkçe'ye Yeniden Yorumu (Çevirisi)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 72 (3) 2023.

AKKUTAY, Ali İbrahim, *Silahlı Çatışmalar Hukukunda İç Silahlı Çatışmaların Uluslararasılaşması*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 65 (1) 2016.

ALBAYRAK, Gökhan, *İnsancıl Hukukun Temel İlkeleri ve Bu İlkelerin Tarihsel Gelişim Safhaları*, içinde **Uluslararası İnsancıl Hukuk: Kavramlar, İlkeler ve Yeni Gelişmeler (Prof. Dr. Fatma Taşdemir ve Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Albayrak eds.)**, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.

BELLAL Annyssa, BONGARD, Pascal, HEFFES, Ezequiel, *From Words to Deeds: A Study of Armed Non-State Actors' Practice and Interpretation of International*

Humanitarian and Human Rights Norms: Al-Qaeda, UK Research and Innovation, September 2022.

BELLAL, Annyssa, BONGARD, Pascal, HEFFES, Ezequiel, *From Words to Deeds: A Study of Armed Non-State Actors' Practice and Interpretation of International Humanitarian and Human Rights Norms: The Islamic State Group*, UK Research and Innovation, September 2022.

BIGGERSTAFF, W. Casey, SCHMITT, Michael N., *Protecting the environment in armed conflict: Evaluating the US perspective*, IRRC, 105 (924), 2023.

BILKOVA, Veronika, *Establishing Direct Responsibility of Armed Opposition Groups for Violations of International Humanitarian Law?*, in **Responsibilities of the Non-State Actor in Armed Conflict and the Market Place Theoretical Considerations and Empirical Findings**, GAL-OR, N., RYNGAERT, C., NOORTMANN, M. (eds.), Brill | Nijhoff, 2015.

BOTHE, Michael, BRUCH, Carl, DIAMOND, Jordan, JENSEN, David, *International Law Protecting the Environment During Armed Conflict: Gaps and Opportunities*, IRRC, Vol. 92, No. 879, September 2010.

BOTHE, Michael, *War Crimes*, in **The Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary, Vol. I**, Antonio CASSESE, Paola GAETA and John R. W. D. JONES (eds.), Oxford, Oxford University Press, 2002.

BRUCH, Carl E., *All's Not Fair in (Civil) War: Criminal Liability for Environmental Damage in Internal Armed Conflict*, Vermont Law Review, Vol. 25, No. 3, Spring 2001.

BRUCH, Carl, PAYNE, Cymie R., SJÖSTEDT, Britta, *Armed Conflict and the Environment*, The Oxford Handbook of International Law, 2021.

- BUSSOLATI, Nicolo, *The Rise of Non-State Actors in Cyberwarfare*, in **Cyberwar: Law and Ethics for Virtual Conflicts**, OHLIN, Jens David, GOVERN, Kevin, FINKELSTEIN, Claire (eds.), Oxford, Oxford University Press, 2015.
- CASSESE, Antonio, *The Status of Rebels under the 1977 Geneva Protocol on Non-International Armed Conflict*, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 30, No. 416, 1981.
- CRAWFORD, Emily, *Unequal before the Law: The Case for the Elimination of the Distinction between International and Non-International Armed Conflicts*, *Leiden Journal of International Law*, Vol. 20, No. 2, June 2007.
- CULLEN, Anthony, *Key Developments Affecting the Scope of Internal Armed Conflict in International Humanitarian Law*, *Military Law Review*, 183, 2005.
- CUSTAO, Eliana, *From Ecocide to Voluntary Remediation Projects: Legal Responses to Environmental Warfare in Vietnam and the Spectre of Colonialism*, *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 19, No. 2, December 2018.
- DINSTEIN, Yoram, *Protection of the Environment in International Armed Conflict*, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 5, 2001.
- DINSTEIN, Yoram, *The Principle of Proportionality*, in **Searching for a ‘Principle of Humanity’**, Cambridge, Cambridge University Press, 2013.
- DROEGE, Cordula, *Get Off My Cloud: Cyber Warfare, International Humanitarian Law, and the Protection of Civilians*, *IRRC*, Vol. 94, No. 886, Summer 2012.
- DROEGE, Cordula, *The Interplay Between International Humanitarian Law and International Human Rights Law in Situations of Armed Conflict*, *Israel Law Review*, Vol. 40, No. 2, 2007.
- DURNEY, Jessica, *Crafting a Standard: Environmental Crimes as Crimes against Humanity under the International Criminal Court*, *Hastings Environmental Law Journal*, Vol. 24, No. 2, Summer 2018.

- FALK, Richard A., *Environmental Welfare and Ecocide Facts, Appraisal and Proposals*,
Revue Belge de Droit International / Belgian Review of International Law, Vol.
9, No. 1, 1973.
- FERRARO, Tristan, *The ICRC's Legal Position on the Notion of Armed Conflict
Involving Foreign Intervention and on Determining the IHL Applicable to this
Type of Conflict*, IRRC, Vol. 97, No. 900, 2015.
- FLECK, Dieter, *Shortcomings of the Grave Breaches Regime*, Journal of International
Criminal Justice, Vol. 7, No. 4, September 2009.
- FLECK, Dieter, *The Martens Clause and Environmental Protection in Relation to Armed
Conflicts*, Goettingen Journal of International Law, Vol. 10, No. 1, 2020.
- GASSER, Hans-Peter, *Acts of Terror, Terrorism and International Humanitarian Law*,
IRRC, Vol. 84, No. 847, September 2002.
- GASSER, Hans-Peter, *Humanitarian Standards for Internal Strife-A Brief Review of New
Developments*, IRRC, No. 294, June 1993.
- GASSER, Hans-Peter, *Internationalized non-international armed conflicts: Case studies
of Afghanistan, Kampuchea, and Lebanon*, American University Law Review,
Vol. 33, 1983.
- GIESEKEN, Helen Obregon, MURPHY, Vanessa, *The protection of the natural
environment under international humanitarian law: The ICRC's 2020 Guidelines*,
IRRC, Vol. 105, Issue 924, 2023.
- GRADITZKY, Thomas, *Individual Criminal Responsibility for Violations of
International Humanitarian Law Committed in Non-International Armed
Conflicts*, IRRC, 38, Issue 322, March 1998.
- GREENE, Anastacia, *The Campaign to Make Ecocide an International Crime: Quixotic
Quest or Moral Imperative?*, Fordham Environmental Law Review, Vol. 30, No.
3, Spring 2019.

- HAMILTON, Beatrice L., *Legal challenges to the inclusion of a crime of ecocide in the Rome Statute of the International Criminal Court*, in **Green Crimes and International Criminal Law**, M. PAULOSE, Regina (ed.), Vernon Press, July 2021.
- HARRISON, Andrea, *Book Review of Internationalized Armed Conflicts in International Law*, IRRC, Vol. 101, No. 912, 2019.
- HEFFES, Ezequiel, FRENKEL, Brian E., *The International Responsibility of Non-State Armed Groups: In Search of the Applicable Rules*, Goettingen Journal of International Law, Vol. 8, No. 1, 2017.
- HEFFES, Ezequiel, *The Responsibility of Armed Opposition Groups for Violations of International Humanitarian Law: Challenging the State-Centric System of International Law*, Journal of International Humanitarian Legal Studies, Vol. 4, No. 1, 2013.
- HELLESTVEIT, Cecilie, *The Geneva Conventions and the Dichotomy Between International and Non-International Armed Conflict: Curse or Blessing for the 'Principle of Humanity?'*, in **Searching for a 'Principle of Humanity'**, Cambridge, Cambridge University Press, 2013.
- HENCKAERTS, Jean-Marie, *The Grave Breaches Regime as Customary International Law*, Journal of International Criminal Justice, Vol. 7, No. 4, September 2009.
- HIGGINS, Poly, SHORT, Damien, SOUTH, Nigel, *Protecting the Planet: A Proposal for a Law of Ecocide*, Crime Law and Social Change, Vol. 59, No. 1, April 2013.
- HOCKMAN QC, Stephen, BRUCE, Stuart A., *The Call for an International Court for the Environment*, Advocates for International Development, Law and Development: In Focus, Issue 2, November 2012.
- HULME, Karen, *Armed Conflict, Wanton Ecological Devastation and Scorched Earth Policies: How the 1990-91 Gulf Conflict Revealed the Inadequacies of the Current*

- Laws to Ensure Effective Protection and Preservation of the Natural Environment*, Journal of Armed Conflict Law, Vol. 2, No. 1, June 1997.
- ICRC, *A Collection of Codes of Conduct Issued by Armed Groups*, IRRC, Vol. 93, No. 882, June 2011.
- JAIN, Aditi, SONI, Charu, *Ecocide: A new International Crime*, Jus Corpus Law Journal, Vol. 2, No. 2, December 2021-February 2022.
- JINKS, Derek, *The Temporal Scope of Application of International Humanitarian Law in Contemporary Conflicts*, Harvard University Program on Humanitarian Policy and Conflict Research, Background Paper Prepared for the Informal High-Level Expert Meeting on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law, Cambridge, 27-29 January 2003.
- KHAN, Zubair Kasem, *Does the Laws of Armed Conflict Adequate Enough to Protect the Environment during of the International Armed Conflict: A Legal Critique*, Juridical Tribune, Vol. 8, No. Special Issue, October 2018.
- KLABBERS, Jan, *(I Can't Get No) Recognition: Subjects Doctrine and the Emergence of Non-State Actors*, Nordic Cosmopolitanism: Essays in International Law for Martii Koskeniemi, PETMAN, Jarna, KLABBERS, Jan (eds.), 2003.
- KLEFFNER, Jann K., *The Applicability of International Humanitarian Law to Organized Armed Groups*, IRRC, Vol. 93, No. 882, June 2011.
- KLEFFNER, Jann K., *The Collective Accountability of Organized Armed Groups for System Crimes*, in **System Criminality in International Law**, NOLLKAEMPER, A., WILT, H. van de (eds.), 2009.
- KONG, Lingjie, ZHAO, Yuqing, *Remedying the Environmental Impacts of War: Challenges and Perspectives for Full Reparation*, IRRC, Vol. 105, No. 924, 2023.

- KRESS, Claus, *War Crimes Committed in Non-International Armed Conflict and the Emerging System of International Criminal Justice*, Israel Yearbook on Human Rights, Vol. 30, 2000.
- KROTT, David, *The International Court for the Environment – Could the International Court for the Environment Offer a Solution for the Problem of International Environmental Crimes?*, in **Green Crimes and International Criminal Law**, PAULOSE, Regina M. (ed.), Vernon Press, 2021.
- LA ROSA, Anne-Marie, WUERZNER, Carolin, *Armed Groups, Sanctions and the Implementation of International Humanitarian Law*, IRRC, Vol. 90, No. 870, June 2008.
- LOOTSTEEN, Yair M., *The Concept of Belligerency in International Law*, Military Law Review, Vol. 166, December 2000.
- MCCALLION, Kenneth F., SHARMA, H. Rajan, *Environmental Justice without Borders: The Need for an International Court of the Environment to Protect Fundamental Environmental Rights*, George Washington Journal of International Law and Economics, Vol. 32, No. 3, 2000.
- MEGRET, Frederic, *The Problem of an International Criminal Law of the Environment*, Columbia Journal of Environmental Law, Vol. 36, No. 2, 2011.
- MERON, Theodor, *The Humanization of Humanitarian Law*, The American Journal of International Law, Vol. 94, No. 2, April 2000.
- MERON, Theodor, *The Martens Clause, Principles of Humanity, and Dictates of Public Conscience*, American Journal of International Law, Vol. 94, No. 1, 2000.
- MIKHAIL, Hiba, BAALBAKY, Hassan, BELLAL, Annyssa, BONGARD, Pascal, HEFFES, Ezequiel, *From Words to Deeds: A Study of Armed Non-State Actors' Practice and Interpretation of International Humanitarian and Human Rights Norms: The Hezbollah – Lebanon*, UK Research and Innovation, September 2022.

- MILANOVIC, Marko, *State Responsibility for Genocide*, European Journal of International Law, Vol. 17, No. 3, June 2006.
- MOFFET, Luke, *Beyond Attribution: Responsibility of Armed Non-State Actors for Reparations in Northern Ireland, Colombia and Uganda*, in **Responsibilities of the Non-State Actor in Armed Conflict and the Market Place Theoretical Considerations and Empirical Findings**, GAL-OR, N., RYNGAERT, C., NOORTMANN, M. (eds.), Brill | Nijhoff, 2015.
- MOIR, Lindsay, *Grave Breaches and Internal Armed Conflicts*, Journal of International Criminal Justice, Vol. 7, No. 4, September 2009.
- ODERMATT, Jed, *Between Law and Reality: New Wars and Internationalized Armed Conflict*, Amsterdam Law Forum, Vol. 5, No. 3, 2013.
- PANCIC, Vanesa, *War and Environment*, Zbornik Radova Pravnog Fakulteta u Splitu, Vol. 35, No. 1-2, 1998.
- PRANANDA, Rahandy Rizki, HANANTO, Pulung Widhi Hari, RAMADHAN, Muhammad Dzaki, SIMANJUNTAK, Grandson Tamaro, AHAMAT, Haniff, *Legal Consideration Towards Eco-Terrorism As A New Form Of The Environmental Law Crime And Torts*, Diponegoro Law Review, Vol. 8, No. 2, October 2023.
- ROBERTS, Anthea, SIVAKUMARAN, Sandesh, *Lawmaking by Nonstate Actors: Engaging Armed Groups in the Creation of International Humanitarian Law*, The Yale Journal of International Law, Vol. 37: 1, Winter 2012.
- ROBERTS, Shaun, *Cyber Wars: Applying Conventional Laws of War to Cyber Warfare and Non-State Actors*, Northern Kentucky Law Review, Vol. 41, No. 3, 2014.
- SANDOZ, Yves, *The History of the Grave Breaches Regime*, Journal of International Criminal Justice, Vol. 7, No. 4, September 2009.

- SANDOZ, Yves, *Unlawful Damage in Armed Conflicts and Redress Under International Humanitarian Law*, IRRC, Vol. 22, No. 228, 1982.
- SASSOLI, Marco, *State Responsibility for Violations of International Humanitarian Law*, IRRC, Vol. 84, No. 846, 2002.
- SASSOLI, Marco, *Taking Armed Groups Seriously: Ways to Improve their Compliance with International Humanitarian Law*, *Journal of International Humanitarian Legal Studies*, Vol. 1, No. 1, 2010.
- SASSOLI, Marco, *Terrorism and War*, *Journal of International Criminal Justice*, Vol. 4, No. 5, November 2006.
- SCHINDLER, Dietrich, *International Humanitarian Law and Internationalized Internal Armed Conflicts*, 230 IRRC, 1982.
- SCHINDLER, Dietrich, *The Different Types of Armed Conflicts According to the Geneva Conventions and Protocols*, *The Hague Academy Collected Courses*, Vol. 63, 1979-II.
- SCHLOGEL, Anton, *Civil War*, IRRC, No. 108, March 1970.
- SCHMITT, Michael N., *Green War: An Assessment of the Environmental Law of International Armed Conflict*, in **Essays on Law and War at the Fault Lines**, T.M.C. Asser Press, 2012.
- SCHMITT, Michael N., *Humanitarian Law and the Environment*, *Denver Journal of International Law and Policy*, Vol. 28, No. 3, Summer 2000.
- SHELTON, Dinah L., *Human Rights and the Environment: Substantive Rights*, in **Research Handbook on International Environmental Law**, FITZMAURICE, M., ONG, D.M., MERKOURIS, P. (eds.), Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2010.

- SHEPPARD, Steve, *The Laws of War in the Pre-Dawn Light: Institutions and Obligations in Thucydides' Peloponnesian War*, Columbia Journal of Transnational Law, Vol. 43, No. 3, 2005.
- SHRAGA, Daphna, *United Nations as an Actor Bound by International Humanitarian Law*, International Peacekeeping, Vol. 5, No. 2, 1998.
- SIVAKUMARAN, Sandesh, *Binding Armed Opposition Groups*, International and Comparative Law Quarterly, Vol. 55, No. 2, April 2006.
- SJOSTEDT, Britta, HULME, Karen, *Re-Evaluating International Humanitarian Law in a Triple Planetary Crisis: New Challenges, New Tools*, IRRC, Vol. 105, No. 924, 2023.
- SJÖSTEDT, Britta, *The Role of Multilateral Environmental Agreements: A Reconciliatory Approach to Environmental Protection in Armed Conflict*, Hart, Oxford, 2020.
- SMITH, Tara, *Critical Perspectives on Environmental Protection in Non-International Armed Conflict: Developing the Principles of Distinction, Proportionality and Necessity*, Leiden Journal of International Law, vol. 32, no. 4, December 2019.
- STEENBERGHE, Raphael van, *International environmental law as a means for enhancing the protection of the environment in warfare: A critical assessment of scholarly theoretical frameworks*, IRRC (2023), 105 (924).
- STEENBERGHE, Raphael van, *The Impacts of Human Rights Law on the Regulation of Armed Conflict: A Coherency-based Approach to Dealing with Both the "Interpretation" and "Application" Processes*, IRRC (2022), 104 (919).
- STEWART, James G., *Towards a Single Definition of Armed Conflict in International Humanitarian Law: A Critique of Internationalized Armed Conflict*, IRRC, Vol. 85, No. 850, June 2003.

- TALMON, Stefan, *The Responsibility of outside Powers for Acts of Secessionist Entities*, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 58, No. 3, July 2009.
- TURNIS, David, *At the Vanishing Point of International Humanitarian Law: Methods and Means of Warfare in Non-International Armed Conflicts*, German Yearbook of International Law, 45, 2002.
- VITE, Sylvain, *Typology of Armed Conflicts in International Humanitarian Law: Legal Concepts and Actual Situations*, IRRC, Vol. 91, No. 873, March 2009.
- WALKER, Alyson B., *A Field of Failed Dreams: Problems Passing Effective Ecoterrorism Legislation*, Villanova Environmental Law Journal, Vol. 18, No. 1, 2007.
- WHITELAW, Ian, *Internationalisation of Non-International Armed Conflict*, Perth International Law Journal, Vol. 1, No. 30, 2016.
- YADAV, Dharendra Singh, *Ecocide: The Missing Convention*, International Journal of Law Management & Humanities, Vol. 5, Issue 3, 2022.
- TEZLER**
- DÖNMEZ, Fatih, **Uluslararası Hukukta Silahlı Çatışmaların Sona Ermesi: Yugoslavya'nın Dağılması Sürecinde Yaşanan Silahlı Çatışmaların Sona Ermesi Örneği**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2024.
- FREELAND, Steven Robert, **Addressing the Intentional Destruction of the Environment during Warfare under the Rome Statute of the International Criminal Court**, Maastricht University, Doctoral Thesis, 2015.
- GÜNEYSU, Gökhan, **Çevrenin Silahlı Çatışmalar Esnasında Korunması**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ocak 2011.

ULUSLARARASI ANDLAŞMALAR VE DİĞER BELGELER

3 Mayıs 1996 Tarihinde Yapılan Değişiklikleri de Kapsayacak Şekilde, Mayınların, Bubi Tuzaklarının ve Diğer Teçhizatın Yasaklanması veya Sınırlandırılması Hakkında, Sözleşmeye Ek Protokol (3 Mayıs 1996 Tarihinde Değiştirildiği Şekliyle Protokol II),
<<https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c062/tbmm22062009ss0660.pdf>> [28.12.2023].

Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights (Protocol of San Salvador), 1988,
<[protocol-san-salvador-en.pdf \(oas.org\)](https://www.oas.org/en/lr/doc/protocol-san-salvador-en.pdf)> [02.02.2024].

African Charter on Human and Peoples' Rights, Nairobi, 27 June 1981, <African Charter on Human and Peoples' Rights | African Commission on Human and Peoples' Rights > [02.02.2024].

African Convention on the Conservation of Nature and Natural Resources, 11 July 2003,
<https://au.int/sites/default/files/treaties/41550-treaty-Charter_ConservationNature_NaturalResources.pdf> [02.02.2024].

Agreement between the Government of the Republic of Sudan and the Sudan People's Liberation Movement to Protect Non-Combatant Civilians and Civilian Facilities from Military Attack, 31 March 2002,
<<https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2024/05/sd020331a-greement20to20protect20non-combatant20civilians20from20military20attack.pdf>> [27.12.2024].

Agreement on Humanitarian Ceasefire on the Conflict in Darfur, 8 April 2004, <<https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2024/05/sd040408humanitarian20ceasefire20agreement20on20the20conflict20in20darfur.pdf>>
[27.12.2024].

Agreement on the Organization of the International Activities of the Components of the International Red Cross and Red Crescent Movement, 26 November 1997, <Agreement on the Organization of the International Activities of the Components of the International Red Cross and Red Crescent (ifrc.org)> [07.06.2023].

Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme, 17368 Sayılı Resmi Gazete, 12 Haziran 1981.

Algiers Peace Agreement, 12 December 2000, <<https://unmee.unmissions.org/algiers-peace-agreement>> [04.02.2025].

Alien's Action for Tort, U.S. Code, Title 28, Sec. 1350, 1948, <National Practice - Alien's Action for Tort, U.S. Code, Title 28, Sec. 1350, 1948 (icrc.org)> [12.06.2024].

Amendment to Article 1 of the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects, 21 December 2001, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-2-c&chapter=26&clang=_en> [27.12.2024].

Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşmeye Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, 25049 Sayılı Resmi Gazete, 15 Mart 2003.

Aşırı Derecede Yaralayan ve Ayırım Gözetmeyen Etkileri Bulunan Belirli Konvansiyonel Silahların Kullanımının Yasaklanması veya Sınırlandırılması Sözleşmesi ve Sözleşmede Yapılan Değişiklik ile Eki I inci, Tadil Edilmiş ve II nci ve IV üncü Protokollerin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, Karar Sayısı 8298, 2004.

Bakteriyolojik (Biyolojik) ve Zehirleyici Silâhların Geliştirilmesi, Yapımı ve Stoklanması Yasaklanması ve Bunların İmhasına İlişkin Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun, Kanun No. 1766, Kabul Tarihi: 25.06.1973.

Birleşmiş Milletler Andlaşması, <<https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6092.pdf>> [06.06.2023].

Convention (II) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land, The Hague, 29 July 1899, <IHL Treaties - Hague Convention (II) on the Laws and Customs of War on Land, 1899> [27.12.2024].

Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land, Hague, 18 October 1907.

Convention (No. 169) Concerning Indigenous and Tribal Peoples in Independent Countries, Geneva, 27 June 1989, < C169 - Indigenous and Tribal Peoples Convention, 1989 (No. 169)> [02.02.2024].

Convention for the protection and development of the marine environment of the Wider Caribbean Region and "A Protocol Concerning Co-operation in Combating Oil Spills in the Wider Caribbean Region, Cartagena de Indias, Colombia, 24 March 1983 <Convention for the protection and development of the marine environment of the Wider Caribbean Region and "A Protocol Concerning Co-operation in Combating Oil Spills in the Wider Caribbean Region | Chancellery> [28.12.2024].

Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, <<https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000000280145bac>> [27.12.2024].

**Convention IV Respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex:
Regulations Concerning the Laws and Customs of War on Land**, the Hague,
18 October 1907.

Convention on Cluster Munitions,
<https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=xxvi-6&chapter=26&clang=_en>, <States Parties – The Convention on Cluster Munitions (clusterconvention.org)> [25.01.2024].

Convention on Cluster Munitions, 2008,
<https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-6&chapter=26&clang=_en> [27.12.2024].

Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses,
New York, 27 May 1997,
<https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-12&chapter=27&clang=_en> [02.02.2024].

Convention on the Prevention of Marine Pollution by Dumping of Wastes and Other Matter, London, 1972,
<<https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002800fdd18>>
[28.12.2024].

Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD), <Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD) – UNODA> [25.01.2024].

Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques,
<https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=_en> [25.01.2024].

Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction, <https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-3&chapter=26> [27.12.2024].

Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction: History and Text, <History and Text | Anti-Personnel Mine Ban Convention (apminebanconvention.org)> [20.01.2024].

Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-5&chapter=26&clang=_en> [27.12.2024].

Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction: Membership, <Membership | Anti-Personnel Mine Ban Convention (apminebanconvention.org)> [20.01.2024].

Convention on the Prohibition, of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD), New York, 10 December 1976, <https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-1&chapter=26&clang=_en> [27.12.2024].

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun, 22138 Sayılı Resmi Gazete, 11 Aralık 1994.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmeye Ek Çocukların Silahlı Çatışmalara Dahil Olmaları Konusundaki İhtiyari Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun, 25266 Sayılı Resmi Gazete, 21 Ekim 2003.

Declaration of Minimum Humanitarian Standards Adopted by an Expert Meeting

Convened by the Institute for Human Rights, Abo Akademi University,
Finland, 2 December 1990.

Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment

(Stockholm Declaration), 1972,

<<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/nl7/300/05/pdf/nl730005.pdf>>

[27.12.2024].

Declaration Renouncing the Use, in Time of War, of Explosive Projectiles Under 400

Grammes Weight, Saint Petersburg, 29 November / 11 December 1868, <IHL

- Treaties & Commentaries - FULL (icrc.org)> [27.12.2024].

Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası

Sözleşme, 1973, 20558 Sayılı Resmi Gazete, 24 Haziran 1990.

Devletler Arasında Harbîn Milli Siyaset Aleti Olarak İstimalinden Feragati

Müteзамının Muahedeye Türkiye Cumhuriyetinin İştiraki Hakkında

Kanun, 1111 Sayılı Resmi Gazete, 5 Şubat 1929.

Draft Additional Protocols to the Geneva Conventions of August 12, 1949, ICRC,

Geneva, 1973.

Draft Code of Crimes Against the Peace and Security of Mankind, Yearbook of

the ILC, Report of the Commission to the General Assembly on the Work of its

Forty-Third Session, A/CN.4/SER.A/1991/Add.1 (Part 2), 1991, Chapter IV.

Draft Comprehensive Convention on International Terrorism, <Draft comprehensive

convention on international terrorism : (un.org)> [21.06.2023].

Draft Protocol Additional to Geneva Conventions of August 12, 1949, and Relating

to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts, in Official

Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and

Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. I, Part Three.

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme, 17959 Sayılı Resmi Gazete, 14 Şubat 1983.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, 25142 Sayılı Resmi Gazete, 18 Haziran 2003.

Guidelines on the Protection of the Natural Environment in Armed Conflict: Rules and Recommendations Relating to the Protection of the Natural Environment Under International Humanitarian Law, with Commentary, ICRC, Geneva, 2020.

Harb Felâketzedelerinin Himayesine Dair 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmelerinin Onanması Hakkında Kanun, 8322 Sayılı Resmi Gazete, 30 Ocak 1953.

ICE Coalition, **Draft Protocol for an International Court for the Environment**, February 2011.

ICRC, **Commentary of 1987 on the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)**, 8 June 1977.

ICRC, **Commentary on Common Article 3 of the Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War**, 2020, Article 3, <IHL Treaties - Geneva Convention (III) on Prisoners of War, 1949 - Commentary of 2020 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3 (icrc.org)> [14.06.2024].

ICRC, **Commentary on the 1949 Geneva Convention (I)**, 2016, Article 2, <IHL Treaties - Geneva Convention (I) on Wounded and Sick in Armed Forces in the

Field,1949 - Commentary of 2016 Article | Article 2 - Application of the Convention | Article 2 (icrc.org)> [27.05.2024].

ICRC, **Commentary on the Convention (I) for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field**, 2016, <IHL Treaties - Geneva Convention (I) on Wounded and Sick in Armed Forces in the Field,1949 - Commentary of 2016 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3> [05.06.2023].

ICRC, **Commentary on the Convention (II) for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea**, Geneva, 2017, <IHL Treaties - Geneva Convention (II) on Wounded, Sick and Shipwrecked of Armed Forces at Sea, 1949 - Commentary of 2017 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3> [05.06.2023].

ICRC, **Commentary on the Convention (III) Relative to the Treatment of Prisoners of War**, Geneva, 2020, <IHL Treaties - Geneva Convention (III) on Prisoners of War, 1949 - Commentary of 2020 Article | Article 3 - Conflicts not of an international character | Article 3> [05.06.2023].

ICRC, **Commentary on the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts, 8 June 1977**, < IHL Treaties - Additional Protocol (II) to the Geneva Conventions, 1977 - Commentary of 1987 Article | Article 1 - Material field of application | Article 1 (icrc.org)> [05.06.2023].

ICRC, **Draft Revised or New Conventions for the Protection of War Victims Established by the International Committee of the Red Cross with the Assistance of Government Experts**, National Red Cross Societies and Other Humanitarian Associations, XVIIth International Red Cross Conference, Stockholm, August 1948, <Draft revised or new Conventions for the protection of

war victims established by the International Committee of the Red Cross with the assistance of government experts, national Red Cross societies and other humanitarian associations / International - CICR (icrc.org)> [27.12.2024].

Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code), 24 April 1863, <ICC Legal Tools Database | Instructions de 1863 pour les armées en campagne des Etats-Unis d'Amérique (Lieber Code)> [27.12.2024].

International Convention on Oil Pollution Preparedness, Response and Cooperation, London, 30 November 1990, <<https://treaties.un.org/pages/showDetails.aspx?objid=08000002800aada6>> [28.12.2024].

International Criminal Tribunal for Rwanda Statute, <https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ict_r_ef.pdf> [28.12.2024].

International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia Statute, <https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf> [28.12.2024].

International Institute of Humanitarian Law, **The Manuel on the Law of Non-International Armed Conflict with Commentary**, Sanremo, 2006.

Kimyasal Silahların Geliştirilmesinin, Üretiminin, Stoklanması ve Kullanımının Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşmenin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, 22960 Sayılı Resmi Gazete, 10 Nisan 1997.

La Haye'de 14 Mayıs 1954 Tarihinde İmzalanan «Silâhlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme» ile Bu Sözleşmenin Tatbikatına Ait Tüzük, Protokol ve Kararlara Katılmamızın Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun, 11976 Sayılı Resmi Gazete, 10 Nisan 1965.

Özellikle Su Kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlar Hakkında Sözleşme, 21937 Sayılı Resmi Gazete, 17 Mayıs 1994.

Protection des victimes de la guerre, <<https://www.eda.admin.ch/eda/fr/dfae/politique-exterieure/droit-international-public/traites-internationaux/depositaire/protection-des-victimes-de-la-guerre.html>> [07.06.2023].

Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977, <IHL Treaties - Additional Protocol (II) to the Geneva Conventions, 1977 (icrc.org)> [27.12.2024].

Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977, ICRC, <<https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/470-AP-I-EN.pdf>> [06.06.2023].

Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August, 1949, and Relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), of 8 June 1977, <IHL Treaties - Additional Protocol (II) to the Geneva Conventions, 1977> [27.12.2024].

Protocol between the Government of Sudan (GoS), the Sudan Liberation Movement/Army (SLM/A) and the Justice and Equality Movement (JEM) on the Improvement of the Humanitarian Situation in Darfur, 9 November 2004, <<https://peacemaker.un.org/sites/default/files/document/files/2024/05/sd041109protocol20on20the20improvement20of20the20humanitarian20situation20in20darfur.pdf>> [27.12.2024].

Protocol between the Government of Sudan (GoS), the Sudan Liberation Movement/Army (SLM/A) and the Justice and Equality Movement (JEM) on the Enhancement of the Security Situation in Darfur in Accordance with

the N'Djamena Agreement, 9 November 2004,
<<https://reliefweb.int/report/sudan/protocol-between-govt-sudan-slma-and-justice-and-equality-movement-enhancement-security>> [27.12.2024].

Protocol on Explosive Remnants of War to the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons which may be deemed to be Excessively Injurious or to have Indiscriminate Effects (Protocol V), Geneva, 28 November 2003,
<https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-2-d&chapter=26&clang=_en>[20.01.2024].

Protocol on Prohibitions on the Use of Incendiary Weapons, <The Convention on Certain Conventional Weapons – UNODA> [20.01.2024].

Protocol on Prohibitions or Restrictions on the Use of Mines, Booby-Traps and Other Devices as Amended on 3 May 1996 (Amended Protocol II), Geneva, 3 May 1996, <<https://geneva-s3.unoda.org/static-unoda-site/pages/templates/the-convention-on-certain-conventional-weapons/high-contracting-parties-and-signatories-ccw/TURKEY.pdf>>, <High Contracting Parties and Signatories CCW – UNODA> [28.12.2024].

Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa, Maputo, 11 July 2003, <Protocol to the African Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa | African Union (au.int)> [02.02.2024].

Protocole additionnel aux Conventions de Genève du 12 août 1949 relatif à la protection des victimes des conflits armés non internationaux (Protocole II), < Protocole additionnel aux Conventions de Genève du 12 août 1949 relatif à la protection des victimes des conflits armés non internationaux (Protocole II) [27.12.2024].

Rome Statute of the International Criminal Court, 17 July 1998,
<https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XVII-I-10&chapter=18&clang=_en> [26.12.2024].

Rules of International Humanitarian Law Governing the Conduct of Hostilities in Non-International Armed Conflicts, <<https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400075914a.pdf>> [27.12.2024].

Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, 26 March 1999,
<<https://treaties.un.org/Pages/showDetails.aspx?objid=0800000280076dd2>>
[27.12.2024].

Statute of the International Court of Justice, San Francisco, 24 October 1945,
<https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=I-3&chapter=1&clang=_en> [27.12.2024].

Statute of the Special Court for Sierra Leone, <Statute of the Special Court for Sierra Leone> [28.12.2024].

The League of Nations Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism, **LN Doc. C. 546(I).M.383(I)/1937.V**.

The Protocol on Explosive Remnants of War (Protocol V), 2003,
<https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVI-2-d&chapter=26&clang=_en> [27.12.2024].

Treaty of Versailles, <treaty_of_versailles-112018.pdf (census.gov)> [20.06.2024].

Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT),
<<https://disarmament.unoda.org/wmd/nuclear/npt/#:~:text=The%20NPT%20is%20a%20landmark,and%20general%20and%20complete%20disarmament.>>
[30.12.2023].

Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons, New York, 7 July 2017,
<https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVI-9&chapter=26> [30.12.2023].

UN ILC, **Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with Commentaries**, Yearbook of the International Law Commission, 2001, Vol. II, Part Two.

UN ILC, **Draft Articles on the Effects of Armed Conflicts on Treaties, with Commentaries**, Report of the International Law Commission, **Doc. A/66/10**, 2011.

UN ILC, **Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts**, with Commentaries, in the Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, Part Two, 2022.

UN ILC, **Draft Principles on the Allocation of Loss in the Case of Transboundary Harm Arising Out of Hazardous Activities**, with Commentaries, 2006.

UN ILC, **Guiding Principles Applicable to Unilateral Declarations of States Capable of Creating Legal Obligations, with Commentaries thereto**, Yearbook of the International Law Commission, 2006, Vol. II, Part Two.

United Nations Convention on the Law of the Sea, Montego Bay, 10 December 1982
<https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XI-6&chapter=21&Temp=mtdsg3&clang=_en> [28.12.2024].

UNTAET Regulation No. 2000/15 on the Establishment of Panels with Exclusive Jurisdiction over Serious Criminal Offences,
<<https://peacekeeping.un.org/sites/default/files/past/etimor/untaetR/Reg0015E.pdf>> [28.12.2024].

Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirlenmesi Sözleşmesi, 17996 Sayılı Resmi Gazete, 23 Mart 1983.

Vienna Convention on the Law of Treaties, 23 May 1969,
<https://treaties.un.org/pages/ViewDetailsIII.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XIII-1&chapter=23&Temp=mtdsg3&clang=_en> [27.12.2024].

YAMANER, Melike Batur, ÖKTEM, Emre, KURTDARCAN, Bleda, UZUN, Mehmet C., **12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri**, İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 2009.

YARGI KARARLARI¹⁰⁷⁸

Ahmadou Sadio Diallo (Republic of Guinea v. Democratic Republic of the Congo), Compensation Judgment, ICJ, 19 June 2012.

Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), Reparations Judgment, ICJ, 9 February 2022.

Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), Judgment, ICJ, 26 February 2007.

Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Judgment, ICJ, 27 June 1986.

Case Concerning the Gabčíkovo Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia), Judgment, ICJ, 25 September 1997.

Case of the Indigenous Communities of the Lhaka Honhat (Our Land) Association v. Argentina, Merits, Reparations and Costs, Judgment, Inter-American Court of Human Rights, 6 February 2020.

Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua), Compensation Owed by the Republic of Nicaragua to the Republic of Costa Rica, Judgment, ICJ, 2 February 2018.

¹⁰⁷⁸ Yargı organı olmamakla birlikte komisyon kararları da bu başlık altında sıralanmıştır.

Chorzow Factory Case (Germany v. Poland), Judgment No. 13, Permanent Court of International Justice, September 1928, in Publications of the Permanent Court of International Justice, Series A, No. 17, 13 September 1928, Collection of Judgments.

Final Award, Ethiopia's Damages Claims, Eritrea-Ethiopia Claims Commission, 17 August 2009, UN Reports of International Arbitral Awards, Vol. XXVI.

Juan Carlos Abella v. Argentina, 11.137, Inter-American Commission on Human Rights, 18 November 1997.

Legal Consequences of the Construction of a Wall, Advisory Opinion, ICJ, 9 July 2004.

Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, ICJ, 8 July 1996.

López Ostra v. Spain, Judgment, European Court of Human Rights, 9 December 1994.

Nuclear Tests Case (Australia v France), Judgment, ICJ, 20 December 1974.

Nuclear Tests Case (New Zealand v. France), Judgment, ICJ, 20 December 1974.

Partial Award: Central Front – Ethiopia's Claim 2, Eritrea-Ethiopia Claims Commission, 28 April 2004, UN Reports of International Arbitral Awards, Vol. XXVI.

Partial Award: Western Front, Aerial Bombardment and Related Claims – Eritrea's Claims 1, 3, 5, 9-13, 14, 21, 25 & 26, Eritrea-Ethiopia Claims Commission, 19 December 2005, Reports of International Arbitral Awards, VOL. XXVI.

Prosecutor v. Alex Tamba Brima, Bazzy Kamara and Santigie Borbor Kanu, Trial Chamber II Judgment, SCSL-04-16-T, SCSL, 20 June 2007.

Prosecutor v. Blagojevic and Jokic, Trial Chamber I Judgment, IT-02-60-T, ICTY, 17 January 2005.

Prosecutor v. Blaskic, Trial Chamber Judgment, IT-95-14, ICTY, 3 March 2000.

Prosecutor v. Boskoski and Tarculovski, Trial Chamber II Judgment, IT-04-82-T, ICTY, 10 July 2008.

Prosecutor v. Dario Kordic and Mario Cerkez, Appeals Chamber Judgement, IT-95-14/2-A, ICTY, 17 December 2004.

Prosecutor v. Dario Kordic and Mario Cerkez, Decision on the Joint Defence Motion to Dismiss the Amended Indictment for Lack of Jurisdiction Based on the Limited Jurisdictional Reach of Articles 2 and 3, ICTY, 2 March 1999.

Prosecutor v. Delalic et al., Judgment, IT-96-21-A, ICTY, 20 February 2001.

Prosecutor v. Delalic, Mucic, Delic and Landzo, Trial Chamber Judgment, IT-96-21-T, ICTY, 16 November 1998.

Prosecutor v. Dusko Tadic, Appeals Chamber Judgment, IT-94-1-A, ICTY, 15 July 1999.

Prosecutor v. Dusko Tadic, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, IT-94-1, ICTY, 2 October 1995.

Prosecutor v. Dusko Tadic, Trial Chamber Judgment, IT-94-1-T, 7, ICTY, 7 May 1997.

Prosecutor v. Enver Hadžihasanović and Amir Kubura, Trial Chamber Judgement, ICTY, 2006.

Prosecutor v. Fofana et al., Decision on Appeal against ‘Decision on Prosecution’s Motion for Judicial Notice and Admission of Evidence’, SCSL, 16 May 2005, Separate Opinion of Justice Robertson.

Prosecutor v. Furundzija, Trial Chamber Judgment, IT-95-17/1, ICTY, 10 December 1998.

Prosecutor v. Germain Katanga and Mathieu Ngudjolo Chui, Pre-Trial Chamber Decision on the Confirmation of Charges, ICC-01/04-01/07, ICC, 30 September 2008.

Prosecutor v. Germain Katanga, Trial Judgment, ICC-01/04-01/07, ICC, 7 March 2014.

Prosecutor v. Hadžihasanović et al., Decision on Interlocutory Appeal Challenging Jurisdiction in Relation to Command Responsibility, IT-01-47, ICTY, 16 July 2003.

Prosecutor v. Haradinaj et al., Trial Chamber I Judgment, IT-04-84-T, ICTY, 3 April 2008.

Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Appeal Judgment, ICTR-96-4-A, ICTR, 1 June 2001.

Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Trial Judgment, ICTR-96-4-T, ICTR, 2 September 1998.

Prosecutor v. Jean-Pierre Bemba Gombo, Trial Judgment, ICC-01/05-01/08, ICC, 21 March 2016.

Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Appeals Chamber Judgment, IT-95-14/2-T, ICTY, 17 December 2004.

Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Trial Chamber Judgment, IT-95-14/2-T, ICTY, 26 February 2001.

Prosecutor v. Kunarac et. al., Trial Chamber Judgment, IT-96-23-T&IT-96-23/1-T, ICTY, 22 February 2001.

Prosecutor v. Kunarac, Kovac and Vukovic, Appeals Chamber Judgment, IT-96-23, ICTY, 12 June 2002.

Prosecutor v. Kupreskic et al., Trial Chamber Judgment, IT-95-16-T, 14, ICTY, January 2000.

Prosecutor v. Limaj et al., Trial Judgment, IT-03-66-T, ICTY, 30 November 2005.

Prosecutor v. Lubanga, Decision on the Confirmation of Charges, ICC-01/04-01/06, ICC, 29 January 2007.

Prosecutor v. Moinina Fofana and Allieu Kondewa, Trial Chamber I Judgment, SCSL-04-14-T, SCSL, 2 August 2007.

Prosecutor v. Morris Kallon and Brima Bazzy Kamara, Appeals Chamber Decision on Challenge to Jurisdiction: Lome Accord Amnesty, SCSL, 13 March 2004.

Prosecutor v. Morris Kallon and Brima Buzzy Kamara, Decision on Challenge to Jurisdiction: Lomé Accord Amnesty, Appeals Chamber, SCSL-2004-15-AR72(E) and SCSL-2004-16-AR72(E), SCSL, 13 March 2004.

Prosecutor v. Naletilic and Martinovic, Trial Chamber Judgment, IT-98-34-T, ICTY, 31 March 2003.

Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al Bashir, Decision on the Prosecution's Application for a Warrant of Arrest against Omar Hassan Ahmad Al Bashir, ICC-02/05-01/09, ICC, 4 March 2009.

Prosecutor v. Oric, Trial Chamber II Judgment, IT-03-68-T, ICTY, 30 June 2006.

Prosecutor v. Prlic et al., Appeal Judgment, IT-04-74-A, ICTY, 29 November 2017.

Prosecutor v. Prlic et al., Trial Chamber Judgment, IT-04-74-T, ICTY, 29 May 2013.

Prosecutor v. Ramush Haradinaj et al., Judgment, IT-04-84-T, ICTY, 3 April 2008.

Prosecutor v. Rutaganda, Trial Chamber Judgment, ICTR-96-3, ICTR, 6 December 1999.

Prosecutor v. Sam Hinga Norman, Decision on Preliminary Motion Based on Lack of Jurisdiction (Child Recruitment), Appeals Chamber, SCSL-2004-14-AR72(E), SCSL, 31 May 2004.

Prosecutor v. Slobodan Milosevic, Third Chamber Decision on Motion for Judgment of Acquittal, IT-02-54-T, ICTY, 16 June 2004.

Prosecutor v. Stakic, Trial Chamber II Judgment, IT-97-24-T, ICTY, 31 July 2003.

Prosecutor v. Stanislav Galic, Trial Chamber I Judgment and Opinion, IT-98-29-T, ICTY, 5 December 2003.

Prosecutor v. Strugar, Trial Chamber II Judgment, IT-01-42-T, ICTY, 31 January 2005.

Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, Pre-Trial Chamber I Decision on the Confirmation of Charges, ICC-01/04-01/06, ICC, 29 January 2007.

Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo, Trial Chamber I Judgment Pursuant to Article 74 of the Statute, ICC-01/04-01/06, ICC, 14 March 2012.

Prosecutor v. Zoran Kupreskic and others, Trial Chamber Judgment, Case No. IT-95-16-T, ICTY, 14 January 2000.

Spanish Zone of Morocco (Great Britain v. Spain), in Reports of International Arbitral Awards, Vol. II, 1925.

The Environment and Human Rights, Advisory Opinion, OC-23/17 Requested by the Republic of Colombia, Inter-American Court of Human Rights, 15 November 2017.

CDDH İLE İLGİLİ BELGELER

Final Record of the Diplomatic Conference of Geneva of 1949, Vol. II, Section B, Bern, Federal Political Department.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. XV, **CDDH/215/Rev. I**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VI, **CDDH/SR.39**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VI, **CDDH/SR.42**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VIII, **CDDH/I/SR.23**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VIII, **CDDH/I/SR.24**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. IV, **CDDH/I/79**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VIII, **CDDH/I/SR.22**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VII, **CDDH/SR.49**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. III, **CDDH/III/108**, 11 September 1974.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. III, **CDDH/III/222**, 24 February 1975.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. V, **CDDH/SR.13**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. III, **CDDH/I/72**, 20 March 1974.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. V, Summary Record of the Tenth Plenary Meeting, **CDDH/SR.10**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. V, Summary Record of the Fourteenth Plenary Meeting, **CDDH/SR.14**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. V, Summary Record of the Eighteenth Plenary Meeting, **CDDH/SR.18**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. IV, **CDDH/I/88**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. I, Part Three.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. IV, **CDDH/III/55**, 19 March 1974.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. IV, **CDDH/427**, 31 May 1977.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. V, **CDDH/SR.12**.

Official Records of the Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts (Geneva 1974-1977), Vol. VII, **CDDH/SR.51**.

BM BELGELERİ

UN Conference of the Committee on Disarmament, **Report of the Conference of the Committee on Disarmament**, Vol. I, UNGA Official Records: Thirty-First Session, **Supplement No. 27 (A/31/27)**, New York, 1976, <<https://digitallibrary.un.org/record/697097?v=pdf>> [05.02.2025].

UN Human Rights Committee, General Comment No. 36, Article 6: Right to Life, **UN Doc. CCPR/C/GC/36**, 3 September 2019, <<https://docs.un.org/en/CCPR/C/GC/36>> [05.02.2025].

UN Human Rights Council, Human Rights and the Environment, **UN Doc. A/HRC/RES/37/8**, 9 April 2018, <<https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/37/8>> [04.02.2025].

UN Human Rights Council, National Report Submitted in Accordance with Paragraph 15 (a) of the Annex to Human Rights Council Resolution 5/1-United States of America, **UN Doc. A/HRC/WG.6/9/USA/1**, 12 November 2010, <<https://digitallibrary.un.org/record/693724?v=pdf>> [04.02.2025].

UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur on the Issue of Human Rights Obligations Relating to the Enjoyment of a Safe, Clean, Healthy and Sustainable Environment, **UN Doc. A/HRC/37/59**, 24 January 2018, <<https://docs.un.org/en/a/hrc/37/59>> [04.02.2025].

UN Human Rights Council, The Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment, **UN Doc. A/HRC/RES/48/13**, 8 October 2021, <<https://docs.un.org/en/A/HRC/Res/48/13>> [04.02.2025].

UN Human Rights Council, The Right to Food, **UN Doc. A/HRC/RES/7/14**, 27 March 2008,

<https://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_7_14.pdf>

[04.02.2025].

UN ILC, Report of the International Law Commission on the Work of Its Sixty-Third Session, in Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, Part Two, **Doc. A/66/10**, 2011.

UN ILC, **Report of the International Law Commission on the Work of its Sixty-Third Session, Recommendation of the Working-Group on the Long-Term Programme of Work**, 2011.

UN ILC, Report of the Study Group of the International Law Commission on the Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, **UN Doc. A/CN.4/L.702**, Geneva, 18 July 2006, <<https://docs.un.org/en/A/CN.4/L.702>> [04.02.2025].

UN, **A More Secure World: Our Shared Responsibility-Report of the Secretary-General's High-Level Panel on Threats, Challenges and Change**, 2004.

UN, Final Report of the Study Group of the International Law Commission, finalized by Martti KOSKENNIEMI: Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law, **UN Doc. A/CN.4/L.682**, 13 April 2006, <<https://docs.un.org/en/A/CN.4/L.682>> [04.02.2025].

UN, Report of the International Law Commission on the Work of its Thirty-Second Session, 5 May-25 July 1980, Official Records of the General Assembly, Thirty-Fifth Session, Supplement No. 10, Extract from the Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, **Doc. A/35/10**, 1980.

UN, **Report of the Secretary-General on Chemical and Bacteriological (Biological) Weapons and the Effects of their Possible Use**, New York, 1969.

UN, Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, **Doc. A/CN.4/SER.A/1975/Add.I**, New York, 1976.

UNGA, Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law, **UN Doc. A/RES/60/147**, 21 March 2006, <<https://docs.un.org/en/A/Res/60/147>> [05.02.2025].

UNGA, Establishment of the United Nations Register of Damage Caused by the Construction of the Wall in the Occupied Palestinian Territory, **UN Doc. A/RES/ES-10/17**, 15 December 2006.

UNGA, In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All- Report of the Secretary-General, **UN Doc. A/59/2005**, 21 March 2005, <<https://docs.un.org/en/A/59/2005>> [04.02.2025].

UNGA, Measures to Eliminate International Terrorism, **UN Doc. A/C.6/79/L.6**, 11 November 2024.

UNGA, Progress Report of the Board of the United Nations Register of Damage Caused by the Construction of the Wall in the Occupied Palestinian Territory, **UN Doc. A/ES-10/1004**, 2024, para. 5, 8, <<https://docs.un.org/en/A/ES-10/1004>> [04.02.2025].

UNGA, Protection of the Environment in Relation to Armed Conflict: Comments and Observations Received from Governments, International Organizations and Others, **UN Doc. A/CN.4/749**, 17 January 2022, <<https://docs.un.org/en/A/CN.4/749>> [04.02.2025].

UNGA, Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, **UN Doc. A/RES/77/104**, 19 December 2022, <<https://docs.un.org/en/A/RES/77/104>> [05.02.2025].

UNGA, Report of the Secretary-General on Protection of the Environment in Times of Armed Conflict, **UN Doc. A/47/328**, 31 July 1992, <<https://digitallibrary.un.org/record/149057?v=pdf>> [04.02.2025].

UNGA, The Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment, **UN Doc. A/RES/76/300**, 28 July 2022, <<https://docs.un.org/en/A/RES/76/300>> [05.02.2025].

UNGA, **UN Doc. A/RES/73/204**, 20 December 2018, <<https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n18/457/48/pdf/n1845748.pdf>> [04.02.2025].

UNGA, UNSC, Letter Dated 2 October 2008 from the Permanent Representative of Switzerland to the United Nations addressed to the Secretary-General, Montreux Document on Pertinent International Legal Obligations and Good Practices for States Related to Operations of Private Military and Security Companies During Armed Conflict, **UN Doc. A/63/467–S/2008/636**, 6 October 2008.

UNSC, Report of the Secretary-General on the Protection of Civilians in Armed Conflict, **UN Doc. S/2009/277**, 29 May 2009, <<https://docs.un.org/en/S/2009/277>> [04.02.2025].

UNSC, **UN Doc. S/Res/1483**, 22 May 2003, <[https://docs.un.org/en/S/RES/1483\(2003\)](https://docs.un.org/en/S/RES/1483(2003))> [05.02.2025].

UNSC, **UN Doc. S/RES/2286**, 3 May 2016, <<https://digitallibrary.un.org/record/827916?v=pdf>> [04.02.2025]; UNSC, **UN Doc. S/RES/2139**, 22 February 2014, <[https://docs.un.org/en/S/RES/2139\(2014\)](https://docs.un.org/en/S/RES/2139(2014))> [04.02.2025].

UNSC, **UN Doc. S/Res/687**, 3 April 1991, <[https://docs.un.org/en/S/RES/687\(1991\)](https://docs.un.org/en/S/RES/687(1991))> [05.02.2025].

UNSC, **UN Doc. S/Res/705**, 15 August 1991, <[https://docs.un.org/en/S/RES/705\(1991\)](https://docs.un.org/en/S/RES/705(1991))> [05.02.2025].

ULUSLARARASI KIZILHAÇ VE KIZILAY HAREKETİ BELGELERİ

ICRC, **Report on the work of the Conference of Government Experts for the Study of the Conventions for the Protection of War Victims**, Geneva, 1947.

ICRC, **Report on the Work of the Conference of Government Experts on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts**, Geneva, 1971.

ICRC, **Report on the Work of the Conference of Red Cross Experts on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law Applicable in Armed Conflicts**, Geneva, 1972.

ICRC, **Report to the XXIst International Conference of the Red Cross on the Reaffirmation and Development of the Laws and Customs Applicable in Armed Conflicts**, Geneva, 1969.

ICRC, **Summary Report on the Work of the Preliminary Conference of the National Red Cross Societies**, Geneva, 1946.

Resolution XVII on the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts, Resolutions Adopted by the XXIst International Conference of the Red Cross, Istanbul, 1969, <<https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400063567a.pdf>> [05.02.2025].

Resolution XXVIII on the Protection of Civilian Populations against the Dangers of Indiscriminate Warfare, Resolutions Adopted by the XXth International Conference of the Red Cross, Vienna, 1965, <<https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400011311a.pdf>> [05.02.2025].

Resolution XXXI on the Protection of Victims of Non-International Conflicts, Report of the XXth International Conference of the Red Cross, Vienna, 1965, <<https://international-review.icrc.org/sites/default/files/S0020860400011311a.pdf>> [05.02.2025].

Resolutions Adopted by the XVIth International Red Cross Conference, London, 1938.

RAPORLAR VE DİĞER BELGELER

ALBRIGHT, David, BRANNAN, Paul, WALROND, Christina, **Did Stuxnet Take Out 1,000 Centrifuges at the Natanz Enrichment Plant?**, Institute for Science and International Security Report, 22 December 2010.

ALSTON, Philip, Report of the Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions, **UN Doc. E/CN.4/2006/53/Add.5**, 27 March 2006.

Amnesty International, **Israel/Occupied Palestinian Territory: ‘You Feel Like You Are Subhuman’: Israel’s Genocide Against Palestinians in Gaza**, 2024, <Israel/Occupied Palestinian Territory: ‘You Feel Like You Are Subhuman’: Israel’s Genocide Against Palestinians in Gaza - Amnesty International environmental_impact_conflict_Gaza.pdf> [27.12.2024].

Amnesty International, **Report 2022/23**, 2023, <<https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2023/03/WEBPOL1056702023ENGLISH.pdf>> [27.12.2024].

Colombia, **Comments of Colombia on the Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts**, <https://legal.un.org/ilc/sessions/73/pdfs/english/poe_colombia.pdf> [04.02.2025].

Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign against the Federal Republic of Yugoslavia, 13 June

2000, <<https://www.icty.org/en/press/final-report-prosecutor-committee-established-review-nato-bombing-campaign-against-federal>> [27.12.2024].

HERR, Stefanie, **Binding Non-State Armed Groups to International Humanitarian Law Geneva Call and the Ban of Anti-Personnel Mines: Lessons from Sudan, PRIF-Report No. 95**, Peace Research Institute Frankfurt (PRIF), 2010.

ICC Office of the Prosecutor, **Policy Paper on Case Selection and Prioritization**, 15 September 2016.

ICRC, **How is the Term ‘Armed Conflict’ Defined in International Humanitarian Law?, Opinion Paper**, 2008.

ICRC, **International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts-Recommitting to Protection in Armed Conflict on the 70th Anniversary of the Geneva Conventions**, October 2019.

ICRC, **International Humanitarian Law and the Challenges of Contemporary Armed Conflicts: Building a Culture of Compliance for IHL to Protect Humanity in Today’s and Future Conflicts**, September 2024.

ICRC, Norwegian Red Cross, **Making Adaptation Work-Addressing the Compounding Impacts of Climate Change, Environmental Degradation and Conflict in the Near and Middle East**, 2023.

ICRC, **How is the Term ‘Armed Conflict’ Defined in International Humanitarian Law?, Opinion Paper**, 2024.

IFRC, **Displacement in a Changing Climate-Localized Humanitarian Action at the Forefront of the Climate**, Geneva, 2021.

Independent Panel to Review DoD Detention Operations, **The Schlesinger Report: A Final Report of the Independent Panel to Review DoD Detention Operations**, 24 August 2004, <<https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA428743.pdf>> [27.12.2024].

Inter-American Commission on Human Rights, Report on the Situation of Human Rights in Brazil, **OEA/Ser.L/V/II.97, Doc. 29 Rev.1**, 29 September 1997.

Inter-American Commission on Human Rights, Report on the Situation of Human Rights in Ecuador, **OEA/Ser.L/V/II.96, Doc. 10 Rev. 1**, 24 April 1997.

International Law Association, **Third report of the Committee on Non-State Actors**, Washington Conference, 2014.

International Union for the Conservation of Nature (IUCN),
<https://legal.un.org/ilc/sessions/73/pdfs/english/poe_iucn.pdf> [04.02.2025].

JACOBSSON, Marie G., Preliminary Report on the Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, **UN Doc. A/CN.4/674**, 2014.

LEHTO, Marja, Second Report on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts, **A/CN.4/728**, 2019.

MELZER, Nils, **Interpretative Guidance on the Notion of Direct Participation in Hostilities under International Humanitarian Law**, Geneva, ICRC, 2009.

OTUNNU, Olara, Additional Report of the Special Representative of the Secretary-General for Children and Armed Conflict, **UN Doc. E/CN.4/2000/71**, 9 February 2000.

SCHEININ, Martin, **Towards a World Court of Human Rights Research Report Within the framework of the Swiss Initiative to Commemorate the 60th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights**,
<<https://www.eui.eu/documents/departmentscentres/academyofeuropeanlaw/coursematerialsshr/hr2009/scheinin/scheininclassreading1.pdf>> [14.06.2024].

Stop Ecocide Foundation, **Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, Commentary and Core Text**, June 2021,
<<https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf>

8e7e5461534dd07/1624721314430/SE+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf> [22.06.2024].

Switzerland, **Comments and Observations of Switzerland on the Topic “Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts”**, <https://legal.un.org/ilc/sessions/73/pdfs/english/poe_switzerland.pdf> [04.02.2025].

UNCC, Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Fifth Instalment of “F4” Claims, **Doc. S/AC.26/2005/10**, 30 June 2005.

UNCC, Report and Recommendations Made by the Panel of Commissioners Concerning the Second Instalment of “F4” Claims, **Doc. S/AC.26/2002/26**, 3 October 2002.

UNEP, **Environmental Considerations of Human Displacement in Liberia: A Guide for Decision-Makers and Practitioners**, Nairobi, 2006.

UNEP, **Protecting the Environment During Armed Conflict**, 2009.

UNEP, **Rwanda: From Post-Conflict to Environmentally Sustainable Development**, Nairobi, 2011.

UNEP, **Technical Note – Environmental Issues in Areas Retaken from ISIL: Mosul, Iraq**, July-August 2017.

UNEP, **The Democratic Republic of the Congo: Post-Conflict Environmental Assessment: Synthesis for Policy Makers**, 10 October 2011.

UNEP, **The Environmental Impact of the Conflict in Ukraine-A Preliminary Review**, 2022.

UNEP, UN Centre for Human Settlements (UNCHS), **The Kosovo Conflict Consequences for the Environment & Human Settlements**, 1999, <<https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8433/-The%20Kosovo%20Conflict%20Consequences%20for%20the%20Environment>

%20%26%20Human%20Settlements-1999378.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

[28.12.2024].

United States Department of Defense, **Final Report to Congress on the Conduct of the Persian Gulf War**, 10 April 1992.

Witnessing the Environmental Impacts of War: Environmental Case Studies from Conflict Zones around the World, Susi SNYDER (PAX) (ed.), November 2020, <[Witnessing-the-environmental-impacts-of-war_EN.pdf](#)> [27.12.2024]

İNTERNET KAYNAKLARI

AMBOS, Kai, **Protecting the Environment through International Criminal Law**, EJIL:TALK Blog of the European Journal of International Law, 29 June 2021; A Tale of Two Definitions: Fortifying Four Key Elements of the Proposed Crime of Ecocide (Part I), <A Tale of Two Definitions: Fortifying Four Key Elements of the Proposed Crime of Ecocide (Part I) - Opinio Juris> [21.06.2024].

BAE, Gawon, PADDISON, Laura, **At Least 16 People Dead from Heat-related Causes as South Korea Swelters under High Temperatures**, 2 August 2023, <South Korea heat wave: At least 16 people dead as the country swelters under high temperatures | CNN> [05.08.2023].

Ecocide Law, **Ecocide / Serious Environmental Crimes in National Jurisdictions**, <<https://ecocidelaw.com/existing-ecocide-laws/>> [21.06.2024].

Geneva Call, **Deeds of Commitments**, <Deeds of Commitments Archive | Geneva Call> [11.06.2024].

GILL, Joanna, **Ecocide: Should Destroying Nature Be an International Crime**, 31 March 2023, <Ecocide: Should destroying nature be an international crime? | Context> [21.06.2024].

HABERMAN, Clyde, **Agent Orange's Long Legacy, for Vietnam Veterans**, 11 May 2014, <Agent Orange's Long Legacy, for Vietnam and Veterans - The New York Times (nytimes.com)> [06.08.2023].

HENRIKSEN, Mette Molgaard, **'Revolutionary': EU Parliament Votes to Criminalise Most Serious Cases of Ecosystem Destruction**, 27 February 2024, <'Revolutionary': EU Parliament votes to criminalise most serious cases of ecosystem destruction | Euronews pdf (europa.eu)> [21.06.2024].

ICC, **The Office of the Prosecutor Launches Public Consultation on a New Policy Initiative to Advance Accountability for Environmental Crimes under the Rome Statute**, 16 February 2024, <The Office of the Prosecutor launches public consultation on a new policy initiative to advance accountability for environmental crimes under the Rome Statute | International Criminal Court (icc-cpi.int)> [22.06.2024].

ICRC, **Internationalized Internal Armed Conflict**, <Internationalized internal armed conflict | How does law protect in war? - Online casebook> [26.12.2024].

ICRC, **Iraq's Perfect Storm – A Climate and Environmental Crisis Amid the Scars of War**, 20 July 2021, <Iraq's perfect storm – a climate and environmental crisis amid the scars of war | International Committee of the Red Cross (icrc.org)> [06.08.2023].

ICRC, **Levée en Masse**, <Levée en masse | How does law protect in war? - Online casebook (icrc.org)> [27.05.2024].

JARBOE, James F., **Domestic Terrorism Section Chief, Counterterrorism Division, Federal Bureau of Investigation, Before the House Resources Committee, Subcommittee on Forests and Forest Health**, Washington, DC, 12 February 2002, <<https://archives.fbi.gov/archives/news/testimony/the-threat-of-eco-terrorism>> [27.12.2024].

KAMINSKI, Isabella, **Growing Number of Countries Consider Making Ecocide a Crime**, 26 August 2023, <Growing number of countries consider making ecocide a crime | Environment | The Guardian> [22.06.2024].

Obligations of States in respect of Climate Change, Request for Advisory Opinion, ICJ, <<https://www.icj-cij.org/case/187>> [04.02.2025].

ORAL, Nilufer, **ICJ Climate Change Advisory Opinion: Noteworthy Trends**, International Institute for Sustainable Development, 12 February 2025, <<https://sdg.iisd.org/commentary/guest-articles/icj-climate-change-advisory-opinion-noteworthy-trends/>> [13.02.2025].

SANGER, David E., **Obama Order Sped Up Wave of Cyberattacks Against Iran**, 1 June 2012, <Obama Ordered Wave of Cyberattacks Against Iran - The New York Times (nytimes.com)> [24.06.2023].

Stop Ecocide International, **Belgium Becomes First European Country to Recognise Ecocide as International Level Crime**, 22 February 2024, <Belgium becomes first European country to recognise ecocide as international level crime — Stop Ecocide International> [21.06.2024].

Stop Ecocide International, **Chile: New Laws Introduce Elements of Ecocide Definition**, 24 October 2023, <Chile: new laws introduce elements of ecocide definition — Stop Ecocide International> [21.06.2024].

Stop Ecocide International, **Experts Call for International Criminal Court to Introduce New Crime of ‘Ecocide’**, 1 March 2024, <Experts call for international criminal court to introduce new crime of 'ecocide' — Stop Ecocide International> [22.06.2024].

TUNCAK, Baskut, **Chemical Disaster Fear in Eastern Ukraine Prompts UN Expert to Raise Alarm**, 10 March 2017,

<<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=21344&LangID=E>> [10.03.2017].

UN Office of Counter-Terrorism, **International Legal Instruments**, <International Legal Instruments | Office of Counter-Terrorism> [21. 06. 2023].

ÖZET

İşbu çalışma çevrenin himayesi için uygulanabilir kuralları tespit etmek amacıyla “uluslararası olmayan silahlı çatışma” kavramı ve bahse konu çatışmaların tasnifiyle başlanmıştır. Bu kapsamda 1949 Cenevre Sözleşmeleri Ortak Madde 3 ve Ek Protokol II’nin uygulanabilirlik şartları ele alınmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmanın tamamında himayeyi olabildiğince genişletmek ve uluslararası hukuk alanları arasında birliği sağlamak adına uluslararası insancıl hukukta bulunan “doğal çevre (natural environment)” kavramı değil “çevre” kavramı kullanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesini düzenleyen normatif düzen ve uluslararası hukukun alanları arasındaki etkileşim incelenmiştir. Uluslararası hukukun birçok alanında çevrenin himayesini düzenleyen kuralların mevcut olduğu görülmüş ve bahse konu kurallar arasındaki etkileşimin nasıl olması gerektiğine odaklanılmıştır. Uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda kural olarak diğer uluslararası hukuk alanları uygulanmaya devam eder. Dolayısıyla, özellikle uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası çevre hukukunun *lex specialis* ilkesi gereğince uygulanması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevreye verilen zarardan uluslararası sorumluluk ve bireysel cezai sorumluluk ele alınmıştır. Ardından “ekokırım (ecocide)” suçuna ilişkin öneriler incelenmiş ve doktrinde ileri sürülen görüşlere değinilmiştir. Sonuç olarak, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda çevrenin himayesi için uluslararası insancıl hukuk kurallarının nasıl yorumlanması ve dahası nasıl geliştirilmesi gerektiği ve bunun yanında diğer uluslararası hukuk alanlarının nasıl uygulandığı üzerinde durulmuş ve cevaplamaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası olmayan silahlı çatışma, çevrenin himayesi, uluslararası insancıl hukuk, uluslararası hukukun diğer alanları, etkileşim, *lex sepialis*, uluslararası sorumluluk, bireysel cezai sorumluluk, ekokırım (ecocide)

ABSTRACT

This study begins with the concept of “non-international armed conflict” and the classification of such conflicts in order to identify the applicable rules for the protection of the environment. In this context, the applicability requirements of Common Article 3 to the 1949 Geneva Conventions and Additional Protocol II are discussed and evaluated. In order to broaden the scope of protection as much as possible and to ensure unity among the fields of international law, the concept of “environment” is used throughout the study, not the concept of “natural environment” as included in international humanitarian law.

In the second chapter of the study, the interplay between the normative order regulating the protection of the environment in non-international armed conflicts and the fields of international law is examined. It is seen that there are rules regulating the protection of the environment in many areas of international law and the focus is on how the interplay between these rules should be. In non-international armed conflicts, as a rule, other areas of international law continue to apply. Therefore, it is concluded that international humanitarian law and international environmental law in particular should be applied in accordance with the *lex specialis* principle.

In the third chapter of the study, international responsibility and individual criminal responsibility for damage to the environment in non-international armed conflicts are discussed. Subsequently, the proposals regarding the crime of “ecocide” are examined and the views put forward in the doctrine are mentioned. In conclusion, it has been emphasized and tried to answer how international humanitarian law rules should be interpreted and further developed for the protection of the environment in non-international armed conflicts, as well as how other areas of international law are applied.

Keywords: Non-international armed conflict, protection of the environment, international humanitarian law, other fields of international law, interplay, *lex specialis*, international responsibility, individual criminal responsibility, ecocide